Kashmir Series of Texts and Studies.

No. XXIX

THE

TANTRĀLOKA

OF

ABHINAVA-GUPTA

With Commentary

RĀJĀNAKA JAYARATHA.

Edited with Notes

PANDIT MADHUSUDAN KAUL, SHASTRI, M.A., M.O.L.,

Superintendent, Research Department,
JAMMU AND KASHMIR STATE,
SRINAGAR.

Published under the authority of the Government of His Highness Lient.-General Maharaja

SIR PRATAP SINGH SAHIB BAHADUR, G.C.S.I., G.C.I.E., G.B.E., LL.D., Maharaja of Jammu and Kashmir State.

Allababad;

PRINTED BY APURVA KRISHNA BOSE, AT THE INDIAN PRESS. Ltd., 1921.

Kashmir Series of Texts and Studies.

No. XXIX

THE

TANTRĀLOKA

OF

ABHINAVA-GUPTA

With Commentary

RĀJĀNAKA JAYARATHA.

Edited with Notes

PANDIT MADHUSUDAN KAUL, SHASTRI, M.A., M.O.L.,

Superintendent, Research Department,
JAMMU AND KASHMIR STATE,
SRINAGAR.

Published under the authority of the Government of His Highness Lient.-General Maharaja

SIR PRATAP SINGH SAHIB BAHADUR, G.C.S.I., G.C.I.E., G.B.E., LL.D., Maharaja of Jammu and Kashmir State.

Allababad:

PRINTED BY APURVA KRISHNA BOSE, AT THE INDIAN PRESS. Ltd., 1921.

Digitized by Sarayu Trust Foundation, Delhi and eGangotri

Digitized by Sarayu Trust Foundation, Delhi and eGangotri

7611

श्रीसोमानन्दनाथप्रभृतिगुरुवरादिष्टसन्नीतिमार्गों
लब्धा यत्रैव सम्यक्पिटमिन घटनामीश्वराद्वैतवादः।
कश्मीरेभ्यः प्रसत्य प्रकटपिरमलो रञ्जयन्सवेदेश्यान्
देशेऽन्यस्मिन्नदृष्टो घुस्रुणविसरवत्सर्ववन्द्यत्वमाप ॥१॥
तरत तरसा संसाराव्धिं विधत्त परे पदे
पदमविचलं नित्यालोकप्रमोदसुनिर्भरे।
विसृशत शिवादिष्टाद्वैताववोधसुधारसं
प्रसमविलसत्सद्युत्तयान्तःसमुद्भवदायिनम्॥ २॥

才.红

कारमीर-संस्कृतग्रन्थावलिः।

ग्रन्थाङ्कः २६

श्रीतन्त्रालोकः।

श्रीमन्महामाहेश्वराचार्यवर्यः श्रीमद्भिनवगुप्ताचार्यविरचितः ।

श्रीमन्महासाहेश्वराचार्य श्रीजयरथकृतविवेकाभिख्यटीकापेतः। श्रीभारतधर्ममातेण्ड-करमीरमहाराज-श्रीप्रतापास्निह्नवरप्रतिष्ठापिते

प्रलविद्याप्रकाश (रिसर्च) कार्यालये तदध्यच्च-

पंडितसधुसूदनकौलशास्त्रिणा उद्दिष्टकार्यालयस्थेतरपरिडतसहायेन

संगृह्यं, संशोधन-पर्यायाङ्कन-विवरणादिसंस्कर**णोत्तरं** पाश्चात्यविद्वत्परिषत्संमताधुनिकसुगमशुद्धरीत्युपन्यासादिसंस्कारैः परिष्कृत्य

श्रीप्रयागपत्तने

दण्डियन प्रेस लिभिटेड,-नाम्नि मुद्रणालये मुद्रापयित्वा प्राकाश्यमुपनीतः।

(षष्टो भागः)

संवत् ११७८ खेस्ताद्यः १६२१

काइमीर-श्रीनगर।

(श्रस्य ग्रन्थस्य सर्वे प्रकाशन-मुद्रापणाद्यधिकाराः प्रोक-महाराजवर्येः स्वायत्तीकृताः सन्ति ।) Digitized by Sarayu Trust Foundation, Delhi and eGangotri

(All Rights Reserved.)

Printed by Apurva Krishna Bose, at The Indian Press, Ltd., Allahabad.

Published by the Research Department, JAMMU & KASHMIR, STATE, Srinagar.

श्रीतन्त्रालोकस्य

त्राचार्थाभिनवगुप्तपादविरचितस्य त्राचार्थजयरथकृतविवेकाख्यटीकोपेतस्य

नवममाहिकम्

तत्त्वक्रमावभासनविभागविभवो भुजङ्गमाभरणः। भक्तजनजयावहृतां वहृति जयावहो जयति॥

इदानीं द्वितीयार्धेन तत्त्वप्रविभागं कथयितुं प्रतिजानीते

ऋय तत्त्वप्रविभागो

विस्तरतः कथ्यते क्रमप्राप्तः ॥ १ ॥ विस्तरत इति – परपरिकल्पितसमारोपापसारण-पुरःसरं यथातत्त्वं व्यवस्थापनात्, क्रमप्राप्त इति –

श्रीतन्त्रालोकः ।

भुवननिरूपणाजन्तरं तदनुयायिनां तत्त्वानां निरू-पणस्य प्रमुतावसरत्वात् ॥१॥

न्तु तत्त्वमेव नाम किमुच्यते, यस्य प्रविभागः श्रिभिधातव्यो भवेत् ? इत्याशङ्क्याह

> यान्युक्तानि पुराग्यमूनि विविधै-भदेर्यदेष्वन्वितं रूपं भाति परं प्रकाशनिविडं

देवः स एकः शिवः ।

इदं हि नास पारमेश्वरे दर्शने 'तत्त्वम्' इत्युच्य-ते – यदेकमेव रूपमव्यभिचारेण अनेकत्र भुवना-दावनुगामि स्यात्, तच्च पृथिव्याचात्मकमनेकप्रका-रम्, अत एव तस्य – पृथिव्यादेभीवः 'तत्त्वं' तथा व्यपदेशनिमित्तामित्युक्तम्, तच्च समनन्तराहिको-केषु नानाप्रकारेषु भुवनेषु यदेतत्प्रकाशैकघनं परं तत्त्वं प्रकाशमानतान्यथानुपपत्त्यानुयायि भासते स निखिलविश्वकोडीकारेण द्योतमानः, अत एव एकः शिवः – तदाख्यं षट्तिंशतत्त्वमित्यर्थः, तस्यैव द्ययं स्कारो – यदिदं विश्वं नामावभासते, यदाहुः

पं० १४ क० ख० पु० परं रूपमिति पाटः।

'पश्चित्रंशत्तत्त्वी शिवनाथस्यैव शक्तिरुक्तेयम्।' इति, स्रत एव च तनोति सर्विमिति 'तत्' परं रूपं, तस्य भावस्तत्त्विमित्यर्थः ॥

ननु यद्येवं प्रकाशैकपरमार्थमेवदं विश्वं, तत् त-न्वस्य पृथक्सत्तेव नास्ति, इति का नाम पृथिव्या-दिपरिभाषापि स्यात्? इत्याशङ्क्याह

> तत्स्वातन्त्र्यरसात्पुनः शिवपदा-द्वेदे विभाते परं यदूपं बहुधानुगामि तदिदं तत्त्वं विभोः शासने ॥ २॥

पुनरिप तस्य शिवस्येव स्वातन्त्र्यवशेन शिवप-दादेवंविधात् षद्त्रिंशादेव तत्त्वात् परमत्यर्थं पृथि-व्यादिपर्यन्तं भेदे समुक्कसिते यद्भूपं पृथिवीतत्त्वादि श्रानेकैः प्रकारेरनुगामि भाति तदिदं 'पृथिव्यादि त-त्त्वम् ' इत्युच्यते, इति वाक्यार्थः ॥ २ ॥ एतदेवोपपादयति

> तथाहि कालसदना-द्वीरभद्रपुरान्तगम्।

8

श्रीतन्त्रालोकः ।

धृतिकाठिन्यगरिमा-द्यवभासाद्दरात्मता ॥३॥

एवं व्याप्तिघटनाय तथाहि इति निदर्शनम्, धृत्यादयो हिएथिवीग्रणाः, तदिमञ्जूरूपत्वाच पृष्ट्या-स्तद्महणेनैव प्रहणं सिद्ध्येदित्युक्तं 'धृत्याद्यवभा-साद्धरात्मतेति' तेन सास्नादियोगात् यथा खगड-मुण्डादौ गोत्वमनुगामि तथा धृत्यादियोगात् का-लाग्निभुवनादावपि पृथ्वीत्विमिति ॥ ३॥ एतदेवान्यत्रापि त्रातिदिशति ।

एवं जलादितत्त्वेषु

वाच्यं यावत्सदाशिवे ।

तेन यथा धृत्यादियोगात् सर्वत्रान्वितं पृथ्वीत्वं तथा सांसिद्धिकद्रवत्वभास्वरत्वादियोगात् जलादि-त्विमिति ॥

नन्वेवमनेकत्र पिगडादौ तथात्वानुगमात् देहभु-वनादावपि तत्त्वान्तररूपत्वं स्यात् ? इत्याशङ्क्याह

> स्विस्मिन्कार्येऽय धर्मैघि यद्वापि स्वसदृग्गुगो ॥४॥

श्लोक ६]

नवममाह्निकम्।

y

त्र्यास्ते सामान्यकल्पेन तननाद्व्याप्तृभावतः ॥

तत्तत्त्वं क्रमशः एथ्वी-प्रधानं पुंशिवादयः ॥५॥

देहानां भुवनानां च न प्रसङ्गस्ततो भवेत् ।

वापि इति विकल्पयोतकं भिन्नक्रमं द्रष्टव्यं, तेन स्वसहग्यणेऽपि वा इति योज्यम्, एवं स्वास्मिन् घटश-रावादों कार्ये, धर्माणां सत्त्वादीनां गुणानामन्यो- न्याभिभववृत्त्यादिनानैक्यात्, त्रोघे स्वसहग्रणे — संकुचिते प्रमातृवर्गे प्रकाशेकपरमार्थे वा विश्वत्र, यत् पृथ्वीत्वादिकं रूपमनुगामितयास्ते, तत् तनोति — स्वकार्यादि व्याप्तोति इति कृत्वा, क्रमशो—यथासंख्येन पृथ्वीप्रधानं पुंशिवादयश्च तत् 'तत्त्वम् ' इत्युच्यते । तत्तश्च देहभुवनादौ नैवं प्रसङ्गः, निह स्वकार्ये चे-ष्टादौ तत्त्रद्रोगादौ च देहादित्वमनुगामितामियात् । स्वादिशब्दः प्रकारे, तेनाहंकारादीनां तत्त्वान्तराणा-

श्रीतन्त्रालोकः ।

मिप इन्द्रियाद्यात्मनि स्वकार्यादावनुगामित्वमस्ती-त्याद्यवसेयम् । एतदर्थगर्भीकारेणैव चान्यैः

' ग्रा महाप्रलयस्थायि सर्वप्राण्युपभोगकृत् । तत्त्विमत्युच्यते तज्ज्ञैर्न शरीरघटाद्यतः ॥'

इत्याद्यक्तम् ॥ ४-५- ॥

É

नन्वेवमिभधाने किं प्रमागाम्? इत्याशङ्कचाह

श्रीमन्मतङ्गशास्त्रादौ तदुक्तं परमेशिना ॥ ६ ॥

एतच्च तत्र विद्यापादादावनेकप्रकारमुक्तमिति कियिछिख्यते, इति ग्रन्थविस्तरभयात् प्रतिज्ञामात्र-मेव कृतम्, तथा च तत्र

'तत्त्वं यद्वस्तुरूपं स्यात्स्वधर्मप्रकटात्मकम् । तत्त्वं वस्तुपदं व्यक्तं स्फुटमाम्नायदर्शनात् ॥ यदच्युतं स्वकाद्वृत्तात्ततं चात्मवशं जगत्। ततमन्येन वा न स्यात्तत्तत्त्वं तत्त्वसंतती ॥'

इति, तथा

'पार्थिवाणुसमृहस्य विप्रकीर्णस्य सर्वतः। किं स्वरूपं स्वकं तत्र पृथिव्यास्तत्त्वसंज्ञकम्॥'

इत्याक्षेपपूर्वकम्

'मृत्त्वमस्ति मृदस्तत्र येनासावुपदिश्यते। तत्त्वेभ्योऽप्यगुसंघेभ्यो विशिष्टमविनाश्यथ॥'

इत्यादि बहुक्तम् ॥ ६॥

श्लोक ७]

नवसमाहिकम्।

9

तदेवमवस्थिते कार्यकारणभावातमा तत्त्वानां प्र-विभागो वक्तव्यः, इत्याह तत्रैषां दर्श्यते दृष्टः सिद्धयोगीश्वरीमते । कार्यकारणाभावो यः शिवेच्छापरिकाल्पितः ॥ ७ ॥

'सिद्धयोगीश्वरीतन्त्रं शतकोटिप्रविस्तरम् । यच्वया कथितं पूर्वं भेदत्रयविसर्पितम् ॥ मानिनीविजये तन्त्रे कोटित्रितयनक्षिते । योगमार्गस्त्वया प्रोक्तः सुविस्तीर्गो महेश्वर ॥ मूयस्तस्योपसंहारः प्रोक्तो द्वादशिमस्त्वतः । सहस्रैः सोऽपि विस्तीर्गो गृद्यते नाल्पबुद्धिभिः ॥ श्रतस्तदुपसंहृत्य समासादलपधीहितम् । सर्वसिद्धिकरं ब्रूहि प्रसादात्परमेश्वर ॥ यवमुक्तस्तदा देव्या प्रहस्योवाच विश्वराट्ट । शृगु देवि प्रवक्ष्यामि सिद्धयोगीश्वरीमते । यन्न कस्यचिदाख्यातं मानिनीविजयोत्तरम् ।'

इति । वक्ष्यति च

'कार्यकारग्रभावीये तत्त्वे इत्यं व्यवस्थिते । श्रीपूर्वशास्त्रे कथितां वच्मः कारग्रकल्पनाम् ॥'

इति, कार्यकारणभाव इत्यनेनानुजोद्देशोदिष्टस्य तदा-ख्यस्यापि प्रमेयस्यासूत्रणं कृतम् ॥ ७ ॥

श्रीतन्त्रालोकः ।

मिप इन्द्रियाचात्मिन स्वकार्यादावनुगामित्वमस्ती-त्याद्यवसेयम् । एतदर्थगर्भीकारेणैव चान्यैः

' त्रा महाप्रलयस्थायि सर्वप्राण्युपभोगकृत् । तत्त्विमत्युच्यते तज्ज्ञैर्न शरीरघटाद्यतः ॥'

इत्याद्युक्तम् ॥ ४-५- ॥

नन्वेवमिभधाने किं प्रमागाम्? इत्याशङ्कचाह

श्रीमन्मतङ्गशास्त्रादों तदुक्तं परमेशिना ॥ ६ ॥

एतच्च तत्र विद्यापादादावनेकप्रकारमुक्तमिति कियिछिख्यते, इति यन्थविस्तरभयात् प्रतिज्ञामात्र-मेव कृतम्, तथा च तत्र

'तत्त्वं यद्वस्तुक्षपं स्यात्स्वधर्मप्रकटात्मकम् । तत्त्वं वस्तुपदं व्यक्तं स्फुटमाम्नायदर्शनात् ॥ यदच्युतं स्वकाद्वृत्तात्ततं चात्मवशं जगत् । ततमन्येन वा न स्यात्तत्तत्त्वं तत्त्वसंतती ॥'

इति, तथा

'पार्धिवागुसमृहस्य विप्रकीर्गस्य सर्वतः। किं स्वरूपं स्वकं तत्र पृथिव्यास्तत्त्वसंज्ञकम्॥'

इत्याक्षेपपूर्वकम्

'मृत्त्वमस्ति मृदस्तत्र येनासावुपदिश्यते । तत्त्वेभ्योऽप्यगुसंघेभ्यो विशिष्टमविनाश्यथ ॥'

इत्यादि बहुक्तम् ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Funding by MoE-IKS

É

श्लोक ७]

नवसमाह्निकम्।

9

तदेवमवस्थिते कार्यकारणभावात्मा तत्त्वानां प्र-विभागो वक्तव्यः, इत्याह तत्रैषां दर्श्यते दृष्टः सिद्धयोगीश्वरीमते । कार्यकारणभावो यः शिवेच्छापरिकाल्पितः ॥ ७ ॥

'सिद्धयोगीश्वरीतन्त्रं शतकोटिप्रविस्तरम् । यत्त्वया कथितं पूर्वं भेदत्रयविसर्पितम् ॥ मालिनीविजये तन्त्रे कोटित्रितयलक्षिते । योगमार्गस्त्वया प्रोक्तः सुविस्तीर्यो महेश्वर ॥ भूयस्तस्योपसंहारः प्रोक्तो द्वादशिमस्त्वतः । सहन्नैः सोऽपि विस्तीर्यो गृद्यते नाल्पबुद्धिभिः ॥ ग्रतस्तदुपसंहत्य समासादलपधीहितम् । सर्वसिद्धिकरं ब्रूहि प्रसादात्परमेश्वर ॥ यवमुक्तस्तदा देव्या प्रहस्योवाच विश्वराट्ट । शृगु देवि प्रवक्ष्यामि सिद्धयोगीश्वरीमते । यत्र कस्यचिदाख्यातं मालिनीविजयोत्तरम् ।'

इति । वक्ष्यति च

'कार्यकारग्रभावीये तत्त्वे इत्यं व्यवस्थिते । श्रीपूर्वशास्त्रे कथितां वच्मः कारग्रकल्पनाम् ॥'

इति, कार्यकारणभाव इत्यनेनानुजोद्देशोद्दिष्टस्य तदा-ख्यस्यापि प्रमेयस्यासूत्रणं कृतम् ॥ ७ ॥ श्रीतन्त्राखोक: ।

निन्वह मृद्धटादावस्तीच्छाया अनुप्रवेशः, किन्तु सा कौम्भकारी, बीजाङ्करादो तु चेतनस्यैवानुप्रवेशो नास्ति, इति का वार्ता तद्धर्मभूताया इच्छायाः, इति किमेतदुक्तं 'कार्यकारणभावः शिवेच्छापरिकल्पित' इति ? इत्याशङ्क्याह

> वस्तुतः सर्वभावानां कर्तेशानः परः शिवः ।

इह खलु जडस्य कारणाभिमतस्य बीजादेरियान्
महिमा-यत्सदसद्दाकार्याभिमतमङ्कुरंपरिदृश्यमानसत्ताकं कुर्यात्, निह ' अङ्कुरो जायते' इत्येतत् बीजस्य किंचित् – तस्य ततोऽन्यत्वात्, तथात्वे वा घटादेरप्येवंभावापत्तेः, नाप्यङ्कुरस्य – तदानीं तस्यासत्वात्, यदि चासदेवाङ्कुरादि तिर्हे तस्यासद्रूपतेव
परमार्थः, इति कथं स्वरूपविरुद्धं सत्त्वमभ्युपेयात् ।
अधोच्यते नासन्नाम किंचिद्रस्तु यस्य सत्त्वेन विरोधः स्यात् – तस्योभयवस्त्विधष्टानत्वात्, एतिद्धः
व्यवहारमात्रं – यदसतः सत्ताकार्यत्विमिति, वस्तुतो हि
'बीजे सित अङ्कुरोऽस्ति' इत्येतावन्मात्रमेतत्, इति

5

श्लोक ८]

नवममाह्निकम्।

£

किं केन विरुद्ध्येतेति, नन्वेवं बीजे सति श्रङ्-कुरश्चेदास्त तद्यसौ सर्वदैव सत् स्यात्, नो चेन्न कदा-चित् इत्युक्तं स्यात्, श्रतश्चास्य सर्वदा सत्त्वे न कदाचिदन्यथात्वेन योगः, अन्यथात्वं हि ऋकिंचिद्र-पत्वमुच्यते कस्तेन योगार्थः, तथात्वे वा किं नामा-स्य स्वरूपेऽधिकं स्यात्, यद्वशात्—ग्रसद्व्यवहारपात्र-त्वमपि उदियात्, न च 'बीजापेत्तसत्तास्वभावोऽङ्कुर' इति वाच्यम्-सर्वभावानां स्वस्वरूपमात्रपरिनिष्टानात् श्रन्यस्यान्यापेक्षस्वभावत्वानुपपत्तेः, यद्यपि **चासन्नाम** न किंचिद्रस्तु तथापि एतच्छशविषागावत् स्रसत्क-लनाविषयस्य स्रन्तःकरग्रभुवि पतितस्य परिस्फुरतः स्वभावस्य संभवात् बाह्येन्द्रियविषयतापन्नेन सत्स्व-भावेन सह विरुध्यते एव, इति युक्तमुक्तम् 'श्रसतः सत्त्वं विरुद्धमिति'। अथ सदेव तर्ह्यस्य किमुपयाच-नीयं यत् वीजादेः प्रार्थयत्। त्रथाभिव्यक्तिनियतत्वादि, इति चेन्न – तत्रापि सदसद्रपताया योजयितुं शक्य-त्वात्, न च तदुभयात्मकमनुभयात्मकमानिर्वाच्यं वा युज्यते-विरुद्धत्वादेवंस्वभावत्वस्य, तत्सर्वथा लोकप्र-

श्रीतन्त्रालीकः।

सिद्धः कार्यकारगाभावो नोपपचते, इति सर्व एव व्यवहारः समुत्सीदेत्, तेन कार्यकारणभावसमाख्या-बलात्कर्तृकर्मभाव एवाश्रयणीयो, यत् कार्यमाभासन-क्रियाविषयत्वात् कर्मेव कार्यते तत्तदङ्कुरादि अव-भास्यते तेन कर्ता तत्समर्थाचरणेनेति कारणमिप कर्तर्येव विश्रान्तम्, तस्मात् चिद्रप एव परमेश्वरः स्वेच्छावशात् इयद्विश्वमवभासयति, किं तु नियतिद-शायां प्रथान्तरव्यवधानेन येन 'बीजादङ्कुरो, मृदो घट ' इत्येवमाचात्मिका लोकस्य प्रतीतिः। नन्वेवं सोऽपि किं सदसद्वा विश्वमवभासयेदित्युक्त एव दोषः? न – इह खलु ग्रान्तरत्वप्राह्यत्ववाह्यत्वभेदात् त्रिधार्थः परिस्फुरेत्,तथाहि-सर्वस्य प्रमातुर्मनोगोचरत्वापत्तेर-पि पूर्वं स्वसंविदेकात्म्येन परिस्फुरतोऽर्थस्यान्तरत्वम्, **ग्रनन्तरमन्तःकरगौकवेद्यतया सुखादेरिव प्राह्यत्वम**पि, श्चन्तर्वहिष्करगाद्वयवेद्यतया घटादेरिव बाह्यत्वमपि, इति संविदात्मन्यवस्थितस्य चार्थस्य बह्दिरवभास-नम्, इत्युपपादितमन्यत्र बहुशः, तदुक्तम्

'स्वाभिनश्चात्मसंस्थस्य भावजातस्य भासनम्। अस्त्येव न विना तस्मादिच्छामर्शः प्रवर्तते ॥'

CC-0. In Public Domain.Funding by MoE-IKS

80

श्लोक ⊏]

नवममाह्मिकम्।

इति। तदयमेव कार्यकारणभावो – यदन्तः परिस्फुरत एवार्थस्यान्तर्वाहिष्करणोभयवेद्यत्वमाभास्यते इति, यदुक्तम्

> 'यद्सत्तद्ससुक्ता नासतः सत्स्वभावता । सतोऽपि न पुनः सत्तालाभेनार्थोऽय चोच्यते ॥ कार्यकारगता लोके सान्तर्विपरिवर्तिनः । उभयेन्द्रियवेद्यत्वं तस्य कस्यापि शक्तितः ॥'

इति, न चान्तरवस्थितस्यार्थस्य बहिरवभासनं नामा-पूर्वं किंचित्, श्रापि तु श्रभेदाख्यातिमात्रम्, इति न क-श्रिद्दोषः, ततश्र युक्तमुक्तं 'स्वातन्त्र्यभाक् परः शिवः सर्वभावानां वस्तुतः कर्ता ' इति ॥

ननु ग्रस्त्येवं बीजाङ्कुरादौ, मृद्धटादौ तु नायं वृत्तान्तः, तत्र हि दृश्यते एव कुम्भकारः कर्ता, इति किमदृष्टेन कर्त्रन्तरेण परिकल्पितेन? इत्याशङ्क्याह

> ग्रस्वतन्त्रस्य कर्तृत्वं नहि जातूपपद्यते ॥ ८ ॥

कुम्भकारो हि न स्वेच्छामात्रेण घटं जनयेत्, श्रिप तु मृदादि श्रिपेक्ष्य, न चाचेतना मृदादयस्तिदि-च्छामनुरोध्येरन्, एवं हि पटसंपादनेच्छामपि किं

श्रोतन्त्रालोकः।

नाद्रियेरन्, ततश्चास्य मृदादिसंस्काराधानमात्र ए-वोपयोगः, तथात्वेऽपि तस्येयत् मृदादिभ्योऽधिकं यचिकीषितं घटादि तदानीं चेतासि परिस्फ्रोत्, न च तावतेव घटादेः कार्यस्य बहिरवभासः, ततश्च पर एव शिवः स्वेच्छ्या नियतिदशायां कुम्भकारस्य मृदादेश्च परस्परापेच्चया कार्यमुपजनयेत्, यस्तु तस्य सत्यपि मृत्पिग्डादौ 'सयेदं कृतम्' इत्यभिमानः सोऽपि तन्महिन्नैव, एतच सर्वं पुरस्तादेव सविस्तरं भविष्याति, इति नेहायस्तम्, तस्माद्युक्तमुक्तम् 'श्रस्व-तन्त्रस्य कर्तृत्वं न कदाचिद्गि उपपन्नम्' इति, स हि कुम्भकारादिर्जडे शरीरादौ यहीताभिमानः, इति कथं स्वरूपविरुद्धं स्वातन्त्रयमभ्युपगच्छेत्, तद्धि चि-देकगामि, इति व्यापकविरुद्धोपलव्धिः ॥ ८ ॥

ग्रत ग्राह स्वतन्त्रता च चिन्मात्र-

वपुषः परमेशितुः।

चो ह्यर्थे॥

99

ननु लोके शास्त्रे च जडस्थापि स्वातन्त्र्यात्मकं कर्तृत्वसभ्युपेयते, तथा च काष्टानि ज्वलन्ति, प्रधा

CC-0. In Public Domain.Funding by MoE-IKS

श्लोक १०]

नवममाह्निकम् ।

१३

नं च जगन्मतिभिति, तत् किमेतदुक्तं 'जडे स्वातन्त्रयं नोपपन्नम्' इति ? इत्याशङ्क्याह

स्वतन्त्रं च जडं चेति तदन्योन्यं विरुध्यते ॥ ६ ॥

स्वातन्त्रयं हि स्वधकाशत्वमुच्यते, जाड्यं च पर-प्रकाश्यत्वमुच्यते, न चानयोस्तादात्म्यं संसगों वा भवेदित्युक्तं 'तदन्योन्यं विरुध्यते' इति, श्रत एव च तज्जडं वस्तु संविक्षिष्ठत्वात् तद्व्यवस्थायाः स्वात्म-सिद्धाविष परं स्वप्रकाशात्मकं प्रमातारमपेक्षते, इति स्वातन्त्रयं कथं जडस्य स्वरूपसंनिविष्टं स्यात् ॥६॥ तदाह

जाड्यं प्रमातृतन्त्रत्वं स्वात्मसिद्धिमपि प्रति ।

यतु लोके शास्त्रे वा जडस्यापि कर्तृत्वं, तत्स्वत-न्त्राधिष्ठानादिना चोपचरितप्रायम्॥

ननु मा भूत् कर्तृत्वं, कारण्त्वमेव भविष्यति, यत् सुस्पष्टं जडाजडयोरपि संगतिमियात् ? इत्याशङ्क्याह 88

श्रीतन्त्रालोकः।

न कर्तृत्वाहते चान्यत् कारगात्वं हि लक्ष्यते ॥१०॥

स्यादेवं, यद्यर्थस्य बाह्यताभासनात् श्रन्यत् कार्यतं भवेत्, यावता हि श्रन्तराभासमानस्यार्थस्य तथारूपापरित्यागेनेव वहिराभासनं नाम कार्यत्वं, ततश्च यद्येच्चयेव श्रन्तरवस्थितोऽर्थः तद्येक्षयेवान्तरवस्थितो बहिर्भवेत्, प्रमातुरेव चान्तःस्थितोऽयमिति, तत एव बहिर्भायान्नान्यतः, इति स एव घटादौ कार्ये कारणं, न तु जडं मृदादि — तद्येच्चयास्य श्रन्तवहिराभासाभावात्, प्रमातुश्च न कर्तृत्वात् श्रन्यत् कारणत्वम्, इति युक्तमुक्तं 'कर्तृत्वमात्रसत्त्वं जडस्य कारणत्वम्, इति युक्तमुक्तं 'कर्तृत्वमात्रसत्त्वं जडस्य कारणत्वं न युज्यते' इति ॥ १०॥

ननु श्रयमेवंविधो भावस्वभाव एव यत् श्रस्मिन् सतीदं भवतीति, श्रन्यथा हि भावान्तर्भावेऽपि श्रभवत् तस्मिन् सति भवति, इति कथं स्यात्, न च श्रभूताकारभावनमन्तरेण श्रन्यत् किंचित् कार्य-कारित्वम्, इति स्थित एव 'बीजाङ्कुरादौ भावे भावात्मा कार्यकारणभाव' इति, यद्धर्मालंकारः रलोक ११]

नवसमाह्निकम्।

84

'भाव एव परस्येह कार्यताभाव……।'

इति ।

'स्वभावो जनकोऽर्धानामभूताकारभावकः॥' इति च। न च स्वभावमुत्सृज्य भावानामन्यत् किंचिदपेक्षाणीयम्, इति किमन्न चेतनानुप्रवेशनेन? इत्याशङ्क्याह

> तस्मिन्सिति हि तद्भाव इत्यपेद्धेकजीवितम् । निरपेद्धेषु भावेषु स्वात्मनिष्ठतया कथम् ॥११॥

बौद्धानां हि नेकस्यैव भावस्य कार्यकारणभावो, नापि द्वयोः यौगपयोन घटपटवत्, न च क्रिक्तितेऽपि श्रनैयत्येन नीलपीतादिज्ञानवत्, न च नियतक्रमिक-त्वेऽपि पूर्वभावि कार्यं, पश्चाद्धावि च कारणम्, श्रपि तु नियतपूर्वभावं कारणं, नियतपरभावं च कार्यम् इति उक्तम्, तिसमन् कारणाभिमते बीजादावेव सति तस्य कार्योभिमतस्याङ्कुरादेशेव श्रभृतपूर्वतया श्रवश्यंभाव इति, नियमश्चाल 'यस्य च भावेन भावल-क्षणम्, (पा० सू० २-३-३७) इति सप्तम्याक्षित्रो,

? €

श्रीतन्त्रालोकः।

यदन्यस्मिन्सति श्रभवत् तस्मिन्नेव सति भवतीति, स्यादेतत् एवं जडानां यदि नियमो न भवेत्, यत् – सित घटे धूमोऽपि स्यात् किन्तु न नैय-त्येन इति, नियमे हि श्रन्योन्यापेक्षा जीवितम्, सा च जडानां न संभवति, ते हि स्वात्ममात्र-परिनिष्ठितत्वादन्योन्यवार्तानभिज्ञाः, इति कस्मिन् सति किं स्यात्, नन्विग्नधूमावेव तथा परिदृश्यमानौ श्चन्योन्यात्मतामनासादयन्तावपि श्चन्यथा भवन्तौ नियतावित्युच्येते, न तु नियमो नामापरः कश्चित्पदा-र्थो योऽनयोरन्योन्यापेचां प्रसञ्जयेत्, तदग्नेरयमेव नियमो – यत्तस्य पश्चान्नाधूमः, तस्याप्ययमेव – यत् ततः पूर्वं नानिः, इत्यनयोः स्वात्ममात्रपर्यवसितम् ग्रनन्यस्पर्शितया विशिष्टं रूपमेव कारणता कार्यता च, इति न कश्चिदपेक्षार्थः, ? स्रत्रोच्यते-एवं हि दर्शन-मात्रमेव प्रमाणीकृतं स्यात्, यत् – पुरुषेण श्रयेः पश्चात् धूम एव प्रतीयते, नाधूमः, तस्यापि पूर्व-मग्निरेव नानग्निरिति, न च दृश्यानपेक्षात् दर्शन-मात्रादेव श्रर्थतथात्वव्यवस्था न्याय्या इत्यनयोः स्वरूपसंनिविष्टः काश्चिद्विशेषोऽभ्युपगमनीयो, योऽ- ग्निधूमो तथा नियमयेत्, अन्यथा हि स्रग्नेः पश्चात् यो भूम एव नापरः स नाग्नेः स्वरूपातिशयो, नापि यो धूमात् पूर्वमाग्नेरेव नापरः स धूमस्य, इति कथमेवं-भावो भवेत्, निह परः परस्य स्वरूपमतिशाययति, न च बहुशोऽपि दैवयोगात् पुरुषेण घटादनन्तरं पटो दृष्ट इति तयोः परस्परयोनिरपेचयोरिप ता-वता किंचित् नियामकं ज्ञातेयमुदियात् येनावश्यं पौर्वापर्यं स्यात्, एवं च कृत्तिकारोहिरयुदययोरपि कार्यकारणभावो भवेत् – यदुदितासु कृत्तिकासु निय-मेन रोहिएयुदयः इति, श्रथ कृत्तिकाभ्यो रोहि-णीनामभूतपूर्वतया नोदयः – पूर्वदिनेषु तथा दृष्ट-त्वात्, इति चेन्न, एति धूमेऽपि समानं, यत् तस्यापि पूर्वदिनेषु वह्निनेरन्तर्येणोदयो दृष्ट इति।ननु पूर्वस्य सामर्थात् परस्य भावः कार्यकारणभावः, स च न कृत्तिकारोहिग्युद्ययोः संभवति – ध्रुवाव-बद्धं हि नक्षत्रचक्रं युगपदेव नित्यं प्रवहृदवस्थितं, किन्तु घटीयन्त्रवत् क्रमेगा परिवर्तमानं दृश्यते, ये-नायमनयोः पूर्वापरत्वेनावसायो, न तु स्वरूपस्नि-विष्टः कश्चिद्धिशेषः। नन्विदं हि नाम भवदृग्रहे पूर्वस्य

श्रीतन्त्रालोकः।

सामर्थ्यं गीयते यत् तदभावादभूतोऽपि परः तस्मिन् सति भवन् दृश्यते इति, यद्धर्मालंकारः

> 'तत्र सामर्थ्यं हि तस्य जनकत्वं, तच्च यदि तस्मिन्सित न भवति कथं नाम तत्सामर्थ्यम्, अथ भवति कथमसामर्थ्यं स्यात्।'

इति । त्रैकाल्यपरीक्षापि

'ग्रथ च प्रागसन्भावः कारगे सति दृश्यते।'

इति, तच्चात्रापि समानं, यत् कृत्तिकोदयात् पूर्वमभवत्रिप रोहिएयुदयः तस्मिन् सित भवन् दृश्यते इति,
तत् सर्वथा समानेऽपि विधौ कृत्तिकारोहिएयुदययोः
कार्यकारणभावो नास्ति, धूमाग्न्योश्चास्ति इति निनिवन्धनः कथमसौ विभागः श्रद्धातव्यः स्यात्,
तस्मात् कार्यकारणयोः स्वरूपसंनिविष्टं किंचिज्ज्ञातेयमभ्युपगमनीयं यस्यान्वयव्यतिरेको स्याताम्,
ज्ञापकेन हि सर्वत्र वस्तुनि संभवदेव रूपं ज्ञाप्यते,
नान्यथा, तथात्वे वा श्चान्तिः स्यात् – इति न वस्तु
ज्ञापितं भवेत्, न च तदपेक्षामपहाय श्चन्यत् किंचित् भवितुमहीति, सा च द्विविधा – श्चन्योन्यानुषक्वितात्मिका श्वामिप्रायात्मिका वा, न च उभय्यपि

CC-0. In Public Domain.Funding by MoE-IKS

?5

सा कार्यकारणतया संमतानां जडानां संभवति, ग्रन्योन्यानुषङ्गिता हि द्वयोरर्थयोः परस्पररूप-त्वात वह्नचौष्यययोरिव सत्तायामैकात्म्यम्, एकतरा-पाये पुनः परस्य सत्तेव न स्यात् – उष्ण्त्वाभाव इव वहेः, न च कार्यकारणयोरेवंभावोऽस्ति - पर-स्परविविक्ततया ऋग्निधूमयोः प्रतिभासात्, तथात्वे धूमाभावेऽसिरेव न भायात्, तद्भावेऽपि वा धूम इति प्रत्यचाविरोधः स्यात्, द्वितीया चानुसंधान-रूपा, यथा – भोक्तुरन्नं प्रति, भोक्ता हि स्रनं प्रति सापेचोऽपि श्रन्नानुषङ्गितया न प्रतीयते, किंतु तदस्य संविदि श्रभिमुखीभावमेति, येनायं – तदभि-लाषाद्यातमना श्रनुसंधानेन तत्र प्रवर्तते, न चैवं कार्यकारणयोः संभवति – तयोर्जडत्वात् परस्परस्य स्वरूपमनुसंधातुमसामर्थात्, तत्सर्वथा जडानां किंचित् ज्ञातेयं विना कार्यकारणभावो नोपपन्नः, इत्येव स्थितम् ॥११॥

ननूक्तमेवात्र ज्ञातेयं – यत् कारणस्य पूर्वत्वं का-र्यस्य च परत्वम् इति, पूर्वसत्ताप्रयोजकीकारेण हि परस्यापूर्वतया सत्ताविर्भावः, श्रत एव न भविष्य-

श्रीतन्त्रालोकः ।

द्वर्तमानयोः तदाविभाविने सामर्थ्यं — तावन्तरेगापि तस्य भावात्, पूर्वस्य हि प्रागेव सत्त्वात् तदावि-भाविने सामर्थ्यं, न भाविष्यतः — तदानीं तस्याकिंचि-दूपत्वात्, वर्तमानश्च समानकाल उच्यते, समानका-लत्वं च लब्धसत्ताकयोभविति, न च तदानयोः किंचित् कर्तव्यमविशिष्यते — यदेकस्यान्येन क्रियेत, इति पौर्वापर्यमात्रमेव कार्यकारग्योज्ञीतेयमित्याह

> स पूर्वमथ पश्चात्स इति चेत्पूर्वपश्चिमौ । स्वभावेऽनितिरिक्तौ चे-त्सम इत्यवशिष्यते ॥१२॥

नन्वनयोः पूर्वत्वं परत्वं च किं स्वभावादितिरि-क्तमनितिरिक्तं वा, तत्र नाद्यः पक्षः – निहं भवदृग्रहे पूर्वत्वाद्यापि किंचिद्यस्तु सदस्ति यत्तदितेरेकेण् सत्तामियात्, व्यवहारमात्रसिद्धत्वे वा तस्य कार्य-कारणभावोऽपि एवं स्यादिति स्वसिद्धान्तभङ्गः – का-र्यकारणभावस्य वस्तुस्वभावत्वेनाभ्युपगमात्, यद्धर्मी-लंकारः

पं० ३ ग० पु० भीवेन नेति पाठः।

'तदेवमयं वस्तुस्वभाव एव कार्यकारण-भावो न तु व्यवहारमात्रसिद्धः।'

इति, श्रनिरेकपक्षे च कार्यकारणत्वेन संमतं भावद्वयमेवावशिष्यते इति न तयोः ज्ञातेयं किंचि-दुक्तं स्यात्, न च भवद्दर्शने धूमाग्न्योधूमाग्निरूपतां विद्वाय श्रन्यः कश्चित् कार्यकारणभावात्मा विशेषः, श्रत एव चात्राभ्युच्चयबुद्धिनिर्धाद्यत्वमुक्तं यत् न के-वलमयमग्निर्धूमो वा यावत् कारणमपि कार्यम-पीति । नन्वेवं वदद्धिभवद्भिरनचरमेव धूमाग्नि-रूपताया श्रन्यत् कारणत्वं कार्यत्वं चोक्तम्, तथाहि – यद्याग्नित्वमेव कारणत्वं तत्प्रतीतेऽग्नित्वे

'एकस्यार्थस्वभावस्य प्रत्यक्षस्य सतः स्वयम् । कोऽन्यो न भागो दृष्टः स्याद्यः प्रमार्गेः परीक्ष्यते ॥'

काउन्या न भागा हष्टः स्याद्यः प्रमाणः पराक्ष्यत ॥ इत्याद्युक्तयुक्तया किमिति न तत् प्रतीयात्, येना-भ्युच्चयबुद्धिनिर्घाद्यत्वमिष श्चस्य स्यात् ? सत्यमेवं किं तु विकल्पस्य एतदौरात्स्यं — यद्दाप्तित्वमवस्यन्ने-तावदेव श्चवस्यति, न कारणत्वमिष — येनेवंप्रतीत्य-न्तराभ्युच्चयः, ननु विकल्पेन चेत् तथावसितं तावता कः प्रतीत्यन्तराभ्युच्चयार्थः, नहि गौः शुक्क इत्येव-मादिष्वभ्युच्चयबुद्ध्या किंचित् कार्यम्, एतद्विकल्पस्य

श्रीतन्त्रालोकः ।

स्वशिल्पनैपुर्गां - यदिमन्नमिप भेदयति भिन्नमिप संसृजतीति, श्रथ प्रतिभासमूलमेवं विकल्पस्य साहा-त्म्यम्, इह तु न तथा, निह कारणत्वं कार्यत्वं वा संनिवेशादिवत् अर्थातिशयरूपं, येन - अनयोः प्राति-भासिकत्वं स्यात्, श्रथ च प्रतीयमानरूपस्वभा-वत्वेन क्षणिकत्ववदवस्थाप्येते इत्यस्त्यत्र अभ्युचय-बुद्ध्या कार्यं, निह त्राकारशून्योऽर्थः स्यात् त्रवेद्यं वा वेदनं तदग्न्याकार एव धूमकारणताया स्राकारो यत्र प्रतीत्यन्तराभ्युचयो भवेत्, सत्यमस्त्येवं, किं तु **ग्रग्न्याकारादन्य एव धूमकारणताया श्राकारः**, त्र्यन्यथा हि त्रम्त्यावस्थामप्राप्तोऽपि त्र्राग्नेः कथं न धूमं जनयेत्, निह तादवस्थ्यमप्राप्तोऽग्निरग्निर्न स्यात्, क्षिणिकत्वं च योगिनां प्रतीयमानात् नीलरूपात् म्रन्यदेव पर्यवस्येत् , नीलादिकं हि निवृत्त्यनिवृत्त्युभ-यधर्मसाधारग्रारूपं, चिणकत्वं पुनर्निवृत्त्येकधर्मस्वभा-वं, यत् प्रामाग्यं 'निवृत्तिधर्मता हि सा ' इति, तस्मात् भास्वराद्याकारत्वं नामाग्नित्वं, धूमानुविहितान्वयव्य-तिरेकत्वं च कारणत्वं, पाग दुराचाकारत्वं च धूमत्वम्, श्चग्न्यन्वयव्यतिरेकानुविधायित्वं च कार्यत्वम् इति 5975.

CC-0. In Public Domain.Funding by MoE-IKS

22

धूमाग्निरूपतातिरिक्तं कार्यत्वं कारणत्वं चानुक्तिस-द्धमेव, श्रम्यथा हि कार्यकारणत्वेन संमतं भावद्वयं विशरारुषायं पर्यवस्येत् ॥१२॥

ननु भवत्वेवं, निह कार्यकारणभावात्मा कश्चित् संबन्धोऽस्माकं विविक्षितः, सर्वे एव हि भावाः स्वात्ममात्रपर्यविसिता एव ? इत्याशङ्क्याह

> बीजमङ्कुर इत्यस्मिन् सतत्त्वे हेतुतद्दतोः । घटः पटश्चेति भवेत्

> > कार्यकारगाता न किम् ॥१३॥

श्रस्मिन्सतत्त्व इति – परस्परमेपेक्षाशून्य इत्यर्थः, किं न भवेदिति – परस्परनेरपेक्ष्यस्य श्रविशेषात् श्रत्रापि कार्यकारणभावो भवतु, इति यावत्। इह खलु श्रपेक्षाशून्यत्वात् जडानां कार्यकारणभावो न भवेत् – इत्युपपादितम्, श्रथं च लोके बीजादङ्कुरो जायते इत्येवमाद्यात्मिका प्रतीतिः, इत्यवश्यं केन-चित् चिद्रूपेण प्रमात्रा भाव्यं, यत्र विश्रान्तं सत् भा-वद्वयं कार्यकारणव्यपदेशपात्रतामासादयेत्, निह चिदात्मकेकप्रमात्विश्रान्तिमन्तरेण श्रत्यन्तविशरा-

श्रीतन्त्रालोकः ।

रूणां सिकतानामिव जडानां भेदाभेदातमा संश्लेषः स्यात्, स्रत एव कर्तृकर्मभावसतत्त्व एव कार्यकारण-भावः, इति – नः सिद्धान्तः, यदुक्तम्

'जडस्य तु न सा शक्तिः सत्ता यदसतः सतः। कर्नृकर्मत्वतत्त्वेव कार्यकारणता ततः॥'

इति, ततश्चैतत् युज्यते – यत् क्रषीवलो बीजादङ्कुरं जनयति, ईश्वरश्च शृङ्गात् शरमग्नेवी धूमिमिति ॥१३॥ नन्वेवं बीजाङ्कुरयोभेंदे सति एकप्रमातृविश्चा-न्तिमात्रात् कारणत्वं कार्यत्वं च न सिद्ध्येत्, एवं घटपटाभासयोरिप ताद्रूप्यं स्यात् – सर्वावभा-सानां प्रमातयेंव विश्वान्तेः, तत् तयोरैकात्स्यमेव

ब्रङ्गीकार्यं, येन कारणमेव तत्तदृरूपतया परिणमत्

कार्यमित्युच्यते ? इत्याह बीजमङ्कुरपत्रादि-तया परिग्रामेत चेत् ।

इह तावत् सर्व एव भाववर्गः परिनिष्ठितनिजरूप इति बीजं चेत् बीजं कथमिवाङ्कुरादिरूपतामियात् स्नतथास्वभावस्य तथास्वभावायोगात्,निष्ठ कदाचित् घटोऽपि पटः स्यात् ॥ श्लोक १५]

नवममाह्निकम्।

२५

तदाह

ग्रातत्स्वभाववपुषः

स स्वभावो न युज्यते ॥ १४ ॥

श्रथोच्यते – बीजस्येयानेव स्वभावो, यत् – क्रमे-णाङ्कुराद्यात्मनावतिष्ठते इति 'एकमेव हि वस्तु क्रम-विचित्रस्वभावम्' इति सत्कार्यवादिनः ॥ १४ ॥

यत याह

स तत्त्वभाव इति चेत्

ननु यद्येवं तर्हि बीजमङ्कुरो वा बीजत्वमात्र एवाङ्कुरत्वमात्र एव वा रूपे विश्रान्तेः बीजस्या-बीजात्मकमङ्कुराद्यपि श्रन्त्यं रूपं संभवेत्,श्रङकुरस्य चानङ्कुराद्यात्मकम् श्राद्यं बीजाद्यपीति ? तदाह

> तर्हि बीजाङ्कुरा निजे । तावत्येव न विश्रान्तौ तदन्यात्यन्तसंभवात् ॥ १५ ॥

न चैकमेव वस्तु द्वचात्मकं संभवेत्, इत्यवश्यं केन-चिदेकेन भाव्यं, यस्य – बीजाङ्कुराद्यात्मना विचि-त्रोऽयमाकारः प्रस्फुरेत् ॥ १५ ॥

×

28

श्रोतन्त्रालोकः।

तदाह

ततश्च चित्राकारोऽसौ तावान्काश्चित्पसज्यते । नन्वभीष्टमेवैतदस्माकम् ? इत्याह त्रास्तु चेत्

ननु एवमपि कथमेकस्यैव परस्परविरुद्धं बीजत्वा-बीजत्वाद्यात्मकमाकारद्वयं संभवेत् ? इत्याहः,

> ं जडेऽन्योन्य-विरुद्धाकारसंभवः ॥ १९॥

निह एक एव घटो लोहितश्चालोहितश्च भवेदिति भावः, स्यादेतत् – एवं यदि युगपचित्रत्वमभ्युपग-च्छेम किं तु क्रमेण, इति को विरोधार्थः ॥ १६ ॥ श्रत श्राह

> क्रमेगा चित्राकारोऽस्तु जडः किं नु विरुद्ध्यते ।

यत् सत्कार्यसिद्धिः परिदृश्यमानमेव भावशरीरं स्वभावभूतेन क्रमेण तथा तथा भवतीति श्लोक १७]

नवममाहिकम्।

२७

'एक एव स आकारः अमिचत्रो हि तत्त्वतः। स्वस्वरूपनिमग्नं तहैचित्रयं सर्वमश्तुते॥'

इति च, 'जड' इति, श्रजडं हि चित्रविज्ञानादि युग-पत् चित्रमपि भवेत् इति भावः 'किं नु विरुध्यत' इति – लोहितोऽपि हि घटः क्रमात् निमित्तान्तरे-गापि श्रलोहितोऽपि स्यात् ॥

ननु क्रमो यौगपद्यं वा न वस्तुनः स्वरूपे किश्च-दितशयः, श्रिप तु संविदः, संवित् हि घटादनन्तरं पटं प्रतियती समं वा क्रमाक्रमावुत्थापयेत्, न तु वस्तुनः स्वरूपादिषकः कश्चिदक्रमः क्रमो वा भवेत्, इत्येक-स्मिन् वस्तुनि क्रमाभ्युपगमेऽपि न विरुद्धधर्मीध्यासो व्युपरमेत् ? इत्याह

> क्रमोऽक्रमो वा भावस्य न स्वरूपाधिको भवेत् ॥ १७॥ तथोपलम्भमात्रं तौ

'न स्वरूपाधिको भवेत्' इति – न कश्चिदित्यर्थः, श्रत्र हेतुः 'तथोपलम्भमात्रं तौ' इति, उपलम्भो हि क्रमेण श्रन्यथा वा भवन् क्रमाक्रमाभ्यां भावस्वरूपं व्यवहारयतीति ॥ १७ ॥

श्रोतन्त्रालोकः ।

ननु उपलम्भस्यापि एवंभावे किं निमित्तम् ? इत्याहउपलम्भश्च किं तथा ।

इह खलु उपलब्धा क्रमाक्रमाभ्यामेव तत्तदर्थ-जातमुपलभते इत्युपलम्भस्यापि क्रमाक्रमायोगः, उपलब्धुश्च संविन्मात्ररूपत्वेऽपि क्रमाक्रमोपलम्भ-स्वभावत्वादेवंभावः॥

तदेतदाशङ्कते

उपलब्धापि विज्ञान-स्वभावो योऽस्य सोऽपि हि॥ १८॥ क्रमोपलम्भरूपत्वात् क्रमेग्गोपलभेत चेत्।

श्रत्रापि स एव पर्यनुयोगः, इत्याह तस्य तर्हि क्रमः कोऽसौ तदन्यानुपलम्भतः॥ १६॥

उपलभ्यस्य हि उपलम्भमुखेन क्रमाक्रमयोग उक्तः, तस्यापि उपलब्धमुखेन, उपलब्धः पुनरुप-लब्धन्तरं नास्ति – श्रनवस्थापत्तेः, तदस्य कुतस्त्यः क्रमः ? इत्युक्तम् 'तदन्यानुपलम्भतः' इति ॥१६॥ स्वभावपन्नाश्रयेऽपि ग्रस्य नोपलब्धृस्वरूपादा-धिक्यं पर्यवस्येत्, इत्याह स्वभाव इति चेन्नासौ स्वरूपादधिको भवेत् ।

श्रथ स्वभावभृतत्वात् स्वरूपानतिरिक्तत्वेऽपि क्र-सस्य स्वस्वातन्त्रयादितिरिक्तायमानतया श्रवभासन-मित्युच्यते, तिहें श्रस्मदर्शनमेवागतोऽसि, इत्याह

> स्वरूपानधिकस्यापि क्रमस्य स्वस्वभावतः ॥२०॥ स्वातन्त्र्याद्धासनं स्याच्चेत् किमन्यद्ब्रूमहे वयम् ॥ इत्यं श्रीशिव एवैकः कर्तेति परिभाष्यते ॥ २१ ॥

कि नाम चास्य कर्तृत्वम् ? इत्याशङ्कचाह कर्तृत्वं चैतदेतस्य

तथामात्रावभासनम् ।

'तथामात्रावभासनम्' इति, तथा – विचित्रेण रूपेण प्रमातृप्रमेयात्मनां मात्राणामंशानामवभास-नम् – श्रातिरिक्ततयेव प्रथनमित्यर्थः ॥ २०–२१ ॥

श्रीतन्त्रालोकः ।

एवं विश्वे पदार्था यथा भगवता स्वेच्छयैवाव-भासिताः, तथा कार्यकारणभावोऽपि, इत्याह

> तथावभासनं चास्ति कार्यकारगाभावगम् ॥ २२ ॥

नन्वेवं बीजाङ्कुरादौ घटपटादौ च सर्वत्र भगव-त्कर्त्तकर्भविशेषेणावभासनम्, इति कथं कचिदेव कार्यकारणताव्यवहारः ? इत्याशङ्क्याह

> यथा हि घटसाहित्यं पटस्याप्यवभासते।

तथा घटानन्तरता

किं तु सा नियमोजिकता ॥२३॥

ऋतो यद्गियमेनैव

यस्मादाभात्यनन्तरम्।

तत्तस्य कारगां ब्रूमः

सति रूपान्वयेऽधिको ॥२४॥

नियमोजिभतेति – तयोर्विपर्ययेण त्रविशेषेण च दर्शनात् । नन्वेवं बौद्धस्येव तथापि कृत्तिकारोहि-गयुद्यादौ कार्यकारणभावः प्रसज्येत? इत्याशङ्क्योक्तं 'सित रूपान्वयेऽधिके' इति। इह तावन्मायापदे घटा-देः कार्यस्य मृह्गडचक्रादीनि बहूनि कारणानीत्यवि-वादः, तत्रास्य मृत् उपादानकारणं, यत् सेव शिव-कस्तूपकादिक्रमेण अन्यानपेचितयानुवर्तते इति, दगडादि तु सहकारिकारणश्रगुणनपरिवर्तनादगुप-कारमात्रचरितार्थत्वात्, तेन यदीयमेव यस्य रूपं के-नचिद्धर्भेणानुयायि आसते तदेव तस्योपादानकार-णम् इति, यद्बौद्धा अपि

> 'ग्रनपेक्षानुवृत्तेश्च भेदेऽप्यर्थान्तराष्ट्रये। तस्योपादानहेतुत्वं मृदः कुण्डादिके यथा॥'

इति, यत् पुनरेवमाचच्चणैरिप धूमादावनुपादानमेव कार्यत्वमभ्यधायि तत्कारणाविभागानभिज्ञत्वमेव तेषां, यतो – धूमस्य नाग्निरुपादानकारणम्, श्रपि तु त्रार्डे-न्धनादि, तथाहि – तुषतुरुष्कादेरुपादानात् त्रस्य गन्धायप्यन्वयवद्वभासते तदेव तस्योपादानकार-णम्, लोकिकानामपि त्रत्र वेदुष्यम् – चन्द्रकान्तो-दकद्रवादो च चन्द्रकान्ताश्रयोपकृताश्चन्द्रकिरणा एवोपादानम्, श्रन्यथा हि चन्द्रकान्तस्य द्रवीभावे क्षणात्चणं प्रच्यः स्यात्, इत्यलमवान्तरेण ॥२४॥

श्रीतन्त्रालोकः ।

नन्वेवं रूपान्वयोपकृतः पौर्वापर्यनियमात्मा कार्य-कारणभावो यदि वास्तवः, तत्कथं व्यभिचरेत् ? इत्याशङ्क्याह

नियमश्च तथारूप-

भासनामात्रसारकः।

बीजादङ्कुर इत्येवं

भासनं नहि सर्वदा ॥ २५ ॥

भासनामात्रसारत्वे हेतुः – एवं भासनं 'निह सर्वदा' इति – कदाचित् हि बीजाभावेऽपि श्रङ्कुरो भवेदिति भावः॥ २५॥

तदाह

योगीच्छानन्तरोद्भूत-

तथाभूताङ्कुरो यतः।

इष्टे तथाविधाकारे

नियमो भासते यतः ॥ २६ ॥

स्वम् घटपटादीनां

हेतुतद्दल्यभावता ।

भासते नियमेनैव

बाधाशून्येन तावति ॥ २७ ॥

इह खलु योगिनो निरुपादानमेवेच्छामात्रेण श्रङ्कुरादिकार्यं कुर्वन्तीत्यविवादः, तेन योगीच्छातो-ऽनन्तरमुद्भूतः श्रत एव तथाभूतो — बीजाभावेऽिप प्रादुर्भूतो योऽसावङ्कुरः तिस्मन्नापि यतः पौर्या-पर्यात्मा नियमोऽवभासते 'बीजादेव श्रङ्कुरो जायते' इति नायमेकान्त इत्यर्थः, योगीच्छाभिनिर्वितितश्च श्रङ्कुरो बीजकार्याङ्कुरसमानजातीय एव, न तु शालूकाद्विजातीयः, इत्याह 'तथाविधाकार' इति, श्रन्यथा हि योगिनामिच्छाविसंवादात् योगित्वमेव न सिद्धचेत्, न चैतद्भ्रान्तिमात्रमित्युक्तम् 'इष्ट' इति— तत्तत्समीहितार्थिकियाकारिग्णीत्यर्थः, तदुक्तम्

> 'योगिनामपि मृद्बीजे विनैवेच्छावशेन यत् । दि जायते तत्तत्स्थरस्वार्थक्रियाकरम्॥'

इति, तथा यतः स्वमेऽपि नियमेनैव घटकार्यः पटो-ऽपि भासते -- घटाभासानन्तरं पटाभासस्योदयात्, स्यादेवमेतत् यदि बाधा न स्यादित्याह 'बाधा शून्ये-न' इति, बाधश्चात्र किं तादात्विकः कालान्तरभावी वा, तत्र तावदुत्तरः पक्षो – जाग्रद्धाविनोऽपि स्वमा-पेक्षया बाधसंभवात्, तादात्विकस्तु नास्त्येव बाधः –

श्रोतन्त्रालोकः।

प्रबोधपर्यन्तं दार्ढ्येन तथावभासात्, त्रत एव ताव-ति – स्वन्नावस्थायामेवेत्युक्तम् ॥ २७ ॥

एवं निर्बाधो नियम एव कार्यकारणताया निबन्धनम्, इत्याह

ततो यावति याद्रूप्याद्रियमो बाधवर्जितः ।
भाति तावति ताद्रूप्याद्दृढहेतुफलात्मता ॥ २८॥
नतु एवमपि सौगतमतमेवापतेत्? इत्याशङ्कृयाह्य
तथाभूते च नियमे

हेतुतद्वस्वकारिगाि ।

वस्तुतश्चिन्मयस्यैव हेतुता तद्धि सर्वगम् ॥ २६ ॥

तदिति – यन्नाम चिन्मयस्यैव 'हेतुतेति' सर्वग-मिति – सर्वेषामेव मृद्दगडाद्याभासानां विश्रान्तिधा-मत्वेनानुवर्तनात् ॥ २६ ॥

एवं च नैकं किंचन जनकं, सामग्री वै जनिके-त्याद्यपि संगच्छते, इत्याह

३४

नवममाह्निकम् ।

श्लोक ३१]

त्र्यत एव घटोड्भूतौ सामग्री हेतुरुच्यते ।

सामग्रीति – न पुनर्व्यस्ताः समग्राः, ननु समग्रान् दगडादीन् विहाय का नामान्या सामग्री इत्यु-च्यते ? इत्याशङ्क्याह

> सामग्री च समग्रागां यद्येकं नेष्यते वपुः ॥ ३०॥ हेतुभेदान्न भेदः स्यात् फले तच्चासमञ्जसम् ।

चो हेतो, एकं वपुरिति — समग्रप्रत्ययिनामित्तमेकप्रमातृविश्रान्तिलचण्म, इह तावन्मृह्एडादयो व्यस्ता एव यदि घटहेतवः स्युः तत् कारणभेदात्
कार्यभेदस्याविवादात् श्रनेके घटाः प्रादुर्भवेयुः, न
चैवम्, इत्येकप्रमातृविश्रान्त्या सामग्रीशब्दवाच्यमेवेषां वपुरवश्येषणीयं — यदेकमेव घटं जनयेत्,
यदपेक्षयेव च कारणानां पारस्परिको भेदो, यतः
फलभेदोऽपि स्यात्, नेति काका योज्यम्, प्रत्य-

¥K

श्रीतन्त्रालीकः।

क्षविरुद्धं चैतदित्याह 'तज्ञासमञ्जसमिति'॥ ३०॥

ननु यत् यस्यान्वयव्यतिरेकावनुविधत्ते तत् तस्य कारणमित्युक्तं, व्यस्तानां च मृद्दगडादीनामेवंभावो नास्ति, समग्राणां चास्ति, इति कोऽर्थः सामग्री-शब्दवाच्येनैकेन वपुषाभ्युपगतेनेषाम् ? इत्याश-ङ्क्याह

> यद्यस्यानुविधत्ते ताः मन्वयव्यतिरेकिताम् ॥ ३१ ॥

तत्तस्य हेतु चेत्सोऽयं कुग्ठतर्को न नः प्रियः ।

कुग्ठ इति – समनन्तरमेव तत्तदृदूषगोदीरगोन भग्नशक्तीकृतत्वात् ॥ ३१ ॥

ननु समस्तानामप्येषां केनचिद्र्पेण यथैकात्म्यं न स्यात्, तद्देशकालविद्रकृष्टानामपि हेतुत्वं प्रसज्येत्, इत्याह

> समग्राश्च यथा दग्रड-सूत्रचक्रकरादयः॥ ३२॥

दूराश्च भाविनश्चेत्यं हेतुत्वेनेति मन्महे ॥

दूरा – मेर्नादयो, भाविनः – कक्यादयः, इत्यिमि-ति – तथा, एवं यथा दगडादयो घटे हेतुत्वेन भविन्ति तथा दूरादयोऽपीति, मन्महे – प्रसङ्गेन मन्यामहे इत्यर्थः ॥ ३२ ॥

नन्वत्र दूरभाविनोरन्वयव्यतिरेकानुविधानमिस-द्वम् ? इत्याशङ्क्याह

यदि तत्र भवेन्मेरुभीविष्यन्वापि कश्चन ॥ ३३ ॥
न जायेत घटो नूनं
तत्प्रत्यूहव्यपोहितः ।
यथा च चक्रं नियते
देशे काले च हेतुताम् ॥ ३४ ॥
याति कर्किसुमेर्वाद्यास्तद्वस्यस्थाविध स्थिताः ।

ननु चक्रादीनां किं देशकालसंनिकर्षो विविचतित उत रूपसंनिकर्षः, तत्र देशादिसंनिकृष्टत्वं पटादी-

श्रोतन्त्रालीकः।

नामिष संभवेत, इति तेषामिष एककार्यकारित्वं प्रस-ज्येत्, रूपसंनिकषेश्च नेष्यते भवद्भिः, तिन्नयतदेशा-यवस्थायित्वं नाम संनिकषः पर्यवस्येत्, तच्च मेर्वा-दीनामिष श्रविशिष्टम्, इति तेऽिष हेतवो भवेयुः, तस्मादेषामेकप्रमात् विश्रान्तिसतत्त्वमेकं रूपमवश्या-भ्युपगमनीयं, येन – तत्तत्तंयोजनवियोजनादावेक-स्येव परमेश्वरस्य कर्तृत्वे विश्विमिद्मुन्मिषेत् ॥३४॥ तदाह

तथा च तेषां हेतूनां
संयोजनिवयोजने ॥ ३५ ॥
नियते शिव एवैकः

स्वतन्त्रः कर्तृतामियात् । ननु कथं सर्वत्र शिवस्यैव कर्तृत्वामिष्यते, घटादौ हि कुम्भकारो व्याप्रियमाणो दृश्यते ? इत्याशङ्क्याह

कुम्भकारस्य या संवित् चक्रदराडादियोजने ॥ ३६ ॥ शिव एव हि सा यस्मात् संविदः का विशिष्टता । 'का विशिष्टतेति'—को भेद इत्यर्थः, नहि संविदः श्लोक ३ स्]

नवममाह्निकम्।

3-8

संविद्रपादगुमात्रेगापि श्रिधिकं रूपान्तरं किंचिद्र-वेदिति भावः ॥ ३६ ॥

ननु कोम्भकारी संवित् देशकालायवच्छेदात् संक्रचितस्वभावा 'परा' पुनरनवच्छिन्नत्वात् 'पराद्वय-रूपा' इति कथं तयोरविशेष उक्तः? इत्याशङ्क्याह

> कौम्भकारी तु संवित्ति-रवच्छेदावभासनात् ॥ ३७॥ भिन्नकल्पा यदि त्तेप्या दग्डचक्रादिमध्यतः।

दग्रडचक्रादिमध्यतः क्षेप्येति – दग्रडादिवत् सह-कारिकारग्रमात्रमेतदिति तात्पर्यम्, श्रतश्च नात्र कुम्भकारस्य साक्षात्कतृत्वम्, इति 'शिव एव सर्वत्र कर्ता' इति सिद्धम् ॥ ३७॥

तदाह

तस्मादेकैकिनिर्मागो
शिवो विश्वैकिविग्रहः ॥ ३८॥
कर्तेति पुंसः कर्तृत्वाभिमानोऽपि विभोः कृतिः।

श्रीतन्त्रालोकः ।

80

ननु यद्येवं तत् दग्डादिसमानकच्यत्वेऽिष कुम्भ-कारस्य कथमेवमाभिमानो भवेत् 'यन्मयेदं कृतम्' इत्याशङ्क्याह 'पुंस' इत्यादि, यश्चायमस्य कर्तृत्वा-भिमानः — प्रतिभुवः इव ग्रथमर्णभावः, स पारमेश्व-यैव नियतिशक्त्या तथा व्यवस्थापितो, यतो धर्मा-धर्मादिव्यवस्थापि सिद्धचेदिति न कश्चिद्दोषः, एवमा-भासमात्रसतत्त्व एव कार्यकारणभाव इति सिद्धम्॥

ततश्चास्य लोकशास्त्रादावनेकप्रकारं वैचित्र्यम्, इत्याह

त्रुत एव तथाभानपरमार्थतया स्थितेः॥ ३६॥
कार्यकारगाभावस्य
लोके शास्त्रे च चित्रता।
तत्र प्राधान्यात् शास्त्रीयं तावद्वैचित्रयं दर्शयित
मायातोऽव्यक्तकलयोरिति रौरवसंग्रहे ॥ ४०॥
श्रीपूर्वे तु कलातत्त्वादव्यक्तमिति कथ्यते।

श्लोक ४१]

नवममाहिकम्।

88

रौरवसंग्रह इति बृहत्तन्लापेत्तया, यदुक्तं तल 'ततोऽधिष्ठाय विद्येशो मायां स परमेश्वरः । क्षोभियत्वा स्वकिरणेरसजत्तेजसीं कलाम् ॥ कलातत्त्वाद्रागविद्ये द्वे तत्त्वे संबभ्वतुः । श्रव्यक्तं च ततस्तस्माद्गुणांश्र्वाप्यस्जत्प्रभुः ॥'

इति, श्रत्र च 'श्रव्यक्तं च तत' इति तच्छव्देन मायापरामर्शः इति बृहस्पतिपादाः, यदुक्तम्

'मायातोऽव्यक्तकलयोः कलातो रागविद्ययोः।'

इति, श्रीपूर्व इति – श्रीमालिनीविजये, यदुक्तं तत्र

••••••वायामाविष्य शक्तिभिः ।'

इत्यायुपक्रम्य

'त्रसूत सा कजातत्त्वम् ······।' इति,

'तत एव कजातत्त्वाद्व्यक्तमसृजत्ततः।'

इति च, एवमव्यक्तं मायायाः कलायाश्च कार्यमिति शास्त्रीयं वैचित्र्यम् ॥ ४० ॥

स्रत एव च एवं विसंवादाशङ्कया स्रत्र यदन्यैर-न्यथा व्याख्यातं तद्प्रयोजकमेव, इत्याह

> तत एव निशाख्याना-त्कालीभूतादलिङ्गकम् ॥ ४१ ॥

श्रीतन्त्रालोकः।

इति व्याख्यास्मदुक्तेऽस्मिन्-सित न्यायेऽतिनिष्फला। निशाख्यानादिति – मायाख्यात् तत्त्वात्, श्रिलि-क्वामिति – श्रव्यक्तम् ॥ ४१ ॥ इदानीं लोकिकमि वैचित्रयं दर्शयति लोके च गोमयात्कीटात् संकल्पात्स्वप्नतः स्मृतेः ॥ ४२ ॥ योगीच्छातो द्रव्यमन्त्र-प्रभावादेश्च दृश्चिकः।

कीटादिति — वृश्चिकात्, इह बहिरिष परिस्फुरतो-ऽर्थस्य त्राभासमात्रसारत्वमेव मौलं रूपिमत्युक्तम् 'संकल्पात्स्वमतः स्मृतेः' इति, द्रव्येति — रत्नौषध्यादि, त्राचिन्त्यो हि मिणिमन्त्रौषधीनां प्रभाव इति भावः, ननु वृश्चिकात् गोमयादेश्च जातोऽन्य एव वृश्चिकः, नहि याद्दगेव वृश्चिकाजातो वृश्चिकः ताद्दगेव गोम-यादेरिति भवितुमर्हति — कारणभेदात् कार्यभेदस्या-विवादात्, न चान्त्यभेदे वस्तुनोः शब्दसाधारगय-मात्रेणैवैकत्वं न्याय्यम्, यदाहुः

पं॰ १७ क॰ ख॰ पु॰ न चात्यन्तभेदे इति पाठोऽसंगत एवास्ति ।

श्लोक ४४]

नवसमाहिकम्।

४३

'वस्तुभेदे प्रसिद्धस्य शब्दसाम्यादभेदिनः । न युक्तं साधनं गोत्वाद्वागादीनां विषाणिवत् ॥' इति ॥ ४२ ॥

तदाह

त्र्यन्य एव स चेत्। सत्यमेवम्, इत्याह

···कामं कुतश्चित्वविशेषतः ॥ ४३ ॥

वृश्चिकाद्रोभयादेवी जातानां वृश्चिकानां नूनमस्ति कश्चिदारमीयो देशकालाकाराचात्मा विशेषो येनेषा-मन्योन्यभेदः, किं तु वृश्चिकाज्जातानामपि स तुल्यः, तेषामपि हि देशकालाकारादिना व्यक्तिभेद-मुपलभन्ते लोकिकाः ॥ ४३॥

श्रत श्राह

स तु सर्वत्र तुल्यस्त-त्परामशॅंक्यमस्ति तु ।

श्रथ वृश्चिकोऽयमिति प्रत्ययानुगमस्तत्र संभवेत्, तिदहापि समानमित्युक्तं 'तत्परामशैक्यमस्ति त्विति' न चायमवृश्चिके वृश्चिकप्रत्ययो – विसंवादाभावात्,

श्रीतन्त्रालीकः।

इह च परामर्श एव दूरान्तिकत्वादिना भिन्नावभास-त्वेऽपि त्रर्थानामैक्यप्रतिष्ठापने परं जीवितम्, यदुक्तम्

'दूरान्तिकतयार्थानां परोक्षाध्यक्षतात्मना। बाह्यान्तरतया दोषेट्यंञ्जकस्यान्यथापि वा॥ भिन्नावभासच्छायानामपि मुख्यावभासतः। एकप्रत्यवमर्शाख्यादेकत्वमनिवारितम्॥'

इति, त्रतश्चेकस्यापि कार्यस्यानेककारणत्वे न कांश्चि-दोषः, त्राभासमात्रपरमार्थो हि कार्यकारणभाव इति परिस्थापितम् ॥

त्रत एव च कार्यस्य स्वरूपे क्रमे वापि श्रन्यथा-भावोपदेशो नायुक्तः, इत्याह

> तत एव स्वरूपेऽपि क्रमेऽप्यन्यादृशी स्थितिः ॥ ४४ ॥ शास्त्रेषु युज्यते चित्रात् तथाभावस्वभावतः ।

स्वरूप इति – यथा मनसः कचिद्बुद्धीन्द्रियत्वमुक्तं कचिच्च त्र्यन्तःकरण्यत्वं, तदुक्तम् 'श्रोत्रं त्वरचक्षुषी जिह्वा नासा चित्तं च धीवजः ।'

इति, श्रन्तःकरणं त्रिविधमिति च ॥ ४४ ॥

श्लोक ४८]

नवममाह्निकम्।

84

क्रमस्य पुनः कार्यकारणभावप्रस्तावात् प्राधा-न्येन शास्त्रिष्वन्यादृशीं स्थितिं दर्शयति

> पुंरागविक्तलाकाल-माया ज्ञानोत्तरे क्रमात् ॥ ४५ ॥

नियतिर्नास्ति वैरिश्चे

कलोध्वें नियतिः श्रता।

पुरागवित्त्रयादू धर्व

कलानियतिसंपुटम् ॥ ४६ ॥

कालो मायेति कथितः

क्रमः किरगाशास्त्रगः।

पुमान्नियत्या काल्वश्च

रागविद्याकलाान्वितः ॥ ४७ ॥

इत्येष क्रम उद्दिष्टो मातङ्गे पारमेश्वरे ।

ज्ञानोत्तरे इति – सर्वज्ञानोत्तरे, यदुक्तं तत्र

'वस्तुतः पुरुषः सूक्ष्मो व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ।' इति,

'तत कर्ध्वं भवेदन्यत्कलावर्णसंज्ञकम्

श्रीतन्त्रालोकः।

इति,

'त्रत कर्ध्वं भवेदन्यत्कालस्यावरग्रं गुह।'

इति,

'श्रत ऊर्ध्वं भवेदन्यन्मायातत्त्वं सुदुस्तरम्।'

इति च, नियतिर्नास्तीति – सर्वज्ञानोत्तरे तस्या श्रनभिधानात्, वैरिश्च इति – स्वायम्भुवे, यदुक्तं तत्र

> 'मायातत्त्वात्काजतत्त्वं संस्थितं तत्पदद्वये । संस्थान्यस्मिन्कजा तद्दद्विद्याप्येवं ततः पुनः॥'

इति, श्रत्र हि संस्थापयति – नियच्छति भोगेषु श्रण्णिति 'संस्था' नियतिरिति व्याख्यातारः, श्रत्र च कालो नियतिसंपुटः, कलेत्येवमात्मैव जरत्पुस्त-कदृष्टः पाठो श्राह्यः, श्रन्यथा हि कैरणोऽर्थो विसंव-देत्, यदुक्तं तत्र

'तत्रेव पुरुषो ज्ञेयः प्रधानगृहपालकः । रागतत्त्वाच्च विद्याख्यमशुद्धं पशुमोहकम् ॥'

इति,

'ततः कालनियत्याख्यं संपुटं व्याप्य लक्षघा।'

इति,

'काजतरवात्कजा ज्ञेया जक्षायुतपरिच्छदा।'

इति,

श्लोक ४८]

नवममाह्निकम्।

80

'तदूर्ध्वं तु भवेन्माया कोटिघा व्याप्य साप्यधः।'

इति च, नियत्येति यतः क्रम उदिष्ट इति - श्रर्थात् सृष्टिक्रमेण, यदुक्तं तत्र

'क्षोभितोऽनन्तनाथेन ग्रन्थिमीयात्मको यदा।'

इत्याद्यपक्रस्य

. 'तद्रुन्मायाणुसंयोगाद्दचज्यते चेतना कला ।'

इति,

'इत्यग्रोः कलितस्यास्य कलया प्राग्जगन्निघेः। कलाधारेऽग्रुविज्ञानं बुभुत्सोर्विद्यया भवेत्॥'

इति,

'तस्मादेवाशयाद्रागः सूक्ष्मरूपोऽभिजायते । येनासी रञ्जितः क्षिप्रं भोगभुग्भोगतत्परः ॥'

इतिं,

'त्र्रथ कालक्रमप्राप्तः कञ्चुकत्रयदर्शनात् । येनासौ कल्यते सूद्मः शिवसामर्थ्ययोगतः॥'

इति,

'ग्रभेदानीं मुनिव्याच्च कारणस्यामितद्युतेः । शक्तिनियामिका पुंसः सतत्त्वेन समर्पिता॥'

इति ।

'अथ पुंस्तत्त्वनिर्देशः स्वाधिष्ठानोपसिर्पतः ।' इति च क्रमस्यान्यादृशी स्थितिर्निगद्सिद्धा, इति न विभज्य व्याख्यातम् ॥ ४७॥ श्रीतन्त्रालोकः ।

85

इदानीं प्रकृतमेवानुसरित कार्यकारगाभावीये तत्त्वे इत्यं व्यवस्थिते ॥ ४८ ॥ श्रीपूर्वशास्त्रे कथितां

वच्मः कारगाकल्पनाम् ।

श्रीपूर्वशास्त्र इति – तद्धिकारेगीव एतस्य ग्रन्थस्य प्रवृत्तेः, कारणकल्पना च श्रत्र तत्त्वं प्रति प्रवि-भागस्य प्रक्रान्तत्वात् तद्विषयेव पर्यवस्येत्, इत्य-नुजोद्देशोदिष्टस्य तत्त्वक्रमानिरूपणाख्यस्यापि प्रमे-यस्य सावकाशता, इत्यर्थसामर्थ्यलभ्यम् ॥४८॥

तदेवाह

शिवः स्वतन्त्रहयूपः
पश्चशक्तिसुनिर्भरः ॥ ४६ ॥
स्वातन्त्रयभासितभिदा
पश्चधा प्रविभज्यते ।

'स्वतन्त्रदृयूप'इति – अनन्याकाङ्क्तत्वात् स्वतन्त्रा येयं दृक् तद्रूपो – निराशंस इत्यर्थः, अत एव 'पञ्च-शक्तिसुनिर्भरः' पूर्ण इत्युक्तम् ॥ पञ्चधा प्रविभागमेव दर्शयति श्लोक ५२]

नवममाह्निकम्।

ጸモ

चिदानन्देषगाज्ञान-क्रियागां सुस्फुटत्वतः ॥५०॥ शिवशक्तिसदेशान-विद्याख्यं तत्त्वपञ्चकम् ॥

सदेति – सदाशिवः, तदुक्तम्

'चिदानन्देषगाज्ञानिक्रयापश्चमहातनुः। विवर्तते महेशानस्तत्त्ववर्गेषु पश्चधा॥'

इति । तथा

'शिवशक्तिसदाशिवतामीश्वरविद्यामयीं च तत्त्वदशाम् । शक्तीनां पश्चानां विभक्तभावेन भासयति ॥'

इति॥ ५०॥

निन्नह सर्वस्य सर्वात्मकत्वादेकैकापि शक्तिः सर्वशक्तिस्वभावा, इति कथमेकैकशक्तिमुखेन तत्त्व-पश्चकनिरूपणम् ? इत्याह

एकैकत्रापि तत्त्वेऽस्मिन्
सर्वशक्तिसुनिर्भरे ॥५१॥
तत्तत्प्राधान्ययोगेन
स स भेदो निरूप्यते ।
तत्ति – चिदानन्दादि । इह खलु चिन्मात्र-

श्रीतन्त्रालोकः ।

स्वभावः पर एव शिवः पूर्णत्वात् निराशंसोऽपि स्वस्वातन्त्र्यमाहात्म्यात् बहिरुछिलसिषया परा-नन्दचमत्कारतारतस्येन प्रथमम् 'श्रहम्' इति परामर्श-तया शक्तिदशामधिशयानः प्रस्फुरेत्, स्रनन्तरं च श्रहमिदमिति परामर्शशाखाद्वयमवभासयेत्, तत्र च शुद्धचिन्मात्राधिकरण एव स्रहमित्यंशे यदा पर-मेश्वर इदमंशमुह्णासयति तदा तस्य प्रोन्मीलित-मात्रचित्रकल्पभावराशिविषयत्वेनास्फुटत्वात् इच्छा-प्रधानं सदाशिवतत्त्वम् – यहमिदमिति, भावराशौ पुनः स्फुटीभूते तदधिकरणे एवेदमंशे यदा-हमंशं निषिश्चति तदा ज्ञानशक्तिप्रधानमीश्वर-तत्त्वम् – इदमहमिति, ग्रत एव चाहंविमर्शस्याविशे-षेऽपि त्रत्रेदमंशस्य ध्यामलत्वाध्यामत्वाभ्यामयं विशेषः, यदा पुनः प्ररूढभेदभावराशिगतेदमंश-स्फुरणे चिन्मात्रगतत्वेन स्रहमंशः समुद्धसति 'भेदा-द्वैतवादिनामिव ईश्वरस्य यः समधृततुलापुटन्यायेन श्रहमिदमिति परामर्शः' तिकयाशक्तिप्रधानं विद्या-तत्त्वम्, इति विभागः, यद्यपि परमाशिवस्यैवेद-मेकघनमेश्वर्यं तथापि तस्य यथा बहिरौन्मुख्येन

40

व्यापारः 'शक्तितत्त्वं' तथा सदाशिवेश्वरयोरिप 'वि-द्यातत्त्विमिति ' अमुनैव चाशयेनान्यत्र

'निराशंसात्पूर्णादहिमिति पुरा भासयित यत् द्विशाखामाशास्ते तदनु च विभङ्क्तं निजकलाम्। स्वरूपादुन्मेषप्रसर्णानिमेषस्थितिजुष-स्तदद्वैतं वन्दे परमशिवशक्तयात्मनिखिलम्।'

इत्याचनेनोक्तम्॥ ५१॥

ननु यादि नामात्र परे रूपेऽपि एवं भेदः संभवेत्, तिहे ग्रस्य कथमनविद्यन्नपरप्रकाशात्मकं स्वरूपं तिष्ठेत् ? इत्याशङक्याह

> तथाहि स्वस्वतन्त्रत्व-परिपूर्गातया विभुः ॥ ५२ ॥ निःसंख्यैर्बहुभी रूपै-भीत्यवच्छेदवर्जनात् ।

पर एव हि शिवः स्वस्वातन्त्र्यमाहात्म्यात् भूत-भावभुवनाद्यात्मकैविच्छिन्नेरनन्ते रूपैः स्वात्मन्य-वच्छेदं वजीयित्वा भाति, एवमपि ग्रप्रच्युतप्राच्यस्व-रूपत्वात् ग्रनविच्छन्नपरप्रकाशात्मक एवेत्यर्थः॥४२॥ ननु 'श्रनेकत्र एकरूपानुगमस्तत्त्वम्' इत्युक्तं, तच्चात्र कथम् ? इत्याशङक्याह

श्रीतन्त्रालोकः।

शांभवाः शक्तिजा मन्त्रमहेशा मन्त्रनायकाः ॥ ५३ ॥
मन्त्रा इति विशुद्धाः स्युस्मी पश्च गगाः क्रमात् ।
स्वस्मिन्स्वस्मिन् गगो भाति

यद्यदूपं समन्वयि ॥ ५४ ॥ तदेषु तत्त्वमित्युक्तं कालाग्न्यादेर्धरादिवत् ।

एष्वित - शिवादिपञ्चसु तत्त्वेषु, कश्चेषां स्वो गणः ? इत्याशङ्क्योक्तं 'शाम्भवाद्या ग्रमी पञ्च गणा' इति, क्रमादिति - यथासंख्येन, तेन शिवतत्त्वे शांभवा यावद्विद्यातत्त्वे मन्त्रा इति, शांभवा इति शंभोः - परप्रकाशात्मन इमे, परप्रकाशनान्यथानुप-पत्त्यावासतत्तत्तादात्म्यवृत्तयो भुवनादयो विश्वे भावा इत्यर्थः, यदुक्तं प्राक्

'यान्युक्तानि पुराण्यमूनि विविधेभेदैर्यदेष्वन्वितं रूपं भाति परं प्रकाशनिविडं देवः स एकः शिवः।'

इति, शक्तिजा इति – श्रनाश्रिताद्याः, मन्त्रमहेशा-

श्लोक ५५]

नवममाह्निकम् ।

£ X

द्यास्तु पूर्वमेवोक्ताः, एवं च मन्त्रमहेशाद्यात्मनि स्वस्मिन् वर्गद्वये

' किं त्वान्तरदशोद्गेकात्सादारूयं तत्त्वमादितः । बहिर्भावपरत्वे तु परतः पारमेश्वरम् ॥'

इत्यायुक्तयुक्तया यदा त्रान्तरदशे। द्रिक्तत्वादिकमनु-यायि रूपमाभासते तद्दिभप्रायेणात्र 'सदाशिवतत्त्व-मीश्वरतत्त्वं च'इत्युक्तं, न पुनरिषष्टातृदेवताभिप्रायेण — सदैवान्तारूपतया शिवत्वस्य भासनात् बहीरूपत-या चेश्वर्यस्येव परिस्फुरणात्, एवं हि ब्रह्मादीनामिप पृथक्तत्त्वपरिगण्नं प्राप्नुयात्, श्रान्यथा हि एषां कारण्त्वस्याविशेषात् त्रर्धजरतीयं स्यात्, तथात्वे च पृथिव्यिषष्टातृत्वात् सार्वभौमस्यापि राज्ञः तत्त्वान्त-रत्वं प्रसज्येत्, न चेवम्, इति यथोक्तमेव युक्तम् ॥५४॥

तदाह

तेन यत्प्राहुराख्यान-साहश्येन विडम्बिताः ॥ ५५ ॥ गुरूपासां विनैवात्त-पुस्तकाभीष्टदृष्टयः ॥

श्रीतन्त्रालोक: ।

ब्रह्मा निवृत्त्यधिपतिः एथक्तत्त्वं न गग्यते ॥ ५६ ॥ सदाशिवाचास्तु पृथग् गरायन्त इति को नयः। ब्रह्मविष्णुहरेशान-सुशिवानाश्रितात्मिन ॥ ५७॥ षट्के कारगासंज्ञेऽर्ध-जरतीयमियं कुतः । इति तन्मूलतो ध्वस्तं गिगतं नहि कारगाम् ॥ ५८॥ यथा एथिव्यधिपति-र्न्टपस्तत्त्वान्तरं नहि । तथा तत्तत्वलेशानः एथक् तत्त्वान्तरं कथम् ॥ ५६ ॥

त्राख्यानसादृश्येनेति – सदाशिवादीति नामसाद्द-श्येन ॥ ५६-५६ ॥

<u> एतदेवाधिकावापेनोपसंहरति</u>

तदेवं पश्चकामिदं
शुद्धोऽध्वा परिभाष्यते ।
तत्र सात्ताच्छिवेच्छैव
कर्त्याभासितभेदिका ॥ ६० ॥
ननु यद्येवं तदशुद्धेऽध्विन कः कर्ता? इत्याशंक्याह
ईश्वरेच्छावशत्तुब्धभोगलोलिकचिद्गगान् ।
संविभक्तमघोरेशः
सृजतीह सितेतरम् ॥ ६१ ॥

ईश्वरस्य – समनन्तरोक्तस्य शुद्धस्वातन्त्यमयस्य इच्छावशेन जुब्धा

> 'क्षोभोऽस्य लोलिकाख्यस्य सहकारितया स्फुटम् । तिष्ठासा योग्यतीन्मुख्यमीश्वरेच्छावशाच तत्॥'

इत्यादिवक्ष्यमाणनीत्या कार्मस्य मलस्य सहकारि-तायामुन्मुखी भोगलोलिका — श्रभिलाषात्मकमाणवं मलं, यस्यैवंविधा यश्चिद्गणः — संक्रुचित श्रात्मवर्ग-स्तं संविभक्तुं — तत्तद्भागसाधनसंसिद्धचा संविभागं कर्तुमघोरेशो — मन्त्रमहेश्वराणां प्रथमः श्रन्यत्रानन्त-शब्दवाच्यः सितेतरम् — श्रग्रुद्धमध्वानम्, इह — श्रस्म- प्रह

श्रीतन्त्रालोकः।

दर्शने, खजित - मायासंचोभपुरःसरं कलादिचित्य-न्तेन वैचित्येणावभासयित बहिरित्यर्थः, तदुक्तम् ईश्वरेच्छावशादस्य भोगेच्छा संप्रजायते। भोगसाधनसंसिद्धचौ भोगेच्छोरस्य मन्त्रराट् ॥ जगदुत्पादयामास मायामाविश्य शक्तिभिः।

इति। तथा

शुद्धेऽध्वनि शिवः कर्ता प्रोक्तेाऽनन्तेाऽसिते प्रभुः । इति ॥ ६१ ॥

ननु

'देवादीनां च सर्वेषां भाविनां त्रिविधं मलम्। तत्रापि कार्ममेवैकं मुख्यं संसारकारणम्॥' इत्याद्युक्तयुक्त्या सर्वत्र मलस्य त्रेतिध्येऽपि मुख्य-तया कार्मस्येव संसारकारणत्वम्, इह पुनः सृष्टि-हेतुत्वाभिधानेन लोलिकाया इति, किमेतत् ? इत्या-शङ्क्याह

त्रुगानां लोलिका नाम निष्कर्मा याभिलाषिता । त्रुपूर्गामन्यताज्ञानं मलं सावच्छिदोज्ञिमता ॥ ६२ ॥ या नामाणूनां निष्कर्मा – क्रियारूपत्वाभावात इच्छामात्रस्वभावाभिलाषिता, सा प्रतिनियतविषया-भावादवच्छिदोजिभता लोलिका — स्वात्मिन साकां-चतेव, यत एवापूर्णभन्यता, यत एव पूर्णज्ञानात्म-कस्वरूपाच्यातेरज्ञानं — संकुचितज्ञानम्, यत एव स्वस्वरूपापद्वान्या मलम्

> 'स्वातन्त्रयहानिबोधस्य स्वातन्त्रयस्याप्यबोधता । द्विधायावं मलमिदं स्वस्वस्रपापहानितः ॥'

इत्यायुक्तया द्वित्रकारसाणावाख्यं सर्वत्रैवोच्यते इत्यर्थः, एवं कार्सस्यैव मलस्य मुख्यतया संसार-कारणत्वेऽपि एतदेवेह प्राधान्येनोक्तं – यत्तस्यापीदं कारणमिति, यदुक्तम्

'निमित्तमिनाषास्यम् '''ंगिमित्तमिनाषास्यम् '' इति, इयमेवाणूनामणुताया योग्यता, यत्—तस्यां सत्यां तत्तदवच्छेदपात्रत्वमेषामुदियात् ॥ ६२॥ तदाह

> योग्यतामात्रमेवैत-द्भाव्यवच्छेदसंग्रहे । मलस्तेनास्य न एथक्-तत्त्वभावोऽस्ति रागवत् ॥ ६३ ॥

ζ

Y=

श्रीतन्त्रालोकः।

योग्यतामात्रमिति — साक्षादवच्छेदाधायित्वाभा-वेन, श्रस्येति — मलस्य, इह खलु वस्तुना वस्त्वव-च्छियते वस्तुन एव च पृथक्तस्वभावो भवेत्, न चैत-इस्तु किंचित्, श्रापि तु पूर्णस्वरूपस्याख्यातिमात्रम्, इति युक्तमुक्तम् — तत्तदवच्छेदसंग्रहे योग्यतामात्रमेव एतन्मलमिति ॥ ६३ ॥

ननु सांख्येन वैराग्यलक्षणो बुद्धिधर्मो रागः त-त्तद्विषयाभिलाषस्वभावोऽभ्युपगतः, इति किमनेना-न्येनैवंविधेन रागतत्त्वेन मलेन च प्रयोजनम् ? इत्याशङ्क्याह

> निरवच्छेदकर्मांश-मात्रावच्छेदतस्तु सा । रागः पुंसि धियो धर्मः कर्मभेदविचित्रता ॥ ६४ ॥

निरवच्छेदेति निर्विशेषः, तेन सा लोलिकैव 'किं-चिन्मे भूयात्'इति सामान्याकारविषयमात्रावच्छिन्ना पुंधर्मत्वेनाभिमतो रागो, यः कञ्चुकपञ्चकान्तस्तत्त्वा-न्तरेण सर्वत्र परिगणितः, बुद्धिधर्मस्तु तस्यैव बहिष्प- श्लोक ६५] नवममाहिकम्।

५-६

र्यन्ततया प्रसरणं, येन तत्तद्विषयभेदवैचित्रयेण बुभु-क्षापिपासास्त्रीसंबुभुक्षादिलक्षणोऽयमध्यवसायः समु-दियात् ॥ ६४॥

त्राण्वे पुनः सामान्येनैषण्यिवषयोहेखतोनमु-खतामात्रं, यतोऽयमेवंविधः समुह्यासः, तदाह

> त्रपूर्णामन्यता चेयं तथारूपावभासनम् ।

चो हेती, यस्मादियमपूर्णमन्यताण्यमललक्ष-णा, तथा पुंचुद्धिधर्मतयाभिमतस्य रागावैराग्यात्मनो रूपस्य श्रवभासनं — तथा तथा सेवावभासत इत्यर्थः, श्रत एवैतदाणवेऽङ्कुरितप्रायं, रागे मुकुलितं, बुद्धौ पुनः फुछं फलितं च, इत्यलमवान्तरेण बहुना ॥ ननु स्वतन्त्रो बोध एव परमार्थः, इत्यस्मित्सद्धान्तः, तत्तदिरिक्तः कुतोऽयं मलो नाम ? इत्याशङ्क्याह

> स्वतन्त्रस्य शिवस्येच्छा घटरूपो यथा घटः ॥६५॥ स्वात्मप्रच्छादनेच्छैव वस्तुभूतस्तथा मलः ।

€0

श्रीतन्त्रालोकः।

वस्तुभूत इति — प्रच्छन्नात्मरूपत्वात्, इह खलु परमेश्वरः पूर्णज्ञानिकयात्मकं स्वं स्वरूपं स्वेच्छ्या प्रच्छाद्य संकुचितात्मतामवभासयेत्, ग्रतश्च संकु-चितमेव ज्ञानमस्य रूपभिति सर्वत्रोव्घोष्यते, तदुक्तम् 'मलमज्ञानिमक्किन्त

इति ॥६४॥

नन्वखराडः पर एव प्रकाशः समस्ति, इति तदिति-रेकेण कथंकारमयं मलो नाम वस्तुरूपतामियात् ? इत्याशङ्कचाह

यथैवाव्यतिरिक्तस्य धरादेर्भावितात्मता ॥ ६६ ॥ तथैवास्येति शास्त्रेषु व्यतिरिक्तः स्थितो मलः ।

त्रस्येति – मलस्य, इतीति – वस्तुतः परप्रकाशा-व्यतिरिक्तत्वेऽपि धरादिवत् व्यतिरिक्ततयास्य भानात्, शास्त्रेष्विति – स्वायम्भुवादिषु, यदुक्तं तत्र

'त्रघानादिर्भेजः पुंसां पशुत्वं परिकीर्तितम्।' इति, तथा

'प्रोक्तो येन मलं ज्ञानं मलस्तद्भित्रलत्त्व्यः।'

श्लोक ६०]

नवसमाह्निकम् ।

83

इति, तथा

'·····ततः पुंसां मलः स्वृतः।'

इति, त्रत एवास्य व्यतिरिक्ततयावभासनं नाम नापूर्वं किंचित्, येनात्र न परेषां संरम्भः श्लाघ्यता-मियात्, स्वातन्त्रयेण हि श्रस्य व्यतिरिक्तत्वे स श्लाघ्यः स्यात् ॥ ६६ ॥

न चैविमत्याह

व्यतिरिक्तः स्वतन्त्रस्तु न कोऽपि शकटादिवत् ॥ ६७ ॥

इह शकटादयः पदार्था वहियेथा परस्परं स्वात-न्त्रयेण व्यतिरिक्ताः स्थिता न तथायं – परप्रका-शापेच्यास्य भेदेन भानायोगात्, एवं हि स द्वितीयः संनिहितः, इत्येतावतेव त्रात्मनां रूपामिश्रणेऽपि त्राणवरूपामशुद्धिं विदध्यात्, इति व्यापकतया तत्संनिधानस्याविशेषात् शिवमुक्ताणूनपि किं न द्याष्ट्रणुयादित्युक्तम् ॥ ६७॥

> तत्सद्वितीया साशुद्धिः शिवसुक्ताणुगा न किम् ।

श्रीतन्त्रालोकः।

ननु व्यापकोऽपि मलः प्रतिपुरुषमेकैकया शक्तया ज्ञानिकयात्मकं स्वरूपमावृणुयात्, यदाहुः

'मनशक्तयो विभिन्नाः प्रत्यात्मानं च तद्गुणावरिकाः।' इति, ततश्चायं परिणामवैचित्र्यात् यं प्रत्या-वारिकायाः शक्तेः तिन्नवृत्तिपरिणामं भजते तं प्रति न संनिद्ध्यात्, इति – न मुक्ताणूनिप श्रावृणु-यात्, शिवं प्रत्यस्य पुनरावारकत्वमेव नास्ति – तस्यानादिशुद्धबोधरूपत्वात्।।

तदाह

मलस्य रोद्धी काप्यस्ति शक्तिः सा चाप्यमुक्तगा ॥ ६८॥ इति न्यायोज्भितो वादः श्रद्धामात्रैककाल्पितः ।

श्रमुक्तगेति – न पुनर्मुक्तागुगा शिवगा वा, इति मलस्य च शक्तिरिप श्रभ्युपगम्यमाना तद्वदेव संनिधिमात्रेणावारिका, इत्युक्त एव दोषः, श्रावार-कत्वे हि श्रस्याः सर्वमेवावार्यं स्यात्, न वा किंचित्, इति क्वतोऽयं नैयत्येनावसायः, नहि वस्तु भवत्पक्ष- पाति स्यात् 'यिंकचिदाष्ट्रगुयात् किंचिन्न' इति, निह नीलं कस्यचिदप्यनीलं भवेदिति भावः, ग्रथानेका-स्ता इति परिगामवैचित्र्यात् काचित् कंचित् रुगाद्धि, न वा, येन मुक्तामुक्तविभागः? इति चेत्—नैतत्, इह खलु सर्वपदार्थानां तत्तत्कार्यान्यथानुपपत्त्या शक्तिः परिकल्प्यते, यथा — वहेदिह्यान्यथानुपपत्त्या दाहिका शक्तिः, सा च पदार्थस्यात्मैव, किं तु व्यापारभेदा-दारोपभेदः, यदाहुः

'फलभेदादारोपितभेदः पदार्थात्मा शक्तः।' इति, श्रत एव चास्या व्यापारभेदात् भेदो — येनाने-कशक्तियोगी 'पदार्थ' इत्युच्यते, यथा वहेर्दहनपच-नाद्यनेकव्यापारयोगात् 'दाहिका पाचिका' इत्येव-माद्या श्रनेकाः शक्तयः, स्वतः पुनरेकैकस्याः शक्तभेदो न युक्तः — स्वरूपाविशेषात्, व्यापारस्य चैकत्वात्, प्रमाणान्तरस्याप्यभावात्, दृष्टसिद्धये हि श्रदृष्टं कल्प्यं, तच्चेकया शक्त्या सिद्धम्, इति किमदृष्टभेद-कल्पनायासेन, एवं मलस्यापि यद्यावरणव्यापारे शिक्तरस्ति तत्सर्वमेवावृग्णयात्, किमस्याभेदेन — येनैक्यं स्यात्, श्रत एव मलस्यापि कापि रोद्धी

श्रीतन्त्रालोक: ।

शक्तिरीस्त इत्येकवचनेनैव निर्देशः, अत उक्तम् 'एष न्यायोजिभत' इत्यादि, मलस्य च परिणामयो-गात् जडस्य रोधिका शक्तिरभ्युपगम्यमाना स्वयं तावज्जाड्यादेव न प्रवर्तते तथात्वेन 'त्रमुमावृग्गु-यादम्ं न' इत्यभिसंधानाभावाद्विश्वमपि प्रति प्रवृत्ता स्यात् – येन सर्व एवावृता अवेयुः, एवं चेश्वरे-ऽपि किं प्रमाणं - यः शुद्धवोधस्वभाव एवासाविति, न चायमनादिशुद्धवोधस्वभावः, इति वक्तुं युक्तम्— श्रनादेरेव तन्निरोधकत्वस्य विचारियतुसुपक्रान्त-त्वात्॥ तदेवाह

रोद्धी शक्तिर्जडस्यासौ स्वयं नैव प्रवर्तते ॥ ६६ ॥ स्वयं प्रवृत्तौ विश्वं स्या-त्तथा चेशनिका प्रमा।

इहाचेतनश्चेतनाधिष्टित एव प्रवर्तते, तावद्विवादः, ततश्च परमेश्वर एव तच्छक्ति प्रेरयेत्, इति चेत्तद्ि न, इत्याह

श्लोक ७२]

नवममाह्निकम्।

84

मलस्य रोद्धीं तां शक्ति-मीशश्चेत्संयुनक्ति तत् ॥ ७०॥ कीदृशं प्रत्यणुमिति प्रश्ने नास्त्युत्तरं वचः ।

कीदृशमिति – किं निर्मलं समलं वा, तत्राये पक्षे मुक्ताणून्त्रित तां सान्नियुञ्ज्यात्, येन – सर्वदैव सं-सारः, द्वितीयस्मिन्पुनर्व्यथस्तिन्नयोगः – तत्पूर्वमिष तस्य मलयोगात्, तदुभयणापि तिन्नयोगो न युज्यते, इत्यत्र प्रतिसमाधानं न विद्यते इत्युक्तं 'नास्त्युक्तरं वच' इति, मलेन च घटस्येव पटादिनावार्यस्याणु-वर्गस्यादृतत्वेऽपि न स्वरूपं विशिष्यते, त्र्रापे तु तद्विषयं ज्ञातुर्ज्ञानं विह्नन्यते, तणात्वे च शिवस्यवासो मलो भवेत्, यदस्य तद्विषयमनेन ज्ञानमावृत्तमिति ॥ तदाह

मलश्चावरगां तच्च नावार्यस्य विशेषकम् ॥ ७१ ॥ उपलम्भं विहन्त्येतद्-घटस्येव पटादृतिः ।

3

श्रीतन्त्रालोकः ।

मलेना हतरूपागा।
मगानां यत्सतत्त्वकम् ॥ ७२ ॥

शिव एव च तत्पश्ये
तस्यैवासौ मलो भवेत् ।

ननु यद्येवं तिह मलेन ज्ञत्वकर्तृत्वातमकस्वरूपा-वरणाच्छिवस्याणूनां च स्वरूपनाश एव कृतो भवेत् ? इत्याह

> विभोर्ज्ञानक्रियामात्र-सारस्यागुगगास्य च ॥ ७३ ॥ तदभावो मलो रूप-ध्वंसायेव प्रकल्पते ।

सारस्येति – तदेकरूपस्येत्यर्थः, तदभाव इति – ज्ञानिक्रययोरभावकारित्वात् ॥७३॥

ननु शिवस्याणूनां च ज्ञानिक्रये नाम धर्मः, किं तु त्रसौ समवेतः, तस्य चेन्मलेनापहस्तनं कृतं तावता धर्मिणः किं वृत्तं – यत्तस्य स्वरूपध्वंसो भवेत्? इत्याशंक्याह श्लोक ७४]

नवममाह्निकम्।

है ७

धर्माद्धर्मिशा यो भेदः समवायेन चैकता ॥ ७४ ॥ न तद्भवद्भिरुदितं कशाभोजनशिष्यवत् ।

यदुक्तं प्राक्

'पारमेश्वरशास्त्रे हि न काग्यादादिदृष्टिवत् । शक्तीनां धर्मरूपाग्यामास्रयः कोऽपि कष्यते ॥'

इति, एतच तत्रैव निरूपितिमिति – तत एवावधा-र्यम, इह तु अन्यविस्तरभयात् न पुनरायस्तम्, ततश्च संविन्मात्ररूपात् शिवादगुवर्गाद्वा ज्ञानिक-ययोः नाधिकं किंचिद्रूपमिति भवतां मतम्, यदु-क्तम्

'क्रियाधिकाः शक्तयस्ताः संविद्र्पाधिका नहि ।'

इति, एवं च तेषां मलेन तद्पहस्तनात् स्वरूप-नाश एव क्रतो भवेत्, इति युक्तमुक्तं 'विभोरणूनां च मलो रूपध्वंसायेव प्रकल्पते' इति ॥७४॥

ननु रूपानपहस्तनेऽपि यथा चत्तुरादेः पटला-दिरावरणं, तथैवेहापि भविष्यति ? इत्याशङ्कचाह €=

श्रीतन्त्रालोकः।

नामूर्तेन न मूर्तेन प्रावरीतुं च शक्यते ॥ ७५ ॥ ज्ञानं चाक्षुषरश्मीनां तथाभावे सरत्यपि॥

ज्ञानिमिति – श्रमूर्तशुद्धचित्स्वभावात्मरूपं, न चैवंविधस्य श्रात्मज्ञानस्यामूर्तेन मूर्तेन वा केनचिदावरणं युक्तम् – श्रमूर्तस्यावरीतुमशक्यत्वात्, तथाभाव इति – श्रावरीतुं शक्यते, चज्जःसूर्यादिरश्मीनां
हि भौतिकत्वान्मूर्तत्वम्, इति मूर्तेः पटलाभ्रादिभिस्तद्युज्यते एवेत्याशयः ॥ ७४ ॥

नन्वसौ श्रमृतोंऽस्तु मृतों वा, कोऽभिनिवेशः, स पुनरावरणायायातोऽस्य ज्ञातृस्वभावत्वात् ज्ञेयो भवेत्, तथाभूतश्रासौ ताटस्थ्यमवलम्बते—भव-न्मते ज्ञातृज्ञेयभावस्यैवंरूपत्वात्, एवं च श्रस्य स्वरूपमावरीतुं न शक्नुयात्—भिन्नवृत्तित्वात्, तत-श्रासौ निर्मलत्वात् पूर्णज्ञानाक्रिय एव, इति—सर्वः सर्वज्ञो भवेत् ? तदाह

पं॰ २ क ॰ ख॰ ग॰ इति सर्वेषु पुस्तकेषु तथाभावेषि संसरति इति वृत्तभग्नः पाठः।

नवसमाह्निकम्।

श्लोक ७७]

इन्ह

स एव च मलो मूर्तः किं ज्ञानेन न वेद्यते ॥ ७६ ॥ सर्वगेगा ततः सर्वः सर्वज्ञत्वं न किं भजेत् ।

मलो मूर्त इत्यकारप्रश्लेषाप्रश्लेषाभ्यां योज्यं, सर्वगेगोति – मलानावृतत्वात् व्यापकेन सर्वज्ञेन चेलार्थः, तत इति – ज्ञत्वस्वभावस्यानिरोधात्, सर्व इति – त्रागुवर्गः ॥७६॥

ननु तमसः प्रकाशाभावमात्रमयत्वात् श्चमूर्त-स्यापि प्रकाशं प्रत्यावारकत्वं दृष्टम्, एवं मलस्यापि भविष्यति ? इति चेत् – तदिष नेत्याह

> यश्च ध्वान्तात्प्रकाशस्या-वृतिस्तत्प्रतिघातिभिः ॥ ७७ ॥ मूर्तानां प्रतिघस्तेजो-ऽग्गूनां नामूर्त ईदृशम् ।

केचिद्धि प्रकाशाभावमात्रं तमः प्रतिपन्नाः, श्रन्ये 'प्रकाशाभावव्यञ्जनीयमारोपितं नीलिममात्रं हि मूर्तिः' इति, एवमप्यनेनावस्थितस्य प्रकाशस्यावृतिः श्रोतन्त्रालीकः।

60

कार्या, स्त्रपि तु स्थितरेव प्रतिवन्धः – तन्मूर्त्तत्वात् प्रतिघातिभिस्तमः परमाग्रुभिर्मृर्तानां तेजः परमाग्रूनां प्रतिद्दननमेव क्रियते – इत्यनयोः प्रतिघात्यप्रति-घातकभावो नावार्यावारकभाव इति नायमत्र दृष्टान्तः ॥ ७७ ॥

नन्वचेतनश्चेतनाधिष्ठितः सन् यदि किंचित् कुर्यात् तदस्तु, को दोषः, चेतनमेव पुनरावरीतुं कुर्तोऽस्य सामर्थ्यमस्ति ? इत्याह

न च चेतनमात्मान-

मस्वतन्त्रो मलः त्त्मः ॥ ७८॥

त्र्यावरीतुं^{.....}॥

मयवत्, इति चेत्, तद्पि नेह समानमित्याह

····न वाच्यं च मद्याद्यतिनिदर्शनम् ।

न खलु जडं मद्याद्यपि स्वयं चेतनमात्मानमा-वृग्णयात् किन्तु चेतनाधिष्ठितं, निह स्रचेतनं चेतन-प्रेरणामन्तरेण किंचिदपि कर्तुं शक्नुयात्॥ ७८॥ तथा च भवन्त एवेत्याह श्लोक ८०]

नवममाह्निकम्।

90

उक्तं भवद्भिरेवेत्थं जडः कर्ता निह स्वयम् ॥ ७६ ॥ स्वतन्त्रस्येश्वरस्येताः शक्तयः प्रेरिकाः किल ॥

तदुक्तं 'जडस्य स्वतः प्रवृत्तो निवृत्तो च सामर्थं नास्ति' इत्युक्तम्, अतः पाशानामपि ईश्वर एव तदा निवर्तकत्वात् पुंभ्यो मोत्तदो – रज्ज्वादिबद्धमेषादिव-दिति' इत्यादि ॥ ७ ६ ॥

ततः किम् ? इत्याशङ्कचाह

त्रातः कर्मविपाकज्ञ-प्रभुशक्तिवलेरितम् ॥ ८०॥ मद्यं सूते मदं दुःख-सुखमोहफलात्मकम् ।

तेन जडमिप मद्यादि परमेश्वरशक्तिप्रेरणया चेत-नमात्मानमावृत्य मदयेत्, किंतु यहीतसंकोचं प्राणा-दिमयं, न तु शुद्धचित्स्वभावं – तस्योक्तयुक्तवावरीतु-मशक्यत्वात् ॥ ८०॥

श्रीतन्त्रालोकः ।

नन्वेवं मलोऽपि स्वतन्त्रेश्वरशक्तिप्रेरितमेव चेत-नमगुवर्गमावृगुयात् ? इत्याशङ्क्याह

न चेशप्रेरितः पुंसो
मल त्र्राष्ट्रणुयाद्यतः ॥ ८१॥
निर्मले पुंसि नेशस्य
प्रेरकत्वं तथोचितम् ।

इह त्रनादित्वेऽपि मलस्य बन्धकतायामवश्यमी-श्वरप्रेरणमादितरमुपयुक्तम् — अचेतनस्य चेतनाधि-ष्टानं विनाकार्यकारित्वाभावात्, अतश्चासौ परमेश्वरः कान् प्रति बन्धनाय मलं प्रेरयेत् — किं समलान् उत निर्मलान्, तत्राद्ये पक्षे व्यर्थं तत्प्रेरणं — तत्पूर्वमपि तेषां मलयोगात्, द्वितीयस्मिन् श्रशक्यं मुक्ताणून् प्रत्यपि प्रसङ्गात्, अत एवोक्तम्

'ईशस्य निर्मले पुंसि प्रेरकत्वं हि नोचितम् ।' इति, प्रत्युत पूर्णज्ञानिकयात्मनो नैर्मल्यस्याविशेषात् परमेश्वरोऽण्वश्च परस्परस्य निरोधाय मलं नियुञ्जी-रन्, स्रण्य एव वा परमेश्वरं प्रति – यदेकापेक्षया भूयसां सामर्थ्यातिशयः, यदाहुः श्लोक ८४]

नवममाह्निक्रम्।

93

'विप्रतिषिद्धधर्मसमवाये भूयसां स्यात्सधर्मत्वम्।' इति ॥ ८१ ॥ तदाह

तुल्ये निर्मलभावे च प्रेरपेयुर्न ते कथम् ॥ ८२ ॥ तमीशं प्रति युक्तं यद् भूयसां स्यात्सधर्मता । इदानीमेतदुपसंहरन् प्रकृतमेवानुसरति तेन स्वरूपस्वातन्त्र्य-मात्रं मलविजृम्भितम् ॥ ८३ ॥ निर्णातं विततं चैत-न्मयान्यत्रेत्यलं पुनः। श्रन्यत्रेति प्रथमाहिकादौ, श्रत एव पुनरित्युक्तम् ॥ न चास्य कचिदपि विगीततास्तीत्याह । मलोऽभिलाषश्चाज्ञान-मविद्या लोलिकाप्रथा ॥ ८४ ॥ भवदोषोऽनुप्रवश्च ग्लानिः शोषो विमुद्धता ।

श्रोतन्त्रालोकः ।

ऋहंममात्मतातङ्को मायाशक्तिरथादृतिः ॥ ८५ ॥ दोषबीजं पशुत्वं च संसाराङ्क्रकारगाम् । इत्याद्यन्वर्घसंज्ञाभि-स्तत्र तत्रैष भग्यते ॥ ८९ ॥ नन्वसावनुगतोऽर्थः कः ? इत्याशङ्क्याह त्र्रिस्मन् सित भवति भवो दुष्टो भेदात्मनेति भवदोषः। मश्चवदास्मिन् दुःखस्रोतो-ऽगान् वहति यत्प्रवस्तेन ॥८७॥ भवदोष इति तत्कारित्वात्, मञ्जवदिति 'तत्र तस्ये-व' इति सप्तम्यन्तोपमानं, प्लव इति तात्कर्म्यात् ॥८७॥ नन्वेवं सर्वस्यानुगतोऽर्थः किं न दर्शितः? इत्या-शंक्याह

शेषास्तु सुगमरूपाः शब्दास्तत्रार्थमूहयेदुचितम् । श्रत एवास्माभिरिप ग्रन्थविस्तरभयादेतन्न व्या-कृतम्, इति स्वयमेवाभ्यूद्यम् ॥ श्लोक ८८]

नवममाह्निकम्।

ye

नन्वत्र संसाराङ्कुरकारणिमत्यत्र कः सुगमोऽनु-गमः – किं संसार एवाङ्कुर उत संसारस्याङ्कुरस्तस्य कारणिमिति? इत्याशङ्कामपनुदन् प्रकृतप्रमेयसंगति-संदर्शनपुरःसरं क्रमप्राप्तं कार्ममलं प्रस्तौति

> संसारकारगां कर्म संसाराङ्कुर उच्यते ॥ ८८ ॥ चतुर्दशविधं भूत-वैचित्र्यं कर्मजं यतः ।

कर्मणः संसारकारणत्वे द्वितीयमर्ध हेतुः, तेन संसारस्य

'शरीरभुवनाकारं भायीयं परिकीर्तितम्।' इत्यादिना निरूपितस्य मायीयमलस्याङ्कुर इवा-ङ्कुरः कारण् – कार्ममलं, तस्यापि कारणमा-णवमिति, यदुक्तम्

' मतः कर्मनिमित्तं तु नैमित्तिकमतः परम् ।'

इति ।

'निमित्तमभिलाषाख्यम् ······।' इति च ॥ ८८ ॥ OF

श्रीतन्त्रालोकः।

एवं यतः कर्मवशादेव विचित्रः संसारः समु-द्भवेत् त्रतः सर्वेषां तदुच्छेदायैव यत्न इत्याह ।

> त्र्रत एव सांख्ययोग-पाञ्चरात्रादिशासने ॥ ८६॥ त्र्रहंममेति संत्यागो नैष्कर्म्यायोपदिश्यते ।

शासन इति – शास्त्रे, इदं हि तत्रोपिदेष्टं – यत् यः कश्चित्परब्रह्मणि त्राहितचित्तः सर्वमिषि कुर्वन् 'नाहं किंचित् करो।मि' इत्यभिमानादहन्तां संत्यजेत्, तत्र च सङ्गाभावात् 'न ममानेन कृतेन कश्चिदर्थ' इति ममताग्रहमिष, स नैष्क्रम्यं प्राप्नुयात् – येनास्य तदे-किनिमित्तः संसार एव न भवेदिति, यदृगीतम्,

> 'न मां कर्माणि लिम्पन्ति न मे कामः फलेष्विप । इति मां योऽभिजानाति कर्भभिने स बध्यते ॥'

इति ।

'त्यक्त्वा कर्भफलासङ्गं नित्यतृप्तो निराम्रयः। कर्भण्यभिम्रवृत्तोऽपि नैव किंचित्करोति सः॥ १

इति ।

श्लोक ६१]

नवसमाहिकम्।

SO

'योगयुक्तो विशुद्धाःमा विदितातमा जितेन्द्रियः । सर्वभूतात्मभूतात्मा कुवैन्नपि न लिप्यते ॥ नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।'

इति।

'ब्रह्मण्याधाय कर्भाणि सङ्गं त्यक्तवा करोति यः। लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा॥'

इति च ॥ ८६ ॥

ननु यद्येवं तर्हि मुक्त एवासी ? इत्याशङ्क्याह

निष्कर्मा हि स्थिते मूल-मलेऽप्यज्ञाननामनि ॥ ६०॥

वैचित्र्यकारगाभावा-न्नोध्र्वं सरति नाप्यधः ।

केवलं पारिमित्येन शिवाभेदमसंस्पृशन् ॥ ६१ ॥

विज्ञानकेवर्ता प्रोक्तः शुद्धचिन्मात्रसंस्थितः ।

श्रिपश्चार्थे भिन्नक्रमः, तेन 'निष्कर्मापि' इति, ऊर्ध्वमिति – शुद्धमध्वानं, न संसरति – श्रज्ञाननाम्नो श्रीतन्त्रालोकः ।

95

मूलमलस्याण्वस्य श्रवस्थानात्, नाप्यधः – शुद्धेत-रं,-वैचित्रयकारणस्य कार्ममलस्याभावात्, केवलमसौ 'मायोधेव शुद्धविद्याधः सन्ति विज्ञानकेवलाः।'

इत्याद्युक्तयुक्तया शुद्धाशुद्धाध्वमध्यवर्ती शुद्धबोधेकस्व-भावोऽपि,स्वातन्त्रयहानेः—श्राणवमलांशकृतस्यस्वरू-पसंकोचस्य संभवात्,पारिमित्येन—स्वातन्त्र्यावियुक्त-बोधस्वभावपरमेश्वराविभेदमप्राप्नुवन् , विज्ञानकेव-ली—विज्ञानंबोधात्मकं रूपं केवलं स्वातन्त्र्यरहितमस्य इति,प्रकर्षेणोक्तः,—सर्वत्रोद्घोषित इत्यर्थः, यदुक्तम्

> 'शुद्धबोधात्मकत्वेऽपि येषां नोत्तमकर्तृता। निर्मिताः स्वात्मनो भिन्ना भर्त्रा ते कर्तृतात्ययात्॥ बोधादिनक्षणैक्येऽपि येषामन्योन्यभिन्नता। तथेश्वरेच्छाभेदेन ते च विज्ञानकेवलाः॥'

इति ॥ ६१ ॥

ननु ग्रस्य किं सर्वदेव शिवाभेदासंस्पर्शः, उत न ? इत्याशंक्याह

> स पुनः शांभवेच्छातः शिवाभेदं परामृशन् ॥ ६२ ॥ क्रमान्मन्त्रेशतव्रेतः रूपो याति शिवात्मताम् ।

क्रमादिति – शिवाभेदपरामर्शस्य तारतम्यातिश-यात्, त्रत एव तद्दार्ढ्यातिशयात् त्रक्रमेणापि मन्त्र-महेश्वरत्वमस्य भवेदिति भावः, तदुक्तम्

'स सिस्र सुर्जगत्स ष्टेरादावेव निजे च्छ्या। विज्ञानकेवलानष्टी बोधयामास पुद्रलान्॥ इति । इशा – मन्त्रेश्वराः, तन्नेतारो – मन्त्रमहेश्वराः इति ॥ ६२ ॥

नन्त्रस्ति तात्रहिज्ञानाकलस्याणवो मलः, स च कर्मणः कारणं, तत्कथमसौ स्वकार्यं न जनयेत् – येनास्य पुनः पुनः संसारित्वमेत्र स्यात्, प्रत्युत मन्त्रा-दिक्रमेण शित्रात्मतां याति, इति कस्मादुक्तम् ? इति गर्भोकृताशङ्काशङ्कान्तरमाशङ्कते

ननु कारगामेतस्य कर्मगाश्चेन्मलः कथम् ॥ ६३ ॥ स विज्ञानाकलस्यापि न सूते कर्मसंतितम् । एतदेव प्रतिविधत्ते मैवं स हि मलो ज्ञाना-कले दिध्वंसिषुः कथम् ॥ ६४ ॥ श्रीतन्त्रात्रोक्तः।

50

हेतुः स्याद्ध्वंसमानत्वं स्वातन्त्र्यादेव चोद्भवेत् ।

दिध्वंसिषुरिति ।

'स्वातन्इयस्याप्यबोधता।'

इत्याचुक्त्या देहाचहंभावाभिमानस्वभावभेदान्तरख-गडनात्, श्रत एव स्वकार्यजननासामध्यत् कथं हेतुः स्यादित्युक्तम्, प्रत्युतास्य ध्वंसोन्मुखतात्मना स्वम-हिन्ना ध्वंसमानत्वमेव तन्नान्तरीयकं ध्वस्तत्वमेव वोदियात्, नहि-निनंजु बीजं पुनः प्ररोहमियात्, नापि श्रस्य नश्यत्तायां नष्टतायां वा निनंजुत्वादेव श्रन्यत् किंचिदपेचाणीयं संभवेत्।।

स्रवेनेव चाभिप्रायेण विज्ञानाकलादिक्रमकल्पना सर्वत्र कृतेत्याह ।

> दिध्वंसिषुध्वंसमान-ध्वस्ताख्यासु तिसुष्वद्य ॥ ६५ ॥

दशास्वन्तः कृतावस्था-न्तरासु स्वक्रमस्थितेः । विज्ञानाकलमन्त्रेश-

तदीशादित्वकल्पना ॥ ६६ ॥

श्रवस्थान्तराणीति — किंचिद्ध्वंसमानत्विकिंचिद्ध्वंस्तत्वादिरूपाणि, एतदन्तःकारे च हेतुः — स्व-क्रमस्थितिरिति, निह दिध्वंसिषुतादिदशानन्तरं मिटित्येवाखगडतया ध्वंसमानत्वं ध्वस्तत्वं वा प्रादुर्भवेदिति भावः । तेनात्र पञ्चस्वप्यासु दशासु यथा-संख्येन विज्ञानाकलादिरूपत्वं किल्पतिमिति, ईशाः—मन्त्रेश्वराः, तदीशाः — मन्त्रेश्वराः, त्रादिः — श्रादिसिद्धः शिवः, श्रान्यथा हि तदीशादिकल्पनेत्येव स्यात्, एवं च श्रासामवस्थानां भेदात् सुषुप्ततुर्य-योरिष श्रानेकरूपत्विसित्यर्थिसिद्धम् ॥ ६६ ॥

श्रत श्राह

ततश्च सुप्ते तुर्ये च वक्ष्यते बहुभेदता ।

तस्मायुक्तमुक्तम् – दिध्वंसिषुर्मूलमलः कर्मणो न निमित्तमिति ॥

तदेवाह

त्र्यतः प्रध्वंसनौन्मुख्य-खिलीभूतस्वशक्तिकः ॥ ६७ ॥

श्रीतन्त्रालोकः ।

कर्मगाो हेतुतामेतु मलः कथमिवोच्यताम् ।

खिलीभूत इति – ग्रखगडशक्तिः पुनः कर्मणो हेतुतां यायादित्याशयः, एतच्च ग्रभ्युपगम्योक्तम् ॥ वस्तुतस्तु मलस्यैतन्न घटते इत्याह

> किं च कर्मापि न मला-चतः कर्म क्रियात्मकम् ॥ ६८॥ क्रिया च कर्तृतारूपात् स्वातन्त्रयात्र पुनर्मलात् ।

मलादिति – श्रकरितात्मकास्वातन्त्र्यरूपादित्यर्थः। कर्त्तकर्मत्वतत्त्व एव च कार्यकारणभावः, इति समन-न्तरमेवोपपादितम् ॥ ६८ ॥

ननु यद्येवं तत्कथं

'मलमज्ञानिमच्छन्ति संसाराङ्कुरकारणम्।'

इत्याद्युक्तम् ? इत्याशङ्क्याह

या त्वस्य कर्मगाश्चित्र-फलदत्वेन कर्मता ॥ ६६ ॥ श्लोक १०१]

नवममाहिकम्।

53

प्रसिद्धा सा न संकोचं विनात्मनि मलश्च सः।

सेति-चित्रफलप्रदत्वेन कर्मता, स इति-संकोचः, तेन संकोचं विनास्य न तत्तरफलदाने सामर्थ्यं, संकोच एव मल इत्यस्य तत्कारणत्वमुपचरितं, संकुचितो हि भोक्ता शुभाशुभाद्यात्मकं भिन्नं सत् फलमात्मनि भोग्यत्वेनाभिमनुते, येन – देवमनुष्यादिविचित्ररू-पत्यास्य श्रवस्थानम् ॥ ६६ ॥

तदाह

विचित्रं हि फलं भिन्नं भोग्यत्वेनाभिमन्यते ॥ १००॥ भोक्तर्यात्मिन तेनेयं भेदरूपा व्यवस्थितिः।

त्रवश्च नास्य स्वसंपत्तावुपादानं सहकारि वा कारणं मलः, किन्तु कार्यकरणे हस्तावलम्बनप्रायः इत्याह

इति स्वकार्यप्रसवे सहकारित्वमाश्रयन् ॥ १०१॥

श्रीतन्त्रालोकः ।

सामर्थ्यव्यञ्जवत्वेन वर्मगाः कारगां मलः ।

निह संकोचं विनास्य विचित्रफलदाने किंचि-त्सामर्थ्यमभिव्यज्यते इति भावः ॥ १०१ ॥

नन्वेवं विज्ञानाकलानामिष स्वातन्त्रयसंकोचप्रयु-कमलद्वययोगात् तत्र 'विज्ञानकेवलो मलेकयुक्त' इ-त्यादि दुष्येत् प्रत्युत 'तत्कर्मयुक्तः प्रलयकेवल' इत्या-युक्त्या प्रलयकेवित्वं प्रसजेत् ? इत्याशङ्कते

नन्वेवं कर्मसद्भावा-

न्मलस्यापि स्थितेः कथम् ॥ १०२ ॥

विज्ञानाकलता तस्य

संकोचो ह्यस्ति तादृशः।

केनेदमुक्तं – मलद्वययोगोऽस्येति, तदाह 'तस्ये-त्यादि' तादृश इति – प्राग्वदेव प्रलयाकलादिदशो-चितः कर्मसामर्थ्यव्यञ्जनयोग्य इति यावत् ॥१०२॥ तदेव प्रतिविधत्ते

> मैवमध्वस्तसंकोचोऽ-प्यसौ भावनया दृढम् ॥ १०३॥

श्लोक १०४]

नवममाह्निकम्।

SA.

नाहं कर्तेति मन्वानः कर्मसंस्कारमुज्भति ।

भावनयेति 'ग्रहं-ममेति' संन्यासाहिरूपया ग्रतश्च ग्रस्य नैष्कम्यान्न कार्ममलयोगः, इति स्थितं विज्ञा-नाकलत्वम् ॥ १०३॥

ननु संस्कारोच्छेदे पूर्वापरानुसंधानाभावो भवे-दित्यस्य प्रमातृत्वमेव न स्यात् ? इत्याशङ्क्याह

> फिलिष्यतीदं कर्मीति या हढा द्वितरात्मिन ॥ १०४ ॥ स संस्कारः फलायेह न तु स्मरगाकारगाम् ।

दृढ इति — श्रनादित्वात्, द्विधा हि श्रात्मनि भावनात्मा वृत्त्यादिशब्दव्यपदेश्यः संस्कारः — सा-दिरनादिवीं, नाद्यः — श्रनुभवाहितो यः प्रबोधबलात् प्रबुध्यमानः स्मरणकारणतया प्रमातुरनुसंधातृत्वं पुष्येत्, श्रन्यः पुनः कर्मवासनात्मा — यद्द्रशाद्धिचित्र-फलदायि कर्म स्यात् ॥ १०४॥

श्रीतन्त्रालोकः।

ननु कर्मसंस्कारश्चेदुच्छिन्नस्तावता कर्मणः किं वृत्तं, यदस्य तत्फलभागित्वं न स्यात् ? इत्याशङ्कचाह

> श्रप्रध्वस्तेऽपि संकोचे नाहं कर्तेति भावनात् ॥ १०५॥ न फलं त्तीवमूढादेः प्रायश्चित्तेऽय वा कृते।

श्रप्रध्वस्त इति — संनिहितेऽपि सहकारिणि इति यावत्, न फलमिति — सुक्रतदुष्क्रतात्मनः कर्मण इत्यर्थावसेयम्, निह चीवमूढादेः 'इदमहं करोमि' इत्यनुसंधानमस्ति श्रननुसंधाय च कृतं कृतमेव न भवेदिति किं फलेत्, यदिभप्रायेणीव च

'.....ससुत्थानात् क्रियाद्यः।'

इत्यादि श्रन्यैरुक्तम् । प्रायश्चित्तेऽपि कृते 'नाहमत्र कर्ता' इति निवृत्तिभावनात् तत्ताद्विषयानुसंधानशै-थिल्यादेव न तत्तत् फलदायि स्यात्, यदाहुः

' पापं कृत्वा तु संतप्य तस्मात्पापाद्विमुच्यते । नैवं कुर्यामहमिति निवृत्त्या तु स पूयते ॥'

इति ॥ १०५ ॥

इलोक १०७]

नवममाहिकम्।

50

नन्वेवं-सत्तया फलदाने कर्म न प्रयोजकं किन्तु श्रभिसंधानादित्यायातं? सत्यमेतत्, इत्याह

> यन्मयाद्य तपस्तप्तं तदस्मै स्यादिति स्फुटम् ॥ १०६ ॥ ग्रामिसंधिमतः कर्म न फलेदभिसन्धितः ।

स्फुटमिति – दार्ट्यंन, कर्मेति – तपोरूपं, न फलेदिति – कर्तुः तद्धि परस्मै स्तादित्यभिसंहितमिति कथं स्वत्र फलदायि स्यात्, यदाहुः

'नासमीहितं फलं भवति।'

इति ॥ १०६ ॥

नन्वेवं कर्मफलयोवेंयधिकरग्रयात् कृतनाशाकृता-भ्यागमचोद्यं कथङ्कारं परानुद्यते ? इत्याशङ्क्याह

तथाभिसंधानाख्यां तु
मानसे कर्म संस्क्रियाम् ॥ १०७॥
फलोपरक्तां विदधत्कल्पते फलसम्पदे ।

श्रीतन्त्रालोकः ।

तपःप्रभृति हि कर्म तथा परत्रेव फलतु इत्य-भिसंधानात्मकं मनिस संस्कारं समर्पयत् फलसम्पदे कल्पते – तथैव फलदानकुशलतामियादित्यर्थः, यथा-भिसंधानमेव हि कर्मफलव्यवस्थेत्यभिप्रायः, यदाहुः

'यद्यया चामिसंघत्ते तत्तत्तस्य तथा फनेत् ।' इति, ततश्च नैतच्चोद्यं तिद्धि एवं भवेत् यदि स्वेत्रैव फलाभिसंघाने परत्र फलेदिति ॥ १०७ ॥

नन्वेवमिसंधानमात्रायत्तत्वे कर्मफलयोः तह्य-वस्थैव त्रुट्येत् –यत् सर्व एवाफलाभिसंधानेन यत्त-त्कर्म कुर्वाणोऽपि न तत्फलभागी भवेदिति कृतं स्वर्निरयाभ्यामिति ? सत्यमेतत् – यद्यत्र कश्चित् तीव्रमभिनिविष्टो भवेत्, तदाह

> यस्तु तत्रापि दार्ह्येन फलसंस्कारमुज्भति ॥ १०८॥

स तत्फलत्यागकृतं विशिष्टं फलमश्नुते ।

यः पुनस्तत्रानुसंधाने कर्मफलसंस्कारमपि दा-र्ढ्यनोज्भति

श्लोक १०८]

नवममाह्विकम्।

55

'ग्रनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः।'

इत्यायुक्त्या तदासङ्गं जह्यात्, स तस्य फलस्य श्रनासङ्गेन जनितं विशिष्टं लोकोत्तरं फलमश्नुते — मायोत्तीर्णं पदमासादयेदित्यर्थः, यद्गीतम्

> 'कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीिषणः। जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम्॥'

इति ॥ १०८ ॥

ननु यद्येवं तद्धीवरादेः प्रजागरणमात्रेणैव शिवरा-त्रिफलभागित्वश्रुतिः, श्रकामत एवापेयपानादि क्रुर्व-तां प्रायश्चित्तस्मृतिश्च कथं संगच्छताम्, निह तेषामे-तदनुसंधानमस्ति 'यदेतदर्थं वयमेवं कुर्म' इति ? श्रत्रो-च्यते — कुत्र नामात्रानुसंधानमुपयुक्तम् किं कर्मणः स्वरूपे किं वा फले, न तावत्फले — निह ब्रह्महत्यया निरयो मे भूयादित्यभिसंधाय कश्चित् ब्राह्मणं इ-न्यात्, एवं हि ततोऽस्य निवृत्तिरेव स्यात् — वस्तुतः सर्वस्यैव लोकस्य निरयभीरुत्वात्, प्रत्युत निष्कणट-कीकरणाद्यभिसमीहितं दृष्टमपि फलं ततोऽस्य न स्यात्, तदैव कण्टकान्तरोत्पादस्य शतशो दर्शनात्,

श्रीतन्त्रालोकः ।

नापि कृपादानात् किंचित्फलं भवेत् – तत्र कृपामात्रे-गौव प्रवृत्तेः फलानभिसंधानात्, स्रय खरूपे तदत्रा-स्त्येव, निह धीवरादेः जागर्मीत्यभिसंधानं नास्ति – क्षीवमृढादिवदस्य श्रस्वस्थवृत्तित्वाभावात्, किन्तु श्र-ज्ञत्वात् न तथा दार्ट्यन, येनास्य परिमितफलभाक्त्व-प्रतिपादनम् , एवं सौगतमतेऽपि कस्यचन क्रि-मिविशेषस्य प्रसङ्गात् चैतन्यभद्दारकं प्रदक्षिगायतो-उल्ल्येव तथा प्रक्रमणे समुत्थानम् , नाहि तूलस्येवा-स्य वातादिप्रेरणादेवंविधत्वम् ग्रतश्च न्याय्योऽस्य भगवदाधिपत्येन वस्तुबलोपनीतो जन्मान्तरे सद्गति-प्रतिलम्भः, त्र्रपेयपानादावपि ऋपेयत्वानभिसन्धे-रकामस्य सामान्येन 'इदं पिवामि' इत्यभिसंधानम-स्ति - येनापरीक्ष्यकारित्वादिनास्य प्रायश्चित्तं स्मृतं, किंतु सकामापेक्षया न्यूनम्, यन्मनुः

> ' प्रायश्चित्तमकामानां सकामानां तथेव च। विहितं यदकामानां द्विगुखं तत्सकामतः॥'

इति, तस्मादनुसंधानानुप्राणितेव कर्मफलव्यवस्था इत्यलं बहुना ॥ १०८॥ एतदेव प्रकृते योजयति

40

श्लोक ११०]

नवममाहिकम्।

स्१

त्र्यनया परिपाट्या यः समस्तां कर्मसंतितम् ॥ १०६॥ त्र्यनहंयुतया प्रोज्भेत् ससंकोचोऽपि सोऽकलः।

श्रनयेति – फलत्यागपर्यन्तरूपया, समस्तामिति – शुभामशुभां च, श्रनहंयुतयेति – तदनासक्ततयेत्यर्थः, श्रकल इति – विज्ञानाकलः ॥ १०६॥

ननु एवं कश्चित् द्वेषवशादिष श्चात्मीयं दुष्कृत-मस्मे स्तात् इति शत्नुविषयमभिसंदध्यात् येन कृत्वा-पि दुष्कृतं न तत्फलभाग्भवेदिति कर्मफलव्यवस्था-या विसंस्युलत्वमेवापतेत्? तदाह

> निन्वत्यं दुष्कृतं किंचि-दात्मीयमभिसांधितः ॥ ११०॥ परस्मे स्यान्न विज्ञातं भवता तात्त्विकं वचः ।

इत्थिमिति-स्रभिसंधानमात्रायत्तत्वेन कर्मफलव्यव-स्थायाः, त्राविज्ञातकर्मफलव्यवस्थाकस्यैतत् चोद्यमि-त्युक्तम् 'न विज्ञातम्' इत्यादि ॥ ११०॥

श्रीतन्त्रालोकः ।

नापि कृपादानात् किंचित्फलं भवेत् – तत्र कृपामात्रे-गौव प्रवृत्तेः फलानभिसंधानात्, स्रय खरूपे तदत्रा-स्त्येव, निह धीवरादेः जागमीत्यभिसंधानं नास्ति – क्षीवमूढादिवदस्य अस्वस्थवृत्तित्वाभावात्, किन्तु अ-ज्ञत्वात् न तथा दार्ट्यन, येनास्य परिमितफलभाक्त्व-प्रतिपादनम् , एवं सौगतमतेऽपि कस्यचन क्रि-मिविशेषस्य प्रसङ्गात् चैतन्यभद्दारकं प्रदक्षिगायतो-उल्ल्येव तथा प्रक्रमणे समुत्थानम् , नाहि तूलस्येवा-स्य वातादिप्रेरणादेवंविधत्वम् ग्रतश्च न्याय्योऽस्य भगवदाधिपत्येन वस्तुबलोपनीतो जन्मान्तरे सद्गति-प्रतिलम्भः, त्र्रपेयपानादावपि त्र्रपेयत्वानभिसन्धे-रकामस्य सामान्येन 'इदं पिवामि' इत्यभिसंधानम-स्ति - येनापरीक्ष्यकारित्वादिनास्य प्रायश्चित्तं स्मृतं, किंतु सकामापेक्षया न्यूनम्, यन्मनुः

> ' प्रायश्चित्तमकामानां सकामानां तथेव च। विहितं यदकामानां द्विगुणं तत्सकामतः॥'

इति, तस्मादनुसंधानानुप्राणितेव कर्मफलव्यवस्था इत्यलं बहुना ॥ १०⊏ ॥ एतदेव प्रकृते योजयति

€0

श्लोक ११०]

नवममाह्विकम्।

48

श्रनया परिपाट्या यः समस्तां कर्मसंतितम् ॥ १०६॥ श्रनहंयुतया प्रोज्भेत् ससंकोचोऽपि सोऽकलः।

श्रनयेति – फलत्यागपर्यन्तरूपया, समस्तामिति – शुभामशुभां च, श्रनहंयुतयेति – तदनासक्ततयेत्यर्थः, श्रकल इति – विज्ञानाकलः ॥ १०६॥

ननु एवं कश्चित् द्वेषवशादिष त्रात्मीयं दुष्कृत-मस्मे स्तात् इति शत्चुविषयमभिसंदध्यात् येन कृत्वा-पि दुष्कृतं न तत्फलभाग्भवेदिति कर्मफलव्यवस्था-या विसंस्थुलत्वमेवापतेत्? तदाह

> निन्वत्यं दुष्कृतं किंचि-दात्मीयमभिसांधितः ॥ ११० ॥ परस्मै स्यान्न विज्ञातं भवता तात्त्विकं वचः ।

इत्थिमिति-स्रभिसंधानमात्रायत्तत्वेन कर्मफलव्यव-स्थायाः, त्राविज्ञातकर्मफलव्यवस्थाकस्यैतत् चोद्यमि-त्युक्तम् 'न विज्ञातम्' इत्यादि ॥ ११०॥ स्र

श्रीतन्त्रालोकः।

एतदेव उपपादयति

तस्य भोक्तुस्तथा चेत्स्यादभिसंधिर्यथात्मिनि ॥ १११ ॥

तदवश्यं परस्यापि

सतस्तद्दुष्कृतं भवेत् ।

पराभिसंधिसंवित्तौ

स्वाभिसंधिर्दढीभवेत् ॥ ११२ ॥

श्राभिसंधानिवरहे

त्वस्य नो फल्तयोगिता ।

न मे दुष्कृतमित्येषा

रूढिस्तस्याफलाय सा ॥ ११३ ॥

यथा तस्य दुष्कृतकर्तुरात्मिन 'एतदस्मै स्तात्' इत्य-भिसंधानमिस्त, तथैव चेत् तद्भोकतृत्वेन श्रभिमतस्य परस्य स्तान्मम एतदित्यनुसंधानं स्यात् तद्भवेदेवं, य-तः सुकृतदुष्कृतात्मकस्य परस्य संबन्धिन्यामेवमभि-संधानसंवित्तौ तदर्पण्विषयस्यात्मीयमभिसंधानं द्द-ढीभवेत् – तत्फलभागित्वेन श्रवष्टम्भभाग्भवेदित्यर्थः, यस्य पुनरेवमात्मीयमभिसंधानमेव नास्ति तस्य कु- तस्तत्फलभागित्वं भवेत्, प्रत्युत मा मे दुष्कृतं भूया-दिति विरुद्धमनुसंधानमस्य खरसत एव प्ररोहमुपा-गतं संभाव्यते, वस्तुतो हि सर्व एवायं लोकः पा-पभीरः तच्चास्य फलभाव एव निमित्तमिति कुतः परानुसंधानमात्रादेव परस्य दुष्कृतफलभाक्त्वं भवेदे-वम्, इत्युक्तं स्यात्, यत् कर्तुः श्रभिसंधानात् कर्म फलेत् तदर्पणविषयस्य च पराभिसंधो स्वाभिसंधा-नविरहान्न फलोदयः इति ॥ ११३॥

कर्तुरिप श्रनुसंधानाभावे पुनः किं तत्कृतं कर्म स्वस्मे परस्मे वा फलेत् उताफलमेव इत्यन्तःकृत्य संक्षेपेणाभित्रेतमेव पक्षमुपिक्षपित

पराभिसन्धिविच्छेदे
स्वात्मनानभिसंहितौ ।
द्वयोरिप फलं न स्याद्वाशहेतुव्यवस्थितेः ॥ ११४ ॥

द्योरिति – ऋर्पणिकयाकर्तृविषययोः, नाशहेतुः-स्वपरानुसंध्यभावलक्षणः ॥ ११४ ॥ नन्वेतदीयं दुष्कृतं मे भूयादित्यनुसंधानं यथा श्रीतन्त्रालोकः ।

€ક્ષ

परस्य नास्ति तथा सुकृतं मे भूयादित्यपि मा भू-दिति कथमुक्तम् 'यन्मयाच तपस्तप्तम्' इत्यादि ?

इत्याशङ्क्याह

सुखहेतौ सुखे चास्य सामान्यादिभसंधितः । निर्विशेषादिप न्याय्या धर्मादिफलभोक्तृता ॥ ११५ ॥ दुःखं मे दुःखहेतुर्वा स्तादित्येष पुनर्न तु । सामान्योऽप्यभिसंधिः स्या-

त्तदधर्मस्य नागमः ॥ ११६ ॥ सर्वो हि लोकः सुखस्पृहयालुर्दुःखजिहासुश्च

सर्वो हि लोकः सुखस्पृहयालुर्दुःखिजहासुश्च इति सर्वेषां सुखं तद्धेतुं वा प्रति सामान्यात्मनापि श्रभि-संधानं न्याय्यं, न दुःखं तद्धेतुं वा प्रतीति युक्तमु-क्तम् 'परस्य सुकृतफलभागित्वमेव भवेत् न दुष्कृ-तफलभागित्वमपि' इति, निर्विशेषादिति – श्रनेनाद्य श्लोक ११८]

नवसमाह्निकम् ।

EY

तपस्तप्तं तपो मे भूयादित्येवंरूपत्वविरहादपि इ-त्यर्थः ॥ ११६ ॥

एवमेतत् प्रसङ्गादिभिधाय, प्रकृतमेवानुसरित प्रकृतं ब्रूमहे ज्ञाना-कलस्योक्तचरस्य पत् । ग्रानहंयुतया सर्वा विलीनाः कर्मसंस्क्रियाः॥ ११७॥

उक्त चरस्येत्यनेन — प्रागुक्तं कार्ममलाभावोपपादकं निखिलमेव प्रमेयमनुस्मारितम्, श्रतश्चास्य विज्ञाना-कलस्य कार्म एव मलो नास्ति इति तत्सामर्थव्य-अकत्वात्मकानिजकरणीयायोगात् दिध्वंसिषुः मलः तत्त्वादेव किंचिद्ध्वंसमानत्वादिक्रमेण ध्वंसमानत्वं तन्नान्तरीयकं ध्वस्तत्वं च यायात् ॥ ११७॥

तदाह

तस्मादस्य न कर्मास्ति कस्यापि सहकारिताम् । मलः करोतु तेनायं ध्वंसमानत्वमश्नुते ॥ ११८॥ €ક્ષ

श्रीतन्त्रालोकः ।

परस्य नास्ति तथा सुकृतं मे भूयादित्यिष मा भू-दिति कथमुक्तम् 'यन्मयाद्य तपस्तप्तम्' इत्यादि ? इत्याशङ्कृत्याह

> सुखहेतौ सुखे चास्य सामान्यादभिसंधितः।

निर्विशेषादिप न्याय्या धर्मादिफलभोक्तृता ॥ ११५॥

दुःखं मे दुःखहेतुर्वा स्तादित्येष पुनर्न तु ।

सामान्योऽप्यभिसंधिः स्या-त्तदधर्मस्य नागमः ॥ ११६ ॥

सर्वो हि लोकः सुखस्पृहयालुदुःखिजहासुश्च इति सर्वेषां सुखं तद्धेतुं वा प्रति सामान्यात्मनापि श्रभि-संधानं न्याय्यं, न दुःखं तद्धेतुं वा प्रतीति युक्तमु-कम् 'परस्य सुकृतफलभागित्वमेव भवेत् न दुष्कृ-तफलभागित्वमपि' इति, निर्विशेषादिति – श्रनेनाद्य श्लोक ११८]

नवसमाह्निकम्।

EX

तपस्तप्तं तपो मे भूयादित्येवंरूपत्वविरहादपि इ-त्यर्थः ॥ ११६ ॥

एवमेतत् प्रसङ्गादिभिधाय, प्रकृतमेवानुसरित प्रकृतं ब्रूमहे ज्ञाना-कलस्योक्तचरस्य यत् । श्रमहंयुतया सर्वा विलीनाः कर्मसंस्क्रियाः॥ ११७॥

उक्तचरस्येत्यनेन — प्रागुक्तं कार्ममलाभावोपपादकं निखलमेव प्रमेयमनुस्मारितम्, ग्रतश्चास्य विज्ञाना-कलस्य कार्म एव मलो नास्ति इति तत्सामर्थव्य-अकत्वात्मकानिजकरणीयायोगात् दिध्वंसिषुः मलः तत्त्वादेव किंचिद्ध्वंसमानत्वादिक्रमेण ध्वंसमानत्वं तन्नान्तरीयकं ध्वस्तत्वं च यायात् ॥ ११७॥

तदाह

तस्मादस्य न कर्मास्ति कस्यापि सहकारिताम् । मलः करोतु तेनायं ध्वंसमानत्वमश्नुते ॥ ११८॥ ન્દર્દ

श्रीतन्त्रालीकः ।

तेनेति - सहकारित्वाकरणेन ॥ ११८॥

ननु मलस्य ध्वस्तत्वे 'सर्वमहम्' इति सर्वत्राह्यंभा-वोदयात् कर्मणि तत्फले च तथाभावात् श्रस्य पुन-रपि कार्ममलयोगः स्यात् ? इत्याशङ्क्याह

श्रपध्वस्तमलस्वन्तः-

शिवावेशवशीकृतः । स्रहंभावपरोऽप्येति

न कर्माधीनद्यत्तिताम् ॥ ११६ ॥ कर्माधीनद्यत्तित्वाभावे शिवावेशवशीकृतत्वं हेतुः

11 398 11

एवमेतन्मलस्य संसाराङ्कुरकारण्यं तत्प्रसङ्गेन च संसाराङ्कुरस्य स्वरूपं गर्भीकृतप्रागुक्तसकलप्रमे-यया श्रीमालिनीविजयोक्त्या संवादयति

> उक्तं श्रीपूर्वशास्त्रे च तदेतत्परमेशिना । मलमज्ञानमिच्छन्ति संसाराङ्कुरकारगाम् ॥ १२०॥

श्लोक १२२]

नवममाह्निकम्।

७३

धर्माधर्मात्मकं कर्म सुखदुःखादिलत्त्वगाम्।

तत्र कर्भसूत्रं व्याचष्टे लत्त्वयेत्सुखदुःखादि स्वं कार्यं हेतुभावतः ॥ १२१ ॥

लचयेदिति - स्वसत्ताप्रयोजकीकारेण तथा व्य-वस्थापयेदित्यर्थः, कथं चास्य तल्लचकत्वम् ? इत्या-शङ्क्योक्तं 'हेतुभावत' इति ॥ १२१॥

ननु 'नावश्यं कारणानि कार्यवन्ति भवन्ति' इति न्यायात् नियमेन कथंकारं कार्यं हेतुर्व्यवस्थापयेत्? इत्याशङ्क्याह

> निह हेतुः कदाप्यास्ते विना कार्यं निजं कचित् । हेतुता योग्यतैवासौ फलानन्तर्यभाविता ॥ १२२ ॥

का नाम योग्यता, इत्युक्तं 'फलानन्तर्यभाविता' इति श्रत एव नैयायिकादयः सामय्या एव कारणत्वम-

श्रोतन्त्रालोकः ।

भ्युपागमन् समग्राणि कारणिमिति नावश्यिमत्यादिः पुनरसमग्रापेच्चयोक्तम् ॥ १२२ ॥

नतु यद्येवं तत् कार्यात् पूर्वं सामग्यन्तरनुप्र-विष्टस्यापि वह्नचादेः किं कारण्यत्वं स्यान्न वा ? इत्या-शङ्क्याह

> पूर्वकस्य तु हेतुत्वं पारम्पर्येगाः

तेन सुखदुःखादेलक्ष्यम्, इति षष्टीतत्पुरुषगर्भ-मेतत् व्याख्यानम् ।

त्रत्रवे बहुवीहिंगर्भं व्याख्यानान्तरं दर्शयति

विं च तत्।

लक्ष्यते सुखदुःखाद्यैः समाने दृष्टकारगो ॥ १२३ ॥ चित्रैहित्वन्तरं किंचि-तच्च कर्मेह दर्शनात् ।

'किंच, त' इत्यनेन पूर्वत्रानवक्लृप्त्या नायं व्याख्या-विकल्पः किं तु त्रावृत्त्या समुच्चय इति द्योतितं, प्रतिपुरुषं समानेऽपि सेवाध्ययनादौ दृष्टे कारगो यत् सुखदुःखादीनां वैचिल्यं तेन तदन्यथानुपपत्त्या तत्र

るご

श्लोक १२४]

नवममाह्निकम्।

€£

तिकंचिददृष्टसंज्ञं हेत्वन्तरं लक्ष्यते – श्रनुमीयते इत्यर्थः, कार्यविशेषजनकत्वाच्च तेन विशिष्टेन केनचित् भाव्यमित्याह 'तच्च कर्म' इति, विशिष्ट-त्वेऽपि कर्मेति कुतो निर्ज्ञातं पिशाचायप्यस्तु? इत्या-शङ्क्योक्तम् – इह दर्शनादिति, इह सर्वत्रेव हि कर्मवै-चित्र्यात् कार्यवैचिव्यं दृश्यते इत्याशयः ॥ १२३॥

एतदेव उपपादयति

स्वाङ्गे प्रसादरौक्ष्यादि जायमानं स्वकर्मगा।। १२४॥

दृष्टामित्यन्यदेहरूयं कारगां कर्म कल्प्यते।

यतः स्वाङ्गे विचित्रं प्रसादरौक्ष्यादि स्वेन पांसु-लेपायात्मना कर्मणा जायमानं दृष्टम्, श्रतो 'दृष्टवद-दृष्टकल्पना' इति न्यायात् श्रत्रापि कर्मेव न तु पि-शाचादि कारणं कल्प्यते, किं तु तदन्यदेहस्थं—देहा-नतरोपचितामित्यर्थः ॥ १२४ ॥

न चैतावतेव अत्र वैषम्यमुद्धाव्यमित्याह

श्रीतन्त्रालोकः ।

इहाप्यन्यान्यदेहस्थे
स्फुटं कर्मफले यतः ॥ १२५ ॥
कृषिकर्म मधो भोगः
शरद्यन्या च सा तनुः ।

इहापि – शरीरचाणिकत्वे सर्वेषामविवादात् 'श्रन्य-देहस्थं कर्म श्रन्यदेहस्थं फलम्' इति नास्ति विमतिः, यतः – कृषिकर्म वसन्ते तत्फलं शरदीति, एतच श्रवस्थावैचित्र्यात् शरीरभेद एव घटते, इति युक्तमु-क्तम्–श्रन्यदेहस्थं कर्म कारणं कल्प्यते इति ॥१२४॥

नन्वेवं कृतनाशाकृताभ्यागमचोद्यमापतेत्? इत्या-शङ्कचाह

> त्रमुसंधातुरेकस्य संभवस्तु यतस्ततः ॥ १२६ ॥ तस्यैव तत्फलं चित्रं कर्म यस्य पुरातनम्।

येनैव मया प्रागुप्तं स एवाहमद्य भोक्ष्ये, इत्य-नुसंधानेक्यात् कर्मफलयोर्वेयधिकरग्याभावात् न श्लोक १२८]

नवममाह्निकम् ।

१०१

कृतस्य नाशो नापि श्रकृतस्याभ्यागमः, इति युक्त-मुक्तम् – श्रन्यान्यदेहस्थे कर्मफले इति ॥ १२६॥

ननु भवेदेवं यद्यनुसंधानमेव स्यात्, निह जन्मा-न्तरीये कर्मिणा ऐहिके च फले कस्यचित् तदस्ति? इत्याशङ्कचाह

द्वीवोऽपि राजा सूदं चेदादिशेत्प्रातरीदृशम् ॥ १२७ ॥
भोजयेत्यनुसंधानादिना प्राप्नोति तत्फलम् ।
इत्यं जन्मान्तरोपात्तकर्माप्यदानुसंधिना ॥१२८॥
विना भुङ्क्ते फलं हेतुस्तत्र प्राच्या द्यकम्पता।

निह क्षीवस्य राजादेरेवमनुसंधिः संभवित – य-नमया ह्य एवमादिष्टः सूदो येनाच तथा तदादेश-फलमेवंभोगः प्राप्त इति, भोजयेति – भोगं कुरु इत्यर्थः, एविमहापि श्रनुसंधानमन्तरेण जन्मान्तरी-यात् कर्मणः फललाभो भवेदिति न कश्चिद्दोषः, ननु श्रीतन्त्रालोक: ।

१०२

श्रनुसंधानमात्रायत्तेव कर्मफलव्यवस्था इति समन-न्तरमेवोक्तं, तद्धुनैव कथं विपर्यास्यते ?इत्याशङ्क्यो-क्तं 'हेतुस्तत्र प्राच्या द्यकम्पता' इति, पूर्वं हि तत्र 'एवमहं करोमि' इति दृढनिरूढोऽनुसंधिरभृत् यत्सं-स्कारदार्ट्यादिह तत्फलमिति, इह च स एव प्रयोज-को नहि फलतत्संबन्धादौ कचिदसावुपादेयः, इति समनन्तरमेवोपपादितम्, एवं फलदानोन्मुखस्य कर्मणः प्राच्यानुसंधानसंस्कारस्य दाढ्यमवश्यंभावि-**त्रम्यथा तथात्वायोगात्, ततश्च तदनुन्मुखस्य त**था तद्दार्ट्यं न संभवेत्, इति तत् केनचिदुपायेन फल-दानाय निरोद्धुमपि शक्यं – तत्र हि ग्रन्तः प्रति-बन्धोपनिपाताचपि संभाव्यते इति भावः ॥१२८॥

तदाह

ग्रत एव कृतं कर्म कर्मगाा तपसापि वा ॥ १२६॥ ज्ञानेन वा निरुध्येत फलपाकेष्वनुन्मुखम् । श्रत इति - फलौन्मुख्ये कर्मणः प्राच्यानुसन्धिनि- श्लोक १३०]

नवममाहिकम्।

803

कम्पस्यावश्योपयोगात्, कर्मग्रोति-क्रियादीचादिना, निरुध्येत इति-फलदानायोग्यं कुर्यादित्यर्थः ॥१२६॥ श्रत एव फलदानोन्मुखं कर्मानिरोध्यमेवेत्याह श्रारब्धकार्यं देहेऽस्मिन्

यत्पुनः कर्म तत्क्वयम् ॥ १३०॥ उच्छिद्यतामन्त्यदर्श

निरोद्धुं नहि शक्यते।

कथमुच्छियतामिति – न कथंचिदिष उच्छेतुं श-क्यम इत्यर्थः, अत्र हेतुः – आरब्धकार्यमिति, यद्धि यावत् कार्यमेवारब्धं न प्रवृत्तं तावत्तदारम्भकत्वमेव अस्य अन्तरा केनचिदुपायेन प्रतिबध्यते, इति युक्तः तिन्नरोधः, यत्पुनस्तदारब्धुमेव प्रवृत्तं तस्य प्रवृत्त-त्वादेव किं निरुध्यते, इत्युक्तम्—अन्त्यदशं निरोद्धं नहि शक्यते इति, यदिभप्रायेणैव

'.....पारब्धेकं न शोधयेत्।'

इति,

'.....येनेदं तद्धि भोगतः॥' इत्यादि सर्वत्रोद्घोष्यते, सद्योनिर्वाणदीक्षादि पुन-रासन्नमरणादेरेव भवेदिति तत्रापि दत्तप्रायफल-

श्रीतन्त्रालोकः।

त्वात् ततः पराङ्मुखमेव कर्मशोध्यमिति न कश्चि-दोषः, तदुक्तम्

> 'हृष्ट्वा शिष्यं जराग्रस्तं व्याधिना परिपीडितम् । उत्त्रमय्य ततस्त्वेनं परतत्त्वे नियोजयेत् ॥'

इति ॥ १३० ॥

ननु देहारम्भकजात्यायुष्प्रदक्म श्रारब्धकार्यत्वात् मा नाम निरोधि, यत् पुनरद्यतनं प्राक्तनं वा श्रस्मि-न्नेव देहे दिनैर्मासैः संवत्सरैर्वा भोगमात्रलक्षणं का-र्यमारप्स्यते तत् किं निरोद्धुं शक्यते न वा ? इत्या-शङ्क्याह

> तत्रैव देहे यत्त्वन्य-दयगं वा पुरातनम् ॥ १३१ ॥ कर्म तज्ज्ञानदीत्तायैः शगढीकर्तुं प्रसद्यते ।

श्रन्यदिति – सद्य एव श्रनारब्धकार्यं, शगढीकर्तु-मिति – फलदानयोग्यतापहस्तनेन ध्वंसयितुमित्यर्थः, प्रसद्यते इति – न तु तथा क्रियते श्लोक १३१]

नवममाह्निकम्।

808

्रारब्धेकं न शोधयेत्।' इति सामान्येनोक्तेः, एवं विशेषस्य चावचनात्, श्रा-दिशब्दात् मन्त्रौषधादि, तदुक्तम्

'ये त्विहागन्तवः प्रोक्तास्ते प्रशाम्यन्ति भेषजैः। जपहोसप्रधानेश्च····।'

इति, रसायनादि पुनरारब्धकार्यस्य त्रायुष्प्रदस्यैव कर्मणः साहायकं कुर्यात् येनैतिचिरस्यानुपरतकार्यौ-न्मुख्यमास्ते यद्दशादवश्यंभाविनोऽपि कालमृत्योर-भियुक्तानां किंचित्कालं प्रतिबन्धात्मा जयः स्यात्, तदुक्तम्

> 'रसायनतपोजापयोगसिद्धैर्महात्मभिः। कालमृत्युरपि प्राज्ञेजीयतेऽ नलसेजनैः॥'

इति, विषादि पुनः प्रयुज्यमानं चीणायुष्येव प्रत-पति नान्यस्मिन्, परं तत्र दुष्कृतभाजः प्रयोक्तरिम-मानमात्रं 'मयेदं कृतम्' इति मन्यते इति, एवं चेदं-देहकृतारम्भककमीविषयतया भेषजादिसाध्येऽपि श्रथें यस्याः सामर्थ्यं न दृष्टं कस्तां प्रति श्रदृष्टेऽपि श्रथें स-माश्वास इति किं दीच्चया इति न वाच्यं, निह भेषजादिभिनेवं किंचित् क्रियते यदेतदनाश्वासाय पर्यवस्येत् , इत्यलमवान्तरेगा ॥ १३१ ॥

श्रीतन्त्रालोकः।

ननु को नामास्य ध्वंस ? इत्याशङ्क्याह तथा संस्कारदार्ह्यं हि फलाय दृदता पुनः ॥ १३२ ॥

> यदा यदा विनश्येत कर्म ध्वस्तं तदा तदा ।

तथेति – प्राक्प्ररूढानुसंधानानुसारेणेत्यर्थः, एवं प्ररोहमुपागतो हि तत्संस्कारः फलनिमित्तमिह स्यात् इत्युपपादितम्, यत्तु संस्कारस्यैव फलोपजनन्त्रयोजकं दार्ट्यमपाक्रियते तद्कार्यकारित्वात् उच्यते—कर्म ध्वस्तमिति निरुद्धमिति उच्छिन्नामिति शणढीकृतिमिति च, यत्तद्भयां च नात्र कालनियमः कश्चिदित्युक्तम् , एवं मोहवशात् कृतमिप कर्म ज्ञानदीचादिना सर्वेषां विनापि भोगमक्रमेणव विनाशिमयादिति पिणडार्थः ॥ १३२ ॥

तदाह

त्र्यतो मोहपराधीनो यद्यप्यकृत किंचन ॥ १३३॥ श्लोक १३४]

नवममाह्निकम्।

800

तथापि ज्ञानकाले त-त्सर्वमेव प्रदद्यते ।

किंचनेति – शुभमशुभं वा, ज्ञानकाल इति – संवि-त्साक्षात्कारक्षण इत्यर्थः ॥ १३३ ॥

किमत्र प्रमाग्रम् ? इत्याशङ्क्याह

उक्तं च श्रीपरेऽहाना-दानः सर्वदृगुल्वगाः॥ १३४॥

मुहूर्तान्निर्दहेत्सर्वं देहस्थमकृतं कृतम् ।

इह कश्चित् सर्वदृक् — सर्वमेव संविद्यूपतया जाना-नः, त्रत एव विगलितभेदत्वात् त्र्रहानादानः, त्रत एवोल्वणः — त्यक्तहेयोपादेयविभागः, चणादेव सर्व दुष्कृतं सुकृतं च देहस्यं निर्देहेत् — ज्ञानाग्निसात् क्रुयात् इत्यर्थः ॥ १३४ ॥

ननु यस्य सर्वमेव संविक्षिष्ठं तस्य कथं कर्मापि देहस्थं संभवेत् ? इत्याशङ्कां गर्भीकृत्य स्वयमेव देहस्थपदं व्याचष्टे

श्रीतन्त्रालोकः ।

देहस्थमिति देहेन सह तादात्म्यमाश्रिता ॥ १३५॥ स्वाच्छन्द्यात्संविदेवोक्ता तत्रस्यं कर्म दह्यते । देहैक्यवासनात्यागात् स च विश्वात्मतास्थितेः ॥ १३६ ॥ त्रवालकालिते व्यापि-न्यभिन्ने या हि संस्क्रिया। संकोच एव सानेन सोऽपि देहैकतामयः॥१३७॥

संविदेवेति - सर्वो हि भाववर्गः संवित्स्फार एवेति भावः, तत्रस्थमिति – देहावचिद्यन्नसंविन्निष्टमित्यर्थः, कर्मणश्च इयान् दाहो-यद्देहाहंभावसंस्कारगुणीभावो नाम इति, स च वैश्वातम्यमाश्रितायां संविदि त्रात्मा-भिमानस्य मुख्यत्वात् भवेदित्युक्तम्-स च विद्वात्म-तास्थितेरिति, नहि श्रद्धयैकपरमार्थे नित्ये ज्यापके च संविद्र्पे कश्चिद्तिरेकेण देहादिसंस्कारो न्याय्यः, स हि संकोच एव सति स्यात्, संकोचश्च देहा- श्लोक १३-६]

नवममाह्निकम्।

30€

येकरूप एवेति युक्तमुक्तं – सर्वमेव संविदेकात्म्येन जानतः कर्मदाहो भवेदिति, यदभिप्रायेणैव 'यत्करोषि यदश्रासि यज्जुहोषि ददासि यत । यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥'

इत्यादि गीतम् ॥ १३७॥

एतदुपसंहरन् अन्यद्वतारयति

एतत्कार्ममलं प्रोक्तं येन साकं लयाकलाः।

स्युर्गुहागहनान्तःस्थाः

सुप्ता इव सरीसृपाः ॥ १३८ ॥

ततः प्रबुद्धसंस्कारा-स्ते यथोचितभागिनः । ब्रह्मादिस्थावरान्तेऽस्मिन् संसर्गनत पुनः पुनः ॥ १३६ ॥

येनेति – कार्मेण मलेन, द्विमलबद्धा हि प्रलया-कलाः, गुहागहनं – मायागर्भः, एतेनेयदन्तमेषां व्या-िक्षिरित्यपि सूचितम् , तत इति मायान्तरवस्थाना-नन्तरं सृष्टिप्रारम्भे इत्यर्थः, संस्कारः – कर्मवास-

श्रीतन्त्रालोकः।

नात्मा तद्वैचित्र्यादेव चैषां यथोचितभागित्वमुक्तम्, संसरन्तीति – श्रर्थादघोरेशसंसृष्टाः, उक्तं च प्राक् 'तद्दिनप्रक्षये विश्वं मायायां प्रविक्षीयते । क्षीणायां निशि तावत्यां गहनेशः स्रजेत्युनः ॥'

इति ॥ १३६ ॥

नन्वेषामविशेषेण श्रधः संसरणमेव किं स्यात् उत ऊर्ध्वमपि ? इत्याशङ्क्याह

> ये पुनः कर्मसंस्कार-हान्ये प्रारब्धभावनाः ।

भावनापरिनिष्पत्ति-

मप्राप्य प्रलयं गताः॥ १४०॥

महान्तं ते तथान्तःस्थ-भावनापाकसौष्टवात् । मन्त्रत्वं प्रतिपद्यन्ते

चित्राच्चित्रं च कर्मतः॥ १४१॥

श्रप्राप्येति – तत्प्राप्तौ हि विज्ञानाकलत्वभेषां भवे-दिति भावः, तथान्तःस्थेति – कर्मसंस्कारहान्यनु-सारेण दत्तवासनेत्यर्थः, चित्रादिति – काकाचिन्या- श्लोक १४२]

नवममाह्निकम् ।

888

येन भावनापरिपाकसौष्टवस्य कर्मणश्च विशेषण-त्वेन योज्यम्, श्रत एव मन्त्रत्वमापि साञ्जनिर-ञ्जनादिभेदात् चित्रमित्युक्तम् –कारणस्य वैचि-ज्यात् कार्यमपि तथैव भवेदिति भावः, मन्त्राणां च प्रलयाकलोपादनत्वे न श्रन्यथा संभाव्यम्, यदाहुः

'मन्त्राणां च प्रलयाकलानां सतामनुगृहीतानाम्।' इति, श्रीपूर्वशास्त्रे च मन्त्रमहेश्वराणां विज्ञानाकला, मन्त्रेश्वराणां सकला उपादानत्वेनोक्ता, इति पारिशे-प्यात् मन्त्राणां प्रलयाकलोपादानत्वं सिद्धम्॥१४१॥

इदानीं प्रकृतसेवोपसंहरति

त्र्रस्य कार्ममलस्येय-न्मायान्ताध्वविसारिगाः।

प्रधानं कारगां प्रोक्त-

मज्ञानात्मागावो मलः ॥ १४२ ॥

प्रधानमिति – तत्तत्सामर्थ्यव्यञ्जकत्वात्, निह एतत्सहकारित्वमन्तरेणास्य स्वकार्यप्रसवे किंचि-त्सामर्थ्यं भवेदिति भावः, यदुक्तम्

श्रीतन्त्राखोकः ।

'जन्माभिजनिका शक्तिः कर्मणो न मलं विना। त्रणुरज्ञानरहितः कचिज्जातो न दृश्यते॥'

इति ॥ १४२ ॥

ननु भवतु नामैतत्, यत्पुनरस्य

' ईश्वरेच्छावशक्षुब्घमोगलोलिका ःःःःःः

इत्यादौ चुन्धत्वं प्राक्प्रस्तावितं, तत् किमुच्यते ? इत्याशङ्क्याह

> त्तोभोऽस्य लोलिकाख्यस्य सहकारितया स्फुटम् । तिष्ठासायोग्यतौन्मुख्य-

मीश्वरेच्छावशाच्च तत् ॥ १४३ ॥

सहकारितयेति – ग्रर्थात्कार्मस्य मलस्य ॥१४३॥

नन्वेतद्वस्तुसामर्थ्यादेव सिद्धचेदित्यत्रेश्वरेच्छायाः

किं प्रयोजनम् ? इत्याशङ्कचाह

न जडश्चिद्धिष्ठानं

विना कापि त्तमो यतः।

नन्वेवमीश्वरः स्वेच्छया व्यतिरिक्तानणून् प्रत्येव मलं नियुञ्ज्यादिति इह भेदवाद एव परापतेत् ? इत्याशङ्कवाह श्लोक १४५]

नवसमाहिकम्।

\$8\$

त्रयावो नाम नैवान्य-त्रकाशात्मा महेश्वरः ॥ १४४ ॥ चिदचिद्रपताभासी पुद्रगत्नः त्वेत्रवित्पशुः ।

निह अण्वो नाम प्रकाशात्मनो महेश्वरादन्यत् किंचित् यत् स एव ख्खातन्त्र्यात् स्वात्मनि चिद-चिद्रूपतामवभासयन् 'पुथ हिंसासंक्षेशनयोः' इत्यस्य किपि कृते, पुथा — हिंसया परताबुद्धचा क्षेशेन च गलतीति पुद्रबः, कर्मबीजप्ररोहावहं चेत्रं शरीरमे-वात्मत्वेन जानानः पाश्यत्वात् पश्चरित्युच्यते इत्य-र्थः, तदुक्तम्

'·····श्विव एव गृहीतपशुभावः ।'

इति ॥ १४४ ॥

नन्वेवं पशुभावग्रहणेऽस्य चिद्वचिद्रूपतावभास-नेन किं स्यात् ? इत्याशङ्कचाह

> चिद्र्पत्वाच्च स व्यापी निर्गुगो निष्क्रियस्ततः ॥ १४५ ॥

> > 94

श्रीतन्त्रालोकः।

भोगोपायेप्सुको नित्यो मूर्तिवन्ध्यः प्रभाष्यते । स्राचित्त्वादज्ञता भेदो भोग्याङ्गोक्त्रन्तराद्य ॥ १४६ ॥

निर्गुण इति – सत्त्वादयो हि जडस्य प्रकृत्यादेरेव भवन्तीति भावः, श्रत एव तदृष्ट्चयोऽप्यस्य न संभवन्तीत्युक्तं 'निष्क्रिय' इति, एवं च ततो निर्धु-णत्वादेवेति व्याख्येयम्, भोगोपायेप्सुक इति – भोगस्योपायान् कारणादीन् श्राप्तुमिच्छति तदे-कासक्त इति यावत्, भूतिवन्ध्य इत्यमूर्त इत्यर्थः, श्रज्ञतेति – जडे हि देहादावस्य श्रात्माभिमानः इति भावः, श्रतश्च जाडचादेव निर्वाक्तिश्वकोडीकार-प्रभवनशीलत्वाभावात् भेदप्रधात्मकमायीयमलगर्भी-कृतत्वाच सर्वतो व्यावृत्त इत्युक्तं 'भोग्यात् भोक्त्र-न्तराच्चास्य भेदः' इति, तदुक्तम्

'त्रणवश्चिद्विद्रूपाः………।'

इति, तथा

'पशुर्नित्यो ह्यमूर्तोऽज्ञो निर्गुणो निष्क्रियोऽप्रभुः। व्यापी मायोदरान्तःस्थो भोगोपायविचिन्तकः॥' वलोक १४८]

नवसमाहिकम्।

284

इति ॥ १४६ ॥

एवं तदनतिरेकेऽपि श्रतिरेकायमाणानामणूनाम् ईश्वरेच्छावशादेव मलः प्रदोधमियात्, यनैषां कर्म-वैचित्रयात् तस्तरंससाराविभावो भवेत्, तदाह

तेषामगानां स मल ईश्वरेच्छावशाङृशम्।

मबुध्यते ।।।

न चैतत् युक्तिमात्रतिखमेन, इत्याह

'''''तथा चोक्तं जान्ने श्रीपर्वनामनि ॥ ००

शास्त्रे श्रीपूर्वनामिन ॥ १४७ ॥

तदेव पठाति

ईश्वरेच्छावशादस्य भोगेच्छा संप्रजायते। भोगेच्छोरूपकारार्घ-माद्यो मन्त्रमहेश्वरः॥१४८॥ मायां विद्योभ्य संसारं निर्मिमीते विचित्रकम्।

तदुक्तं तत्र

'ईश्वरेच्छा वशादस्य भोगेच्छा संप्रजायते 'भोगसाधनसंसिद्धचे भोगेच्छोरस्य मन्त्रराद्ध् । जगदुत्पादयामास मायामाविश्य शक्तिभिः ॥'

इति ॥ १४८ ॥

श्रीतन्त्रालोकः।

न च मायापि तदितिरिक्ता काचित्संभवतीत्याह माया च नाम देवस्य शक्तिरव्यतिरेकिगा। १४६॥ भेदावभासस्वातन्त्र्यं तथाहि स तया कृतः।

यन्नाम हि निखिलजगदुद्धासनकीडाशालिनः पर-मेश्वरस्य भेदावभासने स्वातन्त्रयं तदेवाव्यतिरेकिणी श्रपूर्णताप्रथनेन मीनाति हिनस्ति इति माया शक्ति-रुच्यते, तथाहि तथैवायं भेदावभासः समुद्धासितः, श्रत एव कारणे कार्योपचारात्सेव भेदावभास इत्यु-च्यते ॥ १४६ ॥

तदाह

त्राद्यो भेदावभासो यो विभागमनुपेयिवान् ॥ १५०॥ गर्भीकृतानन्तभावि-विभासा सा परा निशा।

इह हि बहिरुल्लिलसिषामात्रत्वेन श्रासूत्रित-प्रायत्वात् विभागमप्राप्तोऽत एव श्राद्यो यो भेदाव-भासः सा परा निशा – महती मायेत्यर्थः, श्रत एव श्लोक १५२]

नवसमाहिकम्।

280

वहिर्मुखतायां भाविनो विभागस्य शिक्ष्विकाफलवत् श्रम्यां गर्भीकारोऽस्ति इत्युक्तं – गर्भीकृतानन्तभावि-विभागेति ॥

एवमस्याः शक्तिरूपतामिभधाय

'सा चैका व्यापिनी सूक्ष्मा निष्कला जगतो निधिः। अनाद्यन्ताशिवेशानी व्ययहीना च कथ्यते॥'

इत्यागमार्थगर्भाकारेण तत्त्वरूपतामिप स्राभ-धातुमाह

> सा जडा भेदरूपत्वात् कार्यं चास्या जडं यतः ॥ १५१ ॥ व्यापिनी विश्वहेतुत्वात् सूक्ष्मा कार्येककल्पनात् ।

शिवशक्तयविनाभावा-न्नित्यैका मूलकारगाम् ॥ १५२ ॥

भेदरूपत्वादिति – श्रयमेव हि जडस्य स्वभावो यत् 'इदमत्र इदानीं भाति' इति परिच्छिन्नतया प्रकाश्यते इति, यदुक्तं प्राक्

'परिच्छिन्नप्रकाशत्वं जडस्य किल लक्षयम्।

श्रांतन्त्रालोकः।

ततश्च मीयते हेयतया परिच्छियते योगिभिः इत्ये-वमस्या श्रभिधानम्, श्रत एवाशिवेत्युक्तम्, यदाहुः '.....श्रीवा भेदप्रयापदा।'

इति, श्रजाडचे च श्रस्याः कार्यमपि तथा स्यादित्यु-कम् 'कार्यं चास्या जडं यतः' इति, कलादेमियाका-र्यस्य श्रजाडचे हि एकस्मिन्नेव देहे चेतनानेकत्वं पुरु-षोपादानानर्थक्यं च प्रसजेत्, विश्वहेतुत्वादिति – पुं-भोगाय कार्यकरणात्मनो विश्वस्थानेकस्रोतोमुखेन कारणात् इत्यर्थः, यदुक्तम्

> 'व्यापिनी पुरुषानन्त्यभागाय कुरुते यतः। सर्वकार्याणि सर्वत्र स्रोतोभिर्विश्वधामभिः॥'

इति, ततश्च सर्वत्र मातीति, सृक्ष्मा — सर्वजनावेद्यति यावत्, इयं हि श्रवीग्दर्शिभिः कार्यान्यथानुपपत्त्या परिकल्प्यते इति भावः, शिवशक्त्यविनाभावादि-ति — शिवस्तावन्नित्यः शक्तिश्च तद्विनाभूतत्वात् तद्धर्मधर्मिणीत्युक्तम् 'नित्येति' श्रत एवानाद्यन्तेति व्ययहीनेति चोक्तम्, ततश्च माशब्दवाच्याद्विना-शरूपानिषेधात् यातोति, शिवश्च एक एव स्वतन्त्रः पदार्थः शक्तिश्चास्य श्रात्मभूता इति 'श्रभिन्नादिभि- न्नमभिन्नम् इति न्यायात् सापि एकैवेत्युक्तम्—एकेति, त्रत एव निरंशत्वात् निष्कला इत्युक्तं, शिवश्च शक्ति-वशादेव अन्तरेवावास्थितमपि विश्वं बहिरवभासयेदि-त्युक्तं—मूलकारणमिति, त्रत एव—जगतो निधिरिति ईशानीति चोक्तम्, ततश्च मात्यस्यां विश्वमिति स्वात्माभिन्नमपि भावमगडलं शिवो यया मिनीते— भिदा व्यवस्थापयति इति च ॥ १५२ ॥

नन्वन्येः अकृतेर्मूलकारणत्वसुक्तं तत्कथिमह मा-याया एवमिभिधानम् ? इत्याशङ्कृयाह

> त्र्यचेतनमनेकात्म सर्वं कार्यं यथा घटः।

प्रधानं च तथा तस्मात् कार्यं नात्मा तु चेतनः ॥ १५३॥

श्रश्र पञ्चावयवं परार्थमनुमानं निर्दिष्टं, तद्यथा — प्रधानं कार्यमचैतन्ये सित श्रनेकत्वात्, यत् श्रचेतन्ये सत्यनेकं तत्सर्वं कार्यं, यथा घटः, यन्न कार्यं तदचै-तन्ये सित श्रनेकं न भवति, यथात्मा, श्रचेतन्ये स-त्यनेकं च प्रधानं तस्मात् कार्यमिति, बहुशश्च एत-

श्रीतन्त्रास्त्रोकः।

द्वेदवादिभिरुपपादितम्, इति – इह प्रन्थविस्तरभयात् न वितानितं, यत् पतिताघातदानेन को नाम पौ-रुषोत्कर्ष इति, माया पुनरचैतन्येऽपि एका इत्यस्याः कारणत्वमेव न कार्यत्वमपीति सिद्धम्, ततश्च कारणस्य पूर्वभावित्वात् सर्वत्र तत्त्वाद्यध्वोपदेशे प्रथममस्या एव निर्देशः ॥ १५३॥

तदाह

त्र्यत एवाध्वनि प्रोक्ता पूर्वं माया द्विधा स्थिता ।

तस्याश्च तत्त्वग्रान्थिरूपतया द्विधावस्थानमित्यु-कम्-द्विधा स्थितेति, कारणस्य हि उच्छूनेन श्रनु-च्छूनेन च रूपेण भाव्यमिति भावः ॥

ननु समनन्तरमेवोक्तं—यन्नाम माया देवस्याव्य-भिचारिणी शक्तिरिति तत् कथमसौ भेदिनरूपिणं तत्त्वभाविमयात्? नन्वत्यल्पिमदमुच्यते — यन्माया-वत् पारमेश्वर्य एव शक्तयः कलादिरिप तत्त्व-ग्राम इति, यदिभेप्रायेणैव

'शक्तयोऽस्य जगत्क्षत्स्रं

रलोक १५६]

नवसमाहिकम् ।

128

इत्यायुद्धोष्यते, अत आह यथा च माया देवस्य शक्तिरभ्येति भेदिनम् ॥ १५४ ॥ तत्त्वभावं तथान्योऽपि कलादिस्तत्त्वविस्तरः । एतदेवोषपादयति

निरुद्धशक्तेर्या किंचि-

त्कर्ततोद्दलनात्मिका ॥ १५५ ॥

नाथस्य शक्तिः साधरता-त्युंसः द्वेप्त्री कलोच्यते ।

निरुद्धशक्तेरिति स्वरूपस्य गोपितत्वात् , अधस्ता-दिति प्राणादिप्रमातृतायां, कलाशब्दस्य च अत्र प्रवृत्तावधःप्रक्षेप एव निमित्तम् ॥ १५५ ॥

एतदेवान्यत्रापि ऋतिदिशति एवं विद्यादयोऽप्येते

धरान्ताः परमार्थतः ॥ १५६ ॥

शिवशक्तिमया एव

प्रोक्तन्यायानुसारतः।

3 €

श्रीतन्त्रालोकः ।

प्रोक्तन्यायानुसारत इति प्रोक्तं न्यायमनुसृत्ये-त्यर्थः, तेन यथा नाथस्य किंचित्कर्तृतोद्दलनात्मिका शक्तिः कलोच्यते, तथा किंचिद्रेदनात्मिका शक्तिर्वि-चेत्यादि ॥ १५६ ॥

नन्वेवं कलादेस्तत्त्वय्रामस्य शिवशक्तिमयत्वमेव यद्य-स्ति, तत्तर्हि कस्य माया कारणं स्यात् ? इत्याशङ्क्रचाह

तथापि यत्रथगभानं
कलादेरीश्वरेच्छया ॥ १५७ ॥
ततो जडत्वे कार्यत्वे
एथक्तत्त्वस्थितौ ध्रुवम् ।
उपादानं स्मृता माया
कचित्तत्कार्यमेव च ॥ १५८ ॥

तथापीति – शिवशक्तिमयतायामपीत्यर्थः, ततः – ईश्वरेच्छाकृतात् पृथग्भानात्, तेन कलादेर्भेदरूपत्वात् जडत्वं ततः कार्यत्वं ततोऽपि पृथयन्त्वेनावस्थानमिति, ततश्चात्र मायायाः कारणत्वं युक्तमित्युक्तम् 'उपादानं स्मृता माया' इति, कचिदित्यव्यक्तादो, तत्कार्यमिति कलादि ॥ १४८॥ श्लोक १५-६]

नवसमाह्विकम्।

१२३

ननु पृथग्भानं नाम भागासिद्धो हेतुः, निह पक्षी-कृतस्य पृथिव्यादेशिव कलादेशिप स्रवीग्दर्शिनः प्रति तदस्ति इत्याशङ्कृत्याह

> तथावभासचित्रं च रूपमन्योन्यवर्जितम् । यद्गाति किल संकल्पे तदस्ति घटवद्वहिः ॥ १५६ ॥

यत् किल तथा पृथगवभासेन चित्रं—जडत्वकार्यत्वादिना नानात्मकम्, त्रत एव परस्परापोढं रूपं
स्वतन्त्रविकल्पादाववभासते तद्धटबद्दाहिरस्ति, 'निह
भातमभातं भवति' इति न्यायात् वस्तुसदेवेत्यर्थः,
तेनायमत्र प्रयोगः—तन्मात्रादि तत्त्वज्ञातं बहिरस्ति
संकल्पादौ पृथग्भानात्, यत्संकल्पादौ पृथग्भवति तत्
बहिरस्ति, यथा घटादि, यन्न बहिरस्ति तन्न पृथग्भाति,
यथा परमात्मा, पृथग्भाति च तन्मात्रादि तत्त्वजातं,
तस्माद्दाहिरस्ति इति, परमात्मनश्च 'सकृद्दिभातोऽयमात्मा' इत्यादौ पृथगवभासः स्थितोऽपि विद्युदुद्दगोतवत् न प्ररोहमुपगच्छेत्

श्रोतन्त्रालोकः।

'स्वातन्त्रयामुक्तमाट्मानं.....।'

इत्यादिन्यायेन मूलभूतानविच्छन्नाहंविमशंसयत्वस्य तिरोभावाभावात्, यद्वा 'विशेषा ऋभिधेयाः प्रमेय-त्वात् सामान्यवत्' इति न्यायेन केवलान्वय्येवायम्, न चात्र श्रस्तितायां साध्यायां

> ्नासिद्धे भावधर्मोऽस्ति व्यभिचार्युभयाष्रयः। धर्मो विरुद्धो भावस्य सा सत्ता साध्यते कथम्॥ '

इत्यायुक्तयुक्त्या भावाभावोभयधर्मस्य हेतोः श्रमि-द्विरुद्धानैकान्तिकतायामहेतुत्विभाति वाच्यम्-विह-द्विरुद्धानेकान्तिकतायामहेतुत्विभाति वाच्यम्-विह-द्विरुद्धाः सत्तायाः साधनात् ॥ १५६ ॥ ननु खपुष्पादेः संकल्पादौ पृथग्भानेऽपि निह बहि-रितता, इत्यनैकान्तिकोऽयं हेतुः? इत्याशङ्क्याह

खपुष्पाद्यस्तितां ब्रूम-

स्ततो न व्यभिचारिता ।

तत इति-खपुष्पादेरपि बहिरस्तित्वात् ॥

्ननु विरुद्धमिदमभिधानं-खपुष्पादि-नास्तितायाः

सर्वप्रमातृसाक्षिकत्वात्, नैतत्, इत्याह

खपुष्पं कालदिङ्मातृ-

सापेत्तं नास्तिशब्दतः ॥ १६० ॥

ख्वोक १६०]

नवसमाह्निकम्।

१२५

धरादिवत्''''' ।

नास्तीति काकाचिवयोज्यम्—तेनायमत्र प्रयोगः, खपुष्पादि कालदिङ्मातृसापेच्चनास्तित्वं नास्ति-शब्दप्रयोगिविषयः तत् कालदिङ्मातृसापेक्षनास्तित्वं, यथा धरादि, यन्न कालदिङ्मातृसापेक्षनास्तित्वं, यथा धरादि, यन्न कालदिङ्मातृसापेच्चनास्तित्वं तन्न नास्तिशब्द-प्रयोगिविषयो, यथा संवित्, नास्तिशब्दप्रयोगिविषयश्च खपुष्पादि, तस्मात् कालदिङ्मातृसापेक्षनास्तित्व-मिति, यत् पुनिरदिमदानीम् इह न वेद्मि इत्यादि संविदि कालायपेच्चया नास्तित्वं व्यवहियते तद्वेयो-पाधिनिबन्धनिसत्युक्तं बहुशः ॥ १६०॥

ननु यद्येवं तत् कृतमत्यन्ताभावव्यवहारेण ? इत्याशङ्क्याह

ंःःःःतथात्यन्ता-भावोऽप्येवं विविच्यताम् ।

एविमिति--खपुष्पादिनास्तित्ववत्, तेनायमत्र प्रयो-गः-श्रत्यन्ताभावः कालिदङ्मातृसापेचो-नास्ति-शब्दविषयत्वात्, यन्नास्तिशब्दविषयः तत् कालिद- 35€

श्रीतन्त्राखोकः ।

ङ्मातृसापेक्षं, यथा प्रागभावादि, यन्न कालदिङ्मा-तृसापेक्षं तत् न नास्तिशब्दविषयो, यथा संवित्, नास्तिशब्दविषयश्च श्रत्यन्ताभावः, तस्मात् काल-दिङ्मातृसापेक्ष इति ॥

एवं तन्मात्रादावुपपादिते तत्त्वजाते प्रसङ्गात् देहभुवनाद्यपि उपपादयति

> यत्संकल्प्यं तथा तस्य बहिर्देहोऽस्ति चेतनः ॥ १६१ ॥ चैत्रवत्सौशिवान्तं तत् सर्वं तादृशदेहवत् । यस्य देहो यथा तस्य तज्जातीयं पुरं बहिः ॥ १६२ ॥

त्र्रतः सुशिवपर्यन्ता सिद्धा भुवनपद्धतिः ।

संकल्प्यमित्यागमतः, तथिति देहित्वेन, चेतन इति चेतनाधिष्ठितः, तादृशदेहवदिति चेतनाधिष्ठि-तबाह्यदेहयुक्तमित्यर्थः, यथिति शुद्धाशुद्धादिरूपः, तज्जातीयमिति तदनुरूपमित्यर्थः, इदं चात्र प्रयो- गद्धयम् – सौशिवान्तं तत्त्वजातं चेतनाधिष्ठितवाद्धदेह-देहयुक्तं, यथा चैत्रादि, यन्न चेतनाधिष्ठितवाद्धदेह-युक्तं तन्न प्रमाणमूलतया संकल्पविषयो, यथा घटादि, प्रमाणमूलतया संकल्पविषयश्च सौशिवान्तं तत्त्वजातं, तस्मात् चेतनाधिष्ठितवाद्धदेहयुक्तमिति । सुशिवान्ता देहिनोऽनुरूपविशिष्टभुवनयोगिनो – दे-हित्वात्, यो देही सोऽनुरूपविशिष्टभुवनयोगी, यथा पृथिवीगतः पार्थिवदेहः चेत्रादिः, यो नानुरूपविशि-ष्टभुवनयोगी स न देही, यथा परः शिवः, देहिनश्च सुशिवान्ताः तस्मादनुरूपविशिष्टभुवनयोगिन इति ॥ १६२॥

नन्वेवमणूनां प्रतिनियतभुवनभोगित्वमेव सिद्धं, तत्सर्वेषामेवाणूनां सर्व एवाविशेषेण भोग्यत्वाद्ध्वा बन्धक इति विरुद्ध्येत ? इत्याशङ्क्रयाह

> त्रात्मनां तत्पुरं प्राप्यं देशत्वादन्यदेशवत् ॥ १६३ ॥ त्रात्मनामध्वभोक्तृत्वं ततोऽयवेन सिद्ध्यति ।

श्रीतन्त्रालीकः।

तत्पुरमिति — तत्तत्तत्त्वगतं निखिलमित्यर्थः, प्राप्य-मिति — भोग्यत्वयोग्यत्वात्, श्रयं लेति — प्रमाणान्त-रानपेत्तित्वेनत्यर्थः, श्रयं लात्र प्रयोगः — तत्तद्भुवनजा-तमणूनां भोग्यं — देशत्वात्, यो देशः सोऽणूनां भो-ग्यो, यथा ग्रामादि, योऽणूनां न भोग्यः स न देशो, यथा द्वितीयोऽणुः, तत्तद्भुवनजातं च देशः तस्मा-दणूनां भोग्यम् इति ॥ १६३॥ एवमेतत्प्रसङ्गादिभिधाय प्रकृतमेवानुसर्रति

> सा माया च्वोभमापन्ना विश्वं सूते समन्ततः ॥ १६४ ॥ दगडाहतेवामलकी फलानि किल यद्यपि । तथापि तु तथा चित्र-पौर्वापर्यावभासनात् ॥ १६५ ॥ मायाकार्येऽपि तत्त्वौघे कार्यकारगाता मिथः ।

यद्यपि सा माया चुच्धा सती श्रक्रमेण विश्वं सूते तथा प्रतिशास्त्रं भेदाभिधानात् तेन तेन प्रका-रेण चित्रस्य पौर्वापर्यस्यावभासनात् कलादाविष श्लोक १६६]

नवममाह्निकम्।

359

तत्त्वोघे कार्यकारणता भवेत्,-इति वाक्यार्थः। किलेत्यागमे। यदुक्तं श्रीस्वच्छन्दे

'मायातत्त्वं जगद्बीजं नित्यं विभु तथाव्ययम्। तत्स्यं कृत्वात्मवर्गं तु युगपत् क्षोभयेत् प्रभुः॥ हेजादण्डाहतायास्तु बदर्या वा फलानि तु। तिर्यगूर्ध्वमधस्तानु निर्गच्छन्ति समन्ततः॥'(स्वच्छ०१९१६०) इति। न केवलं जाया कारणां, कलादि ज्ञित्यन्तं विश्वं च कार्यं, यावत् तत्कार्ये कलादाविष एवंरूपत्वम्,— इत्यिपशब्दार्थः। तञ्चेषां पारस्परिकमित्युक्तं 'मिथ' इति। तेन यदेव कार्यं तदेव कारणां, यदेव कारणां तदेव कार्यमिति यथा—मायापेक्षया कला कार्यं विद्या-

ननु प्रतिशास्त्रं यदि तात्त्वीयस्य कार्यकारण-भावस्य भेदेनाभिधानं तत् तिह कतरस्येहोपदेशः,— इत्याशङ्क्याह

> सा यद्यप्यन्यशास्त्रेषु बहुधा दृश्यते स्फुटम् ॥१६६॥ तथापि भालिनीशास्त्र-दृशा तां संप्रचक्ष्महे ॥

पेक्षया च कारणमिति ॥१६४॥

पं॰ ३ ग॰ पु॰ विभुतयान्ययमिति पाठः।

श्रीतन्त्रालोकः ।

तत्पुरमिति — तत्तत्तत्त्वगतं निविलमित्यर्थः, प्राप्य-मिति — भोग्यत्वयोग्यत्वात्, श्रयं लेति — प्रमाणान्त-रानपेत्तित्वेनत्यर्थः, श्रयं चात्र प्रयोगः — तत्तद्भवनजा-तमणूनां भोग्यं — देशत्वात्, यो देशः सोऽणूनां भो-ग्यो, यथा ग्रामादि, योऽणूनां न भोग्यः स न देशो, यथा द्वितीयोऽणुः, तत्तद्भवनजातं च देशः तस्मा-दणूनां भोग्यम् इति ॥ १६३॥ एवमेतत्प्रसङ्गादिभिधाय प्रकृतमेवानुसर्रति

> सा माया चोभमापन्ना विश्वं सूते समन्ततः ॥ १६४ ॥ दगडाहतेवामलकी फलानि किल यद्यपि । तथापि तु तथा चित्र-पौर्वापर्यावभासनात् ॥ १६५ ॥ मायाकार्येऽपि तत्त्वौघे कार्यकारगाता मिथः ।

यद्यपि सा माया चुच्धा सती त्रक्रमेण विश्वं सूते तथा प्रतिशास्त्रं भेदाभिधानात् तेन तेन प्रका-रेण चित्रस्य पौर्वापर्यस्यावभासनात् कलादार्वाप श्लोक १६६]

नवममाह्निकम् ।

१२६

तत्त्वीघे कार्यकारणता भवेत्, -इति वाक्यार्थः। किलेत्यागमे। यदुक्तं श्रीस्वच्छन्दे

'मायातत्त्वं जगद्बीजं नित्यं विसु तथाव्ययम्। तत्स्यं क्वत्वात्मवर्गं तु युगपत् क्षोभयेत् प्रसुः॥ हेलादण्डाहतायास्तु बदर्या वा फलानि तु। तिर्यगूर्ध्वमधस्तान्तु निर्गच्छन्ति समन्ततः॥'(स्वच्छ०१९।६०) इति । न केवलं साया कारणं, कलादि ज्ञित्यन्तं विश्वं च कार्यं, यावत् तत्कार्ये कलादार्वाप एवंरूपत्वम्,— इत्यपिशब्दार्थः। तञ्चेषां पारस्परिकमित्युक्तं 'मिय' इति । तेन यदेव कार्यं तदेव कारणं, यदेव कारणं तदेव कार्यमिति यथा—मायापेक्षया कला कार्यं विद्या-

ननु प्रतिशास्त्रं यदि तात्त्वीयस्य कार्यकारण-भावस्य भेदेनाभिधानं तत् तिह कतरस्येहोपदेशः,— इत्याशङ्क्याह

> सा यद्यप्यन्यशास्त्रेषु बहुधा दृश्यते स्फुटम् ॥१६६॥ तथापि भालिनीशास्त्र-दृशा तां संप्रचक्ष्महे ॥

पेक्षया च कारणमिति ॥१६५॥

पं॰ ३ ग॰ पु॰ विभुतयान्ययमिति पाठः।

श्रोतन्त्रालोकः।

सेति कार्यकारणता ॥१६६॥

नन्वाचैतन्येऽपि मायाया एकत्वात् कार्यत्वं पराकृत्य कारणत्वमेवोक्तम् । एवं कलादीनामपि वाच्यम्, त्राचैतन्ये सित एकत्वाविशेषात् । तत्र आचै-तन्यं 'परमतमप्रतिषिद्धम् अनुमतमेव', — इति भङ्ग्या-भिधायैकत्वं प्रतिक्षेष्तुमनेकत्वमुपपादयति

> कलादिवसुधान्तं य-न्मायान्तः संप्रचत्तते ॥ १६७॥ प्रत्यात्मभिन्नमेवैतत् सुखदुःखादिभेदतः ॥

संप्रचत्तते इत्यग्रे॥ १६७॥

ननु कलादीनां स्वरूपाभेदेऽपि सुखदुःखादिभेदे कि हीयेत,-इत्याशङ्क्याह

> एकस्यामेव जगित भोगसाधनसंहतौ ॥ १६८ ॥ सुखादीनां समं व्यक्ते-भींगभेदः कुतो भवेत् ॥

पं । १ ग० पु० भङ्गयानभिधायेति पाठ:।

जगतीति जनिमरणधर्मिणि श्रनपवर्गे, —इत्यर्थः। भोगसाधनसंहताविति कलादिक्षित्यन्तायाम्। सम-मिति युगपत्साधारणतयेति यावत्। इह कारणभेदात् कार्यभेदः, —इति तावदिववादः। तच्च प्रत्यात्मं कला-दिवसुधान्तं भोगसाधनं चेदिभन्नं तत् कुतस्त्योऽयं सुखादिभोगस्य भेदः, —इति ॥१६८॥

नन्वसौ कर्मभेदाद्भविष्यति, सुखादीनां कर्म निमित्तं, तच्च प्रत्यात्मभिन्नमित्याशङ्क्याह

न चासों कर्मभेदेन तस्येवाजुपपत्तितः ॥१६६॥

तस्यैवेति कर्मभेदस्य । एवं हि त्रात्मनां भेदेऽपि कलादिक्षित्यन्ता भोगसंहितरेकैव,—इत्युक्तम् । तच्चा-नादित्वात् संसारस्य युगपदेव सा सर्वेरात्मभिः संबद्धा,—इत्यर्थसिद्धम् । सा च तथा संबद्धा सती सममेव सर्वेरात्मभिः कर्मणि प्रयुज्यते,—इत्यविशेषेण सर्वान् प्रति कर्माददाना कथं कर्मभेदं विदध्यात्; ततश्चात्मनां भेदेऽपि न कर्मणो भेदः,—इति तत् कार्यतोऽपि सुखादीनां भेदो नास्ति ॥१६६॥

श्रोतन्त्रालोकः।

सेति कार्यकारणता ॥१६६॥

नन्वाचैतन्येऽपि मायाया एकत्वात् कार्यत्वं पराकृत्य कारण्(त्वमेवोक्तम् । एवं कलादीनामपि वाच्यम्, स्त्राचैतन्ये सित एकत्वाविशेषात् । तत्र स्त्राचै-तन्यं 'परमतमप्रतिषिद्धम् स्रतुमतसेव', — इति भङ्ग्या-भिधायैकत्वं प्रतिक्षेप्तुमनेकत्वमुपपादयति

> कलादिवसुधान्तं य-न्मायान्तः संप्रचत्तते ॥ १६७ ॥ प्रत्यात्मभिन्नमेवैतत् सुखदुःखादिभेदतः ॥

संप्रचत्तते इत्यग्रे॥ १६७॥

ननु कलादीनां स्वरूपाभेदेऽपि सुखदुःखादिभेदे कि हीयेत,-इत्याशङ्क्याह

> एकस्यामेव जगित भोगसाधनसंहतौ ॥ १६८ ॥ सुखादीनां समं व्यक्ते-भींगभेदः कुतो भवेत् ॥

पं । १ ग० पु० भङ्गयानिभधायेति पाट :।

जगतीति जनिमरणधर्मिणि श्रनपवर्गे, —इत्यर्थः। भोगसाधनसंहताविति कलादिक्षित्यन्तायाम्। सम-मिति युगपत्साधारणतयेति यावत्। इह कारणभेदात् कार्यभेदः, —इति तावद्विवादः। तच्च प्रत्यात्मं कला-दिवसुधान्तं भोगसाधनं चेदिभन्नं तत् कुतस्त्योऽयं सुखादिभोगस्य भेदः, —इति ॥१६८॥

नन्वसौ कर्मभेदाद्भविष्यति, सुखादीनां कर्म निमित्तं, तच्च प्रत्यात्मभिन्नमित्याशङ्क्याह

न चासों कर्मभेदेन तस्येवाजुपपत्तितः ॥१६६॥

तस्यैवेति कर्मभेदस्य । एवं हि त्रात्मनां भेदेऽपि कलादिक्षित्यन्ता भोगसंहितरेकैव,—इत्युक्तम् । तच्चा-नादित्वात् संसारस्य युगपदेव सा सर्वेरात्मभिः संबद्धा,—इत्यर्थसिद्धम् । सा च तथा संबद्धा सती सममेव सर्वेरात्मभिः कर्मणि प्रयुज्यते,—इत्यविशेषेण सर्वान् प्रति कर्माददाना कथं कर्मभेदं विदध्यात्; ततश्चात्मनां भेदेऽपि न कर्मणो भेदः,—इति तत् कार्यतोऽपि सुखादीनां भेदो नास्ति ॥१६६॥

श्रीतन्त्रालोकः।

एवं कलादिक्षित्यन्ता भोगसाधनसंहतिः प्रत्या-त्मभिन्नेव येन सुखदुःखादिभेदो भवेत्, तदाह

> तस्मात् कलादिको वर्गी भिन्न एव कदाचन । ऐक्यमेतीश्वरेच्छातो नृत्तगीतादिवादने ॥१७०॥

यत् भोगकारिकाः

'वसुधादिकलाप्रान्ता भोगसाधनसहितः। नियता प्रति भोक्तारं परिज्ञेया मनीषिभिः॥ श्रन्यथा हि सुखादीनां हृष्टो भेदो न युज्यते। योक्ष्यते कर्मणो भेदान्न भेदे यदि योक्ष्यते॥ संबद्घा युगपत् सा तु कुर्वती कर्म कर्तृभिः। कथं भिन्नानि कर्माणि कर्नृभेदात् करिष्यति॥

इति । श्रयं चात्र प्रयोगः। कलादितत्त्वजातं प्रत्या-त्मिमन्नं सुखदुःखादिमेदित्वात्, यत् सुखदुःखादि-मेदि तत् प्रत्यात्मिमन्नं, यथा देहादि, यन्न प्रत्यात्म-भिन्नं तन्न सुखदुःखादिमेदि यथा माया, सुखदुः-खादिमेदि च कलादितत्त्वजातं तस्मात्प्रत्यात्म-भिन्नमिति॥

पं ११ ६० पु भेदान्तभेदो यदि योज्यते इति पाठः।

श्लोक १७१]

नवममाह्निकम्।

833

नन्वेवमात्मभेदात् कलादीनामिष भेदः, —इत्युक्तम्, इह च श्रात्मभेद एव न तात्त्विकः, —इति कथमेषामिष श्रमो स्यात्, —इति चेत् वाद्धिनत्याह 'कदाचन । ऐक्यमेतीश्वरेच्छातो नृत्तगीतादिवादने'। ऐक्यमेतिति तावत्यंशे भेदविगलनात्; यद्यपि सर्वेषां प्रमानूणां प्रभेयानां च एकचित्तत्त्वमयत्वमेव सतत्त्वं, तथापि मायाशक्तिसमुह्णासितोऽयं दृद्धनिरूढो भेदावभासो वर्तते; तत्रापि तु प्रतिप्रसवभङ्गचा क्वचिवंशे स्टूष्टमेषामैक्यं चकास्ति, सर्वत्रैवं कि न स्यादित्युक्तम् 'ईश्वरेच्छातः' इति ॥१७०॥

श्रत एव शिवाइयमयत्वादेषां शुद्धत्वमि संभवे-दित्याह

एषां कलादितत्त्वानां सर्वेषामपि भाविनाम् । शुद्धत्वमस्ति तेषां ये शक्तिपातपवित्रिताः ॥१७१॥

पं० १ ख० पु० पुतावतीति पाठः ।

पं०६ क० पु० चित्त्वेति पाठः।

पं० ६ क० प्र० स्पष्टमेतेषामिति पादः ।

श्रीतन्त्रालोकः।

एवं कलादिक्षित्यन्ता भोगसाधनसंहतिः प्रत्या-तमिन्नेव येन सुखदुःखादिभेदो भवेत्, तदाह

तस्मात् कलादिको वर्गी भिन्न एव कदाचन । ऐक्यमेतीश्वरेच्छातो नृत्तगीतादिवादने ॥१७०॥

यत् भोगकारिकाः

'वसुधादिकलाप्रान्ता भोगसाधनसहितः। नियता प्रति भोक्तारं पश्जिया मनीषिभिः॥ श्रन्यथा हि सुखादीनां हृष्टो भेदो न युज्यते। योक्ष्यते कर्मणो भेदान्न भेदे यदि योक्ष्यते॥ संबद्घा युगपत् सा तु कुर्वती कर्म कर्तृभिः। कथं भिन्नानि कर्माणि कर्तृभेदात् करिष्यति॥

इति । श्रयं चात्र प्रयोगः । कलादितत्त्वजातं प्रत्या-त्मिभन्नं सुखदुःखादिभेदित्वात् , यत् सुखदुःखादि-भेदि तत् प्रत्यात्मभिन्नं, यथा देहादि, यन्न प्रत्यात्म-भिन्नं तन्न सुखदुःखादिभेदि यथा माया, सुखदुः-खादिभेदि च कलादितत्त्वजातं तस्मात्प्रत्यात्म-भिन्नमिति ॥

पं • ११ ६० पु • भेदान्तभेदो यदि योज्यते इति पाठः ।

श्लोक १७१]

नवममाह्निकम्।

१३३

नन्वेवमात्मभेदात् कलादीनामिष भेदः, —इत्युक्तम्, इह च श्रात्मभेद एव न तात्त्विकः, —इति कथमेषामाषि श्रमो स्यात्, —इति चेत् वाढिमित्याह 'कदाचन । ऐक्यमेतीश्वरेच्छातो नृत्तगीतादिवादने'। ऐक्यमेतीति तावत्यंशे भेदिवगलनात्; यद्यपि सर्वेषां प्रमावृणां प्रभेयानां च एकचित्तत्त्वमयत्वमेव सतत्त्वं, तथापि मायाशक्तिसमुह्णासितोऽयं दृढनिरूढो भेदावभासो वर्तते; तत्रापि तु प्रतिप्रसवभङ्गचा क्वचिवंशे स्टूष्टमेषामैक्यं चकारित, सर्वत्रैवं कि न स्यादित्युक्तम् 'ईश्वरेच्छातः' इति ॥१७०॥

श्रत एव शिवाद्यमयत्वादेषां शुद्धत्वमिप संभवे-दित्याह्

एषां कलादितत्त्वानां सर्वेषामपि भाविनाम् । शुद्धत्वमस्ति तेषां ये शक्तिपातपवित्रिताः ॥१७१॥

पं० १ ख० पु० पुतावतीति पाठः ।

पं०६ क० पु० चित्त्वेति पाठः।

पं० ६ क० प्र० स्पष्टमेतेषामिति पाठः ।

श्रीतन्त्रालोकः।

भाविनामिति वक्ष्यमाण्यात् कलादीनाम् । शुद्धत्वं कस्यास्ति इत्युक्तं तेषामिति । ते च के इत्युक्तं 'ये शक्तिपातपवित्रिताः' इति ॥१७१॥

ननु कलादीनां भोगसाधनत्वाविशेषात् शुद्ध्य-शुद्ध्योः को भेदः,–इत्याशङ्कचाह

कला हि शुद्धा तत्ताहक् कर्मत्वं संप्रसूयते । मितमप्याशु येनास्मात् संसारादेष मुच्यते ॥१७२॥

तादृगिति परमेश्वरार्चनध्यानादिविषयम् ॥१७२॥ एतदेवान्यत्रापि श्चतिदिशति

> रागविद्याकालयति-प्रकृत्यत्तार्थसंचयः। इत्यं शुद्ध इति प्रोच्य गुरुर्मानस्तुतौ विभुः॥१७३॥

इत्थमिति कलावत् । तेन रागो भगवत्येवाभि-ष्वङ्गं संप्रसूयते, विद्यापि तद्विषयमेव विवेकम्,

पं १७ कः पु विशेषसमिति पाटः।

श्लोक १७४]

नवममाह्निकम्।

१३५

कालश्च तदुपदेशादिविषयमेव कलनम् , नियतिश्च तदाराधनादावेव नियमनम् , एवमन्यत् स्वयमभ्यू-द्यम् । न चैतदस्मदुपज्ञमेवेत्याह इतीत्यादि । 'गुरुः' श्रीविद्याधिपतिः 'मानस्तुतौ' प्रमाग्गस्तोत्रे ॥१७३॥

एवमेतत्त्रसङ्गादिभधाय प्रकृतमेवाह एवमेषा कलादीना-सुत्पत्तिः प्रविविच्यते ।

तदाह

मायातत्त्वात् कला जाता किंचित्कर्तृत्वलत्त्वगा ॥१७४॥

तदुक्तम्

'त्रसूत सा कलातत्त्वं यद्योगादभवत् पुमान्। जातकर्तृत्वसामध्यों॥' (मा०१।२७)

इति ॥१७४॥

नन्वात्मा स्वत एव ज्ञाता कर्ता चेत्युक्तं, तदस्य कलया किंचित्कर्तृत्वं जन्यते,-इति किमेतदित्या-शङ्कचाह

पं॰ १ क॰ पु॰ विशिष्टविषयमिति पाटः।

श्रीतन्त्रालोकः ।

भाविनामिति वक्ष्यमाण्यात् कलादीनाम् । शुद्धत्वं कस्यास्ति इत्युक्तं तेषामिति । ते च के इत्युक्तं 'ये शक्तिपातपवित्रिताः' इति ॥१७१॥

ननु कलादीनां भोगसाधनत्वाविशेषात् शुद्ध्य-शुद्ध्योः को भेदः,–इत्याशङ्कचाह

> कला हि शुद्धा तत्ताहक् कर्मत्वं संप्रसूयते । मितमप्याशु येनास्मात्

संसारादेष मुच्यते ॥१७२॥

तादृगिति परमेश्वरार्चनध्यानादिविषयम् ॥१७२॥ एतदेवान्यत्रापि श्चतिदिशति

> रागविद्याकालयति-प्रकृत्यत्तार्थसंचयः। इत्थं शुद्ध इति पोच्य गुरुर्मानस्तुतौ विभुः॥१७३॥

इत्थमिति कलावत् । तेन रागो भगवत्येवाभि-ष्वक्कं संप्रसूयते, विद्यापि तद्विषयमेव विवेकम्,

पं १७ क ु पु विशेषसमिति पाठः।

श्लोक १७४]

नवममाह्निकम्।

१३५

कालश्च तदुपदेशादिविषयमेव कलनम् , नियतिश्च तदाराधनादावेव नियमनम् , एवमन्यत् स्वयमभ्यू-द्यम् । न चैतदस्मदुपज्ञमेवेत्याह इतीत्यादि । 'गुरुः' श्रीविद्याधिपतिः 'मानस्तुतौ' प्रमाग्यस्तोत्रे ॥१७३॥

एवमेतत्त्रसङ्गारमधाय त्रकृतमेवाह एवमेषा कलादीना-सुत्पत्तिः प्रविविच्यते ।

तदाह

मायातत्त्वात् कला जाता किंचित्कर्तृत्वलत्त्वाा ॥१७४॥

तदुक्तम्

'त्रसूत सा कलातत्त्वं यद्योगादभवत् पुमान्। जातकर्तृत्वसामध्यों॥' (मा०१।२७)

इति ॥१७४॥

नन्वात्मा स्वत एव ज्ञाता कर्ता चेत्युक्तं, तदस्य कलया किंचित्कर्तृत्वं जन्यते,-इति किमेतदित्या-शङ्कचाह

पं॰ १ क॰ पु॰ विशिष्टविषयमिति पाटः।

श्रीतन्त्रालोकः ।

माया हि चिन्मयाद्भेदं शिवाद्विद्धती पशोः । सुषुप्रतामिवाधते तत एव ह्यहक्क्रियः ॥१७५॥

चिन्मयात् शिवाद्धेदं विद्धतीति स्वरूपं गोपय-न्तीत्यर्थः। त्रात एवास्याचिन्मयत्वात् मूर्छितप्राय-तामाविष्कुर्यादित्युक्तं 'सुषुप्ततामिवाधन्ते' इति । तत एवेति सुषुप्तताधानात् 'स्रदृक्तियः' इति तिरोहित-पूर्णज्ञानिकय इत्यर्थः ॥ १७५ ॥

नन्वेवं जडमेव जगत् स्यात् तदिष वा न स्यात्, हक्शिक्तिरोभावेन तथात्वाप्रथनात्; तदेतदाश-ङ्क्याह

> कला हि किंचित्कर्तत्वं सूते स्वालिङ्गनादगाोः । तस्याश्वाप्यणुनान्योन्यं ह्यञ्जने सा प्रसूयते ॥१७६॥

नन्वगोः कलालिङ्गनमस्तु, ग्रन्यथा ह्यस्य किं-

पं १७ क० पु विङ्गितत्वमिति पाठः।

श्लोक १७८]

नवममाहिकम् ।

230

चित्कर्तृत्वं नोदियात्, श्रग्गवालिङ्गनेन पुनरस्याः कोऽर्थः,-इत्याशङ्क्योक्तम् श्रन्योन्यमित्यादि। 'श्रञ्जनं संश्लेषः॥ १७६॥

एतदेव निदर्शनद्वारेगोपपादयति

सद्योनिर्वागादी चोत्य-पुंविश्लेषे हि सा सती । श्लिष्यन्त्यिप च नो सूते तथापि स्वफलं कचित् ॥१ ७७ ॥

यतः सा कला संश्लिष्यन्यपि सती, सद्योनिर्वा-णदीचायां कलात ऊर्ध्व नियोजनात् पुंसि विश्ले-षिते तथापि दीक्षान्तरवत् संस्कारमात्रेणापि कचि-दिप श्रणौ किंचित्कर्तृत्वाद्यात्मकं स्वफलं 'नो सूते' न जनयतीत्यर्थः ॥ १७७॥

ननु कला स्वशक्तयेव कार्यं जनयेदिति किमस्याः पुंश्लेषेणेत्याशङ्कां निदर्शनदृशा उपशमयति

> उच्छूनतेव प्रथमा सूक्ष्माङ्कुरकलेव च ।

पं० १ क० पु० दीचोक्तेति पाटः।

35

श्रीतन्त्रालोकः ।

माया हि चिन्मयाद्भेदं शिवाद्दिधती पशोः । सुषुप्रतामिवाधते तत एव ह्यहक्क्रियः ॥१७५॥

चिन्मयात् शिवाद्धेदं विद्धतीति खरूपं गोपय-न्तीत्यर्थः। ग्रत एवास्याचिन्मयत्वात् मृद्धितप्राय-तामाविष्कुर्यादित्युक्तं 'सुषुप्ततामिवाधन्ते' इति । तत एवेति सुषुप्तताधानात् 'ग्रद्दक्तियः' इति तिरोहित-पूर्णज्ञानिकय इत्यर्थः॥ १७५॥

नन्वेवं जडमेव जगत् स्यात् तदिष वा न स्यात्, हक्शिक्तिरोभावेन तथात्वाप्रथनात्; तदेतदाश-ङ्क्याह

> कला हि किंचित्कर्तृत्वं सूते स्वालिङ्गनादगाोः । तस्याश्चाप्यणुनान्योन्यं ह्यञ्जने सा प्रसूयते ॥१७६॥

नन्वगोः कलालिङ्गनमस्तु, ग्रन्यथा ह्यस्य किं-

पं १७ क० पु विङ्गितत्वसिति पाठः।

श्लोक १७८] नवममाहिकम्।

830

चित्कर्तृत्वं नोदियात्, श्रग्रवालिङ्गनेन पुनरस्याः कोऽर्थः,-इत्याशङ्क्योक्तम् श्रन्योन्यमित्यादि । 'श्रञ्जनं संरलेषः ॥ १७६ ॥

एतदेव निदर्शनद्वारेगोोपपादयति

सद्योनिर्वाग्रादी चोत्य-पुंविश्लेषे हि सा सती। श्लिष्यन्यपि च नो सूते तथापि स्वफलं कचित् ॥१ ७७ ॥

यतः सा कला संश्लिष्यन्त्यपि सती, सद्योनिर्वा-णदीचायां कलात ऊर्ध्व नियोजनात पुंसि विश्ले-षिते तथापि दीक्षान्तरवत् संस्कारमात्रेणापि कचि-दिप त्रणौ किंचित्कर्तृत्वाद्यात्मकं स्वफलं 'नो सूते' न जनयतीत्यर्थः ॥ १७७ ॥

ननु कला स्वशक्तयेव कार्यं जनयेदिति किमस्याः पुंश्लेषेयोत्याशङ्कां निदर्शनदृशा उपशमयति

> उच्छूनतेव प्रथमा सूक्ष्माङ्कुरकलेव च।

पं० ४ क० पु० दीचोक्तेति पाठः।

35

श्रीतन्त्रालोकः ।

माया हि चिन्मयाद्भेदं शिवादिद्धती पशोः। सुषुप्रतामिवाधते तत एव ह्यहक्क्रियः॥१७५॥

चिन्मयात् शिवाद्धेदं विद्धतीति स्वरूपं गोपय-न्तीत्यर्थः। त्रत एवास्याचिन्मयत्वात् मूर्छितप्राय-तामाविष्कुर्यादित्युक्तं 'सुषुप्ततामिवाधत्ते' इति । तत एवेति सुषुप्तताधानात् 'स्रद्यक्तियः' इति तिरोहित-पूर्णज्ञानिकय इत्यर्थः॥ १७४॥

नन्वेवं जडमेव जगत् स्यात् तदिष वा न स्यात्, हक्शिक्तिरोभावेन तथात्वाप्रथनात्; तदेतदाश-ङ्क्याह

> कला हि किंचित्कर्तृत्वं सूते स्वालिङ्गनादगाः। तस्याश्वाप्यणुनान्योन्यं ह्यञ्जने सा प्रसूयते॥१७६॥

नन्वणोः कलालिङ्गनमस्तु, ग्रन्यथा ह्यस्य किं-

पं १७ क० पु विङ्गितत्वमिति पाठः।

श्लोक १७⊏]

नवममाह्निकम् ।

830

चित्कर्तृत्वं नोदियात्, श्रग्गवालिङ्गनेन पुनरस्याः कोऽर्थः,-इत्याशङ्क्योक्तम् श्रन्योन्यमित्यादि। 'श्रञ्जनं संश्लेषः॥ १७६॥

एतदेव निदर्शनद्वारेग्गोपपादयति

सद्योनिर्वागादी चोत्य-पुंविश्लेषे हि सा सती । श्लिष्य-त्यिप च नो सूते तथापि स्वफलं कचित् ॥१ ७७ ॥

यतः सा कला संश्लिष्यन्यपि सती, सद्योनिर्वा-णदीचायां कलात ऊर्ध्व नियोजनात् पुंसि विश्ले-षिते तथापि दीक्षान्तरवत् संस्कारमात्रेणापि कचि-दिप त्रणो किंचित्कर्तृत्वाद्यात्मकं स्वफलं 'नो सूते' न जनयतीत्यर्थः ॥ १७७॥

ननु कला स्वशक्तयेव कार्यं जनयेदिति किमस्याः पुंश्लेषेणेत्याशङ्कां निदर्शनदृशा उपशमयति

> उच्छूनतेव प्रथमा सूक्ष्माङ्कुरकलेव च ।

पं० ४ क० पु० दीच्चोक्तेति पाटः ।

35

श्रीतन्त्रालोकः ।

माया हि चिन्मयाद्भेदं शिवादिद्धती पशोः। सुषुप्रतामिवाधते तत एव ह्यहक्क्रियः॥१७५॥

चिन्मयात् शिवाद्धेदं विद्धतीति खरूपं गोपय-न्तीत्यर्थः। ग्रत एवास्याचिन्मयत्वात् मृद्धितप्राय-तामाविष्कुर्यादित्युक्तं 'सुषुप्ततामिवाधन्ते' इति । तत एवेति सुषुप्तताधानात् 'ग्रद्दक्तियः' इति तिरोहित-पूर्णज्ञानिकय इत्यर्थः॥ १७५॥

नन्वेवं जडमेव जगत् स्यात् तदिष वा न स्यात्, हक्शाक्तितरोभावेन तथात्वाप्रथनात्; तदेतदाश-ङ्क्याह

> कला हि किंचित्कर्तृत्वं सूते स्वालिङ्गनादगाोः । तस्याश्चाप्यणुनान्योन्यं ह्यञ्जने सा प्रसूयते ॥१७६॥

नन्वणोः कलालिङ्गनमस्तु, ग्रन्यथा ह्यस्य किं-

पं १७ क० पु विङ्गितत्वमिति पाउः।

श्लोक १७८] नवममाहिकम्।

230

चित्कर्तृत्वं नोदियात्, श्रग्रवालिङ्गनेन पुनरस्याः कोऽर्थः,-इत्याशङ्क्योक्तम् श्रन्योन्यमित्यादि । 'श्रञ्जनं संश्लेषः ॥ १७६ ॥

एतदेव निदर्शनद्वारेगोपपादयति

सद्योनिर्वाग्रादी चोत्य-पुंविश्लेषे हि सा सती। श्लिष्यन्यपि च नो सूते तथापि स्वफलं कचित् ॥१७७॥

यतः सा कला संश्लिष्यन्त्यपि सती, सद्योनिर्वा-णदीचायां कलात ऊर्ध्व नियोजनात पुंसि विश्ले-षिते तथापि दीक्षान्तरवत् संस्कारमात्रेणापि कचि-दिप त्रणौ किंचित्कर्तृत्वाद्यात्मकं स्वफलं 'नो सूते' न जनयतीत्यर्थः ॥ १७७ ॥

ननु कला स्वशक्तयेव कार्यं जनयेदिति किमस्याः पुंश्लेषेयोत्याशङ्कां निदर्शनदृशा उपशमयति

> उच्छूनतेव प्रथमा सूक्ष्माङ्कुरकलेव च।

पं० ४ क० पु० दीच्चोक्तेति पाठः।

3 =

श्रीतन्त्रालोकः ।

माया हि चिन्मयाद्भेदं शिवादिद्धती पशोः । सुषुप्रतामिवाधते तत एव ह्यहक्क्रियः ॥१७५॥

चिन्मयात् शिवाद्धेदं विद्धतीति खरूपं गोपय-न्तीत्यर्थः। ग्रत एवास्याचिन्मयत्वात् मृद्धितप्राय-तामाविष्कुर्यादित्युक्तं 'सुषुप्ततामिवाधन्ते' इति । तत एवेति सुषुप्तताधानात् 'ग्रद्दक्तियः' इति तिरोहित-पूर्णज्ञानिकय इत्यर्थः ॥ १७५ ॥

नन्वेवं जडमेव जगत् स्यात् तदिष वा न स्यात्, हक्शिक्तिरोभावेन तथात्वाप्रथनात्; तदेतदाश-ङ्क्याह

> कला हि किंचित्कर्तृत्वं सूते स्वालिङ्गनादगाोः । तस्यारचाप्यणुनान्योन्यं ह्यञ्जने सा प्रसूयते ॥१७९॥

नन्वणोः कलालिङ्गनमस्तु, ग्रन्यथा ह्यस्य किं-

पं १७ क० पु विङ्गितत्वसिति पाठः।

श्लोक १७८] नवममाहिकम्।

830

चित्कर्तृत्वं नोदियात्, श्रग्रवालिङ्गनेन पुनरस्याः कोऽर्थः,-इत्याशङ्क्योक्तम् श्रन्योन्यमित्यादि । 'श्रञ्जनं संश्लेषः ॥ १७६ ॥

एतदेव निदर्शनद्वारेगोपपादयति

सद्योनिर्वाग्रादी चोत्य-पुंविश्लेषे हि सा सती। श्लिष्यन्यपि च नो सूते तथापि स्वफलं कचित् ॥१७७॥

यतः सा कला संश्लिष्यन्त्यपि सती, सद्योनिर्वा-णदीचायां कलात ऊर्ध्व नियोजनात पुंसि विश्ले-षिते तथापि दीक्षान्तरवत् संस्कारमात्रेणापि कचि-दिप त्रणो किंचित्कर्तृत्वाद्यात्मकं स्वफलं 'नो सूते' न जनयतीत्यर्थः ॥ १७७ ॥

ननु कला स्वशत्तयेव कार्यं जनयेदिति किमस्याः पुंश्लेषेणेत्याशङ्कां निदर्शनदृशा उपशमयति

> उच्छूनतेव प्रथमा सूक्ष्माङ्कुरकलेव च।

पं० १ क० पु० दीचोक्तेति पाठः ।

35

श्रोतन्त्रालोकः।

बीजस्याम्ब्वग्निमृत्कम्बु-तुषयोगात् प्रसूतिकृत् ॥१७८॥

यथा बीजस्य प्रथमावस्थात्मिकोच्छूनता, तदनु सूक्ष्मो वाङ्कुरांशो जलादियोगादेव स्वकार्यं कुर्यात्, तथा मायाकार्यं कलादि पुंयोग एवेति युक्तमुक्तं 'पुंविश्लेषे कला स्वं फलं च संप्रसूयते' इति । श्रग्नीति तेजोमात्रमत्र विवक्षितम् ॥ १७८॥

ननु तन्तुसंयोगजनिते पटे यथैकोऽपि तन्तुरनु-पादानं न स्यात्, तथा

'तद्दन्मायाणुसंयोगाद्दचन्यते चेतना कला ।' (मतङ्ग ७।१५) इत्याद्युक्त्या मायाग्णुसंयोगजायाः कलाया मायो-पादानकारणं न त्वग्णुरिति कथं निश्चिनुमः,— इत्याशङ्क्याह

कला मायाणुसंयोगजाप्येषा निर्विकारकम् ।
नाणुं कुर्यादुपादानं
किंतु मायां विकारिग्गिम् ॥१७६॥
नाणुमुपादानं कुर्यादिति श्रग्णुरस्या उपादान-

श्लोक १८०]

नवममाह्निकम्।

१३६

कारणं न भवेदित्यर्थः। श्रत्र हेतुः—निर्विकारकिमिति। उपादानकारणं हि स्वरूपिवकारमासाय कार्यानु-गामित्वेन वर्तते, यथा घटादौ मृत् नैवमस्याः, तस्य चिदेकरूपतया नित्यत्वात्; श्रतश्चोभयसंयोगजत्वे-ऽपि श्रस्या मायैवोपादानकारणिमत्युक्तम् 'किंतु मायां विकारिणीम्' इति, तत्तदृवृत्तिपरिणाम-भेदिभिन्नामित्यर्थः॥ १७६॥

ननु मा भूत् कलाया निर्विकारत्वादणुरुपादान-कारणं, मायैवेति तु कुतोऽयं नियमः; संयुक्तानां हि मलमायाकर्मणां संसारकारणत्विमत्युक्तं; तदेतदाश-शङ्क्याह

> मलश्चावारको माया भावोपादानकारगाम् । कर्म स्यात् सहकार्येव सुखदुःखोद्भवं प्रति ॥१८०॥

एषां हि समानेऽपि संसारकारणत्वे प्रतिनियत-कार्यकारित्वं, यन्मलस्य ज्ञानिक्रयावरणमेव कार्यमः; श्रतश्चैतावतेव उपक्षीणसामर्थ्योऽयं कथमिव किंचि-

श्रीतन्त्रालोकः ।

बीजस्याम्ब्वग्निमृत्कम्बु-तुषयोगात् प्रसूतिकृत् ॥१७८॥

यथा बीजस्य प्रथमावस्थात्मिकोच्छूनता, तदनु सूक्ष्मो वाङ्कुरांशो जलादियोगादेव स्वकार्यं कुर्यात्, तथा मायाकार्यं कलादि पुंयोग एवेति युक्तमुक्तं 'पुंविश्लेषे कला स्वं फलं च संप्रसूयते' इति । श्रग्नीति तेजोमात्रमत्र विवक्षितम् ॥ १७८॥

ननु तन्तुसंयोगजनिते पटे यथैकोऽपि तन्तुरनु-पादानं न स्यात्, तथा

'तद्दन्मायाणुसंयोगाद्दचज्यते चेतना कला ।' (मतङ्ग ७।१५) इत्याद्युक्त्या मायाग्णुसंयोगजायाः कलाया मायो-पादानकारणं न त्वग्णुरिति कथं निश्चिनुमः,— इत्याशङ्क्याह

कला मायाणुसंयोगजाप्येषा निर्विकारकम् ।
नाणुं कुर्यादुपादानं
किंतु मायां विकारिगािम् ॥१७६॥
नाणुमुपादानं कुर्यादिति श्रणुरस्या उपादान-

श्लोक १८०]

नवममाह्निकम्।

93€

कारणं न भवेदित्यर्थः। श्रत्र हेतुः—निर्विकारकिमिति। उपादानकारणं हि स्वरूपिवकारमासाद्य कार्यानु-गामित्वेन वर्तते, यथा घटादौ मृत् नैवमस्याः, तस्य चिदेकरूपतया नित्यत्वात्; श्रतश्चोभयसंयोगजत्वे-ऽपि श्रस्या मायेवोपादानकारणिमत्युक्तम् 'किंतु मायां विकारिणीम्' इति, तत्तदृवृत्तिपरिणाम-भेदिभिन्नामित्यर्थः॥ १७६॥

ननु मा भूत् कलाया निर्विकारत्वादगुरुपादान-कारगां, मायेवेति तु कुतोऽयं नियमः; संयुक्तानां हि मलमायाकर्मगां संसारकारगात्वमित्युक्तं; तदेतदाश-शङ्क्याह

मलश्चावारको माया
भावोपादानकारगाम् ।
कर्म स्यात् सहकार्येव
सुखदुःखोद्भवं प्रति ॥१८०॥

एषां हि समानेऽपि संसारकारणत्वे प्रतिनियत-कार्यकारित्वं, यन्मलस्य ज्ञानिकयावरणमेव कार्यम्; त्रतश्चैतावतेव उपक्षीणसामर्थ्योऽयं कथमिव किंचि-

श्रीतन्त्रालोकः ।

त्कर्तृत्वोत्तेजनामयीं तद्दिरुद्धां कलामपि जनयेत्। सुखादीनां च वैषयिकत्वेन सत्त्वादिगुणमयस्रक्चन्द-नाद्युपादानकानां सहकारितयेव कर्म निमित्तम्; श्रतश्च पारिशेष्यात् कलादिक्षित्यन्तानां भावा-नामुपादानकारणं मायेति विभागः ॥१८०॥

एवमावारकतया मलेन संच्छन्नचैतन्यस्य श्रणोः किंचिञ्ज्ञत्वकर्तृत्वसमुद्बलनिनिमेत्तेन केनचिद्धाव्यं, तच्च न तावत् कर्म, तस्य भोगोत्पत्तावेव परिदृष्ट-शक्तित्वात्; श्रतश्च पारिशेष्यात् कलैवेत्याह

> त्र्यतः संच्छद्रचेतन्य-समुद्बलनकार्यकृत् । कलेवानन्तनाथस्य शक्तया संप्रेरिता जडा ॥१८१॥

'चैतन्यम्' इति चितिक्रियाकर्तृत्विमत्यर्थः । ननु जडा च कला चैतन्यं चोपोद्बलयतीति विप्रति-षिद्धमेतत्,—इत्याशङ्क्योक्तम् 'ग्रनन्तनाथस्य शक्त्या संप्रेरिता' इति ॥१८१॥

पं० १० ख० ग० पु० संच्छिन्नेति पाटः।

श्लोक १८२] नवममाहिकम्।

688

ननु यद्येवं तदीशशक्तिरेव एतत् समुद्दलयतु, किं कलयेत्याशङ्क्याह

> न चेशशक्तिरेवास्य चैतन्यं बलियष्यिति । तदुपोड्बिलतं तिद्धि न किंचित्कर्तृतां व्रजेत् ॥१८२॥

एकेन तच्छब्देन ईशशक्तिः परामृष्टा, श्रन्येन चैत-न्यम् । इह यदि नाम मुक्ताणूनामिव बद्धाणूनामपि परमेश्वरः कलादिनिरपेक्षतया स्वशक्तयेव कर्तृत्वादि उपोद्बलयेत्, तत् सर्वदा सर्वत्र च स्यादित्युक्तं 'न किञ्चित्कर्तृतां व्रजेत्' इति । यदाहुः

'पाग्नं विना न ग्रंभुर्व्यञ्जयित यतो न सर्वविषयं तत् । न च विगताञ्जनसङ्गं सुक्ताग्रुगकर्नृशक्तिमिव ॥' इति ॥१८२॥

ननु भोगे कर्तव्ये पुंसः कर्तृत्वम्, -इति नास्ति विप्रतिपत्तिः; कला पुनः कतरत् कारकम्, -इति नैव जानीमः । न तावत् कर्म चैतन्योपोद्बलकारितया

पं॰ ३ ख॰ ग॰ पु॰ एषेति पाठः।

श्रीतन्त्रालोकः।

१४०

त्कर्तृत्वोत्तेजनामयीं तद्दिरुद्धां कलामपि जनयेत्। सुखादीनां च वैषयिकत्वेन सत्त्वादिगुणमयस्त्रक्चन्द-नाद्युपादानकानां सहकारितयेव कर्म निमित्तम्; श्रतश्च पारिशेष्यात् कलादिक्षित्यन्तानां भावा-नामुपादानकारणं मायेति विभागः ॥१८०॥

एवमावारकतया मलेन संच्छन्नचैतन्यस्य श्रणोः किंचिञ्ज्ञत्वकर्तृत्वसमुद्बलनिनिमेत्तेन केनचिद्धाव्यं, तच्च न तावत् कर्म, तस्य भोगोत्पत्तावेव परिदृष्ट-शक्तित्वात्; श्रतश्च पारिशेष्यात् कलैवेत्याह

> त्र्यतः संच्छन्नचेतन्य-समुद्बलनकार्यकृत् । कलेवानन्तनाथस्य शक्तया संप्रेरिता जडा ॥१८९॥

'चैतन्यम्' इति चितिक्रियाकर्तृत्विमत्यर्थः । ननु जडा च कला चैतन्यं चोपोद्बलयतीति विप्रति-षिद्धमेतत्,—इत्याशङ्क्योक्तम् 'ग्रनन्तनाथस्य शक्त्या संप्रेरिता' इति ॥१८१॥

पं० १० ख० ग० पु० संच्छ्रिन्नेति पाटः।

श्लोक १८२] नवममाहिकम्।

888

ननु यद्येवं तदीशशक्तिरेव एतत् समुद्दलयतु, किं कलयेत्याशङ्क्याह

> न चेशशक्तिरेवास्य चैतन्यं बलियष्यिति । तदुपोद्बलितं तिद्ध न किंचित्कर्तृतां व्रजेत् ॥१८२॥

एकेन तच्छब्देन ईशशक्तिः परामृष्टा, श्रन्येन चैत-न्यम् । इह यदि नाम मुक्ताणूनामिव बद्धाणूनामपि परमेश्वरः कलादिनिरपेक्षतया स्वशक्तयेव कर्तृत्वादि उपोद्बलयेत्, तत् सर्वदा सर्वत्र च स्यादित्युक्तं 'न किञ्चित्कर्तृतां व्रजेत्' इति । यदाहुः

'पाग्नं विना न ग्रंभुर्व्यञ्जयित यतो न सर्वविषयं तत् । न च विगताञ्जनसङ्गं सुक्ताग्रुगकर्नृशक्तिमिव ॥' इति ॥१८२॥

ननु भोगे कर्तव्ये पुंसः कर्तृत्वम्, -इति नास्ति विप्रतिपत्तिः; कला पुनः कतरत् कारकम्, -इति नैव जानीमः । न तावत् कर्म चैतन्योपोद्बलकारितया

पं॰ ३ ख॰ ग॰ पु॰ एषेति पाठः।

श्रीतन्त्रालोकः।

भुजिकियां प्रत्यविषयत्वात्, नापि करणं, तिष्ठि कर्त्तप्रयोज्यं भवितः; इदं पुनः कर्तुरपि प्रयोजकम्,— इति कथं विद्यादिवत् करणतामियात् । तत्रास्याः कारकान्तरवत् कर्तृत्वं दूरापेतम्,—इत्यभिप्रेत्य करणत्वमेवाशङ्कय दूषयति

सेयं कला न करगां मुख्यं विद्यादिकं यथा। पुंसि कर्तरि सा कर्त्रीं प्रयोजकतया यतः॥ १८३॥ मुख्यमिति बुद्ध्याद्यन्तःकरगापेच्चया परमित्यर्थः।

'करणेन येन भोग्यं करोति पुरुषः प्रचोद्य महदादीन्। भोग्ये भोगं च पुनः सा विद्या तत् परं करणम् ॥'

इति । 'पुंसि कर्तरि' इति विषये, प्रयोज्यनिष्ठो हि प्रयोजकव्यापारः । एवं च उभयोरिप कर्तृत्वे प्र-योजकव्यापारिविशिष्टः प्रयोज्य एव पुमान् साक्षात् क्रियां प्रति स्वातन्त्ययोगात् प्रधानभूतः कर्तेति । तदुक्तम् श्लोक १८५]

नवममाहिकम्।

888

'कर्नृशक्तिं व्यनक्त्यस्य कला सातः प्रयोजिका। ततः कलासमायुक्तो भोगेऽग्रुः कर्नृकारकम् ॥'

इति ॥१⊏३॥

एवं पुंस्कलयोः प्रयोज्यप्रयोजकतया

'इत्येतदुभयं विष्र संभूयानन्यवत् स्थितम् । भोगिक्रयाविधौ जन्तोर्निजगुः कर्तृकारकम् ॥'

इत्याद्युक्त्या एककर्तृकारकी भृतत्वेनालच्यान्तरत्वेऽिप भगवदनुष्रहात् कस्यचित् यदानयोर्विवेकज्ञानं जायते, तदासौ मायापुंविवेकः सर्वकर्मचयात् विज्ञानाकलता च भवेद्येनायं पुमान् मायाघो न संसरेदिति तदाह

> त्र्यलक्ष्यान्तरयोगित्यं यदा पुंस्कलयोभवेत् । मायागर्भेशशक्तयादे-रन्तरज्ञानमान्तरम् ॥ १८४ ॥ तदा मायापुंविवेकः सर्वकर्मत्त्याद्भेवत् ।

पं० २ क० पु० कारणमिति पाउः ।

श्रीतन्त्रालोकः।

भुजिकियां प्रत्यविषयत्वात्, नापि करणं, तिष्ठि कर्त्तप्रयोज्यं भवितः; इदं पुनः कर्तुरपि प्रयोजकम्,— इति कथं विद्यादिवत् करणतामियात् । तत्रास्याः कारकान्तरवत् कर्तृत्वं दूरापेतम्,—इत्यभिप्रेत्य करणत्वमेवाशङ्कय दूषयति

सेयं कला न करगां मुख्यं विद्यादिकं यथा। पुंसि कर्तरि सा कर्त्रीं प्रयोजकतया यतः॥ १८३॥ मुख्यमिति बुद्ध्याद्यन्तःकरगापेच्चया परमित्यर्थः।

'करणेन येन भोग्यं करोति पुरुषः प्रचोद्य महदादीन्। भोग्ये भोगं च पुनः सा विद्या तत्र परं करणम्॥'

इति । 'पुंसि कर्तरि' इति विषये, प्रयोज्यनिष्ठो हि प्रयोजकव्यापारः । एवं च उभयोरिप कर्तृत्वे प्र-योजकव्यापारिविशिष्टः प्रयोज्य एव पुमान् साक्षात् क्रियां प्रति स्वातन्त्ययोगात् प्रधानभूतः कर्तेति । तदुक्तम् श्लोक १८५]

नवममाह्निकम्।

283

'कर्तृशक्तिं व्यनक्त्यस्य कला सातः प्रयोजिका। ततः कलासमायुक्तो भोगेऽग्रुः कर्तृकारकम् ॥'

इति ॥१⊏३॥

एवं पुंस्कलयोः प्रयोज्यप्रयोजकतया

'इत्येतदुभयं विष्र संभूयानन्यवत् स्थितम् । भोगिक्रयाविधौ जन्तोर्निजगुः कर्तृकारकम् ॥'

इत्याद्युक्त्या एककर्तृकारकी भृतत्वेनालच्यान्तरत्वेऽिष भगवदनुम्रहात् कस्यचित् यदानयोर्विवेकज्ञानं जायते, तदासौ मायापुंविवेकः सर्वकर्मचयात् विज्ञानाकलता च भवेद्येनायं पुमान् मायाधो न संसरेदिति तदाह

> त्र्यलक्ष्यान्तरयोशित्यं यदा पुंस्कलयोभवेत् । मायागर्भेशशक्तयादे-रन्तरज्ञानमान्तरम् ॥ १८४ ॥ तदा मायापुंविवेकः सर्वकर्मत्त्याद्भेवत् ।

पं० २ क० पु० कारणमिति पाठः ।

श्रीतन्त्रालोकः ।

विज्ञानाकलता माया-धस्ताच्नो यात्यधः पुमान् ॥१८५॥ मायागर्भेशोऽनन्तः । शक्त्यादीति त्रादिशब्दात् तदुपदिष्टं ज्ञानादि । तदुक्तम्

'किंतु कारणवक्त्राब्जसमुद्भूतेन सुवत । ज्ञानचक्षुःप्रदीपेन सम्यगालोक्य सादरम् ॥ त्रयं पुमानियं चैषां कला दोषालया शुभा । त्रमयोरन्तरं ज्ञात्वा स्वस्थो निर्वात्यसंशयः ॥'

इति । त्रान्तरमिति प्रकृतिपुरुषविवेकापेक्षया श्रन्त-रङ्गमित्यर्थः ॥ १८५ ॥

ननु प्रकृतिपुरुषिववेकज्ञानादेव सर्वकर्मक्षयः सिद्धः,–इति किं मायापुंविवेकेनेत्याशङ्क्याह

धीपुंविवेके विज्ञाते
प्रधानपुरुषान्तरे ।
ग्रापि न त्तीगाकर्मा स्यात्
कालायां तिद्धे संभवेत् ॥१८६॥
'धीपुंविवेके' इति तद्रूपे प्रधानपुरुषविवेके इत्यर्थः ।
बुद्धिद्वारेण हि प्रकृतेः पुरुषस्य चाविवेको विवेको

पं० १३ क० ख० ग० पु॰ ज्ञाते चेति पाठ: ।

रक्षोक १८७] नवममाहिकम्।

888

वा भवेत्। तत्र प्रतिसंकान्तायाश्चिच्छायायाः कर्तृ-त्वाभिमानो हि त्र्यविवेकःः तस्यामेव विगलितविषय-वृत्तिपरिणामरूपत्वात् निष्कम्पदीपशिखाप्रख्याया-श्चित एवाकर्तृत्वाभिमानो विवेकः,—इति। एवं मायाया श्चिप कलाद्वारक एव पुंसो विवेकः,—इत्यु-क्तम्। श्चिपिभिन्नक्रमः, तेन विज्ञातेऽपीत्यर्थः। कला-यामिति सत्यां, कलेव हि किंचित्कर्तृत्वाभिव्यञ्जनात् कर्मणः साक्षात् निभित्ताभिति। उक्तं च

> 'गुणतत्त्वोध्वेभोग्यस्य कर्मणोऽनुपलम्भतः। कैवल्यमपि सांख्यानां नैव युक्तमसंक्षयात्॥'

इति ॥ १८६ ॥

एवं प्रकृतिपुरुषविवेके प्रकृत्यन्तं पुंसः कर्मक्षयो भवेत्, कलापुंविवेके तु मायान्तं, येनास्य तदधःसंस-रणं न स्यात्, तदाह

> त्र्यतः सांख्यदृशा सिद्धः प्रधानाधो न संसरेत् । कलापुंसोर्विवेके तु मायाधो नैव गच्छति ॥१८॥

पं॰ ३ ख॰ ग॰ पु॰ चिच्छक्तेरिति पाटः। १६

श्रीतन्त्रालोकः ।

विज्ञानाकलता माया-धस्तान्नो यात्यधः पुमान् ॥१८५॥ मायागर्भेशोऽनन्तः । शक्त्यादीति त्रादिशब्दात् तदुपदिष्टं ज्ञानादि । तदुक्तम्

'किंतु कारणवक्त्राब्जसमुद्भूतेन सुव्रत । ज्ञानचक्षुःप्रदीपेन सम्यगालोक्य सादरम् ॥ त्रयं पुमानियं चैषां कला दोषालया शुमा । त्रमयोरन्तरं ज्ञात्वा स्वस्थो निर्वात्यसंशयः ॥'

इति । त्रान्तरमिति प्रकृतिपुरुषविवेकापेक्षया श्रन्त-रङ्गमित्यर्थः ॥ १८५ ॥

ननु प्रकृतिपुरुषिववेकज्ञानादेव सर्वकर्मक्षयः सिद्धः,–इति किं मायापुंविवेकेनेत्याशङ्क्याह

धीपुंविवेके विज्ञाते
प्रधानपुरुषान्तरे ।
ग्रापि न त्तीगाकर्मा स्यात्
कलायां तद्धि संभवेत् ॥१८६॥
'धीपुंविवेके' इति तद्रूपे प्रधानपुरुषविवेके इत्यर्थः । बुद्धिद्वारेण हि प्रकृतेः पुरुषस्य चाविवेको विवेको

पं० १३ क० ख० ग० पु० ज्ञाते चेति पाठ: ।

रक्षोक १८७] नवसमाहिकम्।

888

वा भवेत्। तत्र प्रतिसंक्रान्तायाश्चिच्छायायाः कर्तृ-त्वाभिमानो हि श्रविवेकः; तस्यामेव विगलितविषय-वृत्तिपरिणामरूपत्वात् निष्कम्पदीपशिखाप्रख्याया-श्चित एवाकर्तृत्वाभिमानो विवेकः,—इति। एवं मायाया श्चिप कलाद्वारक एव पुंसो विवेकः,—इत्यु-क्तम्। श्चिपिभिन्नक्रमः, तेन विज्ञातेऽपीत्यर्थः। कला-यामिति सत्यां, कलेव हि किंचित्कर्तृत्वाभिव्यञ्जनात् कर्मणः साक्षात् निमित्तामिति। उक्तं च

> 'गुणतत्त्वोध्वेभोग्यस्य कर्मणोऽनुपलम्भतः । कैवल्यमपि सांख्यानां नैव युक्तमसंक्षयात्॥'

इति ॥ १८६ ॥

एवं प्रकृतिपुरुषविवेके प्रकृत्यन्तं पुंसः कर्मक्षयो भवेत्, कलापुंविवेके तु मायान्तं, येनास्य तदधःसंस-रणं न स्यात्, तदाह

> त्र्यतः सांख्यदृशा सिद्धः प्रधानाधो न संसरेत् । कलापुंसोर्विवेके तु मायाधो नैव गच्छति ॥१८॥

पं॰ १ ख० ग० पु० चिच्छुक्तेरिति पाटः । १६

श्रीतन्त्रालोकः ।

विज्ञानाकलता माया-धस्ताच्नो यात्यधः पुमान् ॥१८५॥ मायागर्भेशोऽनन्तः । शक्त्यादीति त्रादिशब्दात् तदुपदिष्टं ज्ञानादि । तदुक्तम्

'किंतु कारणवक्त्राब्जसमुद्भूतेन सुव्रत । ज्ञानचक्षुःप्रदीपेन सम्यगालोक्य सादरम् ॥ त्रयं पुमानियं चैषां कला दोषालया शुभा । त्रमयोरन्तरं ज्ञात्वा स्वस्थो निर्वात्यसंशयः ॥'

इति । त्रान्तरमिति प्रकृतिपुरुषविवेकापेक्षया श्रन्त-रङ्गमित्यर्थः ॥ १८५ ॥

ननु प्रकृतिपुरुषिववेकज्ञानादेव सर्वकर्मक्षयः सिद्धः,–इति किं मायापुंविवेकेनेत्याशङ्क्याह

धीपुंविवेके विज्ञाते
प्रधानपुरुषान्तरे ।
स्रापि न त्तीगाकर्मा स्यात्
कालायां तिद्धे संभवेत् ॥१८६॥
'धीपुंविवेके' इति तद्रूपे प्रधानपुरुषविवेके इत्यर्थः । बुद्धिद्वारेण हि प्रकृतेः पुरुषस्य चाविवेको विवेको

पं० १३ क० ख० ग० पु॰ ज्ञाते चेति पाठ: ।

रलोक १८७] नवममाहिकम्।

888

वा भवेत्। तत्र प्रतिसंक्रान्तायाश्चिच्छायायाः कर्तृ-त्वाभिमानो हि श्चविवेकः; तस्यामेव विगलितविषय-वृत्तिपरिणामरूपत्वात् निष्कम्पदीपशिखाप्रख्याया-श्चित एवाकर्तृत्वाभिमानो विवेकः,—इति। एवं मायाया श्चपि कलाद्वारक एव पुंसो विवेकः,—इत्यु-क्तम्। श्चपिभिन्नक्रमः, तेन विज्ञातेऽपीत्यर्थः। कला-यामिति सत्यां, कलेव हि किंचित्कर्तृत्वाभिव्यञ्जनात् कर्मणः साक्षात् निमित्तामिति। उक्तं च

> 'गुणतत्त्वोध्वेभोग्यस्य कर्मणोऽनुपलम्भतः । केवल्यमपि सांख्यानां नैव युक्तमसंक्षयात्॥'

इति ॥ १८६ ॥

एवं प्रकृतिपुरुषविवेके प्रकृत्यन्तं पुंसः कर्मक्षयो भवेत्, कलापुंविवेके तु मायान्तं, येनास्य तदधःसंस-रणं न स्यात्, तदाह

> त्र्यतः सांख्यदृशा सिद्धः प्रधानाधो न संसरेत् । कलापुंसोर्विवेको तु मायाधो नैव गच्छति ॥१८॥

पं॰ ३ ख॰ ग॰ पु॰ चिच्छुक्तेरिति पाटः । १६

श्रीतन्त्रालोकः ।

विज्ञानाकलता माया-धस्तान्नो यात्यधः पुमान् ॥१८५॥ मायागर्भेशोऽनन्तः । शक्त्यादीति त्रादिशब्दात् तदुपदिष्टं ज्ञानादि । तदुक्तम्

'किंतु कारणवक्त्राब्जसमुद्भूतेन सुव्रत । ज्ञानचक्षुःप्रदीपेन सम्यगालोक्य सादरम् ॥ त्रयं पुमानियं चैषां कला दोषालया शुभा । त्रमयोरन्तरं ज्ञात्वा स्वस्थो निर्वात्यसंशयः ॥'

इति । त्रान्तरमिति प्रकृतिपुरुषविवेकापेक्षया श्रन्त-रङ्गमित्यर्थः ॥ १८५ ॥

ननु प्रकृतिपुरुषिववेकज्ञानादेव सर्वकर्मक्षयः सिद्धः,–इति किं मायापुंविवेकनेत्याशङ्क्याह

धीपुंविवेके विज्ञाते
प्रधानपुरुषान्तरे ।
ग्रापि न त्तीगाकर्मा स्यात्
कालायां तिद्धे संभवेत् ॥१८६॥
'धीपुंविवेके' इति तद्रूपे प्रधानपुरुषाविवेके इत्यर्थः । बुद्धिद्वारेण हि प्रकृतेः पुरुषस्य चाविवेको विवेको

पं० १३ क० ख० ग० पु० ज्ञाते चेति पाठ: ।

रहोक १८७] नवसमाहिकम्।

888

वा भवेत्। तत्र प्रतिसंक्रान्तायाश्चिच्छायायाः कर्तृ-त्वाभिमानो हि त्र्यविवेकः; तस्यामेव विगलितविषय-वृत्तिपरिणामरूपत्वात् निष्कम्पदीपशिखाप्रख्याया-श्चित एवाकर्तृत्वाभिमानो विवेकः,—इति। एवं मायाया श्चिप कलाद्वारक एव पुंसो विवेकः,—इत्यु-क्तम्। श्चिपिभिन्नक्रमः, तेन विज्ञातेऽपीत्यर्थः। कला-यामिति सत्यां, कलैव हि किंचित्कर्तृत्वाभिव्यञ्जनात् कर्मणः साक्षात् निमित्तामिति। उक्तं च

> 'गुणतत्त्वोध्वेभोग्यस्य कर्मणोऽतुपलम्भतः । केवल्यमपि सांख्यानां नैव युक्तमसंक्षयात्॥'

इति ॥ १८६ ॥

एवं प्रकृतिपुरुषविवेके प्रकृत्यन्तं पुंसः कर्मक्षयो भवेत्, कलापुंविवेके तु मायान्तं, येनास्य तदधःसंस-रणं न स्यात्, तदाह

> त्रातः सांख्यहशा सिद्धः प्रधानाधो न संसरेत् । कलापुंसोर्विवेको तु मायाधो नैव गच्छति ॥१८॥

पं॰ १ ख॰ ग॰ पु॰ चिच्छुक्तेरिति पाटः । १६

श्रीतन्त्रालोकः ।

विज्ञानाकलता माया-धस्तान्नो यात्यधः पुमान् ॥१८५॥ मायागर्भेशोऽनन्तः । शक्त्यादीति त्रादिशब्दात् तदुपदिष्टं ज्ञानादि । तदुक्तम्

'किंतु कारणवक्त्राब्जसमुद्भूतेन सुव्रत । ज्ञानचक्षुःप्रदीपेन सम्यगालोक्य सादरम् ॥ त्रयं पुमानियं चैषां कला दोषालया शुभा । त्रमयोरन्तरं ज्ञात्वा स्वस्थो निर्वात्यसंशयः॥'

इति । त्रान्तरमिति प्रकृतिपुरुषविवेकापेक्षया श्रन्त-रङ्गमित्यर्थः ॥ १८५ ॥

ननु प्रकृतिपुरुषिववेकज्ञानादेव सर्वकर्मक्षयः सिद्धः,–इति किं मायापुंविवेकनेत्याशङ्क्याह

धीपुंविवेको विज्ञाते
प्रधानपुरुषान्तरे ।
प्रधानपुरुषान्तरे ।
प्रापि न त्तीगाकर्मा स्यात्
कलायां ति संभवेत् ॥१८६॥
'धीपुंविवेके' इति तद्रूषे प्रधानपुरुषविवेको इत्यर्थः ।
बुद्धिद्वारेण हि प्रकृतेः पुरुषस्य चाविवेको विवेको

पं० १३ क० ख० ग० पु॰ ज्ञाते चेति पाठ: ।

रक्षोक १८७] नवसमाहिकम्।

888

वा भवेत्। तत्र प्रतिसंक्रान्तायाश्चिच्छायायाः कर्तृ-त्वाभिमानो हि स्रविवेकः; तस्यामेव विगलितविषय-वृत्तिपरिणामरूपत्वात् निष्कम्पदीपशिखाप्रख्याया-श्चित एवाकर्तृत्वाभिमानो विवेकः,—इति। एवं मायाया श्चिप कलाद्वारक एव पुंसो विवेकः,—इत्यु-क्तम्। श्चिपिभिन्नक्रमः, तेन विज्ञातेऽपीत्यर्थः। कला-यामिति सत्यां, कलैव हि किंचित्कर्तृत्वाभिव्यञ्जनात् कर्मणः साक्षात् निभित्तामिति। उक्तं च

> 'गुणतत्त्वोध्वेभोग्यस्य कर्मणोऽन्तपनम्भतः। केवल्यमपि सांख्यानां नैव युक्तमसंक्षयात्॥'

इति ॥ १८६ ॥

एवं प्रकृतिपुरुषविवेके प्रकृत्यन्तं पुंसः कर्मक्षयो भवेत्, कलापुंविवेके तु मायान्तं, येनास्य तदधःसंस-रणं न स्यात्, तदाह

> त्रातः सांख्यहशा सिद्धः प्रधानाधो न संसरेत् । कलापुंसोर्विवेको तु मायाधो नैव गच्छति ॥१८॥

पं॰ १ ख॰ ग॰ पु॰ चिच्छुक्तेरिति पाठः । १६ 68€

श्रीतन्त्रालोकः।

सांख्यदृशेति सांख्यदर्शनवत् प्रकृतिपुरुषविवेके-नेत्यर्थः । स चास्मदृशेनोक्तप्रकृत्यादिधारणाक्रमेण सिद्धः,—इत्यवगन्तव्यम् । श्रन्यथा हि श्रस्य पुनरिष तद्धःसंसरणं स्यात् । यदुक्तं प्राक्

> 'सांख्यवेदादिसंसिद्धाज् श्रीकण्ठस्तदहर्मुखे । स्जत्येव पुनस्तेन न सम्यक् मुक्तिरीहशी॥'(त० ६।१४८)

इति ॥ १८७ ॥

ननु यद्येवं तन्मायोध्वं पुनः कदा गच्छेत्,-इत्या-शङ्क्याह

> मलाद्विविक्तमात्मानं पश्यंस्तु शिवतां व्रजेत् ।

नतु त्रिविधेऽपि विवेकदर्शने द्रष्ट्रा तावद्भाव्यं, स च शुद्धबोधस्वभाव एवेति कथं कस्यचित् कदा-चिदेव एतद्भवेत्,-इत्याशङ्क्याह

> सर्वत्र चैश्वरः शक्ति-पातोऽत्र सहकारगाम् ॥१८८॥

ननु श्रत्र शक्तिपातश्चेदिवशिष्टः, तत् विवेकत्रया-त्मिन तत्कार्येऽयं कुतस्त्यो विशेषः,—इत्याशङ्क्याह

पं॰ १० ६० ख॰ पु॰ विमुक्तमिति पादः ग॰ पु॰ विभक्तमिति पादः।

श्लोक १६०]

नवममाह्निकम्।

680

मायागर्भाधिकारीयो द्वयोरन्त्ये तु निर्मलः ।

मायागर्भाधिकारिगोऽनन्तादेः। द्वयोरिति प्रकृति-मायाविवेकयोः; श्चत एव नात्र मोक्षपर्यन्तत्वम्। 'श्चन्त्य' इति मलविवेके, 'निर्मल' इति मोक्षपर्यन्तवृ-त्तित्वात्॥

नन्वियं मायैवास्तु किमस्यास्ततोऽन्यत्वेनेत्या-शङ्क्याह

> सेयं कला कार्यभेदा-दन्येव ह्यनुमीयते ॥१८६॥ ग्रन्यथेकं भवेद्दिश्वं कार्यायेत्यन्यनिह्वः।

कार्यभेदादितिः माया हि त्रणोर्मूर्छितप्रायतां विद्ध्यात्, इयं पुनः किंचित्कर्तृतामिति । त्रन्यैवेति त्र्र्थान्मायातः । त्रन्यथेत्यादिनात्र व्यतिरेकः । एक-मिति मायातत्त्वः ततश्च तस्मादेव किंचित्कर्तृत्वा-दीनि विश्वानि कार्याणि जायेरन्, —इत्यन्यस्य स्थित- 18€

श्रीतन्त्रालोकः।

सांख्यदृशेति सांख्यदर्शनवत् प्रकृतिपुरुषविवेके-नेत्यर्थः । स चास्मदृशेनोक्तप्रकृत्यादिधारणाक्रमेण सिद्धः,—इत्यवगन्तव्यम् । श्रन्यथा हि श्रस्य पुनरिष तद्धःसंसरणं स्यात् । यदुक्तं प्राक्

> 'सांख्यवेदादिसंसिद्धाज् श्रीकण्ठस्तदहर्मुखे । सृजत्येव पुनस्तेन न सम्यक् मुक्तिरीहशी ॥'(त० ६।१४८)

इति ॥ १८७ ॥

ननु यद्येवं तन्मायोध्वं पुनः कदा गच्छेत्,—इत्या-शङ्क्याह

> मलाद्विविक्तमात्मानं पश्यंस्तु शिवतां व्रजेत् ।

ननु त्रिविधेऽपि विवेकदर्शने द्रष्ट्रा तावद्भाव्यं, स च शुद्धबोधस्वभाव एवेति कथं कस्यचित् कदा-चिदेव एतद्भवेत्,-इत्याशङ्क्याह

> सर्वत्र चैश्वरः शक्ति-पातोऽत्र सहकारगाम् ॥१८८॥

ननु श्रत्र शक्तिपातश्चेदविशिष्टः, तत् विवेकत्रया-त्मनि तत्कार्येऽयं कुतस्त्यो विशेषः,—इत्याशङ्क्याह

पं॰ १० इ० ख॰ पु॰ विमुक्तमिति पादः ग॰ पु॰ विभक्तमिति पादः।

श्लोक १६०] नवममाहिकम्।

680

मायागर्भाधिकारीयो द्वयोरन्त्ये तु निर्मलः ।

मायागर्भाधिकारिगोऽनन्तादेः। द्वयोरिति प्रकृति-मायाविवेकयोः; श्चत एव नात्र मोक्षपर्यन्तत्वम्। 'श्चन्त्य' इति मलविवेके, 'निर्मल' इति मोक्षपर्यन्तवृ-त्तित्वात्॥

नन्वियं मायैवास्तु किमस्यास्ततोऽन्यत्वेनेत्या-शङ्क्याह

> सेयं कला कार्यभेदा-दन्येव ह्यनुमीयते ॥१८६॥ ग्रन्यथैकं भवेद्विश्वं कार्यायेत्यन्यनिह्वः।

कार्यभेदादितिः माया हि त्र्रणोर्मूर्छितप्रायतां विद्ध्यात्, इयं पुनः किंचित्कर्तृतामिति । त्र्रन्यैवेति त्र्र्थान्मायातः । त्र्रन्यथेत्यादिनात्र व्यतिरेकः । एक-मिति मायातत्त्वः ततश्च तस्मादेव किंचित्कर्तृत्वा-दीनि विश्वानि कार्याणि जायेरन्, —इत्यन्यस्य स्थित- 88≥

श्रीतन्त्रालीकः।

स्यापि निखिलस्य विद्यादेस्तत्त्वजातस्यापहृवः प्रस-जेदित्युक्तम् 'इत्यन्यनिहृवः' इति ॥१८६॥

ननु कलायाः श्रीमतङ्गादौ किंचित्कर्तृताधायक-त्वमुक्तं, तथा च तत्र

> 'ईषदुन्मीजितात्मानः कलया विद्धमूर्तयः। प्रस्पन्दमानास्तरलाः प्रयान्त्युच्कूनतां मुने ॥' (म० ७। ७)

इत्याचस्ति । श्रीपूर्वशास्त्रे पुनः सामान्येन कर्तृता-धायकत्वमेव । यदुक्तं तत्र

> '······गतद्योगादभवत् पुमान् । जातकर्तृत्वसामष्ट्यों · · · · · · · ।। ' (मा० १ । २७)

इति । इह च तद्धिकारेगोव तत्त्वक्रमनिरूपगां प्र-क्रान्तम्, –इति कथमिव श्रस्यास्तद्विरुद्धं किंचित्कर्तृ-धायकत्वमुक्तामित्याशङ्क्याह

इति मतङ्गशास्त्रादौ
या प्रोक्ता सा कला स्वयम् ॥१६०॥
किचिद्र्पतयाद्विप्य
कर्तृत्वमिति भङ्गितः ।

पं० ६ ७० ग० पु० प्रयान्ति न्यूनतामिवेति पाटः।

रलोक १६०] नवममाहिकम्।

88€

'इति' उक्तेन किंचित्कर्तृत्वाधायकत्वात्मना प्रकारेण श्रीमतङ्गशास्त्राद्यों या कला प्रोक्ता, सा पुंसि पूर्णा-कर्तृतानुपपत्तेः स्वसामर्थ्यादेव किंचिद्रूपत्वमाक्षिप्य कर्तृत्वमिति सामान्यरूपया भङ्ग्या श्रर्थादिह श्रीपूर्वशास्त्रे प्रोक्ता,—इति वाक्यार्थः। श्रादिशब्दात् मृगेन्द्रादो । तदुक्तं तत्र

'कर्नृशक्तिरणोर्नित्या विभ्वी चेश्वरशक्तिवत्। तमश्क्वन्नतयार्थेषु नाभाति निरवयहा॥ तदनुप्राहकं तत्त्वं कलाख्यं तैजसं हरः। माया विक्षोभ्य कुरुते प्रवृत्त्यङ्गं परं हि तत्॥ तेन प्रदीपकल्पेन तदा स्वच्क्वितेरणोः। प्रकाशयत्येकदेशं विदार्यं तिमिरं घनम्॥ कलयत्येष यो घातुः संख्याने प्रेरणे च सः। प्रोत्सारणं प्रेरणे सा कुर्वती तमसा कला॥ इत्येतदुभयं विप्र संस्थानन्यवत् स्थितम्। भोगित्रियाविधी जन्तोर्निजगुः कर्नृकारकम्॥

इति ॥१६०॥

ननु किंचिद्रूपविशिष्टमपि कर्तृत्वं कथमज्ञस्य भवेत्, —इत्याशङ्क्य किंचिञ्ज्ञेयत्वाधायिनस्तत्त्वा-न्तरस्यापि उत्पत्ति प्रतिजानीते 88≥

श्रीतन्त्रालोकः।

स्यापि निखिलस्य विद्यादेस्तत्त्वजातस्यापहृवः प्रस-जेदित्युक्तम् 'इत्यन्यनिहृवः' इति ॥१८६॥

ननु कलायाः श्रीमतङ्गादौ किंचित्कर्तृताधायक-त्वमुक्तं, तथा च तत्र

> 'ईषदुन्मीनितात्मानः कलया विद्धमूर्तयः। प्रस्पन्दमानास्तरनाः प्रयान्त्युच्क्रूनतां मुने ॥' (म० ७। ७)

इत्याचस्ति । श्रीपूर्वशास्त्रे पुनः सामान्येन कर्तृता-धायकत्वमेव । यदुक्तं तत्र

> '······तद्योगादभवत् पुमान् । जातकर्तृत्वसामध्यों · · · · · । । ' (मा० १ । २७)

इति । इह च तद्धिकारेगोव तत्त्वक्रमनिरूपगां प्र-कान्तम्, – इति कथामिव श्रस्यास्तद्विरुद्धं किंचित्कर्तृ-धायकत्वमुक्तामित्याशङ्क्याह

इति मतङ्गशास्त्रादौ
या प्रोक्ता सा कला स्वयम् ॥१६०॥
किचिद्रपतयाद्विप्य
कर्तृत्वमिति भङ्गितः।

पं० ६ ६० ग० पु० प्रयान्ति न्यूनतामिवेति पाटः।

श्लोक १६०] नवममाहिकम्।

88€

'इति' उक्तेन किंचित्कर्तृत्वाधायकत्वात्मना प्रकारेण श्रीमतङ्गशास्त्रादौ या कला प्रोक्ता, सा पुंसि पूर्णि-कर्तृतानुपपत्तेः स्वसामर्थ्यादेव किंचिद्रूपत्वमाक्षिप्य कर्तृत्वमिति सामान्यरूपया भङ्ग्या श्रर्थादिह श्रीपूर्वशास्त्रे प्रोक्ता,—इति वाक्यार्थः । श्रादिशब्दात् मृगेन्द्रादौ । तदुक्तं तत्र

'कर्नृशक्तिरणोर्नित्या विभ्वी चेश्वरशक्तिवत्। तमश्क्वन्नतयार्थेषु नाभाति निरवयहा॥ तद्गुयाहकं तत्त्वं कलाख्यं तैजसं हरः। माया विक्षोभ्य कुरुते प्रवृत्त्यङ्गं परं हि तत्॥ तेन प्रदीपकल्पेन तदा स्वच्क्वितिरणोः। प्रकाशयत्येकदेशं विदार्यं तिमिरं घनम्॥ कलयत्येष यो घातुः संख्याने प्रेरणे च सः। प्रोत्सारणं प्रेरणे सा कुर्वती तमसा कला॥ इत्येतदुभयं विप्र संस्थानन्यवत् स्थितम्। भोगितियाविधौ जन्तोर्निजगुः कर्नृकारकम्॥

इति ॥१६०॥

ननु किंचिद्रूपविशिष्टमपि कर्तृत्वं कथमज्ञस्य भवेत्, — इत्याशङ्कय किंचिञ्ज्ञेयत्वाधायिनस्तत्त्वा-न्तरस्यापि उत्पत्तिं प्रतिजानीते

श्रीतन्त्रालोकः।

स्यापि निखिलस्य विद्यादेस्तत्त्वजातस्यापहृवः प्रस-जेदित्युक्तम् 'इत्यन्यनिहृवः' इति ॥१८६॥

ननु कलायाः श्रीमतङ्गादौ किंचित्कर्तृताधायक-त्वमुक्तं, तथा च तत्र

> 'ईषदुन्मीनितात्मानः कलया विद्धमूर्तयः। प्रस्पन्दमानास्तरलाः प्रयान्त्युच्क्रूनतां मुने ॥' (म० ७। ७)

इत्याचस्ति । श्रीपूर्वशास्त्रे पुनः सामान्येन कर्तृता-धायकत्वमेव । यदुक्तं तत्र

> '…….तद्योगादभवत् पुमान्। जातकर्तृत्वसामध्यों ॥' (मा० १। २७)

इति । इह च तद्धिकारेगोव तत्त्वक्रमनिरूपगां प्र-कान्तम्, – इति कथमिव श्रस्यास्तद्विरुद्धं किंचित्कर्तृ-धायकत्वमुक्तामित्याशङ्क्याह

इति मतङ्गशास्त्रादौ
या प्रोक्ता सा कला स्वयम् ॥१६०॥
किचिद्रपतयाद्विप्य
कर्तृत्वमिति भङ्गितः ।

पं० ६ क० ग० पु० प्रयान्ति न्यूनतामिवेति पाठः।

श्लोक १६०] नवममाहिकम्।

88€

'इति' उक्तेन किंचित्कर्तृत्वाधायकत्वातमना प्रकारेण श्रीमतङ्गशास्त्रादौ या कला प्रोक्ता, सा पुंसि पूर्ण-कर्तृतानुपपत्तेः स्वसामर्थ्यादेव किंचिद्रूपत्वमाक्षिप्य कर्तृत्वमिति सामान्यरूपया भङ्ग्या श्रर्थादिह श्रीपूर्वशास्त्रे प्रोक्ता,—इति वाक्यार्थः । श्रादिशब्दात् मृगेन्द्रादौ । तदुक्तं तत्र

'कर्नृशक्तिरणोर्नित्या विभ्वी चेश्वरशक्तिवत्। तमश्क्ष्वत्रयार्थेषु नाभाति निरवग्रहा॥ तद्गुग्राहकं तत्त्वं कलाख्यं तैजसं हरः। माया विक्षोभ्य कुरुते प्रवृत्त्यङ्गं परं हि तत्॥ तेन प्रदीपकल्पेन तदा स्वच्क्ष्चितेरणोः। प्रकाशयत्येकदेशं विदार्य तिमिरं घनम्॥ कलयत्येष यो घातुः संख्याने प्रेरणे च सः। प्रोत्सारणं प्रेरणे सा कुर्वती तमसा कला॥ इत्येतदुभयं विप्र संसूयानन्यवत् स्थितम्। भोगित्रियाविधी जन्तोर्निजगुः कर्नृकारकम्॥

इति ॥१६०॥

ननु किंचिद्रूपविशिष्टमपि कर्तृत्वं कथमज्ञस्य भवेत्, — इत्याशङ्क्य किंचिञ्ज्ञेयत्वाधायिनस्तत्त्वा-न्तरस्यापि उत्पत्ति प्रतिजानीते

श्रीतन्त्रालोकः।

स्यापि निखिलस्य विद्यादेस्तत्त्वजातस्यापहृवः प्रस-जेदित्युक्तम् 'इत्यन्यनिहृवः' इति ॥१८६॥

ननु कलायाः श्रीमतङ्गादौ किंचित्कर्तृताधायक-त्वमुक्तं, तथा च तत्र

> 'ईषदुन्मीनितात्मानः कलया विद्धमूर्तयः। प्रस्पन्दमानास्तरलाः प्रयान्त्युच्क्रूनतां मुने ॥' (म० ७। ७)

इत्याचस्ति । श्रीपूर्वशास्त्रे पुनः सामान्येन कर्तृता-धायकत्वमेव । यदुक्तं तत्र

> '······तद्योगादभवत् पुमान् । जातकर्तृत्वसामध्यों · · · · · । । ' (मा० १ । २७)

इति । इह च तद्धिकारेगोव तत्त्वक्रमनिरूपगां प्र-कान्तम्, – इति कथमिव श्रस्यास्तद्विरुद्धं किंचित्कर्तृ-धायकत्वमुक्तामित्याशङ्क्याह

इति मतङ्गशास्त्रादौ
या प्रोक्ता सा कला स्वयम् ॥१६०॥
किचिद्रपतयाद्विप्य
कर्तृत्वमिति भङ्गितः ।

पं० ६ ६० ग० ५० प्रयान्ति न्यूनतामिवेति पाटः।

रलोक १६०] नवममाहिकम्।

88€

'इति' उक्तेन किंचित्कर्तृत्वाधायकत्वातमना प्रकारेण श्रीमतङ्गशास्त्रादौ या कला प्रोक्ता, सा पुंसि पूर्ण-कर्तृतानुपपत्तेः स्वसामर्थ्यादेव किंचिद्रूपत्वमाक्षिप्य कर्तृत्वमिति सामान्यरूपया भङ्ग्या श्रर्थादिह श्रीपूर्वशास्त्रे प्रोक्ता,—इति वाक्यार्थः । श्रादिशब्दात् मृगेन्द्रादौ । तदुक्तं तत्र

'कर्नृशक्तिरणोर्नित्या विभ्वी चेश्वरशक्तिवत्। तमश्क्ष्मतयार्थेषु नाभाति निरवग्रहा॥ तद्तुग्राहकं तत्त्वं कलाख्यं तैजसं हरः। माया विक्षोभ्य कुरुते प्रवृत्त्यङ्गं परं हि तत्॥ तेन प्रदीपकल्पेन तदा स्वच्छ्चितेरणोः। प्रकाशयत्येकदेशं विदार्य तिभिरं घनम्॥ कलयत्येष यो घातुः संख्याने प्रेरणे च सः। प्रोत्सारणं प्रेरणे सा कुर्वती तमसा कला॥ इत्येतदुभयं विप्र संभूयानन्यवत् स्थितम्। भोगक्रियाविधौ जन्तोर्निजगुः कर्नृकारकम्॥

इति ॥१६०॥

ननु किंचिद्रूपविशिष्टमपि कर्तृत्वं कथमज्ञस्य भवेत्, — इत्याशङ्क्य किंचिञ्ज्ञेयत्वाधायिनस्तत्त्वा-न्तरस्यापि उत्पत्ति प्रतिजानीते 88₽

श्रीतन्त्रालोकः।

स्यापि निखिलस्य विद्यादेस्तत्त्वजातस्यापहृवः प्रस-जेदित्युक्तम् 'इत्यन्यनिहृवः' इति ॥१८६॥

ननु कलायाः श्रीमतङ्गादौ किंचित्कर्तृताधायक-त्वमुक्तं, तथा च तत्र

> 'ईषदुन्मीनितात्मानः कलया विद्धमूर्तयः। प्रस्पन्दमानास्तरनाः प्रयान्त्युच्कूनतां मुने ॥' (म० ७। ७)

इत्याचस्ति । श्रीपूर्वशास्त्रे पुनः सामान्येन कर्तृता-धायकत्वमेव । यदुक्तं तत्र

> '…….तद्योगादभवत् पुमान् । जातकर्तृत्वसामध्यों ः ॥' (मा० १ । २७)

इति । इह च तद्धिकारेगोव तत्त्वक्रमनिरूपगां प्र-कान्तम्, – इति कथमिव श्रस्यास्तद्विरुद्धं किंचित्कर्तृ-धायकत्वमुक्तामित्याशङ्क्याह

> इति मतङ्गशास्त्रादों या प्रोक्ता सा कला स्वयम् ॥१६०॥ किचिद्रपतयाद्विप्य कर्तृत्वमिति भङ्गितः ।

पं० ६ क० ग० पु० प्रयान्ति न्यूनतामिवेति पाउः।

रलोक १६०] नवममाहिकम्।

88€

'इति' उक्तेन किंचित्कर्तृत्वाधायकत्वात्मना प्रकारेण श्रीमतङ्गशास्त्रादौ या कला प्रोक्ता, सा पुंसि पूर्ण-कर्तृतानुपपत्तेः स्वसामर्थ्यादेव किंचिद्रूपत्वमाक्षिप्य कर्तृत्वमिति सामान्यरूपया भङ्ग्या श्रर्थादिह श्रीपूर्वशास्त्रे प्रोक्ता,—इति वाक्यार्थः । श्रादिशब्दात् मृगेन्द्रादौ । तदुक्तं तत्र

'कर्नृशक्तिरणोर्नित्या विभ्वी चेश्वरशक्तिवत्। तमश्क्वन्नतयार्थेषु नाभाति निरवयहा॥ तदनुप्राहकं तत्त्वं कलाख्यं तैजसं हरः। माया विक्षोभ्य कुरुते प्रवृत्त्यङ्गं परं हि तत्॥ तेन प्रदीपकल्पेन तदा स्वच्क्वितिरणोः। प्रकाशयत्येकदेशं विदार्यं तिमिरं घनम्॥ कलयत्येष यो घातुः संख्याने प्रेरणे च सः। प्रोत्सारणं प्रेरणे सा कुर्वती तमसा कला॥ इत्येतदुभयं विप्र संस्थानन्यवत् स्थितम्। भोगित्रियाविधौ जन्तोर्निजगुः कर्नृकारकम्॥

इति ॥१६०॥

ननु किंचिद्रूपविशिष्टमिप कर्तृत्वं कथमज्ञस्य भवेत्, —इत्याशङ्क्य किंचिञ्ज्ञेयत्वाधायिनस्तत्त्वा-न्तरस्यापि उत्पत्तिं प्रतिजानीते 88≥

श्रीतन्त्रालोकः।

स्यापि निखिलस्य विद्यादेस्तत्त्वजातस्यापहृवः प्रस-जेदित्युक्तम् 'इत्यन्यनिहृवः' इति ॥१८६॥

ननु कलायाः श्रीमतङ्गादौ किंचित्कर्तृताधायक-त्वमुक्तं, तथा च तत्र

> 'ईषदुन्मीनितात्मानः कलया विद्धमूर्तयः। प्रस्पन्दमानास्तरनाः प्रयान्त्युच्कूनतां मुने ॥' (म० ७। ७)

इत्याचस्ति । श्रीपूर्वशास्त्रे पुनः सामान्येन कर्तृता-धायकत्वमेव । यदुक्तं तत्र

> '····· तद्योगादभवत् पुमान् । जातकर्तृत्वसामध्यों · · · · · । । ' (मा० १ । २७)

इति । इह च तद्धिकारेगोव तत्त्वक्रमनिरूपगां प्र-कान्तम्, – इति कथामिव श्रस्यास्तद्विरुद्धं किंचित्कर्तृ-धायकत्वमुक्तामित्याशङ्क्याह

> इति मतङ्गशास्त्रादों या प्रोक्ता सा कला स्वयम् ॥१६०॥ किचिद्रपतयाद्विप्य कर्तृत्वमिति भङ्गितः ।

षं० ६ ६० ग० ५० प्रयान्ति न्यूनतामिवेति पाठः।

श्लोक १६०] नवममाहिकम्।

88€

'इति' उक्तेन किंचित्कर्तृत्वाधायकत्वात्मना प्रकारेण श्रीमतङ्गशास्त्रादौ या कला प्रोक्ता, सा पुंसि पूर्ण-कर्तृतानुपपत्तेः स्वसामर्थ्यादेव किंचिद्रूपत्वमाक्षिप्य कर्तृत्वमिति सामान्यरूपया भङ्ग्या श्रर्थादिह श्रीपूर्वशास्त्रे प्रोक्ता,—इति वाक्यार्थः । श्रादिशब्दात् मृगेन्द्रादौ । तदुक्तं तत्र

'कर्नृशक्तिरणोर्नित्या विभ्वी चेश्वरशक्तिवत्। तमश्क् व्रतयार्थेषु नाभाति निरवयहा॥ तद्गुप्राहकं तत्त्वं कलाख्यं तैजसं हरः। माया विक्षोभ्य कुरुते प्रवृत्त्यद्भं परं हि तत्॥ तेन प्रदीपकल्पेन तदा स्वच्क्वितेरणोः। प्रकाशयत्येकदेशं विदार्यं तिमिरं घनम्॥ कलयत्येष यो घातुः संख्याने प्रेरणे च सः। प्रोत्सारणं प्रेरणे सा कुर्वती तमसा कला॥ इत्येतदुभयं विप्र संभूयानन्यवत् स्थितम्। भोगित्रयाविधौ जन्तोर्निजगुः कर्नृकारकम्॥

इति ॥१६०॥

ननु किंचिद्रूपविशिष्टमिप कर्तृत्वं कथमज्ञस्य भवेत्, —इत्याशङ्क्य किंचिञ्ज्ञेयत्वाधायिनस्तत्त्वा-न्तरस्यापि उत्पत्तिं प्रतिजानीते 88≥

श्रीतन्त्रालोकः।

स्यापि निखिलस्य विद्यादेस्तत्त्वजातस्यापहृवः प्रस-जेदित्युक्तम् 'इत्यन्यनिहृवः' इति ॥१८६॥

ननु कलायाः श्रीमतङ्गादौ किंचित्कर्तृताधायक-त्वमुक्तं, तथा च तत्र

> 'ईषदुन्मीनितात्मानः कलया विद्धमूर्तयः। प्रस्पन्दमानास्तरनाः प्रयान्त्युच्कूनतां मुने ॥' (म० ७। ७)

इत्याचिस्ति । श्रीपूर्वशास्त्रे पुनः सामान्येन कर्तृता-धायकत्वमेव । यदुक्तं तत्र

> '······तद्योगादभवत् पुमान् । जातकर्तृत्वसामध्यों · · · · · · । । ' (मा० १ । २७)

इति । इह च तद्धिकारेगोव तत्त्वक्रमनिरूपगां प्र-कान्तम्, – इति कथामिव श्रस्यास्तद्विरुद्धं किंचित्कर्तृ-धायकत्वमुक्तामित्याशङ्क्याह

इति मतङ्गशास्त्रादौ
या प्रोक्ता सा कला स्वयम् ॥१६०॥
किचिद्रपतयाद्विप्य
कर्तृत्वमिति भङ्गितः ।

पं० ६ ७० ग० ए० प्रयान्ति न्यूनतामिवेति पाठः।

श्लोक १६०] नवममाहिकम्।

88€

'इति' उक्तेन किंचित्कर्तृत्वाधायकत्वात्मना प्रकारेण श्रीमतङ्गशास्त्रादौ या कला प्रोक्ता, सा पुंसि पूर्ण-कर्तृतानुपपत्तेः स्वसामर्थ्यादेव किंचिद्रूपत्वमाक्षिप्य कर्तृत्वमिति सामान्यरूपया भङ्ग्या श्र्यादिह श्रीपूर्वशास्त्रे प्रोक्ता,—इति वाक्यार्थः । श्रादिशब्दात् मृगेन्द्रादौ । तदुक्तं तत्र

'कर्नृशिक्तरणोर्नित्या विभवी चेश्वरशिक्तवत्। तमश्क्षच्चतयार्थेषु नाभाति निरवग्रहा॥ तदनुग्राहकं तत्त्वं कलाख्यं तैजसं हरः। माया विक्षोभ्य कुरुते प्रवृत्त्यङ्गं परं हि तत्॥ तेन प्रदीपकल्पेन तदा स्वच्छ्चितेरणोः। प्रकाशयत्येकदेशं विदार्य तिभिरं घनम्॥ कलयत्येष यो घातुः संख्याने प्रेरणे च सः। प्रोत्सारणं प्रेरणे सा कुर्वती तमसा कला॥ इत्येतदुभयं विप्र संभूयानन्यवत् स्थितम्॥ भोगिक्रयाविधी जन्तोर्निजगुः कर्नृकारकम्॥

इति ॥१६०॥

ननु किंचिद्रूपविशिष्टमिप कर्तृत्वं कथमज्ञस्य भवेत्, —इत्याशङ्क्य किंचिञ्ज्ञेयत्वाधायिनस्तत्त्वा-न्तरस्यापि उत्पत्तिं प्रतिजानीते

श्रीतन्त्रालीकः ।

किंचिद्रपविशिष्टं यत् कर्तृत्वं तत्कयं भवेत् ॥१६१॥ स्त्रज्ञस्योति ततः सूते किंचिज्ज्ञत्वात्मिकां विदम् ।

'ततः' इति प्रकृतत्वात् कला । तदुक्तम् 'ज्ञानं विना न कर्तृत्वं कस्यचिद्दृश्यते यतः । श्रतः कलातः संजातमविद्यारूपमप्रथम् ॥'

इति । किञ्चिज्ज्ञत्वेऽपि पूर्योन हि ज्ञत्वेन पूर्णमेव कर्तृत्वं व्याप्तमिति भावः ॥१६१॥

ननु त्रात्मनः सांख्यैः कर्तृत्वं नाभ्युपेयते,—इति तदुपपादकं कलातत्त्वं यदुक्तं तदास्तां; ज्ञत्वं पुनरस्य बुद्ध्यादिद्वारेण तेरुपपादितम्,—इति किमनेनेत्या-शस्क्याह

> बुद्धि पश्यति सा विद्या बुद्धिदर्पगाचारिगाः ॥१६२॥ सुखादीन् प्रत्ययान् मोह-प्रभृतीन् कार्यकारगो । कर्मजालं च तत्रस्थं विविनक्ति निजात्मना ॥१६३॥

श्लोक १६३]

नवममाद्विकम्।

848

मोहशब्देनात्र तमोऽपि उपलक्ष्यते । तेन तमो-मोहप्रभृतीन् विपर्यथाशक्तितुष्टिसिद्ध्याख्यान् पञ्चा-शत्प्रत्ययानित्यर्थः । यदुक्तम्

'तमो मोहो महामोहस्तामिस्रो ह्यन्धसंज्ञितः। ग्रविद्या पञ्चपर्वेषा प्रादुर्भूता महात्मनः॥' (विष्णु पु० १।५।५)

इति । करणमेव कारणं, तेन कार्यकारणे भूतेन्द्रि-याणि 'विविनक्ति' इति इदं सुखं न दुःखमोहा-वित्याद्यात्मना विवेकेन जानातीत्यर्थः । श्रत एव निजात्मना श्रम्यव्यावृत्तेन प्रातिस्विकेन रूपेणे-त्युक्तं । तदुक्तम्

'विद्या विवेचयत्यस्य कर्म तत्कार्यकारणे ।' (मा० १। २८) इति ॥१६३॥

ननु पुंसस्तत्तत्प्रत्ययविशिष्टायां बुद्धौ वेद्याया-मस्तु नाम विद्या करणां, विषयोपलब्धौ पुनरस्या-नया कोऽर्थः, तत्र हि बुद्धिरेव तथास्तीत्याशङ्क्याह

> बुद्धिस्तु गुगासंकीर्गा विवेकेन कथं सुखम्।

पं॰ १४ क॰ पु॰ घ्रस्या अनयेति पाठः।

श्रीतन्त्रालीकः ।

किंचिद्रपविशिष्टं यत् कर्तृत्वं तत्कयं भवेत् ॥१६१॥ स्रज्ञस्येति ततः सूते किंचिज्ज्ञत्वात्मिकां विदम् ।

'ततः' इति प्रकृतत्वात् कला । तदुक्तम् 'ज्ञानं विना न कर्तृत्वं कस्यचिद्दृश्यते यतः । श्रतः कलातः संजातमविद्यारूपमप्रथम् ॥'

इति । किञ्चिज्ज्ञत्वेऽपि पूर्णेन हि ज्ञत्वेन पूर्णिमेव कर्तृत्वं व्याप्तमिति भावः ॥१६१॥

ननु त्रात्मनः सांख्येः कर्तृत्वं नाभ्युपेयते,—इति तदुपपादकं कलातत्त्वं यदुक्तं तदास्तां; ज्ञत्वं पुनरस्य बुद्ध्यादिद्वारेण तेरुपपादितम्,—इति किमनेनेत्या-शक्त्वयाह

> बुद्धि परयति सा विद्या बुद्धिदर्पगाचारिगाः ॥१६२॥ सुखादीन् प्रत्ययान् मोह-प्रभृतीन् कार्यकारगो । कर्मजालं च तत्रस्थं विविनक्ति निजात्मना ॥१६३॥

रलोक १€३]

नवसमाह्निकम्।

848

मोहशब्देनात्र तमोऽपि उपलक्ष्यते । तेन तमो-मोहप्रभृतीन् विपर्ययाशक्तितुष्टिसिद्ध्याख्यान् पञ्चा-शत्प्रत्ययानित्यर्थः । यदुक्तम्

'तमो मोहो महामोहस्तामिस्रो ह्यन्धसंज्ञितः। ग्रविद्या पञ्चपर्वेषा प्रादुर्भूता महात्मनः॥' (विष्णु पु० १।५।५)

इति । करणमेव कारणं, तेन कार्यकारणे भूतेन्द्रि-याणि 'विविनक्ति' इति इदं सुखं न दुःखमोहा-वित्याचात्मना विवेकेन जानातीत्यर्थः । श्रत एव निजात्मना श्रम्यव्यावृत्तेन प्रातिस्विकेन रूपेणे-रयुक्तं । तदुक्तम

'विद्या विवेचयत्यस्य कर्म तत्कार्यकारणे ।' (मा० १। २८) इति ॥१६३॥

ननु पुंसस्तत्तत्प्रत्ययविशिष्टायां बुद्धो वेद्याया-मस्तु नाम विद्या करणां, विषयोपलब्धौ पुनरस्या-नया कोऽर्थः, तत्र हि बुद्धिरेव तथास्तीत्याशङ्क्याह

> बुद्धिस्तु गुगासंकीर्गा। विवेकेन कथं सुखम्।

पं॰ १४ क॰ पु॰ घ्यस्या अनयेति पाठः ।

श्रीतन्त्रालोकः ।

दुःखं मोहात्मकं वापि विषयं दर्शयेदपि ॥१६४॥

ग्रणसंकीर्णेत्यनेन तन्नान्तरीयकं जाड्यमिष श्रस्या उक्तम् । उक्तं च

'त्रेगुण्यात्मा विवेकेन शक्ता दर्शयितुं नहि । विषयाकारमात्मानमविविक्ता यतः स्वयम् ॥' इति ॥१६४॥

ननु सांख्यमतमजानानेरिव भवद्भिरेतदुक्तं—यद्-गुणसंकीर्णत्वात् बुद्धिः सुखाद्यात्मकं विषयं विवेकेन कथं दश्येदितिः ते हि वरणात्मना तमसा सर्वतः समावृतमापि रजसा शनैस्तदपसारणात् क्वाचिदेव प्रवर्तितं सदाविशेषेण प्रकाशकमापि सत्त्वं क्रमेण नियतं सुखादि प्रकाशयेत्,—इति त्रिगुणीव बुद्धिः क्रमेण सुखाद्यात्मनो विषयस्य विवेकेन प्रदर्शिका,— इत्यभ्युपाजग्मः । सत्यं, सुखाद्यात्मकं विषयं बुद्धि-र्द्रपण्यवदेव दर्शयेतः किंतु गुणसंकीर्णत्वात् न विवे-केनेत्यिभद्दभः । बुद्धिहि त्रिगुणत्वेऽपि नीलादिवे-कच्चग्येण सत्त्वभागस्योद्देकात् प्रतिसंक्रान्तमापि

पं॰ ४ ख॰ यु॰ स्सा-इति पाठः क॰ यु॰ शक्स्येति पाठः ।

ऋोक १६५]

नवसमाह्विकम्।

१५३

कथं दुःखादि विविक्ततयाध्यवस्येत्; नहि तदानीं दुःखादेरिप दर्शनं येन ततो विवेकेन सुखादेरध्यव-सायः स्यात् । न च दर्शनमात्रमेव विषयसंवेदनं येन भवेदिप विवेकः; तस्य हि श्रध्यवसायो जीवितम् । यदुक्तम्

'प्रतिविषयाध्यवसायो हष्टम् (सां० ५ का०)।' इति । न चेयं पूर्वहष्टात् दुःखादेरस्य विवेकं कर्तुं शक्नुयात् जाड्यादेव श्रनुसंधातुमशक्यत्वात्; तस्मात् स्वच्छायां बुद्धौ प्रतिसंकान्तस्यापि सुखादेः केन-चिद्विवेकेन भाव्यं, तच्च परं कारणं विद्याख्यम्,— इत्युक्तमेव । तदाह

> स्वच्छायां धियि संक्राम-न्भावः संवेद्यतां कथम् । तया विनैति साप्यन्य-त्करगां पुंसि कर्तरि ॥ १६५ ॥

संवेद्यतामिति विवेकेनाध्यवसेयतामित्यर्थः । तयेति विद्यया । सापीति बुद्ध्यंपेक्षया । कर्तरीति विषयाध्यवसाये ॥ १६५ ॥

श्रीतन्त्रालोकः ।

दुःखं मोहात्मकं वापि विषयं दर्शयेदपि ॥१६४॥

ग्रणसंकीर्णेत्यनेन तन्नान्तरीयकं जाड्यमिष श्रस्या उक्तम् । उक्तं च

'त्रेगुण्यात्मा विवेकेन शक्ता दर्शयितुं निह । विषयाकारमात्मानमविविक्ता यतः स्वयम् ॥' इति ॥१६४॥

ननु सांख्यमतमजानानेरिव भवद्भिरेतदुक्तं—यद्गुणसंकीर्णत्वात् बुद्धिः सुखाद्यात्मकं विषयं विवेकेन
कथं दर्शयेदितिः ते हि वरणात्मना तमसा सर्वतः
समावृतमपि रजसा शनैस्तदपसारणात् क्वाचिदेव
प्रवर्तितं सद्द्विशेषेण प्रकाशकमपि सत्त्वं क्रमेण
नियतं सुखादि प्रकाशयेत्,—इति त्रिगुणीव बुद्धिः
क्रमेण सुखाद्यात्मनो विषयस्य विवेकेन प्रदर्शिका,—
इत्यभ्युपाजग्मः । सत्यं, सुखाद्यात्मकं विषयं बुद्धिदर्पणवदेव दर्शयेतः किंतु गुणसंकीर्णत्वात् न विवेकेनेत्यभिद्दध्मः । बुद्धिहि त्रिगुणत्वेऽपि नीलादिवेकच्चर्येण सत्त्वभागस्योद्देकात् प्रतिसंक्रान्तमपि

पं॰ ४ ख॰ पु॰ स्सा-इति पाठः क॰ पु॰ शक्स्येति पाठः।

ऋोक १-६५]

नवसमाह्विकम्।

143

कथं दुःखादि विविक्ततयाध्यवस्येत्; निह तदानीं दुःखादेरिप दर्शनं येन ततो विवेकेन सुखादेरध्यव-सायः स्यात् । न च दर्शनमात्रमेव विषयसंवेदनं येन भवेदिप विवेकः; तस्य हि श्रध्यवसायो जीवितम् । यदुक्तम्

'प्रतिविषयाध्यवसायो हष्टम् (सां० ५ का०)।' इति । न चेयं पूर्वहष्टात् दुःखादेरस्य विवेकं कर्तुं शक्नुयात् जाड्यादेव श्रनुसंधातुमशक्यत्वात्; तस्मात् स्वच्छायां बुद्धौ प्रतिसंकान्तस्यापि सुखादेः केन-चिद्विवेकेन भाव्यं, तच्च परं कारणं विद्याख्यम्,— इत्युक्तमेव । तदाह

> स्वच्छायां धियि संक्राम-न्भावः संवेद्यतां कथम् । तया विनैति साप्यन्य-त्करगां पुंसि कर्तरि ॥ १६५ ॥

संवेद्यतामिति विवेकेनाध्यवसेयतामित्यर्थः । तयेति विद्यया । सापीति बुद्ध्यपेक्षया । कर्तरीति विषयाध्यवसाये ॥ १६५ ॥

श्रीतन्त्रालोकः।

ननु बुद्धिरुभयतो निर्मलदर्पणप्रख्येति तस्या एकतः पुंश्द्वाया प्रतिसंक्रामेत्, यद्वशादियं चेतनाय-माना सत्यन्यतः प्रतिसंक्रान्तं भावजातमध्य-वस्येत्, – इति किं विद्याख्येन करणान्तरेण भाव्यम्, तदाह

ननु चोभयतः शुभ्रा-दर्शदशीयधीगतात् । पुंस्प्रकाशाद्गाति भावः एतदेव परिहरति

> मैवं तत्प्रतिबिम्बनम् ॥ १६६ ॥ जडमेव हि मुख्योऽघ पुंस्प्रकाशोऽस्य भासनम् । बहिःस्थस्येव तस्यास्तु बुद्धेः किंकल्पना कृता ॥ १६७ ॥

इह जडत्वात् बुद्धः स्वयं विषयप्रकाशनं तावन्नो-चितम, -इत्युक्तम् -प्रतिसंक्रान्तेऽपि पुंस्प्रकाशे जाड्य-मस्या न निवर्तते, प्रतिबिम्बस्य निजाधिकरगौ-कयोगक्षेमत्वमेव भवेदित्युपपादितमेव प्राक्। बहिहि श्लोक १६७] नवसमाहिकम्।

944

वर्षणादो प्रतिविभ्वितश्चेतनोऽपि चैत्रादिर्द्पणस्य मा नाम चैतन्यमाधात्, प्रत्युत तत्र स्वयमचेतन-वन्न किंचिदपि कर्तुं प्रभवेत् । एवं जडायां बुद्धो प्रतिसंकान्तोऽपि पुंस्प्रकाशस्तदेकयोगच्चेमत्वात् जाड्यमेवासादयेत्,—इति कथं सोऽपि विषयप्रकाशन-कुशलः स्यात् । श्रथ स्वयमेवासौ विषयस्य प्रका-शकोऽस्तु इत्युक्तं 'मुख्योऽथ पुंस्प्रकाशोऽस्य भासनम्' इति; एवं तर्हि विषयस्यापि साचात् बाह्यस्येव प्रकाशनमस्तु, किमन्तरालपरिकल्पितेन बुद्धितस्वेन,— इत्युक्तं 'बुद्धेः किं कल्पना कृता' इति ॥१६७॥

एवं हि मुख्यमात्मप्रकाशमपेक्ष्य तदतिरिक्तं न किंचिदपि प्रकाशेत,—इति सर्वं प्रकाश एवेत्यभेद एव सर्वतः परिस्फुरेत्,—इति ग्राह्यग्राहकभावाद्यात्मा सकलोऽयं भेदव्यवहारः समाप्तः; स एव चेह विचार-यितुं प्रकान्तः,—इति प्रतिज्ञातार्थविरुद्धमिदमभिधानं भवेदित्याह

> त्र्रभेदभूमिरेषा च भेदश्चेह विचार्यते ।

श्रीतन्त्रालोकः।

ननु बुद्धिरुभयतो निर्मलदर्पणप्रख्येति तस्या एकतः पुंश्द्वाया प्रतिसंकामेत्, यद्दशादियं चेतनाय-माना सत्यन्यतः प्रतिसंकान्तं भावजातमध्य-वस्येत्, – इति किं विद्याख्येन करणान्तरेण भाव्यम्, तदाह

> ननु चोभयतः शुभ्रा-दर्शदशीयधीगतात् । पुरम्यकाशाद्गाति भावः

एतदेव परिहरति

मैवं तत्प्रतिबिम्बनम् ॥ १६६ ॥ जडमेव हि मुख्योऽघ पुंस्प्रकाशोऽस्य भासनम् । बहिःस्यस्येव तस्यास्तु बुद्धेः किंकल्पना कृता ॥ १६७ ॥

इह जडत्वात् बुद्धेः स्वयं विषयप्रकाशनं तावन्नो-चितम्, —इत्युक्तम् —प्रतिसंक्रान्तेऽपि पुंस्प्रकाशे जाड्य-मस्या न निवर्तते, प्रतिबिम्बस्य निजाधिकरगौ-कयोगक्षेमत्वमेव भवेदित्युपपादितमेव प्राक्। बहिहि श्लोक १-६७] नवममाहिकम्।

844

वर्षणादौ प्रतिविभ्वितश्चेतनोऽपि चैत्रादिर्द्पणस्य मा नाम चैतन्यमाधात्, प्रत्युत तत्र स्वयमचेतन-वन्न किंचिदिप कर्तुं प्रभवेत् । एवं जडायां बुद्धौ प्रतिसंक्रान्तोऽपि पुंस्प्रकाशस्तदेकयोगचोमत्वात् जाड्यमेवासादयेत्,—इति कथं सोऽपि विषयप्रकाशन-कुशलः स्यात् । श्रथ स्वयमेवासौ विषयस्य प्रका-शकोऽस्तु इत्युक्तं 'मुख्योऽथ पुंस्प्रकाशोऽस्य भासनम्' इति; एवं तर्हि विषयस्यापि साचात् बाह्यस्येव प्रकाशनसस्तु, किमन्तराजपरिकिष्पतेन बुद्धितस्वेन,— इत्युक्तं 'बुद्धेः किं कल्पना कृता' इति ॥१६७॥

एवं हि मुख्यमात्मप्रकाशमपेक्ष्य तदतिरिक्तं न किंचिदपि प्रकाशेत,—इति सर्वं प्रकाश एवेत्यभेद एव सर्वतः परिस्फुरेत्,—इति प्राह्यप्राहकभावाद्यात्मा सकलोऽयं भेदव्यवहारः समाप्तः; स एव चेह विचार-यितुं प्रकान्तः,—इति प्रतिज्ञातार्थविरुद्धमिदमभिधानं भवेदित्याह

> त्र्यभेदभूमिरेषा च भेदश्चेह विचार्यते ।

श्रीतन्त्रालीकः।

एवं पर एव प्रकाशः स्वस्वातन्त्र्यात् स्वं रूपं गोपियत्वा यदा संकुचितात्मतामवभासयित, तदा सकल एवायं भेदव्यवहारः समुछसेत्, येनायं पुमान् इन्द्रियप्रणालिकया बुद्धौ प्रतिसंकान्तं सुखदुःखाद्या-त्मकं विषयं विद्यया परस्परवैविक्त्येन जानाति,— इति बुद्ध्यादिकल्पने न कश्चिद्दोषः; तदाह

तस्माद्बुद्धिगतो भावो विद्याकरगागोचरः ॥१९८॥

ननु विद्याख्यस्य करण्हेंय वेद्य एव भावो गोचरः, स च बाह्य एव इति कथमेवमुक्तमित्याशङ्क्याह

भावानां प्रतिबिम्बं च वेद्यं धीकल्पना ततः ।

साक्षात्तद्वेदने द्युक्त एव दोषः॥

ननु एवमणोः किंचिञ्ज्ञत्वोत्पत्त्या किंचित्कर्तृत्वं तावदुपपादितम्; तदत्र समानेऽपि किंचित्त्वे कस्मा-दिदमेव किञ्जिज्जानाति करोति च,—इत्याशङ्कय तदुपपादकं रागतत्त्वं तावदाह

पं० ४ क० पु० परस्परभावेति पाठः। पं० ६ क० पु० इत्याहेति पाठः।

रलोक १६६]

नवममाहिकम् ।

280

किंचित्तु कुरुते तस्मा-नूनमस्त्यपरं तु तत् ॥१६६॥
रागतत्त्वमिति प्रोक्तं
यत्तत्रैवोपरञ्जकम् ।

कलाविद्ययोहिं किंचित्त्वमपूर्णत्वमात्राभिधायि,— इत्युक्तमः; इदं पुनस्तथात्वेऽपि प्रतिनियतवस्तुपर्य-वसायि,—इत्यवश्यमत्रास्य केनचिद्परेण निमित्तेन भाव्यं, यद्वशात् तत्रैव त्र्यणोरासङ्गो भवेत्। किंच तदित्युक्तं 'तत्तु रागतत्त्विभिति प्रोक्तम्' इति। उक्तं च 'रागोऽनुरञ्जयत्येनं स्वभोगेष्वशुविष्विषि।' (मा० १। २८)

इति ॥ १६६ ॥

नन्ववैराग्यलचाणो बुद्धिधमोऽत्र सांख्यैर्निमित्त-मुक्तम्,-इति किमनेनान्येन रागतत्त्वेनेत्याशङ्क्याह

> न चावैराग्यमात्रं त-तत्राप्यासक्तित्रत्तितः ॥२००॥ विरक्तावपि तप्तस्य सूक्ष्मरागव्यवस्थितेः ।

पं० १६ क० सक्तेति पाठः।

3×€

श्रीतन्त्रालीकः।

एवं पर एव प्रकाशः स्वस्वातन्त्र्यात् स्वं रूपं गोपियत्वा यदा संकुचितात्मतामवभासयित, तदा सकल एवायं भेदव्यवहारः समुछसेत्, येनायं पुमान् इन्द्रियप्रणालिकया बुद्धौ प्रतिसंकान्तं सुखदुःखाद्या-त्मकं विषयं विद्यया परस्परवैविक्त्येन जानाति,— इति बुद्ध्यादिकल्पने न काश्चिद्दोषः; तदाह

तस्माद्बुद्धिगतो भावो विद्याकरगागोचरः ॥१६८॥

ननु विद्याख्यस्य करण्हेंय वेद्य एव भावो गोचरः, स च बाह्य एव इति कथमेवमुक्तमित्याशङ्क्याह

भावानां प्रतिबिम्बं च वेद्यं धीकल्पना ततः ।

साक्षात्तद्वेदने द्युक्त एव दोषः ॥

ननु एवमणोः किंचिञ्ज्ञत्वोत्पत्त्या किंचित्कर्तृत्वं तावदुपपादितम्; तदत्र समानेऽपि किंचित्त्वे कस्मा-दिदमेव किञ्जिज्जानाति करोति च,—इत्याशङ्कय तदुपपादकं रागतत्त्वं तावदाह

पं० ४ क० पु० परस्परभावेति पाठः। पं० ६ क० पु० इत्याहेति पाठः।

रलोक १६६]

नवममाहिकम् ।

580

किंचित्तु कुरुते तस्मा-नूनमस्त्यपरं तु तत् ॥१६६॥
रागतत्त्वमिति प्रोक्तं
यत्तत्रेवोपरञ्जकम् ।

कलाविद्ययोहिं किंचित्त्वमपूर्णत्वमात्राभिधायि,— इत्युक्तमः; इदं पुनस्तथात्वेऽपि प्रतिनियतवस्तुपर्य-वसायि,—इत्यवश्यमत्रास्य केनचिद्परेण निमित्तेन भाव्यं, यद्दशात् तत्रैव श्रणोरासङ्गो भवेत् । किंच तदित्युक्तं 'तत्तु रागतत्त्वभिति प्रोक्तम्' इति । उक्तं च 'रागोऽनुरञ्जयत्येनं स्वभोगेष्वश्चिष्विष ।' (मा० १ । २८)

इति ॥ १६६ ॥

नन्ववैराग्यलचाणो बुद्धिधर्मोऽत्र सांख्यैर्निमित्त-मुक्तम्,-इति किमनेनान्येन रागतत्त्वेनेत्याशङ्क्याह

> न चावैराग्यमात्रं त-तत्राप्यासिक्तेत्रत्तितः ॥२००॥ विरक्तावपि तृप्तस्य सूक्ष्मरागज्यवस्थितेः ।

पं० १६ क० सक्तेति पाठः।

श्रीतन्त्रालोकः ।

तदिति रागतत्त्वम् । तत्रापीति त्रवैराग्ये । एवमवैराग्यासङ्गेऽपि एतदेव निमित्तामिति भावः । कस्यचिच्च निवृत्ताविषयाकाङ्क्तस्य त्रवैराग्याभावेऽपि सूक्ष्मेक्षिकयाभिष्वङ्गो भवत्येव 'किंचिन्मे भूयात्' इति प्रतिपत्तराविरहात्; तद्रागतत्त्वस्यैव त्र्ययं महिमा—यहुद्धाववैराग्यादीनां सर्वेषामेव धर्माणां बहिष्पर्यन्तत्या
विशेषेणोस्नास—इति । तदुक्तम्

'धर्मादयोऽप्यभिष्वङ्गवासनाया एव पह्नवाः इति समस्तोऽयं रागवर्गः; ते तु विशेषोह्यासात्मनो बुद्धिधर्मत्वेन गणिताः।'

इति । एवं द्वेषोऽप्यस्यैव प्रसरः । तत्रापि ग्रानिष्टप्र-हानादावभिष्वङ्गस्यैव संभवात्ः तस्माद्यत्र क्वचनो-पादेये हेये वा 'किंचिन्मे भूयात्' इति सामान्येनाभि-ष्यङ्गमात्रं रागतत्त्वमन्यस्तु पुनः तस्यैव प्रपञ्चः,— इति प्राङ्गिरूपितप्रायमित्यलं बहुना ॥२००॥

नन्वणोः कलया किंचिद्रूपतां, विद्यया विविक्त-विषयतां, रागेण नियतवस्तुपर्यवसायितां च नीतं कर्तृत्वं 'श्रकरवं करोमि करिष्यामि' इति प्रतीत्यन्य-

पं १२ क० पु वैयर्थ्यादिति पाठः।

श्लोक २०१]

नवममाहिकम्।

84€

थानुपपत्त्या कालेनापि कलितम्,-इति तदुपपादकं कालतत्त्वमप्याह

> कालस्तुट्यादिभिश्चेतत् कर्तृत्वं कलयत्यतः॥२०१॥ कार्यावच्छेदि कर्तृत्वं कालोऽवश्यं कलिष्यति ।

ननु कर्तृत्वं नाम चेतनस्य स्वातन्त्रयं, तच्च तदन-तिरिक्तिमिति कथमस्य नित्यस्य सतः कालेन योगः,— इत्यशङ्क्योक्तं 'कार्यावच्छेदि' इति । द्विधा हि कर्तृत्वं शुद्धं मायीयं च । तत्राद्यमनवच्छिन्नाहंपरामर्शमयं कार्यानारूषितमेवः ग्रन्यच्च घटिकया पटिकिया,— इत्यादिकार्यारूषितम् । एतेनास्य कलनयापि भाव्य-मित्येवमुक्तम् 'श्रवश्यम्' इतिः भावाभावाभासक्रम-जीवितत्त्वात् कार्यक्रियाया इत्यर्थः । एवमतन्मुलेन परिमितोऽपि प्रमातानेन कलित एव,—इत्यर्थसिद्धम् । तदुक्तम्

'कालोऽपि कलयत्येनं तुट्यादिभिरवस्थितः ।' (मा० १। २९) इति ॥२०१॥

पं॰ १४ क॰ पु॰ मुखेनैवेति पादः।

श्रीतन्त्रालोकः ।

ति रागतत्त्वम् । तत्रापीति त्रवैराग्ये । एवमवैराग्यासङ्गेऽपि एतदेव निमित्तामिति भावः । कस्यचिच्च निवृत्ताविषयाकाङ्क्तस्य त्रवैराग्याभावेऽपि सूक्ष्मेक्षिकयाभिष्वङ्गो भवत्येव 'किंचिन्मे भूयात्' इति प्रतिपत्तराविरहात्; तद्रागतत्त्वस्यैव त्र्ययं महिमा—यहुद्धाववैराग्यादीनां सर्वेषामेव धर्माणां बहिष्पर्यन्तत्त्या
विशेषेणोस्नास—इति । तदुक्तम्

'धर्मादयोऽप्यभिष्वङ्गवासनाया एव पह्नवाः इति समस्तोऽयं रागवर्गः; ते तु विशेषोह्नासात्मनो बुद्धिधर्मत्वेन गणिताः।'

इति । एवं द्वेषोऽप्यस्यैव प्रसरः । तत्रापि ग्रानिष्टप्र-हानादावभिष्वङ्गस्यैव संभवात्ः तस्माद्यत्र क्वचनो-पादेये हेये वा 'किंचिन्मे भूयात्' इति सामान्येनाभि-ष्यङ्गमात्रं रागतत्त्वमन्यस्तु पुनः तस्यैव प्रपञ्चः,— इति प्राङ्निरूपितप्रायमित्यलं बहुना ॥२००॥

नन्त्रणोः कलया किंचिद्रूपतां, विद्यया विविक्त-विषयतां, रागेण नियतवस्तुपर्यवसायितां च नीतं कर्तृत्वं 'श्रकरवं करोमि करिष्यामि' इति प्रतीत्यन्य-

पं १२ क॰ पु॰ वैयर्थ्यादिति पाठः।

श्लोक २०१]

नवममाहिकम्।

84€

थानुपपत्त्या कालेनापि कलितम्,-इति तदुपपादकं कालतत्त्वमप्याह

> कालस्तुट्यादिभिश्चेतत् कर्तृत्वं कलयत्यतः॥२०१॥ कार्यावच्छेदि कर्तृत्वं कालोऽवश्यं कलिष्यति ।

ननु कर्तृत्वं नाम चेतनस्य स्वातन्त्रयं, तच्च तदन-तिरिक्तिमिति कथमस्य नित्यस्य सतः कालेन योगः,— इत्यशङ्क्योक्तं 'कार्यावच्छेदि' इति । द्विधा हि कर्तृत्वं शुद्धं मायीयं च । तत्राद्यमनविद्धन्नाहंपरामर्शमयं कार्यानारूषितमेवः ग्रन्यच्च घटिकया पटिकिया,— इत्यादिकार्यारूषितम् । एतेनास्य कलनयापि भाव्य-मित्येवमुक्तम् 'श्रवश्यम्' इतिः भावाभावाभासक्रम-जीवितत्त्वात् कार्याक्रयाया इत्यर्थः । एत्रमेतन्मुखेन परिमितोऽपि प्रमातानेन कलित एव,—इत्यर्थासिद्धम् । तदुक्तम्

'कालोऽपि कलयत्येनं तुट्यादिभिरवस्थितः ।' (मा० १। २९) इति ॥२०१॥

पं॰ १४ क॰ पु॰ मुखेनैवेति पादः।

श्रोतन्त्रालोकः ।

ननु तामर्थाक्रयामर्थयमानो जनः किंचिदुपादत्ते, किंचिच्च जहाति,—इति नास्ति विमितः; कुतः पुन-रयं नियमो—यत् पाकार्थी विह्नमेवादित्सिति न लोष्टं, स्वर्गार्थी च ज्योतिष्टोममेव न श्येनम्—इति तदवश्य-मत्र केनचित्रिमित्तेन भाव्यं, तच्च किमित्याशङ्कचाह

नियतिर्योजनां धते विशिष्टे कार्यमगडले ॥२०२॥

नियतिर्हि 'श्रम्मादेव कारणात् इदमेव कार्यं भवेत्' इति नियममादध्यादित्युक्तम् 'विशिष्टे कार्य-मगडले योजनां धत्ते' इति । तदुक्तम्

'नियतियों जयत्येनं स्वके कर्मणि पुद्गलम्।' (मा० १। २९) इति । त्रतश्च नियतामर्थिकियामर्थयता नियतमेव वस्तु उपादातव्यम्, – इति न कश्चिदोषः ॥२०२॥

निवह तत्त्वानां कार्यकारणभावनिरूपणस्य प्रक्रा-न्तत्वात् कलायास्तावन्मायाकार्यत्वमुक्तं; विद्यादित-त्त्वचतुष्टयं पुनः

'तस्मात् कला समुत्पन्ना विद्या रागस्तथैव च । कालो नियतितत्त्वं च पुंस्तत्त्वं प्रकृतिस्तथा ॥'(स्व० ११।६३)

पं० ३ क० ख० पु० यागेति पाइः।

श्लोक २००] नवसमाहिकम् । जन्मानिशीसनम्बद्धाः स्थापनि

१६१

क्रिं

इत्यादिश्रीस्वच्छन्दशास्त्रस्थित्या कलावत् मायाया एव कार्यमुत न,-इत्याशङ्क्याह

विद्या रागोऽय नियातिः कालश्चेतच्चतुष्टयम् । कलाकार्यः

श्रत्र च नियतिः कालः, —इत्ययं क्रमः श्रीपूर्वशा-स्नानुग्रणयेनोक्तः; तत्र हि नियतेरनन्तरं कालस्य निर्देशः। पूर्व पुनः कालस्य प्रथमं निर्देशेऽयमाशयः— यत् नियतेः कार्यकारणविषयनियमनव्यापारः, तच्च प्राग्मावि कारणं, पश्चाद्भावि कार्यम्, —इति कालाव-च्छेदमन्तरेण कथं भवेदिति। यद्वा युगपदुत्पादात् एषां न क्रमाविवचा, —इत्येवमुक्तम्। यद्यपि श्रीपूर्व-शास्त्रे

'ंंविद्यारागी ततोऽस्वत् ।' (मा० वि० १। २७) इत्येतावदेवोक्तं तथापि नियतिकालयोः कार्य-त्वेन संमतत्वात् कारणान्तरस्य साक्षादनभिहिंत-त्वात् 'तत एव' इति एवकारेण श्रव्यक्तान्तमस्याः

पं० ४ क० पु० चेति इति पाटः । ख० ग० पु० इत्थमिति पाटः ।

एं **६ ख**े ग॰ पु॰ विषयं नियमनमिति पाठः ।

श्रोतन्त्रालोकः।

ननु तामर्थिकयामर्थयमानो जनः किंचिदुपादत्ते, किंचिच्च जहाति,—इति नास्ति विमितः; कुतः पुन-रयं नियमो—यत् पाकार्थी विह्नमेवादित्सित न लोष्टं, स्वर्गार्थी च ज्योतिष्टोममेव न श्येनम्—इति तदवश्य-मत्र केनिचिन्निमित्तेन भाव्यं, तच्च किमित्याशङ्कचाह

नियतियोजनां धत्ते विशिष्टे कार्यमगडले ॥२०२॥

नियतिर्हि 'ग्रस्मादेव कारणात् इदमेव कार्यं भवेत्' इति नियममादध्यादित्युक्तम् 'विशिष्टे कार्य-मगडले योजनां धत्ते' इति । तदुक्तम्

'नियतियों जयत्येनं स्वके कर्मणि पुद्गलम् ।' (मा० १। २०) इति । त्रतश्च नियतामर्थिकियामर्थयता नियतमेव वस्तु उपादातव्यम्, – इति न कश्चिदोषः ॥२०२॥

निवह तत्त्वानां कार्यकारणभावनिरूपणस्य प्रक्रा-न्तत्वात् कलायास्तावन्मायाकार्यत्वमुक्तं; विद्यादित-त्त्वचतुष्टयं पुनः

'तस्मात् कला समुत्पन्ना विद्या रागस्तथैव च । कालो नियतितत्त्वं च पुंस्तत्त्वं प्रकृतिस्तथा ॥' (स्व० १९ । ६३)

पं॰ ३ क॰ ख॰ पु॰ यागेति पाइः।

श्लोक २००] नवसमाहिकस्। १६१ इत्यादिश्रीस्वच्छन्दशास्त्रस्थित्या कलावत् किं मायाया एव कार्यमुत न,—इत्याशङ्क्याह विद्या रागोऽच्य नियतिः कालश्चेतच्चतुष्टयम् । कलाकार्यं

श्रत्र च नियतिः कालः, —इत्ययं क्रमः श्रीपूर्वशा-स्नानुग्रणयेनोक्तः; तत्र हि नियतेरनन्तरं कालस्य निर्देशः। पूर्व पुनः कालस्य प्रथमं निर्देशेऽयमाशयः— यत् नियतेः कार्यकारणविषयनियमनव्यापारः, तच्च प्राग्मावि कारणं, पश्चाद्भावि कार्यम्, —इति कालाव-च्छेदमन्तरेण कथं भवेदिति। यद्वा युगपदुत्पादात् एषां न क्रमाविवचा, —इत्येवमुक्तम्। यद्यपि श्रीपूर्व-शास्त्रे

'ंंंविद्यारागी ततोऽस्वत् ।' (मा० वि० १। २७) इत्येतावदेवोक्तं तथापि नियतिकालयोः कार्य-त्वेन संमतत्वात् कारणान्तरस्य साक्षादनभिर्हित-त्वात् 'तत एव' इति एवकारेण श्रव्यक्तान्तमस्याः

पं० ४ क० पु० चेति इति पाटः । ख० ग० पु० इत्थमिति पाटः । ए॰ ६ ख० ग० पु० विषयं नियमनमिति पाटः ।

श्रीतन्त्रालोकः।

382

कलाया एवाविशेषेण कारणत्वस्याभिधानात् त्रवि-शिष्टाप्रतिषिद्धं कलाया एव कारणत्वं पर्यवस्येदि-त्युक्तम् 'एतच्चतुष्टयं कलाकार्यम्' इति ॥

ननु भोक्तृभोग्यरूपतया विश्वं तावत् द्विविधं तत्रैतत् कलादि किं भोकृपचपतितमुत अन्यथा,— इत्याशङ्क्याह

''''भोकृभावे

तिष्टद्भोक्तत्वपूरितम् ॥२०३॥

भोक्नभावावस्थाने हेतुः 'भोक्तृत्वपूरितम्' इति।
भोक्तृत्वं हि आण्वादिनोपकान्तमपि कलादिना
किंचित्कर्तृत्वाधानेन पूरितमुपवृंहितं कार्यपर्यन्तीकृतमिति यावत्ः अत एवेषां तद्धर्मत्वात् भोक्तर्यवावस्थानम्। तथा च-पर एव प्रमाता मायया
प्रथममपहतिश्वर्यसर्वस्वः सन्, पुनरपि तदेश्वर्यसर्वस्वमध्यात् कलादिमुखेन प्रतिवितीर्गाकिंचिदंशः परिमिततामश्नुवानः पशुः, —इत्युच्यते। तत्र कलाविद्ययोस्तावत् तद्धर्मत्वं निर्ववादासिद्धम्। निह ज्ञत्वकरित्वयोः प्रमातृधर्मत्वे कश्चिद्विवादः रागोऽपि तद्धर्म
एव भोग्यं प्रति प्रवृत्तिहेतुत्वात्, भोग्यधर्मत्वे हि

पं॰ म क॰ पु॰ भोक्तृत्वपूर्वकिमिति पाटः।

इल्लोक २०३]

नवसमाहिकम्।

१६३

म्रस्य न कश्चिद्पि वीतरागः स्यात्, भोग्यस्य सर्वान् प्रति म्रविशेषेण रञ्जकत्वात् । उक्तं च

'यज्जनिताभिष्वङ्गे भोग्याय निर क्रिया स रागोऽत्र । भोग्यविशेषे रागे निह कश्चिद्दीतरागः स्यात्॥'

इति । कालोऽप्येवं-प्रथमं हि त्रसौ 'कृशोऽहमभवं स्थूलो वर्ते स्थूलतरश्चाश्वगन्धावृतोपयोगेन भवि-ष्यामि' इत्येवं क्रममासृत्रयन् प्रमातृसंलग्नत्वेनैव परि-स्फुरेत्। स एव पुनरेवं कालेन कलितः सन्, स्वापे-क्षया भूताचात्मक्रमावभासनपुरःसरं स्वसहचारि मेयमपि कलयेत् 'यदिदमासीत्, वर्तते, भविष्यति' इति । नियतेश्च कार्यकारणयोनियमनं रूपं, कार्य-कारणभावश्च कर्तृत्वमात्रपर्यवसाय एवेत्युक्तं प्राक्। कर्तृत्वं च प्रमातुर्धर्भः,-इति तन्नियमनादियमपि तथा मातुरेव, 'इद्मेवास्मि करोमि' इत्यभिमानात्। एवं कालरागनियतिविद्याः कलानिमित्तकाः। 'श्रहमि-दानीमिदमेव जानामि करोमि' इति विमर्शः प्रमातु-रेव डचितो न प्रमेयस्येति युक्तमुक्तं 'कलादि भोकृ-भावे तिष्ठत्' इति । एतद्योगादेव हि परस्याः संविदः परं भोक्तुत्वलच्चणं पारिमित्यं समुदियात् ॥२०३॥

श्रीतन्त्रालोकः ।

383

कलाया एवाविशेषेण कारणत्वस्याभिधानात् त्रवि-शिष्टाप्रतिषिद्धं कलाया एव कारणत्वं पर्यवस्येदि-त्युक्तम् 'एतच्चतुष्टयं कलाकार्यम्' इति ॥

ननु भोक्तृभोग्यरूपतया विश्वं तावत् द्विविधं तत्रैतत् कलादि किं भोकृपचर्पाततमुत अन्यथा,— इत्याशङ्क्याद्व

....भोकृभावे

तिष्टद्भोक्तृत्वपूरितम् ॥२०३॥

भोक्नभावावस्थाने हेतुः 'भोक्तृत्वपूरितम्' इति।
भोक्तृत्वं हि आण्वादिनोपकान्तमपि कलादिना
किंचित्कर्तृत्वाधानेन पूरितमुपवृहितं कार्यपर्यन्तीकृतमिति यावत्ः अत एवेषां तद्धर्मत्वात् भोक्तर्यवावस्थानम्। तथा च-पर एव प्रमाता मायया
प्रथममपहतिश्वर्यसर्वस्वः सन्, पुनरपि तदेश्वर्यसर्वस्वमध्यात् कलादिमुखेन प्रतिवितीर्णिकिंचिदंशः परिमिततामश्नुवानः पशुः, —इत्युच्यते। तत्र कलाविद्ययोस्तावत् तद्धर्मत्वं निर्ववादासिद्धम्। निह ज्ञत्वकर्तृत्वयोः प्रमातृधर्मत्वे कश्चिद्विवादः रागोऽपि तद्धर्म
एव भोग्यं प्रति प्रवृत्तिहेतुत्वात्, भोग्यधर्मत्वे हि

पं ० म क ० पु ० भोक्तृत्वपूर्वकिमिति पाठः ।

इल्लोक २०३]

नवसमाहिकम्।

253

म्रस्य न कश्चिद्पि वीतरागः स्यात्, भोग्यस्य सर्वान् प्रति म्रविशेषेण रञ्जकत्वात् । उक्तं च

'यज्जनिताभिष्वङ्गे भोग्याय निर क्रिया स रागोऽत्र । भोग्यविशेषे रागे निह कश्चिद्दीतरागः स्यात्॥'

इति । कालोऽप्येवं-प्रथमं हि त्रसौ 'कृशोऽहमभवं स्थूलो वर्ते स्थूलतरश्चाश्वगन्धावृतोपयोगेन भवि-ष्यामि' इत्येवं क्रममासूत्रयन् प्रमातृसंलग्नत्वेनेव परि-स्फुरेत्। स एव पुनरेवं कालेन कलितः सन्, स्वापे-क्षया भूताचात्मक्रमावभासनपुरःसरं स्वसहचारि मेयमपि कलयेत् 'यदिदमासीत्, वर्तते, भविष्यति' इति । नियतेश्च कार्यकारणयोनियमनं रूपं, कार्य-कारग्रभावश्च कर्तृत्वमात्रपर्यवसाय एवेत्युक्तं प्राक्। कर्तृत्वं च प्रमातुर्धर्भः,-इति तन्नियमनादियमपि तथा मातुरेव, 'इद्सेवास्मि करोमि' इत्यभिमानात्। एवं कालरागनियतिविद्याः कलानिमित्तकाः। 'त्रहमि-दानीमिदमेव जानामि करोमि' इति विमर्शः प्रमातु-रेव डचितो न प्रमेयस्येति युक्तमुक्तं 'कलादि भोकृ-भावे तिष्ठत्' इति । एतद्योगादेव हि परस्याः संविदः परं भोक्तुत्वलच्चणं पारिमित्यं समुदियात् ॥२०३॥

श्रीतन्त्राखोकः ।

तदाह

माया कला रागविद्ये कालो नियतिरेव च । कञ्चकानि षडुक्तानि संविदस्तित्स्थितौ पशुः ॥२०४॥

कञ्चुकानीति त्र्यावारकत्वात् । तत्स्थिताविति तच्छब्देन कञ्चुकपरामर्शः । तदुक्तम्

'माया कलाशुद्धविद्या रागः कालो नियन्त्रग्णा । षडेतान्यावृतिवशात् कञ्चुकानि मितात्मनः॥'

इति ॥२०४॥

ननु सर्वत्र देहपुर्यष्टकादिरेव वेद्यरूपः पशुरिति, भोक्तेति, श्रगुरिति चोच्यते यस्येदमन्तरङ्गमावरगां कञ्चकषट्कम् । यदुक्तम्

'मायासहितं कञ्चुकषट्रकमग्रोरन्तरङ्गमिदमुक्तम्।' (परमा० २७ श्हो०)

इति । तत् कथमिहोक्तं संविदः षट् कञ्चुकानी-त्याशङ्क्याह

> देहपुर्यष्टकाद्येषु वेद्येषु किल वेदनम् ।

ब्लोक २०५]

नवसमाहिकम्।

१६५

एतत्षट्कससंकोचं यदवेद्यमसावणुः ॥२०५॥

यहेचेषु देहादिषु मध्ये प्रमात्रेकरूपत्वात् श्रवेद्य-मेतेन मायादिना षद्केन ससंकोचं परिमिततामा-पादितं विदिक्तियाकर्तृरूपं वेदनं, सोऽयमणुः किला-गमेषु उच्यते इत्यर्थः । इदमेव च पञ्चिवंशं पुंस्त-त्वामित्युच्यते, यत् श्रीपूर्वशास्त्रेषु पुमानिति, श्रणु-रिति, पृद्गलामिति चोक्तम् । परस्या एव संविद-श्रोक्तयुक्त्या मायावशात् पुंस्त्वं जातम्, – इति; तत एवास्य पुंस्तत्त्वस्य श्रीस्वच्छन्दशास्त्रादो तत्र तत्रा-गमे जन्मोक्तम्, – इति श्रत्राप्येतद्वसंयम् । तदुक्तं श्रीमृगेन्द्रेऽपि

'ग्रन्थिजन्यकलाकालविद्यारागान्यमातरः।' इत्यादि सामान्येनोपक्रम्य

'पुंस्तत्त्वं तत एवाभूत् पुंस्प्रत्ययनिबन्धनम् ।' इति । एतच्च श्रीपूर्वशास्त्रे तथानभिधानात् नात्र स्वकग्ठेनोक्तम् ॥२०५॥

नन्वनयेव परिपाट्या कञ्चुकषट्कस्य किं सर्वत्र वृत्तान्तः संभवेन्नवा, - इत्याशङ्क्याह

श्रीतन्त्रालोकः।

तदाह

माया कला रागविद्ये कालो नियतिरेव च । कञ्चुकानि षडुक्तानि संविदस्तित्स्थितौ पशुः ॥२०४॥

कञ्चुकानीति त्रावारकत्वात् । तत्स्थिताविति तच्छब्देन कञ्चुकपरामर्शः । तदुक्तम्

'माया कलाशुद्धविद्या रागः कालो नियन्त्रगा । षडेतान्यावृतिवशात् कञ्चुकानि मितात्मनः॥'

इति ॥२०४॥

ननु सर्वत्र देहपुर्यष्टकादिरेव वेद्यरूपः पशुरिति, भोक्तेति, श्रगुरिति चोच्यते यस्येदमन्तरङ्गमावरगां कञ्चकषट्कम् । यदुक्तम्

'मायासहितं कञ्चुकषट्रकमग्योरन्तरङ्गमिदमुक्तम् ।' (परमा० २७ ऋो०)

इति । तत् कथमिहोक्तं संविदः षट् कञ्चुकानी-त्याशङ्क्याह

> देहपुर्यष्टकाद्येषु वेद्येषु किल वेदनम् ।

ब्लोक २०५]

नवसमाहिकम्।

१६५

एतत्षट्कससंकोचं यदवेद्यमसावणुः ॥२०५॥

यद्वेयेषु देहादिषु मध्ये प्रमात्रेकरूपत्वात् श्रवेद्य-मेतेन मायादिना षट्केन ससंकोचं परिमिततामा-पादितं विदिक्तियाकर्तृरूपं वेदनं, सोऽयमगुः किला-गमेषु उच्यते इत्यर्थः । इदमेव च पञ्चिवंशं पुंस्त-त्वामित्युच्यते, यत् श्रीपूर्वशास्त्रेषु पुमानिति, श्रगु-रिति, पृद्गलामिति चोक्तम् । परस्या एव संविद-श्रोक्तयुक्त्या मायावशात् पुंस्त्वं जातम्,—इतिः तत एवास्य पुंस्तत्त्वस्य श्रीस्वच्छन्दशास्त्रादौ तत्र तत्रा-गमे जन्मोक्तम्,—इति श्रत्राप्येतद्वसंयम् । तदुक्तं श्रीमृगेन्द्रेऽपि

'ग्रन्थिजन्यकलाकालविद्यारागान्यमातरः।' इत्यादि सामान्येनोपक्रम्य

'पुंस्तत्त्वं तत एवाभूत् पुंस्प्रत्ययनिबन्धनम् ।' इति । एतच्च श्रीपूर्वशास्त्रे तथानभिधानात् नात्र स्वकग्ठेनोक्तम् ॥२०५॥

नन्वनयेव परिपाट्या कञ्चुकषट्कस्य किं सर्वत्र वृत्तान्तः संभवेन्नवा,-इत्याशङ्क्याह

श्रीतन्त्रालोकः।

उक्तं शिवतनुशास्त्रे तदिदं भङ्ग्यन्तरेगा पुनः।

तदेवाह

त्र्यावरगां सर्वात्मग-मशुद्धिरन्याप्यनन्यरूपेव ॥२०९॥

श्रावरणं संसारकारणत्वेनोक्तमाणवं मलम्।

तदुक्तं तत्र

'तस्मात्सर्वात्मगता तेभ्यस्त्वन्या विभात्यनन्येव । संसाराङ्कुरकारणमाणवं चेतसोऽशुद्धिरिति॥'

इति ॥२०६॥

ननु कथमेकस्या एव श्रस्या श्रन्यत्वमनन्यत्वं च स्यादित्याशङ्कृयाह

शिवदहन्किरगाजालै-

र्दाह्यत्वात् सा यतोऽन्यरूपैव।

त्र्यनिदंपूर्वतया य-

द्रञ्जयति निजात्मना ततोऽनन्या ॥२०७॥ हजाशद्धिमतोऽगोः-

सहजाशुद्धिमतोऽगो।-

रीशगुहाभ्यां हि कञ्चुकस्त्रिविधः।

पं• १८ इ० पु॰ गुहायामिति पाठः।

दाद्यत्वादित्यनेनास्या श्रपायित्वमुक्तम् । भिन्न-स्यैव हि श्रागमापायौ भवतः,—इति भावः। 'यतः' इति सर्वात्मभ्यः। यद्वा विज्ञानामृतसरिता प्लाव्यत्वा-दिति पाठो श्राद्यः। तदुक्तं तत्र

'विज्ञानामृतसरिता शिवशाशिनः स्यन्दमानयामसया। प्रप्ताव्य यतस्तेभ्यो निरस्यतेऽधस्ततः सान्या॥'

इति । पूर्वत्र पुनः कञ्चुकानां दाह्यत्वमुचितिमत्येव-मुक्तम् 'श्रनिदंपूर्वतया' इत्यनादिकालानुबन्धित्वात्; श्रत एवास्याः सहजत्वात् ताम्रकालिकावत् श्रसं-लक्ष्यभेदत्वेनानन्यत्वम् । तदुक्तं तत्र

> 'श्लिष्टा यस्मादात्मस्वनादिकालानुबन्धिनी चितिवत् । वृत्त्यानुरञ्जयन्ती तस्मात् प्रतिभात्यनन्येव ॥'

इति । एवमाण्यमलावरण[व]तोऽपि श्रणोः, ईशः तदीया मलाधिष्ठायिका निरोधशक्तिः, ग्रहा कर्मणो-ऽवस्थितिस्थानं माया, ताभ्यां सह त्रिविधो मलः ईश-शक्तिमायाख्यः प्रावरणप्रायत्वात् कञ्चुकरूपो बन्धः। तदुक्तं तत्र

'एवं महता तमसा सहजेनाविद्वचेतसः पुंसः । परमेश्वराद्गुहातः प्रवत्तेते कञ्चुकिस्त्रविधः॥'

पं० १ क० पु० स्पन्देति पाटः ।

श्रीतन्त्रालोकः।

उक्तं शिवतनुशास्त्रे तदिदं भङ्ग्यन्तरेगा पुनः।

तदेवाह

त्र्यावरगां सर्वात्मग-मशुद्धिरन्याप्यनन्यरूपेव ॥२०९॥

श्चावरणं संसारकारणत्वेनोक्तमाणवं मलम्।

तदुक्तं तत्र

'तस्मात्सर्वात्मगता तेभ्यस्त्वन्या विभात्यनन्येव। संसाराङ्कुरकारणमाणवं चेतसोऽशुद्धिरिति॥'

इति ॥२०६॥

ननु कथमेकस्या एव श्रस्या श्रन्यत्वमनन्यत्वं च स्यादित्याशङ्कचाह

शिवदहनकिरगाजालै-

र्दाह्यत्वात् सा यतोऽन्यरूपैव।

ऋनिदंपूर्वतया य-

दञ्जयति निजात्मना ततोऽनन्या ॥२०७॥

सहजाशुद्धिमतोऽगो।-

रीशगुहाभ्यां हि कञ्चुकस्त्रिविधः।

पं• १८ ६० पु॰ गुहायामिति पाठः।

दाद्यत्वादित्यनेनास्या श्रपायित्वमुक्तम् । भिन्न-स्यैव हि श्रागमापायौ भवतः,—इति भावः। 'यतः' इति सर्वात्मभ्यः। यद्वा विज्ञानामृतसरिता प्लाव्यत्वा-दिति पाठो श्राद्यः। तदुक्तं तत्र

'विज्ञानामृतसरिता शिवशाशिनः स्यन्दमानयामलया। प्रप्लाव्य यतस्तेभ्यो निरस्यतेऽधस्ततः सान्या॥'

इति । पूर्वत्र पुनः कञ्चुकानां दाह्यत्वमुचितिमत्येव-मुक्तम् 'श्रनिदंपूर्वतया' इत्यनादिकालानुबन्धित्वात्; श्रत एवास्याः सहजत्वात् ताम्रकालिकावत् श्रसं-लक्ष्यभेदत्वेनानन्यत्वम् । तदुक्तं तत्र

> 'श्लिष्टा यस्मादात्मस्वनादिकालानुबन्धिनी चितिवत् । वृत्त्यानुरञ्जयन्ती तस्मात् प्रतिभात्यनन्येव ॥'

इति । एवमाण्यमलावरण[व]तोऽपि श्रणोः, ईशः तदीया मलाधिष्ठायिका निरोधशक्तिः, ग्रहा कर्मणो-ऽवस्थितिस्थानं माया, ताभ्यां सह त्रिविधो मलः ईश-शक्तिमायाख्यः प्रावरणप्रायत्वात् कञ्चुकरूपो बन्धः। तदुक्तं तत्र

'एवं महता तमसा सहजेनाविद्धचेतसः पुंसः । परमेश्वरादृगुहातः प्रवर्त्तते कञ्चुकिस्त्रविधः॥'

पं० १ क० पु० स्पन्देति पाटः ।

श्रीतन्त्रालोकः।

इति । एवं बन्धत्रयभाज एव हि कलायोगयोग्यता भवेदिति भावः । स्रत एव

'त्रिबद्धचित्कलायोगा''''''''''''''''''''''''''

इत्यादि श्रन्यत्रोक्तम् ॥२०७॥

श्रत एवाह

तस्य द्वितीयचितिरिव

स्वच्छस्य नियुज्यते काला श्लक्ष्या।।२०८॥

त्र्यनया विद्वस्य पशो-

रूपभोगसमर्थता भवति ।

विद्या चास्य कलातः

शरगान्तर्दीपकप्रभेवाभूत् ॥२०६॥

सुखदुःखसंविदं या

विविनक्ति पशोर्विभागेन ।

रागश्च कलातत्त्वा-

च्छुचिवस्त्रकाषायवत् समुत्पन्नः ॥२१०॥

त्यक्तुं वाञ्छति न यतः

संसृतिसुखसंविदानन्दम् ।

श्लोक २११]

नवममाहिकम्।

१६६

एवमविद्यामालिनः-

समर्थितस्त्रिगुगाकञ्चकबलेन ॥२११॥ गहनोपभोगगर्भे

पशुरवशमधोमुखः पर्तात ।

द्वितीयेति स्वाभाविक्या एकस्याः चितेः उक्त-युक्तया कंचुकत्रयेणावृतत्वात्। स्वच्छस्येति स्वभा-वतः। श्लक्ष्णेति प्रथममुद्भिन्नत्वात्, सूक्ष्मेत्यर्थः। श्रस्याश्च किंचितप्रकाशत्वेन शरगान्तर्दीपकप्रभेवे-त्युक्तम् । शुचिवस्रस्थानीय त्रात्मा । त्रविद्यामलिन इति श्रविद्यया श्राण्येन मलेन तदुपनक्षिताभ्या-मीशशक्तिमायाभ्यां च 'मलिनः' संच्छादितप्-र्णज्ञानिकय इत्यर्थः । त्रिविधकञ्चुकबलेनेति त्रिवि-**४स्य कलाविद्यारागात्मनः कञ्चुकस्य बलेन किंचि-**ज्ज्ञत्वकर्तृत्वाद्युपोदृबलकेन सामर्थ्यावेशेषेगोत्यर्थः। एवमाणवादिकञ्चुकत्रयेण सह षट् कञ्चुकानीत्यत्र भङ्ग्यन्तरत्वम् । कालनियत्योस्तु श्रनभिधानेऽयमा-शयो-यत् कलादिशुद्ध्यैतत्तत्त्वशुद्धिरिति । यद्-रुरुवृत्तिः

श्रीतन्त्रालोकः।

इति । एवं बन्धत्रयभाज एव हि कलायोगयोग्यता भवेदिति भावः । श्रत एव

⁶त्रिबद्धचित्कलायोगाः.....

इत्यादि श्रन्यत्रोक्तम् ॥२०७॥

श्रत एवाह

तस्य द्वितीयचितिरिव

स्वच्छस्य नियुज्यते कला श्लक्ष्या।।२०८॥

त्र्यनया विद्वस्य पशो-

रुपभोगसमर्थता भवति ।

विद्या चास्य कलातः

शरगान्तर्दीपकप्रभेवाभूत् ॥२०६॥

सुखदुःखसंविदं या

विविनक्ति पशोर्विभागेन ।

रागश्च कलातत्त्वा-

च्छुचिवस्त्रकाषायवत् समुत्पन्नः ॥२१०॥

त्यक्तुं वाञ्छति न यतः

संसृतिसुखसंविदानन्दम् ।

श्लोक २११]

नवममाहिकम्।

१६६

एवमविद्यामालिनः-

समर्थितस्त्रिगुगाकञ्चकवलेन ॥२११॥ गहनोपभोगगर्भे

पशुरवशमधोमुखः पर्तात ।

द्वितीयेति स्वाभाविक्या एकस्याः चितेः उक्त-युक्तया कंचुकत्रयेणावृतत्वात्। स्वच्छस्येति स्वभा-वतः। श्लक्ष्णेति प्रथममुद्भिन्नत्वात्, सूक्ष्मेत्यर्थः। श्रस्याश्च किंचित्प्रकाशत्वेन शर**गान्तर्दीपकप्रभेवे**-त्युक्तम् । शुचिवस्थानीय त्रात्मा। स्रविद्यामलिन इति श्रविद्यया श्राण्येन मलेन तदुपनक्षिताभ्या-मीशशक्तिमायाभ्यां च 'मलिनः' संच्छादितप्-र्णज्ञानकिय इत्यर्थः । त्रिविधकञ्चुकबलेनेति त्रिवि-**धस्य कलाविद्यारागात्मनः कञ्चुकस्य बलेन किंचि-**ज्ज्ञत्वकर्तृत्वाद्युपोदृबलकेन सामर्थ्यावेशेषेगोत्यर्थः। एवमाण्यवादिकञ्चुकत्रयेण सह षट् कञ्चुकानीत्यत्र भङ्ग्यन्तरत्वम् । कालनियत्योस्तु श्रनभिधानेऽयमा-शयो-यत् कलादिशुद्ध्येतत्तत्त्वशुद्धिरिति । यद्-रुरुवृत्तिः

श्रोतन्त्रालोकः।

'क्जादिभिरेव शुद्धैस्तत् शुद्धं द्रष्टव्यम् इत्यभिप्रायतोऽनिभधानं नाभावात् ॥' इति । 'श्रधोमुखः' इति मायीयभोगौन्मुख्यात् ॥२११॥ ननु प्रकृतेऽपि एवं मलस्यावारकत्वात् कञ्चुकत्व-मेव वक्तुं युक्तम्,—इति कथं 'षट् कञ्चुकानि' इत्युक्त-मित्याशङ्क्याह

एतेन मलः कथितः

कम्बुकवदग्गोः कलादिकं तुषवत् ॥२१२॥ एतेनेति मायादीनां षगगामेव कञ्चुकत्वाभिधा-नेन । कम्बुकवदित्यन्तश्चान्तस्त्वात् । एवं मलावृतस्य सतो हि पुंसः प्रतिप्रावरगप्रायं कञ्चुकषट्कमितिः; श्वत एवोक्तं तुषवदिति । तदुक्तम्

'एवं च पुद्गलस्यान्तर्मलः कम्बुकवत् स्थितः । तुषवत् कञ्चुकानि स्युः।

इति ॥ २१२ ॥ एतदेवोपसंहरति

> एवं कलाख्यतत्त्वस्य किंचित्कर्तृत्वलत्त्रगो । विशेषभागे कर्तृत्वं चर्चितं भोकृपूर्वकम् ॥२१३॥

रलोक २१४] नवसमाहिकस्।

909

कलायास्तावत् किंचिद्रूपताविशिष्टं कर्तृत्वं लक्षणं; तत्र विशेषभागेऽर्थादवस्थितं विशेष्यांशरूपं यत् कर्तृत्वं तद्भोक्तृरूपं चर्चितं, विद्याद्युत्पादक्रमेण उक्तयुक्त्या भोक्तृत्वाधायकत्वेन विचार्य उक्तमि-त्यर्थः ॥२१३॥

नन्वत्र विशेषभागावस्थितं किंचित्त्वमित्याश-ङ्क्याह

> विशेषणातया योऽत्र किञ्चिद्भागस्तदोत्थितम् । वेद्यमात्रं स्फुटं भिन्नं प्रधानं सूयते कला ॥२१४॥

इह कर्तृत्वस्य स्वयमनविद्यन्नत्वेऽिप किंचिद्वि-षयत्वात् किंचिद्रूपत्वं जातम्,—इति किंचित्त्वं वेद्यपच एव तिष्ठेत्; ततश्च तदंशप्रयोजकीकारेणोछिसितं सत् भाविवेद्यविशेषापेच्या वेद्यसामान्यात्मकं भोग्यरूपं प्रधानं कला सूयते बहीरूपतया व्यक्ततां नयेदित्यर्थः । तदुक्तम्

'तत एव कजातत्त्वादव्यक्तमसृजत्।' (मा० १। ३०)

पं० १६ क० पु० व्यक्तिमिति पाठः।

श्रीतन्त्रालोकः।

'क्जादिभिरेव शुद्धैस्तत् शुद्धं द्रष्टव्यम् इत्यभिप्रायतोऽनिभधानं नाभावात् ॥' इति । 'श्रधोमुखः' इति मायीयभोगौन्मुख्यात् ॥२११॥ ननु प्रकृतेऽपि एवं मलस्यावारकत्वात् कञ्चुकत्व-मेव वक्तुं युक्तम्,—इति कथं 'षट् कञ्चुकानि' इत्युक्त-मित्याशङ्क्याह

एतेन मलः कथितः

कम्बुकवदगाः कलादिकं तुषवत् ॥२१२॥ एतेनेति मायादीनां षगगामेव कञ्चुकत्वाभिधा-नेन । कम्बुकवदित्यन्तश्चान्तस्त्वात् । एवं मलावृतस्य सतो हि पुंसः प्रतिप्रावरणप्रायं कञ्चुकषट्कमितिः; श्वत एवोक्तं तुषवदिति । तदुक्तम्

> 'एवं च पुद्गलस्यान्तर्मलः कम्बुकवत् स्थितः । तुषवत् कञ्चुकानि स्युः।

इति ॥ २१२ ॥ एतदेवोपसंहरति

> एवं कलाख्यतत्त्वस्य किंचित्कर्तृत्वलत्त्रगो । विशेषभागे कर्तृत्वं चर्चितं भोकृपूर्वकम् ॥२१३॥

रलोक २१४] नवसमाहिकस्।

909

कलायास्तावत् किंचिद्रूपताविशिष्टं कर्तृत्वं लक्षणं; तत्र विशेषभागेऽर्थादवस्थितं विशेष्यांशरूपं यत् कर्तृत्वं तद्भोक्तृरूपं चर्चितं, विद्याद्युत्पादक्रमेण उक्तयुक्त्या भोक्तृत्वाधायकत्वेन विचार्य उक्तमि-त्यर्थः ॥२१३॥

नन्वत्र विशेषभागावस्थितं किंचित्त्वमित्याश-ङ्क्याह

> विशेषगातया योऽत्र किञ्चिद्भागस्तदोत्थितम् । वेद्यमात्रं स्फुटं भिन्नं प्रधानं सूयते कला ॥२१४॥

इह कर्तृत्वस्य स्वयमनविद्यन्नत्वेऽपि किंचिद्वि-षयत्वात् किंचिद्रूपत्वं जातम्,—इति किंचित्त्वं वेद्यपच एव तिष्ठेत्; ततश्च तदंशप्रयोजकीकारेणोष्ठसितं सत् भाविवेद्यविशेषापेच्या वेद्यसामान्यात्मकं भोग्यरूपं प्रधानं कला सूयते बहीरूपतया व्यक्ततां नयेदित्यर्थः । तदुक्तम्

'तत एव कजातत्त्वाद्व्यक्तमसृजत्।' (मा० १। ३०)

पं० १६ क० पु० व्यक्तिमिति पाठः।

श्रोतन्त्रालोकः ।

इति । तच्च भिन्नं प्रतिपुंनियतत्वादनेकमिति यावत् । कलादीनां च तथात्वेऽपि स्फुटं तदपेक्षया स्यूलमित्यर्थः ॥२१४॥

ननु भोकृभोग्ययोः परस्परसापेचत्वात् कथं नाम क्रमेणोत्पत्तिः संगच्छतां; निह भोग्यं विना भोकृत्वमेव किंचिद्भवेत्, भोकृत्वं विनापि भोग्य-मिति तत् कथं भोकृत्वं प्रसूय भोग्यं कला सूते,— इत्युक्तमित्याशङ्क्याह

> सममेव हि भोग्यं च भोक्तारं च प्रसूयते । कला भेदाभिसंधाना-दवियुक्तं परस्परम् ॥२१५॥

भोक्तारमिति भोकृगतं भोकृत्वमित्यर्थः । यतः तत्भोकृभोग्यात्मकमुभयं परस्परावियुक्तं सापेक्षमि-त्यर्थः । वस्तुतो हि ग्रनयोः

'भोक्तेव भोग्यभावेन सदा सर्वत्र संस्थितः।' (स्प० १।४) इत्याद्युक्तेः श्रद्धयमयत्वेन श्रभेदेऽपि मायीयं भेद-

पं॰ ४ क॰ पु॰ परस्परापेचित्वादिति भावः।

खोक २१६]

नवममाद्विकम् ।

१७३

मितंभाय परस्परमपेक्षालचणमित्युक्तत्वं दर्शित-मित्युक्तं 'भेदाभिसंधानात्' इति ॥२१४॥ ननु अनयोरेवमिवयोगेन कोऽर्घः,—इत्याशङ्क्याह भोक्तुभोग्यात्मता न स्या-द्वियोगाच्च परस्परम् । वियोगादिति परस्परसापेच्चत्वाभावात् ॥ नन्वेवंविधा भोक्तुभोग्यात्मतापि मा भूदित्या-

शङ्क्याह

विलीनायां च तस्यां स्या-न्मायास्यापि न किंचन ॥२१९॥ भोक्तृभोग्यात्मतालक्ष्मणे हि चोभे प्रलीने संसार एव न भवेदिति भावः । यदुक्तम्

'निजाशुद्धचासमर्थस्य कर्तव्येष्वभिनाषिणः। यदा क्षोभः प्रजीयेत तदा स्यात् परमं पदम्॥' (स्प०१। ७) इति ॥२१६॥

ननु कथमेतदुक्तम् श्रन्यत्र हि पूर्वम् कलातो भोक्तृरूपं रागविद्यायुग्मप्रकृति तस्वमिति क्रमेण भोक्तुभोग्योत्पाद उक्त इत्याह

श्रोतन्त्रालोकः।

इति । तच्च भिन्नं प्रतिपुंनियतत्वादनेकमिति यावत् । कलादीनां च तथात्वेऽपि स्फुटं तदपेक्षया स्यूलमित्यर्थः ॥२१४॥

ननु भोकृभोग्ययोः परस्परसापेचत्वात् कथं नाम क्रमेणोत्पत्तिः संगच्छतां; नहि भोग्यं विना भोक्तृत्वमेव किंचिद्भवेत्, भोक्तृत्वं विनापि भोग्य-मिति तत् कथं भोक्तृत्वं प्रसूय भोग्यं कला सूते,— इत्युक्तमित्याशङ्क्याह

> सममेव हि भोग्यं च भोक्तारं च प्रसूयते । कला भेदाभिसंधाना-दवियुक्तं परस्परम् ॥२१५॥

भोक्तारमिति भोकृगतं भोकृत्वमित्यर्थः । यतः तत्भोकृभोग्यात्मकमुभयं परस्परावियुक्तं सापेक्षमि-त्यर्थः । वस्तुतो हि श्रनयोः

'भोक्तिव भोग्यभावेन सदा सर्वत्र संस्थितः।' (स्प० १ । ४) इत्याद्युक्तेः श्रद्धयमयत्वेन श्रभेदेऽपि मायीयं भेद-

पं० ४ क० पु० परस्परापेचित्वादिति भावः।

खोक २१६]

नवममाद्विकम् !

१७३

मिसंधाय परस्परमपेक्षालचणमवियुक्तत्वं दर्शित-मित्युक्तं 'भेदाभिसंधानात्' इति ॥२१४॥ ननु अनयोरेवमवियोगेन कोऽर्थः,—इत्याशङ्क्याह भोक्तुभोग्यात्मता न स्या-द्वियोगाच्च परस्परम् । वियोगादिति परस्परसापेच्चत्वाभावात् ॥

नन्वेवंविधा भोक्तृभोग्यात्मतापि मा भूदित्या-शङ्क्याह

विलीनायां च तस्यां स्यान्मायास्यापि न किंचन ॥२१९॥
भोक्तृभोग्यात्मतालक्षणे हि चोभे प्रलीने संसार
एव न भवेदिति भावः । यहुक्तम्

'निजाशुद्धचासमर्थस्य कर्तव्येष्वभिनाषिणः। यदा क्षोभः प्रजीयेत तदा स्यात् परमं पदम्॥' (स्प०१। ७) इति ॥२१६॥

ननु कथमेतदुक्तम् श्रन्यत्र हि पूर्वम् कलातो भोक्तृरूपं रागविद्यायुग्मप्रकृति तस्वमिति क्रमेण भोक्तुभोग्योत्पाद उक्त इत्याह

श्रीतन्त्रालोकः।

ननु श्रीमद्रशैरवादौ
रागविद्यात्मकं द्वयम् ।
सूते कला हि युगपततोऽव्यक्तमिति स्थितिः ॥ २१७ ॥
तत इति रागविद्यायुग्मप्रसरादनन्तरमित्यर्थः ।
तदुक्तम्

'स्कन्धोऽपरः कलायास्तु यस्मादेताः प्रजज्ञिरे । विद्यारागप्रकृतयो युग्मायुग्मऋमेख तु॥'

तथा च श्रीरुरौ

'कजातत्त्वाद्रागविद्ये द्वे तत्त्वे संबभूवतुः । श्रव्यक्तं च ततः....॥

इति वाक्यभेदेन पाठः। एषां हि सममेवोत्पादे रागिवद्याव्यक्तानि संबभूवुरित्येकवाक्यतेव स्यात्। पूर्वं पुनर्व्याख्यातभेदमवलम्ब्य 'मायातोऽव्यक्तक-लयोः' इत्याद्युक्तम्। तत्र हि वार्तिककारः तच्छब्देन मायां व्याख्यातवान्। वृत्तिकारस्तु श्रानन्तर्यमिति।।२१७॥

एतदेव प्रतिविधन्ते

उक्तमत्र विभात्येष क्रमः सत्यं तथा ह्यलम् । इलोक २१८]

नवममाह्निकम्

808

रज्यमानो वेद सर्वं विदंश्चाप्यत्र रज्यते ॥ २१८ ॥

उच्यते इति वक्तव्ये, बुद्धिस्थतया सिद्धताम-भित्रेत्य निर्विलम्बमेव एतइत्तोत्तरिमत्युक्तमः; सत्यमः, एष त्वदिभमतः क्रमोऽत्र विभाति। तथाहि—ग्रलम-त्यर्थ रागविद्ययोरिप परस्परं क्रमोऽस्तीत्यर्थः। सर्व एव हि पुमान् रज्यन् वा सर्व वेत्ति, विदन् वा सर्वत्र रज्यतीत्यसाविष क्रमः कथं न भवेत् ॥२१८॥

ननु यद्येवं तत् कथं भोक्तृभोग्ययोर्युगपदुत्पादो भवतेवोक्तः,—इत्याशङ्क्याह

> तथापि वस्तुसत्तेय-मिहास्माभिर्निरूपिता। तस्यां च न क्रमः कोऽपि स्याद्वा सोऽपि विपर्ययात् ॥२१६॥

तथापीति, एवमेषां क्रमसंभावनेऽपीत्यर्थः । वस्तुसत्तेति, वस्तुनोभींकृभोग्ययोः सत्ता पारमा-र्धिकः संभव इत्यर्थः । 'न क्रम' इति परस्परसापेक्ष-त्वात् । यदुक्तमनेनैव अन्यत्र

श्रीतन्त्रालोकः।

ननु श्रीमद्रशैरवादौ
रागविद्यात्मकं द्वयम् ।
सूते कला हि युगपततोऽव्यक्तमिति स्थितिः ॥ २१७ ॥
तत इति रागविद्यायुग्मप्रसरादनन्तरमित्यर्थः ।
ततुक्तम्

'स्कन्धोऽपरः कलायास्तु यस्मादेताः प्रजज्ञिरे । विद्यारागप्रकृतयो युग्मायुग्मऋमेख तु॥'

तथा च श्रीरुरौ

'कजातत्त्वाद्रागविद्ये द्वे तत्त्वे संबभूवतुः । श्रव्यक्तं च ततः.....।'

इति वाक्यभेदेन पाठः। एषां हि सममेवोत्पादे रागिवचाव्यक्तानि संबभूवुरित्येकवाक्यतेव स्यात्। पूर्व पुनर्व्याख्यातभेदमवलम्ब्य 'मायातोऽव्यक्तक-लयोः' इत्याद्युक्तम्। तत्र हि वार्तिककारः तच्छब्देन मायां व्याख्यातवान्। वृत्तिकारस्तु श्रानन्तर्यमिति।।२१७॥

एतदेव प्रतिविधत्ते

उक्तमत्र विभात्येष क्रमः सत्यं तथा द्यलम् । ब्लोक २१८]

नवममाहिकम्

YUS

रज्यमानो वेद सर्वं विदंश्चाप्यत्र रज्यते ॥ २१८॥

उच्यते इति वक्तव्ये, बुद्धिस्थतया सिद्धताम-भित्रेत्य निर्विलम्बमेव एतइत्तोत्तरिमत्युक्तमः; सत्यम्, एष त्वदिभमतः क्रमोऽत्र विभाति। तथाहि—ग्रलम-त्यर्थ रागविद्ययोरिप परस्परं क्रमोऽस्तीत्यर्थः। सर्व एव हि पुमान् रज्यन् वा सर्व वेत्ति, विदन् वा सर्वत्र रज्यतीत्यसाविष क्रमः कथं न भवेत् ॥२१८॥

ननु यद्येवं तत् कथं भोक्तृभोग्ययोर्युगपदुत्पादो भवतेवोक्तः,—इत्याशङ्क्याह

> तथापि वस्तुसत्तेय-मिहास्माभिर्निरूपिता। तस्यां च न क्रमः कोऽपि स्याद्वा सोऽपि विपर्ययात् ॥२१६॥

तथापीति, एवमेषां क्रमसंभावनेऽपीत्यर्थः । वस्तुसत्तेति, वस्तुनोर्भोक्तृभोग्ययोः सत्ता पारमार्थिकः संभव इत्यर्थः । 'न क्रम' इति परस्परसापेक्षत्वात् । यदुक्तमनेनैव अन्यत्र

श्रीतन्त्रालोकः।

'श्रत्र वेषां वास्तवेन पथा क्रमवन्धेयेव सृष्टिरित्युक्तम् ।' (तं० सा० ८ ग्रा)

इति ॥२१६॥

यदि चात्र वस्तुसत्तामपहाय संभावनामात्रेण क्रम उच्यते, प्रत्युत विपर्ययेणापि त्रसौ स्यात् भोगोत्पादानन्तरं भोकृत्वोत्पादः,—इति तस्मात् नाष्ठ विप्रतिपत्तव्यमित्याह

> तस्माद्विपतिपत्तिं नो कुर्याच्छास्त्रोदिते विधौ।

शास्त्रोदिते विधाविति, रुरुशास्त्रोदितविधिमा-श्रित्येत्यर्थः । इयदेव हि तत्र विविधितं यत् कला-तत्त्वात् रागादितत्त्वत्रयं समुत्पन्नम्,—इति स्त्रस्य पुनर्युगपदयुगपद्वा समुत्पादः, तत्स्वरूपनिरूपणात्म-कात् विचारास्त्रभ्यते न तु यथाश्रुतादुत्तानादर्थमा-मात्रादेव,—इत्यस्मदुक्तमेव ज्यायः ॥२१७॥

ननु वेद्यमात्रं प्रधानमित्युक्तं, न च विशेषरूपस्य सुखादेरेव वेदनात् पृथगस्य वेद्यत्वमस्ति,—इत्या-शङ्क्याह

> एवं संवेद्यमात्रं यत् सुखदुःखविमोहतः ॥२२०॥

श्लोक २२१]

नवममाहिकम्।

200

भोत्स्यते यत्ततः प्रोक्तं तत्साम्यात्मकमादितः।

एवमुक्तेन प्रकारेण संवेद्यमात्रं भवत् यत् सुखा-दिभ्यो भोत्स्यते 'कार्यतस्तदुपलब्धेः' इति नीत्यानु-मास्यते, ततो विशेषस्य सामान्यपूर्वकत्वात् हेतोः साम्यात्मकमविभागरूपं तदादितः प्रोक्तं कारण-तया निरूपितमित्यर्थः ॥२२०॥

ननु सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः, —इति सांख्याः, तत्कथिमह सुखादिभ्यस्तद्भोत्स्यते, —इत्यु-क्तमित्याशङ्क्याह

> सुखं सत्त्वं प्रकाशत्वात् प्रकाशो हाद उच्यते ॥२२१॥ दुःखं रजः क्रियात्मत्वाद् क्रिया हि तदतत्क्रमः । मोहस्तमो वरगाकः

प्रकाशाभावयोगतः ॥२२२॥

ननु सुखस्य प्रकाशरूपत्वमसिद्धं, सुखं हि सुख-मेव न प्रकाशः,-इत्युक्तं 'प्रकाशो ह्वाद उच्यते' इति ।

पं० १४ क० ख० ग० पु० दुखं तु इति पाटः । # (सां० म का०)

25

श्रीतन्त्रालोकः ।

'ह्लादः' इत्यहं चमत्कारमयत्वात् । दुःखमिति प्रकाशाः-प्रकाशरूपं, प्रकाशरूपत्वे हि सुखमेव स्यात् श्रम्यथा तु मोहः कियात्मत्वादिति भावाभावरूपतया श्रस्य क्रामिकत्वात् । नन्वेवं दुःखस्य क्रमिकत्वमस्तु क्रियात्वं तु कुतः,—इत्युक्तं 'क्रिया हि तदतत्क्रमः' इति तदतदोरिति प्रकाशाप्रकाशयोः । तदुक्तम् 'प्रीत्यप्रीतिविषादात्मकाः प्रकाशपवृत्तिनियमार्थाः ।' (सां० १२का०) इति ।

'सत्त्वं नघु प्रकाशकमिष्टमुपष्टम्भकं चलं च रजः।
गुरु वरणकमेव तमः.....॥' (सां० १३ का०)
इति च। श्रीप्रत्यभिज्ञायामपि

'सत्तानन्दः क्रिया पत्युस्तदभावोऽपि सा पशोः । द्वयात्म तद्रजो दुःखं रतेषि सत्त्वतमोमयम् ॥'(४ अ०१आ०७का०)

इति । तदेवं सत्त्वरजस्तमसां साम्यात्मकमचुब्धं रूपं प्रधानमित्युक्तम् ॥२२२॥

ननु प्रधानस्य यद्यज्ञुब्धमेव रूपं तत्कथं कार्य-जन्मनि प्रभवेदित्याशङ्क्याह

> त एते चोभमापन्ना गुगाः कार्यं प्रतन्वते ।

श्लोक २२३]

नवममाहिकम्।

308

श्रद्धाब्धस्य विजातीयं न स्यात् कार्यमदः पुरा ॥२२३॥ उक्तमेवाति शास्त्रेऽस्मिन् गुग्गांस्तत्त्वान्तरं विदुः।

कार्यमिति महदादि विज्ञातीयमिति गुणानां वैष-म्यात् । इत्येतच्च पुरा भुवनाध्वनिरूपणावसरे एवो-कम्, –इति न पुनरिद्दायस्तं, तत् तत एवावधार्य-मिति भावः । तदुक्तं तत्र

'रुपरिष्टाद्धि योऽधश्च प्रक्ततेर्गुणसंज्ञितम् । तत्त्वं तत्र तु संक्षुब्धा गुणाः प्रमुवते धियम् ॥ (त० ८। २४८) न वैषम्यमनापन्नं कारगं कार्यसूतये ।'

इत्यादि

'नैतत्कारग्यतारूपपरामर्शावरोधि यत् । क्षोभान्तरं ततः कार्यं बीजोच्क्रूनाङ्कुरादिवत् ॥' (त०८।२५४)

इत्यन्तम् । ततश्च युक्तिसिद्धम् श्रास्मिन्नुपकानते श्रीपूर्वशास्त्रे गुणांस्तत्त्वान्तरं प्रकृतेरेव कार्यजननो-न्मुखं चुब्धं द्वितीयं रूपं मायाया इव प्रन्थिं विदुः श्रीश्रीकगठनाथाया उपदेश्यतया जानीयुरित्यर्थः। तदुक्तं तत्र : 250

श्रीतन्त्रालोकः ।

श्रत्र च ग्रन्थिवत् भुवनविक्षागोऽपि पूर्वमेव दर्शितः,-इत्याह

> भुवनं एथगेवात्र दर्शितं गुगाभेदतः ॥२२४॥

तदुक्तं प्राक्

'क्रमात् तमोरजःसत्त्वे गुरूणां पङ्क्तयः स्थिताः। तिस्रो द्वात्रिंशदेकातिस्त्रिंशदप्येकविंशतिः॥'(८। ২५५)

इति ॥२२४॥

ननु त्रस्या जाड्यात् कथंकारं कार्यजननायौ-न्मुख्यमेव जायते, येन चुब्धत्वमपि स्यादित्याश-ङ्क्याह

> ईश्वरेच्छावशत्तुब्ध-लोलिकं पुरुषं प्रति । भोक्तृत्वाय स्वतन्त्रेशः प्रकृतिं त्तोभयेट् भृशम् ॥२२५॥

स्वतन्त्रेश इति श्रीकगठनाथः । तदुक्तम् 'यवंविधं प्रधानं तद्ब्रह्मणा सहितं पुरा । श्रीकण्ठिकरणाञ्चातं व्यक्तिमायाति तत्क्षणात् ॥' श्लोक २२७]

नवममाहिकम्।

१८१

इति । एवं च सांख्यानामिव श्रस्माकमपि नैत-चोयं-यत् पुंसो निर्विकारत्वात् बन्धमोत्तदशयोर-विशेष एवेति बद्धवन्मुक्तमपि प्रति प्रकृतिः कि-मिव न महदादि विकारजातं जनियतुं प्रवर्तते, प्रवृत्त्यात्मनः स्वभावस्थानपेतत्वात् । न च श्रस्या 'दृष्टाह्मनेन' इति न पुनरेतदर्थं प्रवर्ते, — इत्यनुसंधान-मस्ति श्राचैतन्यात्, तस्मादिनमोंक्ष एवेति॥२२४॥

तदाह

तेन यच्चोद्यते सांख्यं
मुक्ताणुं प्रति किं न सा ।
सूते पुंसो विकारित्वादिति तन्नात्र बाधकम् ॥२२६॥
तेनेति एवंविधं नियतमेव पुरुषं प्रति श्रस्याः
स्वतन्त्रेशकर्तृकेण क्षोभणेन हेतुनेत्यर्थः । श्रत्रेति
श्रस्महर्शने ॥ २२६॥

एवमेतत्प्रसङ्गादभिधाय प्रकृतमेवाह गुगोभ्यो बुद्धितत्त्वं तत् सर्वतो निर्मलं ततः।

श्रीतन्त्रालीकः।

पुंस्प्रकाशः स वेद्योऽत्र प्रतिबिम्बत्वमार्क्कति ॥२२७॥

तत् तस्मात् स्वतन्त्रेशकर्तृकात् हेतोरित्यर्थः । बुद्धितत्त्वमिति त्रर्थात् जातम् । तदुक्तम्

'त्रष्टगुणां तेम्यो घियं।' (मा० १ । ३०)

इति । तत इति सर्वतो नैर्मल्यात् ॥ २२७ ॥ ननु श्रव्यवहितत्वात् पुंस्प्रकाशोऽत्र प्रतिबिम्ब-माधत्ताम् , तथात्वाभावात् बाह्यं वेद्यं पुनः कथ-मित्याशङ्क्याह

विषयप्रतिबिम्बं च तस्यामत्तकृतं बिहः । त्रुतद्द्वारं समुत्येत्ता-प्रतिभादिषु तादृशी ॥ २२८॥ दृत्तिर्बोधो भवेद्बुद्धेः सा चाप्यालम्बनं ध्रुवम् । त्रुत्मसंवित्प्रकाशस्य बोधोऽसौ तज्जडोऽप्यलम् ॥२२९॥ श्लोक २२६]

नवसमाह्निकम्।

१८३

द्विधा हि बुद्धेर्वहिर्विषयप्रतिविम्बमचद्वारकम-तद्द्रारकं च । तत्रायं प्रत्यचादौ, श्रन्यच उत्प्रेक्षादौ, त्रादिशब्दात् स्वप्नादि । अत्र हि स्वयमुपस्थापित एवार्थोऽस्याः परिस्फुरेदिति भावः । तत् तादृश्य-क्षानक्षाहिता वेद्यप्रतिविम्बसहिष्णुतालक्षणा वृत्तिः बुद्धेर्विषयावभासको बोधो भवेदिति संबन्धः। ननु जडत्वात् बुद्धिबोधः कथं विषयं प्रकाशयेदित्याश-ङ्क्याह सा चेत्यादि । चो ह्यथें । सा बुद्धिरिप हि त्रात्मसंविदः पुंबोधस्य प्रकाशो व्यक्तिराविभीवः, तस्य ध्रुवमालम्बनं स्थिरः प्रतिविम्बाधार इत्यर्थः। तत् तस्मात् श्रात्मसंविदभिव्यक्तिस्थानत्वात् हेतो-रस्या वृत्त्यातमा बोधो जडोऽपि ग्रसावलं, विषय-प्रकाशनाय समर्थ इत्यर्थः । तदुक्तम्

> 'प्रकाशो विषयाकारो देवद्वारो न वा क्वित्। पुंबोधव्यक्तिभूमित्वात् बोधो दृत्तिर्मतेर्मता॥'

इति ॥ २२६ ॥

्षवं बुद्धेः करग्गरूपतां निरूप्य कारग्ररूपता-मप्याह

श्रीतन्त्रालोकः ।

पुंस्प्रकाशः स वेद्योऽत्र प्रतिबिम्बत्वमार्क्चति ॥२२७॥

तत् तस्मात् स्वतन्त्रेशकर्तृकात् हेतोरित्यर्थः । बुद्धितत्त्वमिति श्रर्थात् जातम् । तदुक्तम् 'श्रष्टगुणां तेभ्यो चियं।' (मा० १ । ३०)

इति । तत इति सर्वतो नैर्मल्यात् ॥ २२७ ॥ ननु श्रव्यवहितत्वात् पुंस्प्रकाशोऽत्र प्रतिबिम्ब-माधत्ताम् , तथात्वाभावात् बाद्यं वेद्यं पुनः कथ-मित्याशङ्क्याह

> विषयप्रतिबिम्बं च तस्यामत्तकृतं बिहः । त्रुतद्द्वारं समुत्येत्ता-प्रतिभादिषु तादृशी ॥ २२८॥ दृत्तिर्बोधो भवेद्बुद्धेः सा चाप्यालम्बनं ध्रुवम् । त्रुत्मसंवित्प्रकाशस्य बोधोऽसौ तज्जडोऽप्यलम् ॥२२६॥

श्लोक २२८]

नवसमाह्निकम्।

१८३

द्विधा हि बुद्धेर्बहिर्विषयप्रतिविम्बमचद्वारकम-तद्द्रारकं च । तत्राचं प्रत्यचादौ, श्रन्यच उत्प्रेक्षादौ, त्रादिशब्दात् स्वप्नादि । श्रत्र हि स्वयमुपस्थापित एवार्थोऽस्याः परिस्फ्ररेदिति भावः । तत् तादृश्य-क्षानक्षाहिता वेद्यप्रतिविम्बसहिष्णुतालक्ष्मणा वृत्तिः बुद्धेर्विषयावभासको बोधो भवेदिति संबन्धः। नन् जडत्वात् बुद्धिवोधः कथं विषयं प्रकाशयेदित्याश-ङ्क्याह सा चेत्यादि । चो ह्यथें । सा बुद्धिरिप हि त्रात्मसंविदः पुंबोधस्य प्रकाशो व्यक्तिराविभीवः, तस्य ध्रवमालम्बनं स्थिरः प्रतिविम्बाधार इत्यर्थः। तत् तस्मात् श्रात्मसंविद्धिव्यक्तिस्थानत्वात् हेतो-रस्या वृत्त्यातमा बोधो जडोऽपि असावलं, विषय-प्रकाशनाय समर्थ इत्यर्थः । तदुक्तम्

> 'प्रकाशो विषयाकारो देवद्वारो न वा कचित् । पुंबोधव्यक्तिभूमित्वात् बोधो वृत्तिर्मतेर्मता॥'

इति ॥ २२६ ॥

एवं बुद्धेः करगारूपतां निरूप्य कारगारूपता-मप्याह

श्रीतन्त्रालोकः।

पुंस्प्रकाशः स वेद्योऽत्र प्रतिबिम्बत्वमार्क्चति ॥२२७॥

तत् तस्मात् स्वतन्त्रेशकर्तृकात् हेतोरित्यर्थः । बुद्धितत्त्वमिति त्र्र्यात् जातम् । तदुक्तम् 'त्रष्टगुणां तेम्यो चियं।' (मा० १ । ३०)

इति । तत इति सर्वतो नैर्मल्यात् ॥ २२७ ॥ ननु श्रव्यवहितत्वात् पुंस्प्रकाशोऽत्र प्रतिबिम्ब-माधत्ताम् , तथात्वाभावात् बाद्यं वेद्यं पुनः कथ-मित्याशङ्क्याह

> विषयप्रतिबिम्बं च तस्यामत्तकृतं बिहः । त्रात्यामत्तकृतं बिहः । त्रात्यामत्तकृतं बिहः । प्रतिभादिषु तादृशी ॥ २२८॥ दृत्तिर्बोधो भवेद्बुद्धेः सा चाप्यालम्बनं ध्रुवम् । त्रात्मसंवित्प्रकाशस्य बोधोऽसौ तज्जडोऽप्यलम् ॥२२६॥

श्लोक २२-६]

नवससाह्निकम्।

१८३

द्विधा हि बुद्धेर्वहिर्विषयप्रतिविम्बमचद्वारकम-तद्द्रारकं च । तत्राचं प्रत्यचादौ, श्रन्यच उत्प्रेक्षादौ. त्रादिशब्दात् स्वप्नादि । अत्र हि स्वयमुपस्थापित एवार्थोऽस्याः परिस्फुरेदिति भावः । तत् तादृश्य-क्षानक्षाहिता वेद्यप्रतिविम्बसहिष्णुतालक्ष्मणा वृत्तिः बुद्धेर्विषयावभासको बोधो भवेदिति संबन्धः। ननु जडत्वात् बुद्धिवोधः कथं विषयं प्रकाशयेदित्याश-ङ्क्याह सा चेत्यादि । चो ह्यथें । सा बुद्धिरिप हि त्रात्मसंविदः पुंबोधस्य प्रकाशो व्यक्तिराविभीवः, तस्य ध्रवमालम्बनं स्थिरः प्रतिविम्बाधार इत्यर्थः। तत् तस्मात् श्रात्मसंविद्धिव्यक्तिस्थानत्वात् हेतो-रस्या वृत्त्यातमा बोधो जडोऽपि ऋसावलं, विषय-प्रकाशनाय समर्थ इत्यर्थः । तदुक्तम्

> 'प्रकाशो विषयाकारो देवद्वारो न वा कवित् । पुंबोधव्यक्तिभूमित्वात् बोधो ष्टित्तर्मतेर्मता॥'

इति ॥ २२६ ॥

एवं बुद्धेः करगारूपतां निरूप्य कारगरूपता-मप्याह

श्रीतन्त्रालोकः ।

बुद्धेरहंकृत् तादृत्ते प्रतिबिम्बितपुंस्कृतेः । प्रकाशे वेद्यकलुषे यदहंमननात्मता ॥ २३०॥ श्रहंकृदिति श्रर्थाज्जाता । तदुक्तम्

'.....धोतोऽप्यहंक्रतम्।'(मा० १ । ३०)

इति । सा च तादक्षे पुंस्प्रकाशस्याभिव्यक्तिस्थान-भूते वेद्यकलुषे च बुद्धिवृत्त्यात्मिन प्रकाशे यदिदं करोमि जानामि,—इत्यहमात्माभिमानः । ननु बुद्धि-बोधोऽपि

> 'नेशोक्तो बुद्धिबोधोऽयं चेतनेनोपभुज्यते । भोग्यत्वं चास्य संसिद्धं येनोत्पन्नोऽनुभूयते ॥'

इत्यायुक्तया भोग्यत्वात् वेद्य एवेति कथमिदन्ता-भाजनेऽस्मिन् श्रहमित्यभिमानो निरूढिमुपगच्छे-दित्याशङ्क्योक्तं 'प्रतिविभ्वितपुंस्कृतेः' इत्यभिव्यक्तं पुमांसमुद्दिश्येत्यर्थः ॥ २३० ॥

पं० २ क॰ पु॰ संस्कृतेरिपि पाठः । पं॰ ११ क॰ पु॰ उपयुज्यते इति पाठः । पं॰ १३ क॰ पु॰ बोध्य एव इति पाठः । श्लोक २३१]

नवसमाह्निकम्।

854

एवमपि नायमात्मिन ग्रहमिमानः, किन्तु ग्रनात्मरूपायां बुद्धावेव श्रात्मप्रतिविम्बस्य बुद्धचा-धारतया तदेकपरिणामत्वात् श्रस्याश्चासाधारणं कार्यमाह्य

तया पश्चविधरचैष
वायुः संरम्भरूपया ।
प्रेरितो जीवनाय स्यादन्यथा मरगां पुनः ॥ २३१ ॥
संरम्भरूपयेति ब्रहंकृतश्च संरम्भो वृत्तिरिप वृत्तिवृत्तिमतोस्तादृष्यादृपमित्युक्तम् । तदुक्तम्

> 'पञ्चकर्मकृतो वायोजीवनाय प्रवर्तकः । संरम्भोऽहंकृतो वृत्तिः.....

इति । श्रन्यथेति श्रप्रेरि : । एवमहंक्रुतः संरम्भा-त्मिकया वृत्त्या प्राणादीनां प्रेरणमप्रेरणं च कार्यं, येन सर्वेषां जीवनं मरणं वा स्यात् ॥ २३१ ॥

एवं चास्या श्रहंकृतः शुद्धचित्स्वातन्त्र्यमयात् स्वात्ममात्रविश्रान्तिसतत्त्वात् स्वरसोदितात् श्रहं-भावादियान् विशेषो –यदियं जडायामनात्मरूपायां बुद्धावभिनिविष्टेति, तदाह

28

श्रीतन्त्रालोकः।

बुद्धेरहंकृत् तादृत्ते प्रतिबिम्बितपुंस्कृतेः । प्रकाशे वेद्यकलुषे यदहंमननात्मता ॥ २३०॥ श्रहंकृदिति त्रर्थाज्जाता । तदुक्तम्

'.....धोतोऽप्यहंक्रतम्।' (मा० १। ३०)

इति । सा च तादक्षे पुंस्प्रकाशस्याभिव्यक्तिस्थान-भूते वेद्यकत्तुषे च बुद्धिवृत्त्यात्मनि प्रकाशे यदिदं करोमि जानामि,—इत्यहमात्माभिमानः । ननु बुद्धि-बोधोऽपि

> 'लेशोक्तो बुद्धिबोधोऽयं चेतनेनोपभुज्यते । भोग्यत्वं चास्य संसिद्धं येनोत्पन्नोऽनुभूयते ॥'

इत्यायुक्तया भोग्यत्वात् वेद्य एवेति कथमिदन्ता-भाजनेऽस्मिन् श्रहमित्यभिमानो निरूढिमुपगच्छे-दित्याशङ्क्योक्तं 'प्रतिविभ्वितपुंस्कृतेः' इत्यभिव्यक्तं पुमांसमुद्दिश्येत्यर्थः ॥ २३० ॥

पं॰ २ क॰ पु॰ संस्कृतेरिपि पाठः । पं॰ ११ क॰ पु॰ उपयुज्यते इति पाठः । पं॰ १३ क॰ पु॰ बोध्य एव इति पाठः । श्लोक २३१]

नवममाह्निकम्।

१८४

एवमपि नायमात्मिन ग्रहमिमानः, किन्तु ग्रनात्मरूपायां बुद्धावेव श्रात्मप्रतिविम्बस्य बुद्धया-धारतया तदेकपरिणामत्वात् ग्रस्याश्चासाधारणं कार्यमाह्य

तया पश्चविधरचैष
वायुः संरम्भरूपया ।
प्रेरितो जीवनाय स्यादन्यथा मरगां पुनः ॥ २३१ ॥
संरम्भरूपयेति श्रहंकृतश्च संरम्भो वृत्तिरिष वृत्तिवृत्तिमतोस्तादृष्यादृषमित्युक्तम् । तदुक्तम्

> 'पञ्चकर्मकृतो वायोजीवनाय प्रवर्तकः । संरम्भोऽहंकृतो वृत्तिः.....

इति । श्रन्यथेति श्रप्रेरि : । एवमहंकृतः संरम्भा-त्मिकया वृत्त्या प्राणादीनां प्रेरणमप्रेरणं च कार्यं, येन सर्वेषां जीवनं मरणं वा स्यात् ॥ २३१ ॥

एवं चास्या श्रहंकृतः शुद्धचित्स्वातन्त्र्यमयात् स्वात्ममात्रविश्रान्तिसतत्त्वात् स्वरसोदितात् श्रहं-भावादियान् विशेषो –यदियं जडायामनात्मरूपायां बुद्धावभिनिविष्टेति, तदाह

28

8=8

श्रीतन्त्रालोकः।

त्र्यत एव विशुद्धात्म-स्वातन्त्र्याहंस्वभावतः । त्र्यकृत्रिमादिदं त्वन्य-दित्युक्तं कृतिशब्दतः ॥२३२॥

इदमिति श्रहंकृतम्,श्रन्यदिति कृत्रिमम् । ननु श्रस्य कृत्रिमत्वे किं श्रमाणिमत्याशङ्क्योक्तिमत्युक्तं कृतिशब्दत इति । श्रीपूर्वशास्त्रे हि श्रहंकृतिमत्युक्तं, कृतं कृत्रिममेवोच्यते करोतेरेवमर्थत्वात् ॥ २३२ ॥

एतदुपसंहरन्न-यद्वतारयति

इत्ययं करगास्कन्धोऽ-हंकारस्य निरूपितः । त्रिधास्य प्रकृतिस्कन्धः

सात्त्वराजसतामसः ॥ २३३ ॥

त्रिधेति सत्त्वादेरेकैकस्याङ्गित्वात् ॥ २३३ ॥ तत्र सात्त्विकस्य तावत् प्रकृतिस्कन्धतां निरू-पयति

पं॰ १० क० पु॰ इत्यस्येति पाठः।

श्लोक २३४]

नवसमाह्निकम्।

250

सत्त्वप्रधानाहंकारा-द्रोक्त्रंशस्पर्शिनः स्फुटम् । मनोबुद्धचत्त्वपट्टकं तु जातं भेदस्तु कथ्यते ॥२३४॥

प्रधानेत्यनेन एषामन्योन्यमिघुनवृत्तित्वात् गुगा-भूतयोः रजस्तमसोरिप सद्भावो दर्शितः । स्फ्रटं भोकंत्रशस्पर्शिन इति साक्षात् तत्स्वरूपप्रत्यव-मर्शात्मकत्वादहंप्रत्ययस्य । मनोबुद्ध्यच्चष्ट्कमिति 'मनःषष्टानीन्द्रियाणि' इति श्रुतेर्मनोयुक्तानि बुद्धी-न्द्रियाणीत्यर्थः । तदुक्तम्

> 'स्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासा च मनसा सह। प्रकाशान्वयतः सत्त्वात्तेजसश्च स सात्त्विकः॥'

इति । ननु एवामेकस्मादेव श्रहंकारादुत्पादेऽपि कथं मनसः सर्वमेव विषयोऽन्येषां च नियतमित्या-शङ्क्योक्तं 'भेदस्तु कथ्यते' इति । भेद इति विष-यस्य नैयत्यानैयत्याभ्यामुत्थापित इत्यर्थः ॥२३४॥

तदाह

8=€

श्रीतन्त्रालोकः।

त्रात एव विशुद्धात्म-स्वातन्त्र्याहंस्वभावतः । त्रकृत्रिमादिदं त्वन्य-दित्युक्तं कृतिशब्दतः ॥२३२॥

इदमिति श्रहंकृतम्,श्रन्यदिति कृत्रिमम् । ननु श्रस्य कृत्रिमत्वे किं प्रमाणिमत्याशङ्कयोक्तिमत्युक्तं कृतिशब्दत इति । श्रीपूर्वशास्त्रे हि श्रहंकृतिमत्युक्तं, कृतं कृत्रिममेवोच्यते करोतेरेवमर्थत्वात् ॥ २३२ ॥

एतदुपसंहरन्न-यदवतारयति

इत्ययं करगास्कन्धोऽ-हंकारस्य निरूपितः।

त्रिधास्य प्रकृतिस्कन्धः सात्त्वराजसतामसः ॥ २३३ ॥

त्रिधेति सत्त्वादेरेकैकस्याङ्गित्वात् ॥ २३३ ॥ तत्र सात्त्विकस्य तावत् प्रकृतिस्कन्धतां निरू-पयति

पं १० क० पु इत्यस्येति पाटः।

श्लोक २३४]

नवममाह्निकम्।

250

सत्त्वप्रधानाहंकारा-द्रोक्त्रंशस्पर्शिनः स्फुटम् । मनोबुद्धचत्त्वषट्कं तु जातं भेदस्तु कथ्यते ॥२३४॥

प्रधानेत्यनेन एषामन्योन्यमिष्ठुनवृत्तित्वात् गुण-भूतयोः रजस्तमसोरिष सद्भावो दर्शितः । स्फ्रटं भोकंत्रशस्पर्शिन इति साक्षात् तत्स्वरूपप्रत्यव-मश्रात्मकत्वादहंप्रत्ययस्य । मनोबुद्ध्यच्चषट्किमिति 'मनःषष्टानीन्द्रियाणि' इति श्रुतेर्भनोयुक्तानि बुद्धी-न्द्रियाणीत्यर्थः । तदुक्तम्

> 'स्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासा च मनसा सह। प्रकाशान्वयतः सत्त्वात्तेजसश्च स सात्त्विकः॥'

इति । ननु एषामेकस्मादेव ग्रहंकारादुत्पादेऽपि कथं मनसः सर्वमेव विषयोऽन्येषां च नियतमित्या-शङ्क्योक्तं 'भेदस्तु कथ्यते' इति । भेद इति विष-यस्य नैयत्यानैयत्याभ्यामुत्थापित इत्यर्थः ॥२३४॥

तदाह

श्रीतन्त्रालोकः ।

मनो यत्सर्वविषयं तेनात्र प्रविवद्धितम् । सर्वतन्मात्रकर्तृत्वं विशेषगामहंकृतेः ॥२३५॥

तेनिति मनसः सर्वविषयत्वेन हेतुनेत्यर्थः। श्रत्रेति सर्वत्र शास्त्रे, प्रविवक्षितिमिति 'भूतादेस्ता-न्मात्रः सतामसः' इत्याद्युक्तेः। तेन तमः प्रधानादहं-कारात् तन्मात्राणामुत्पादः, —इति नास्ति विवादः। तमश्र सत्त्वप्रधानेऽपि श्रहंकारे संभवेदेषामन्योन्य-मिश्रनवृत्तित्वात्। यदुक्तम्

'त्रन्योन्यमिथुनाः सर्वे सर्वे सर्वत्रगामिनः।'

इति । ततश्च तद्विशिष्टात् सान्त्विकादहंकारा-न्मनो जायते इत्यस्य सर्वविषयत्वम् । एवं यस्मात् मनसः सर्वविषयत्वम् श्चत इदं ज्ञायते — यदहंकृतः सर्वतन्मात्रकारणत्वं, येन मनसः शब्दादीनां च म्राह्ययाहकभावो भवेत् ॥ २३५ ॥

एवं चास्य बुद्ध्यादेस्त्रयस्यासाधारण्कियामु-खेनान्तःकरण्त्वमेवाह

[®] सां० २१ का०।

श्लोक २३६]

नवसमाहिकम्।

१८६

बुद्ध्यहंकृन्मनः प्राहु-वोधसंरभगौषगो । करगां वाह्यदेवैर्य-

न्नैवाप्यन्तर्भुखेः कृतम् ॥२३६॥

बोधः शब्दादेविषयस्याध्यवसायः। संरम्भोऽहमा-साभिमानः । एषणाभिच्छा संकल्पः । अत्र च क्रियात्वात् करणेन तावद्भाव्यम् । तञ्च न वक्ष्यमाणं श्रोत्रादि, तस्य बाद्यक्रियाविषयत्वात् स्रासां चान्ता-रूपत्वात्; तस्मादन्तः कृतिसाधकत्वात् तदन्यदेव स्नन्तः करणाल्यमित्युक्तं 'बुद्ध्यहंकृन्मन' इति । तदुक्तम्

'इच्हासंरम्भबोधाख्या नोक्तैः सिद्धचन्ति साधनेः। तिसद्धं करणं त्वन्तर्भनोऽहंकारबुद्धयः॥' इति । बुद्ध्यहंक्रन्मन इति द्धन्द्धः समाहारे । ननु बहिष्करणात्वेऽपि श्रोत्रादीन्येव प्रत्यावृत्त्यान्तर्भुखानि सन्ति, संभूय बोधादीनां साधनत्वं प्रतिपद्यन्ते,—इति किमन्तःकरणान्तरोपदेशेनेत्याशङ्कचाह बाह्येत्यादि । श्रन्तर्भुखानामपि बाह्येन्द्रियाणां नैव बोधादि कर्तुं शक्यिमत्यर्थः। यदि नाम हि बाह्येन्द्रियाणा बाह्यात्

श्रीतन्त्रालोकः ।

मनो यत्सर्वविषयं तेनात्र प्रविवद्धितम् । सर्वतन्मात्रकर्तृत्वं विशेषगामहंकृतेः ॥२३५॥

तेनित मनसः सर्वविषयत्वेन हेतुनेत्यर्थः। ग्रत्नेति सर्वत्र शास्त्रे, प्रविवक्षितिमिति 'भूतादेस्ता-न्मात्रः सतामसः' इत्याद्युक्तेः। तेन तमः प्रधानादहं-कारात् तन्मात्राणामुत्पादः, —इति नास्ति विवादः। तमश्च सत्त्वप्रधानेऽपि ग्रहंकारे संभवेदेषामन्योन्य-मिथुनवृत्तित्वात्। यदुक्तम्

'त्रन्योन्यमिथुनाः सर्वे सर्वे सर्वत्रगामिनः।'

इति । ततश्च तद्विशिष्टात् सात्त्विकादहंकारा-न्मनो जायते इत्यस्य सर्वविषयत्वम् । एवं यस्मात् मनसः सर्वविषयत्वम् श्चत इदं ज्ञायते — यदहंकृतः सर्वतन्मात्रकारणत्वं, येन मनसः शब्दादीनां च ग्राह्यग्राहकभावो भवेत् ॥ २३५॥

एवं चास्य बुद्ध्यादेस्त्रयस्यासाधारण्कियामु-खेनान्तःकरण्त्वमेवाह

[#] सां० २४ का०।

श्लोक २३६]

नवसमाह्निकम् ।

१८६

बुद्ध्यहंकृन्मनः प्राहु-बोधसंरभगौषगो । करगां बाह्यदेवेर्य-

न्नैवाप्यन्तर्भुखेः कृतम् ॥२३६॥

बोधः शब्दादेविषयस्याध्यवसायः। संरम्भोऽहमा-तमाभिमानः । एषण्मिच्छा संकल्पः। त्रत्र च क्रियात्वात् करणेन तावद्भाव्यम् । तच्च न वक्ष्यमाणं श्रोत्रादि, तस्य बाह्यक्रियाविषयत्वात् श्रासां चान्ता-रूपत्वात्; तस्मादन्तः कृतिसाधकत्वात् तदन्यदेव श्रन्तः करणाष्व्यमित्युक्तं 'बुद्ध्यहंकुन्मन' इति । तदक्तम्

'इच्हासंरम्भनोधाल्या नोक्तैः सिद्धचन्ति साधनेः। तिसद्धं करणं त्वन्तर्भनोऽहंकारनुद्धयः॥' इति । बुद्ध्यहंकुन्मन इति द्वन्द्वः समाहारे । ननु बहिष्करणत्वेऽपि श्रोत्रादीन्येव प्रत्यावृत्त्यान्तर्भुखानि सन्ति, संभूय बोधादीनां साधनत्वं प्रतिपद्यन्ते,—इति किमन्तःकरणान्तरोपदेशेनेत्याशङ्कत्याह बाह्येत्यादि । श्रन्तर्भुखानामपि बाह्येन्द्रियाणां नैव बोधादि कर्तुं शक्यिमत्यर्थः। यदि नाम हि बाह्येन्द्रियाणा बाह्यात्

श्रीतन्त्रालोकः ।

प्रत्यावृत्त्यान्तर्मुखतया संभूय बोधादि कुर्युः तच्छ-ब्दाद्यालोचनावसरे बोधादेरिप उपलम्भो न स्यात्। एषां हि बहिरसंहतानां शब्दाद्यालोचनिमष्टम्, अन्त-र्मुखतायां च संहतानां बोधादिकमिति कथमेतत् एकस्मिन्नेव काले भवेत्; दृश्यते च युगपदेतदिति न युक्तमुक्तं 'बाह्येन्द्रियाएयेव अन्तर्मुखानि सन्ति संभूय बोधादेः साधनम्' इति। तदुक्तम्

> 'त्रन्तर्मुखगतानां च चित्ताद्यर्थं प्रकुर्वताम् । बाह्यार्थबुद्धिभिः साकं न स्युरिच्छादिकाः क्रियाः॥'

इति॥ २३६॥

ननु चैतन्याविभागवर्त्ती प्राण एव बोधािंद विद्ध्यादिति किमेभिरन्तःकरणैरित्याशङ्क्याह

प्रागाश्च नान्तःकरगां

जडत्वात् प्रेरगात्मनः ।

पयत्नेच्छाविबोधांश-

हेतुत्वादिति निश्चितम् ॥ २३७॥

प्राणश्च जडत्वान्नान्तःकरणं भवेदिति निश्चितम्,— इति संबन्धः। ननु जडमपि वास्यादि कर्त्रा प्रेर्यसार्णं करणं दृष्टिमित्याशङ्क्योक्तं 'प्रेरणात्मनः प्रयत्नेच्छा- श्लोक २३८]

नवसमाह्निकम्।

१स१

विवोधांशहेतुत्वात्' इति । प्रेर्यमाणं हि करणं प्रयत्नं विना न भवेत्, प्रयत्नश्चेच्छापूर्वकः, इच्छा च बोधपूर्वि-केति प्राणस्यान्तः करणात्वाभ्युपगमेऽपि बोधादिका-योपपादकेन करणान्तरेण ध्यवश्यभाव्यमिति किं बुद्ध्यादिभिरपराद्धम् । तदुक्तम्

'अन्येऽन्तःकरणं प्राणिमिच्छन्ति व्यक्तचेतनम् । प्रयत्नेन विना सोऽस्ति तत्सिद्धौ करणं तु किम् ॥' इति ॥ २३७ ॥

नन्वन्तारूपत्वाविशेषात् एकमेवान्तःकरणमस्तु, किमस्य त्रेविध्येनेत्याशङ्क्याह

> त्रवसायोऽभिमानश्च कल्पना चेति न क्रिया। एकरूपा ततस्त्रित्वं

युक्तमन्तःकृतौ स्फुटम् ॥२३८॥

नैकरूपा क्रियेति स्यति-मन्यति-क्लुपीनां भिन्न-त्वात् । श्रन्यव्यवच्छेदेनाभिमतस्य श्रवसायो हि एषामेकविषयत्वेऽपि विभिन्नं कार्यं भवेदिति भावः। तदुक्तम्

पं ३ कः ग॰ पु॰ कार्यापयिकेनेति पाठः।

श्रीतन्त्रालोकः ।

प्रत्यावृत्त्यान्तर्मुखतया संभूय बोधादि कुर्युः तच्छ-ब्दाद्यालोचनावसरे बोधादेरिय उपलम्भो न स्यात्। एषां हि बहिरसंहतानां शब्दाद्यालोचनिमष्टम्, अन्त-र्मुखतायां च संहतानां बोधादिकमिति कथमेतत् एकस्मिन्नेव काले भवेत्; दृश्यते च युगपदेतदिति न युक्तमुक्तं 'बाह्येन्द्रियाएयेव स्नन्तर्मुखानि सन्ति संभूय बोधादेः साधनम्' इति। तदुक्तम्

> 'अन्तर्मुखगतानां च चित्ताद्यर्थं प्रकुर्वताम् । बाह्यार्थबुद्धिभिः साकं न स्युरिच्छादिकाः क्रियाः॥'

इति॥ २३६॥

ननु चैतन्याविभागवर्ती प्राण एव बोधादि विद्ध्यादिति किमेभिरन्तःकरणैरित्याशङ्क्याह

प्रागाश्च नान्तःकरगां

जडत्वात् पेरगात्मनः।

पयत्नेच्छाविबोधांश-

हेतुत्वादिति निश्चितम् ॥ २३७॥

प्राणश्च जडत्वान्नान्तःकरणं भवेदिति निश्चितम्,— इति संबन्धः। ननु जडमपि वास्यादि कर्त्रा प्रेर्यमार्णं करणं दृष्टमित्याशङ्क्योक्तं 'प्रेरणात्मनः प्रयक्षेच्छा- श्लोक २३८]

नवसमाह्निकम्।

१२१

विवोधांशहेतुत्वात्' इति । प्रेर्यमाणं हि करणं प्रयत्नं विना न भवेत्, प्रयत्नश्चेच्छापूर्वकः, इच्छा च बोधपूर्वि-केति प्राणस्यान्तःकरण्यत्वाभ्युपगमेऽपि बोधादिका-योपपादकेन करणान्तरेण ध्यवश्यभाव्यमिति किं बुद्ध्यादिभिरपराद्धम् । तदुक्तम्

'अन्येऽन्तःकरणं प्राणिमिच्छन्ति व्यक्तचेतनम् । प्रयत्नेन विना सोऽस्ति तत्सिद्धौ करणं तु किम् ॥' इति ॥ २३७ ॥

नन्वन्तारूपत्वाविशेषात् एकमेवान्तःकरणमस्तु, किमस्य त्रेविध्येनेत्याशङ्क्याह

> त्रवसायोऽभिमानश्च कल्पना चेति न क्रिया। एकरूपा ततस्त्रित्वं

युक्तमन्तःकृतौ स्फुटम् ॥२३८॥

नैकरूपा क्रियेति स्यति-मन्यति-क्लपीनां भिन्न-त्वात् । श्रन्यव्यवच्छेदेनाभिमतस्य श्रवसायो हि एषामेकविषयत्वेऽपि विभिन्नं कार्यं भवेदिति भावः। तदुक्तम्

पं ३ क ग पु कार्यापयिकेनेति पाटः।

श्रीतन्त्रालोकः ।

'क्जिपिर्मितिः स्यतिश्चैव जाता भिन्नार्थवाचकाः । इच्छासंरम्भबोधार्थास्तेनान्तःकरणं त्रिधा ॥'

इति ॥ २३८ ॥

नन्वसंविदितं तावत्करणं न स्यात्, बुद्धिश्च मनो-ऽहंकारवन्न संवेद्या, – इति कथमस्याः करणात्वं युज्यते, – इत्याशङ्क्याह

> न च बुद्धिरसंवेद्या करगात्वान्मनो यद्या । प्रधानवदसंवेद्य-

> > बुद्धिवादस्तदुज्भितः ॥ २३६ ॥

'श्रसंवेद्यबुद्धिवाद' इति सांख्याभ्युपगतः । श्रयं चात्र प्रयोगः – बुद्धिः संवेद्या करण्त्वात्, यत् करणं तत् संवेद्यं यथा मनः, यन्न संवेद्यं तन्न करणं यथा प्रधानं, बुद्धिश्च करणं; तस्मात् संवेद्या,—इति । संवे-द्यत्वे च श्रस्या गुणान्वितत्वं हेतुः प्रधानेनानेका-न्तिक इति

> 'तुल्ये गुणान्वितत्वे तु संवेद्यं चित्तमिष्यते । बुद्धिश्चापि ह्यसंवेद्या धन्या तार्किकता तव ॥'

इत्याचुपेक्ष्यम् ॥ २३६ ॥

श्लोक २४०]

नवसमाह्निकम्।

१स३

ननु भवतु एवमन्तःकरणानां, बुद्धीन्द्रयाणां पुनर्मनोवदाहंकारिकत्वेऽपि नियतविषयत्वे किं निमित्तमित्याशङ्क्याह

> शब्दतन्मात्रहेतुत्व-विशिष्टा या त्वहंकृतिः । सा श्रोत्रे करगां याव-द्र्ष्यागो गन्धत्वभेदिता ॥२४०॥

श्रहंकारस्य झनसि जन्ये हि श्रविशेषेण तन्मात्र-कर्तृत्ववैशिष्ट्यं प्रयोजकं, बुद्धीन्द्रियवर्गे तु नैयत्येन; येनैषां नियतिवषयत्वं भवेत् । यदुक्तम्

> 'मनिस जन्ये सर्वतन्मात्रजननसामर्थ्ययुक्तः स जनकः, श्रोत्रे तु शब्दजननसामर्थ्यवि-शिष्ट इति, यावत् द्वाणे गन्धजननयोग्यतायुक्तः।'

(तं० सा० द ग्रा०)

इति । एवं चाहंकारिकत्वादेव एषां विषयेषु नियमो-यच्छ्रोत्रं शब्दमेवैकं यह्णाति न स्पर्शादि, त्वक् च स्पर्शमेवैकं नेतरत्, यावत् घाणं गन्धमेवै-कमिति । थैः पुनः

'न चाप्यहंक्रतो जन्म नियमे कारगां मम।'

24

पं० ७ क० पु० विभेदितेति पाठः।

श्रीतन्त्रालीकः ।

इत्याद्युक्तं, तदहंकारस्वरूपनिरूपणानभिज्ञत्वमे-वैतेषाम् ॥ २४० ॥

नन्वेषामन्येग्रीह्यग्राहकभावे नियमान्यथानुप-पत्त्या भौतिकत्वमुक्तम् । यदाहुः

'व्राग्यरसनचक्षुरुत्वक्र्श्रोत्राग्यीन्द्रियाणि भूतेभ्यः।' (न्या० सू० १।१।१२)

इति । तेन पार्थिवत्वात् घाणं गन्धस्येव याहकं न रसादेर्यावदाकाशरूपत्वात् श्रोत्रं शब्दस्येव याहकं न स्पर्शादेरिति, श्रयुक्तं चैतदित्याह

भौतिकत्वमतोऽप्यस्तु नियमाद्विषयेष्वलम् ।

श्रतः तत्तदृवृत्तिविशिष्टाहंकारजन्यतयेव विषय-नियमस्य सिद्धत्वात् हेतोः, एषां विषयेषु नियमात् यद्भौतिकत्वमपि श्रन्येरुक्तं, तद्दलमस्तु न किंचिदे-तद्दाच्यमित्यर्थः । एवं हि उच्यमाने वायुरपि त्वगिन्द्रियमाद्यः स्यात् तत्प्रकृतिकत्वात् तस्यः न चेष्यते भवद्भिः वायोरमाद्यत्वेनाभ्युपगमात् ; द्वी-न्द्रियमाद्यं हि द्रव्यं दार्शनं स्पार्शनं च, वायुश्च द्रव्यमिति कथमेकेन्द्रियमाद्यतामियात् । किं च त्विग- श्लोक २४१]

नवसमाह्निकम्।

१स्प

निद्रयं पृथिव्यादिद्रव्यत्रितयं तद्गतांश्च यथोक्तल-चणान् स्पर्शान्न गृहीयात् वायुप्रकृतिकत्वात् तस्य, प्रकृतिप्रक्रमेणेव च प्राह्मग्राह्मभावनियमस्योक्त-त्वात्। एवं चचुरापे तेजोद्रव्यं तद्गतमेव च रूपं गृहीयात् न पृथिव्याद्यपि, तेजःप्रकृतित्वादस्य। एवं कर्मणि सामान्ये समवाये चेन्द्रियप्रत्यक्षत्वं न स्यात्, इन्द्रियाणां भौतिकत्वात्, एषां चातदा-त्मकत्वात्, दृश्यते चैतत्सर्वः; तस्मान्न भौतिकानी-निद्रयाणि,—इति वाच्यम्। यद्गोगकारिकाः

> 'चतुर्द्रव्यगतान् रपर्शाश्चतुरो मरुतः क्रमात्। द्रव्याणां त्रितयं चैव गृह्णाति न च मारुतम्॥ त्रीणि द्रव्याणि चक्षुश्च तेषु रूपाणि चैव हि। ग्रतो न नियमोऽक्षाणां विषयाणां च कल्पने॥ भौतिकत्वाच नियमे कर्मसामान्ययोः स्फुटम्। देवेम्यो बुद्धयो न स्युः समवाये च देहिनः॥'

इति ॥

ननु इन्द्रियाणां प्रकृतिनियमे विषयनियमाख्यां युक्तिमन्यथोपपादयता भवता भौतिकत्वं ताविन्न-

पं ०१० ख० ग० पु० मारुतः क्रतुरिति पाठः ।

83-8

श्रीतन्त्रालोकः ।

रस्तम्; त्राहंकारिकत्वे पुनः का युक्तिरित्याश-ङ्क्याह

> त्र्रहं शृगोिम पश्यामि जिघ्रामीत्यादिसंविदि ॥२४१॥ त्र्रहंतानुगमादाहं -कारिकत्वं स्फुटं स्थितम् ।

त्रादिशब्दात् स्पृशामि रसयामीति। स्फुटमिति स्वानुभवसिद्धमेवेत्यर्थः॥ २४१॥

एषां चाहंकारिकत्वादेव करणत्वं घटते, ना-न्यथा, – इत्याह

> करणात्वमतो युक्तं कर्त्रशस्टक्त्वयोगतः ॥ २४२ ॥ कर्तुर्विभिन्नं करगां प्रयत्वात् करगां कुतः ।

श्रतः त्राहंकारिकत्वात् श्रहंपरामर्शानुवेधात् कर्त्रशस्पर्शित्वात् एषां करणत्वं युक्तम्; श्रन्यथा हि कर्तुश्चेत् विभिन्नं करणमिष्यते, तत् प्रेर्यत्वात्

पं १७ क॰ ख॰ पु॰ प्रेरकत्वादिति पाउः।

श्लोक २४४] नवममाहिकम्।

8 20

करणमेव कुतो भवेत्, श्रिपि तु प्रेरणविषयत्वात् कर्मेत्यर्थः ॥२४२॥

न च त्रकरिया क्रिया अवेदिति तत्र करणा-न्तरमन्वेष्यम् ; तच्च कर्तुर्विभिन्नत्वात् प्रेर्यमेवेति, तत्रान्यत् करणिमत्यनवस्था स्यादित्याह

> करगान्तरवाञ्कायां भवेत्तत्रानवस्थितिः ॥२४३॥

एवं हि देहादौ यहीताभिमानः संकुचितः प्रमा-ता स्वयमेव स्वं वषुः पृथक्कृत्यैवाहन्तासंस्पर्शात् स्वाङ्गरूपमपि श्रोत्रादि शब्दादिविषयतया तदा-लोचनिक्रयादौ साधनतां नयेत्, तदाह

> तस्मात् स्वातन्त्रययोगेन कर्ता स्वं भेदयन् वपुः । कर्माशस्पर्शिनं स्वांशं करगाीकुरुते स्वयम् ॥२४४॥

तस्मादिति कर्तुविभेदकरणत्वस्यानुपपन्नत्वात्। स्वातन्त्र्ययोगेनेति कर्तृतावशेनेत्यर्थः । कर्माशस्प-

१स्ट

श्रीतन्त्रालोकः।

र्शिनमिति शब्दादिविषयसंबद्धमित्यर्थः । स्वांश-मिति श्रोत्रादिरूपम् ॥२४४॥

ननु यद्येवं तत् कथं 'कुठारेण छिनात्ते' इत्यादौ कर्तुर्विभिन्नस्यापि कुठारादेः करण्यत्वं स्यादित्या-शङ्क्याह

> करगाीकृततत्स्वांश-तन्मयीभावनावशात् ।

करगाीकुरुतेऽत्यन्त-व्यतिरिक्तं कुठारवत् ॥२४५॥

संकुचित एव हि प्रमाता करणीकृतेन तेन बुद्धिकर्मेन्द्रियाद्यात्मना स्वांशेन यत् तन्मयीभावन-मविभागाभिमानः, तन्महिम्ना व्यतिरिक्तहस्ता-दिकमपेक्ष्य अत्यन्तव्यतिरिक्तमपि कुठारादिकं करणीकुरुते, ब्रिदिक्रियायां साधकतमतां नयेदि-त्यर्थः। एवं कर्तुः स्व एवांशः पृथक् कृतः, — इति मुख्यतया करणतामियादिति सिद्धम् ॥२४४॥

तदाह

श्लोक २४८]

नवममाह्निकम्।

१स्स

तेनाशुद्धैव विद्यास्य सामान्यं करगां पुरा। ज्ञप्तौ कृतौ तु सामान्यं कला करगामुच्यते॥ २४६॥

पुरेति पूर्वम् । विद्याकलयोरेव हि श्रनन्तरं वुद्धिकर्मेन्द्रियाद्यात्मा विशेषवपुःप्रसरः ॥२४६॥ ननु कला सर्वत्र प्रयोजककर्तृत्वेनोक्ता, – इति कथिमहास्याः करण्यत्वेनािसधानिमत्याह

ननु श्रीमन्मतङ्गादौ कलायाः कर्तृतोदिता । तस्यां सत्यां हि विद्याद्याः करगात्वार्हताजुषः ॥२४७॥

कर्तृप्रयुक्तानामेव हि करणादिभावो भवेदिति भावः॥२४७॥

तदेव प्रतिविधत्ते

उच्यते कर्तृतैवोक्ता करगात्वे प्रयोजिका । १स्ट

श्रीतन्त्रालोकः ।

शिनमिति शब्दादिविषयसंबद्धमित्यर्थः । स्वांश-मिति श्रोत्रादिरूपम् ॥२४४॥

ननु यद्येवं तत् कथं 'कुठारेण छिनत्ति' इत्यादी कर्तुर्विभिन्नस्यापि कुठारादेः करणत्वं स्यादित्या-शङ्क्याह

करगाीकृततत्स्वांशतन्मयीभावनावशात् ।
करगाीकुरुतेऽत्यन्तव्यतिरिक्तं कुठारवत् ॥२४५॥

संकुचित एव हि प्रमाता करणीकृतेन तेन बुद्धिकर्मेन्द्रियाद्यात्मना स्वांशेन यत् तन्मयीभावन-मविभागाभिमानः, तन्महिम्ना व्यतिरिक्तहस्ता-दिकमपेक्ष्य अत्यन्तव्यतिरिक्तमपि कुठारादिकं करणीकुरुते, छिदिक्रियायां साधकतमतां नयेदि-त्यर्थः। एवं कर्तुः स्व एवांशः पृथक् कृतः, — इति मुख्यतया करणतामियादिति सिद्धम् ॥२४४॥

तदाह

श्लोक २४८ ी

नवसमाह्निकम्।

१स्स

तेनाशुद्धैव विद्यास्य सामान्यं करगां पुरा । ज्ञप्तौ कृतौ तु सामान्यं कला करगामुच्यते ॥ २४६ ॥

पुरेति पूर्वम् । विद्याकलयोरेव हि श्रनन्तरं वुद्धिकर्मेन्द्रियाद्यात्मा विशेषवपुःप्रसरः ॥२४६॥ ननु कला सर्वत्र प्रयोजककर्तृत्वेनोक्ता, – इति कथिमहास्याः करणत्वेनाभिधानिमत्याह

ननु श्रीमन्मतङ्गादौ कलायाः कर्तृतोदिता । तस्यां सत्यां हि विद्याद्याः करगात्वार्हताजुषः ॥२४७॥

कर्तृप्रयुक्तानामेव हि करणादिभावो भवेदिति भावः॥२४७॥

तदेव प्रतिविधत्ते

उच्यते कर्तृतैवोक्ता करगात्वे प्रयोजिका ।

श्रीतन्त्रालोकः।

तया विना तु नान्येषां करगाानां स्थितिर्यतः ॥२४८॥

'करणत्व' इति सतीत्यर्थः । 'प्रयोजिका' इति मुख्या, करणत्वं पुनरस्या श्रमुख्यमित्यर्थसिद्धम् । कर्तृत्वस्येव हि व्यतिरेकमुखेन मुख्यतायां हेतुः तया विनेत्यादि ॥ २४५ ॥

त्रस्याः प्रयोजककर्तृत्वाभिधानात् न करणवर्गा-न्तःपातः, – इत्याह

> त्र्रतोऽ सामान्यकरगा-वर्गात् तत्र एथक् कृता ।

पृथक्कृता इति करणत्वस्यामुख्यत्वात् ॥

ननु यद्येवं तत्कथं विद्यावत् कर्त्रशस्पशित्वात् कलाया त्रपि मुख्यं करणत्वमुक्तमित्याशङ्क्याह

> विद्यां विना हि नान्येषां करगानां निजा स्थितिः ॥२४६॥ कलां विना न तस्याश्च कर्तृत्वे ज्ञातृता यतः ।

श्लोक २५१]

नवसमाह्निकम्।

२०१

कलाविद्ये ततः पुंसो मुख्यं तत्करगां विदुः ॥२५०॥

श्रन्येषामिति कर्तुः कथंचिद्विभिन्नानामन्तर्वाहि-करणानाम्; एषां हि कथंचिद्धेदेऽपि स्वांशरूप-विद्याद्यविभागभावनया करण्त्वं भवेदिति भावः। तस्या विद्यायाश्च न निजा स्थितिरिति संबन्धः। यतः कर्तृत्वे ज्ञातृता भवेत्, निह कर्तृत्वं विना ज्ञान-कियायामिप कर्तृत्वं भवेदिति भावः। तत इति विद्याया श्रिष करण्त्वस्य कलाधीनत्वात्। यदधीनं हि श्रन्यस्य करण्त्वं तस्यापि हस्ताधीनकरण्-भावदात्रादिवत् करण्त्वं दृष्टम्॥ २५०॥

ननु चचुरादेरिव रूपादौ कानयोर्विवेकेन कर-णत्वं दृष्टम्, – इत्याशङ्क्य प्रागुक्तं हेतुतया निर्दि-शन्नाह

> त्रात एव विहीनेऽपि बुद्धिकर्मेन्द्रियेः कचित् । त्रान्धे पङ्गो रूपगति-प्रकाशो न न भासते ॥ २५१ ॥

२६

श्रीतन्त्रालोकः।

तया विना तु नान्येषां करगाानां स्थितिर्यतः ॥२४८॥

'करणत्व' इति सतीत्यर्थः । 'प्रयोजिका' इति मुख्या, करणत्वं पुनरस्या श्रमुख्यमित्यर्थसिद्धम् । कर्तृत्वस्येव हि व्यतिरेकमुखेन मुख्यतायां हेतुः तया विनेत्यादि ॥ २४५ ॥

ग्रस्याः प्रयोजककर्तृत्वाभिधानात् न करणवर्गा-न्तःपातः, – इत्याह

> त्र्रतोऽ सामान्यकरगा-वर्गात् तत्र एथक् कृता ।

पृथक्कृता इति करणत्वस्यामुख्यत्वात् ॥

ननु यद्येवं तत्कथं विद्यावत् कर्त्रशस्पशित्वात् कलाया त्रपि मुख्यं करणत्वमुक्तमित्याशङ्क्याह

> विद्यां विना हि नान्येषां करगानां निजा स्थितिः ॥२४६॥ कलां विना न तस्याश्च कर्तृत्वे ज्ञातृता यतः ।

श्लोक २५१]

नवममाह्निकम्।

208

कलाविद्ये ततः पुंसो मुख्यं तत्करगां विदुः ॥२५०॥

श्रन्येषामिति कर्तुः कथंचिद्विभिन्नानामन्तर्वाहि-करणानाम्; एषां हि कथंचिद्धेदेऽपि स्वांशरूप-विद्याद्यविभागभावनया करण्यत्वं भवेदिति भावः। तस्या विद्यायाश्च न निजा स्थितिरिति संबन्धः। यतः कर्तृत्वे ज्ञातृता भवेत्, निह् कर्तृत्वं विना ज्ञान-कियायामिष कर्तृत्वं भवेदिति भावः। तत इति विद्याया श्रिष करण्यत्वस्य कलाधीनत्वात्। यदधीनं हि श्रन्यस्य करण्यत्वं तस्यापि हस्ताधीनकरण्-भावदात्रादिवत् करण्यत्वं दष्टम्॥ २५०॥

ननु चचुरादेरिव रूपादौ कानयोर्विवेकेन कर-णत्वं दृष्टम्, – इत्याशङ्क्य प्रागुक्तं द्वेतुतया निर्दि-शन्नाह

> त्रात एव विहीनेऽपि बुद्धिकर्मेन्द्रियेः कचित् । त्रान्धे पङ्गो रूपगति-प्रकाशो न न भासते ॥ २५१ ॥

२६

श्रीतन्त्राखोकः।

श्रत एव विद्याकलयोर्मुख्यकरणत्वात् कचित् काले कदाचिदित्यर्थः । श्रन्ध इति पङ्गाविति च बुद्धिकर्मेन्द्रियहीनत्वोपलक्षणमेतत् । न न भासते श्रिपतु भासते एवेत्यर्थः ॥ २५१ ॥

ननु यदि स्त्रन्धादीनामपि रूपादि भायात्, तत् कृतं बुद्धिकर्मेन्द्रियैरित्याशङ्क्याह

> किंतु सामान्यकरगा-बलाद्वेदोऽपि तादृशि ।

तादृशि इति सामान्यरूपे एवेत्यर्थः ॥ तदाह

> रूपसामान्य एवान्धः प्रतिपत्तिं प्रपद्यते ॥२५२॥

श्रन्धादीनामिष हि श्रस्माकिमव मेर्वपरपार्श्व-वर्तिषु पदार्थेषु सामान्यात्मना रूपादौ प्रतिभासो भवेत्; श्रनुह्णिखतरूपादिप्रतिभासत्वे हि एषां बाह्यमर्थं प्रति प्रवृत्तिरेव न स्यात् ॥२५२॥

एवमेतत् प्रसङ्गादिभधाय प्रकृतमेवाह

श्लोक २५४]

नवममाह्निकम्।

२०३

तत एव त्वहंकारात् तन्मात्रस्पर्शिनोऽधिकम् । कर्मेन्द्रियागाि वाक्पागाि-पायूपस्थाङ्घि जज्ञिरे ॥ २५३॥

ततिस्त्रस्कन्धतयोक्तादहंकारादित्यधः। ननु सत्त्व-प्रधानेऽपि ऋहंकारे तन्मात्रस्पर्श उक्तः,— इति ततोऽ-स्य को विशेषः,— इत्याशङ्क्योक्तम् श्राधिकं त्विति । ज्ञानदशायां हि उपकान्तोऽपि तत्स्पर्श इह किया-प्रधानतया कार्यपर्यन्तीभृत इत्यर्थः। श्रनेन चास्य राजसत्वं प्रकाशितम्। तदुक्तम्

> 'वाणी पाणी भगः पायुः पादी चेति रजोद्भवाः। कर्मान्वयाद्रजोभूयान् गर्वो वैकारिकोऽत्र यः॥'

इति । वक्ष्यति च 'उक्त इन्द्रियवर्गोऽयमहंकारात् तु राजसात्।' (९ । २७१)

इति ॥ २५३ ॥

श्रत्र च प्राग्वदेवाईकारानुवेधात् श्राहंकारिकत्वं स्फुटयति

> वच्म्याददे त्यजाम्याशु विसृजामि व्रजामि च ।

श्रीतन्त्राखेकः।

श्रत एव विद्याकलयोर्मुख्यकरणत्वात् कचित् काले कदाचिदित्यर्थः । श्रन्ध इति पङ्गाविति च बुद्धिकर्मेन्द्रियहीनत्वोपलक्षणमेतत् । न न भासते श्रिपतु भासते एवेत्यर्थः ॥ २५१ ॥

ननु यदि स्त्रन्धादीनामपि रूपादि भायात्, तत् कृतं बुद्धिकर्मेन्द्रियौरित्याशङ्क्याह

> किंतु सामान्यकरगा-बलाद्देयेऽपि तादृशि ।

तादृशि इति सामान्यरूपे एवेत्यर्थः ॥ तदाह

> रूपसामान्य एवान्धः प्रतिपत्तिं प्रपद्यते ॥२५२॥

श्रन्धादीनामिप हि श्रस्माकिमव मेर्वपरपार्श्व-वर्तिषु पदार्थेषु सामान्यात्मना रूपादौ प्रतिभासो भवेत्; श्रनुह्णिखतरूपादिप्रतिभासत्वे हि एषां बाह्यमर्थं प्रति प्रवृत्तिरेव न स्यात् ॥२५२॥

एवमेतत् प्रसङ्गादिभधाय प्रकृतमेवाह

श्लोक २५४]

नवसमाहिकम्।

२०३

तत एव त्वहंकारात् तन्मात्रस्पर्शिनोऽधिकम् । कर्मेन्द्रियागाि वाक्पागाि-पायूपस्थाङ्घि जिज्ञरे ॥ २५३॥

ततिस्त्रस्कन्धतयोक्तादहंकारादित्यधः। ननु सत्त्व-प्रधानेऽपि ऋहंकारे तन्मात्रस्पर्श उक्तः,— इति ततोऽ-स्य को विशेषः,— इत्याशङ्क्योक्तम् श्राधिकं त्विति । ज्ञानदशायां हि उपकान्तोऽपि तत्स्पर्श इह किया-प्रधानतया कार्यपर्यन्तीभृत इत्यर्थः। श्रनेन चास्य राजसत्वं प्रकाशितम्। तदुक्तम्

> 'वाणी पाणी भगः पायुः पादी चेति रजोद्भवाः। कर्मान्वयाद्रजोभूयान् गर्वो वैकारिकोऽत्र यः॥'

इति । वक्ष्यति च 'उक्त इन्द्रियवर्गोऽयमहंकारात् तु राजसात्।' (९ । २७१)

इति ॥ २५३ ॥

श्रत्र च प्राग्वदेवाहंकारानुवेधात् श्राहंकारिकत्वं स्फुटयति

> वच्म्याददे त्यजाम्याशु विसृजामि व्रजामि च ।

श्रीतन्त्रालोकः ।

इति याहंक्रिया कार्य-त्तमा कर्मेन्द्रियं तु तत् ॥२५४॥ विस्रजामीति विसर्गस्यानन्दफलत्वात् । ननु बुद्धीन्द्रियेष्विप श्रहन्तानुवेधोऽस्ति,—इति कस्तेभ्य एषां विशेषः,—इत्याशङ्क्योक्तं कार्यच्चमेति । एषां चाहंक्रियाकार्यत्वेऽपि सामानाधिकरण्यनिर्देशेऽय-माशयो–यद्धिष्ठानमात्रं नेन्द्रियमिति ॥२५४॥

श्रत श्राह

तेन च्छिन्नकरस्यास्ति हस्तः कर्मेन्द्रियात्मकः ।

तेनेति कार्यचमाहंकियामयत्वेन हेतुनेत्यर्थः। श्रहंकिया च सर्वशरीराधिष्ठानेति तान्यपि तथेति सिद्धम्। यद्वक्ष्यति

> तस्मात् कर्मेन्द्रियाण्याहुस्त्वग्वद्याप्तृि मुख्यतः । तत्स्थाने वृत्तिमन्तीति.....।' (९।२६०)

इति । 'कर्मेन्द्रियात्मको हस्त' इति प्रत्यक्षाधिष्ठा-नातिरिक्तवृत्तिः कर्त्रशतयाधिष्ठातृरूपः ॥

ननु यद्येवं तत्कथं पञ्चाङ्ग्रुलावेव पाग्गीन्द्रिय-तया व्यवहारः, – इत्याशङ्क्याह श्लोक २५६]

नवसमाहिकम्।

204

तस्य प्रधानाधिष्टानं

परं पञ्चाङ्गुितः करः ॥ २५५ ॥ प्रधानेत्यनेन अप्रधानमि श्रिधिष्टानान्तरमस्या-स्तीत्यावेदितम्; अत एव छिन्नकरादेर्मुखादिनापि श्रादानं स्यात् ॥२५५॥

ननु तिर्यगादीनां मुखेनापि श्रादानं संभवेत्, किन्तु न तत् पाणीन्द्रियकरण्कम्; श्रात्मनो हि भोगायतनं शरीरं तैस्तैः स्वावयवैरेव तत्तत्कर्म-फलोपभोगं संपादयतीत्याशङ्क्याह

मुखेनापि यदादानं
तत्र यत् करगां स्थितम् ।
स पागािरेव करगां
विना किं संभवेत् क्रिया ॥२५६॥
तत्रेति त्रादानिकयायां स्थितिमिति न तूक्तं
मुखादिः स्रत्र हि तृतीयाश्रुत्या प्रकृत्यर्थनिवेशि करणत्वं वाच्यम् । प्रकृत्यर्थश्च मुखं, न च तस्य करणता युज्यते भौतिकतया कर्त्रशस्पर्शशून्यत्वातः;
न च कर्तुरत्यन्ताविभोदि करणं भवति, – इति समन-

श्रीतन्त्रालोकः ।

इति याहंक्रिया कार्य-त्त्वमा कर्मेन्द्रियं तु तत् ॥२५४॥ विस्रजामीति विसर्गस्यानन्दफलत्वात् । ननु बुद्धीन्द्रियेष्विप श्रहन्तानुवेधोऽस्ति,—इति कस्तेभ्य एषां विशेषः,—इत्याशङ्क्योक्तं कार्यक्तमेति । एषां

चाहंकियाकार्यत्वेऽपि सामानाधिकरएयनिर्देशेऽय-माशयो-यद्धिष्टानमात्रं नेन्द्रियमिति ॥२५४॥

श्रत श्राह

तेन च्छिन्नकरस्यास्ति हस्तः कर्मेन्द्रियात्मकः ।

तेनेति कार्यचमाहंकियामयत्वेन हेतुनेत्यर्थः। श्रहंकिया च सर्वशरीराधिष्टानेति तान्यपि तथेति सिद्धम्। यद्वक्ष्यति

> तस्मात् कर्मेन्द्रियाण्याहुस्त्वग्वद्याप्तॄि मुख्यतः । तत्स्थाने वृत्तिमन्तीति....।' (९।२६०)

इति । 'कर्मेन्द्रियात्मको हस्त' इति प्रत्यक्षाधिष्ठा-नातिरिक्तवृत्तिः कर्त्रंशतयाधिष्ठातृरूपः ॥

ननु यद्येवं तत्कथं पञ्चाङ्ग्रुलावेव पाग्गीन्द्रिय-तया व्यवहारः, – इत्याशङ्क्याह श्लोक २५६]

नवसमाह्निकम्।

२०४

तस्य प्रधानाधिष्ठानं

परं पञ्चाङ्गुितः करः ॥ २५५ ॥ प्रधानेत्यनेन स्त्रप्रधानमि स्त्रिधिष्ठानान्तरमस्या-स्तीत्यावेदितम्; स्त्रत एव छिन्नकरादेर्मुखादिनापि स्रादानं स्यात् ॥२५५॥

ननु तिर्थगादीनां मुखेनापि श्रादानं संभवेत्, किन्तु न तत् पाणीन्द्रियकरण्कम्; श्रात्मनो हि भोगायतनं शरीरं तैस्तैः स्वावयवैरेव तत्तत्कर्म-फलोपभोगं संपादयतीत्याशङ्क्याह

मुखेनापि यदादानं
तत्र यत् करगां स्थितम् ।
स पागािरेव करगां
विना किं संभवेत् क्रिया ॥२५६॥
तत्रेति त्रादानिकयायां स्थितिमिति न तृक्तं
मुखादिः स्रत्र हि तृतीयाश्रुत्या प्रकृत्यर्थनिवेशि करणत्वं वाच्यम् । प्रकृत्यर्थश्च मुखं, न च तस्य करणता युज्यते भौतिकतया कर्त्रशस्पर्शशृन्यत्वातः ;
न च कर्तुरत्यन्ताविभोदि करणं भवति, – इति समन-

श्रीतन्त्रालोकः ।

न्तरमेवोपपादितम्; तेन तल्लक्षितं तदिधिष्ठानमेव कर्त्रशस्पिशं किंचिदभ्युपेयं, यत्र तृतीयार्थः करणत्वं पर्यवस्येत्, तच्च पाणीन्द्रियमित्युक्तम् 'स पाणिरेव' इति । ततश्च त्रिधिष्ठानमालपाग्याद्यभिष्ठायम्

> 'ईषद्विहारादानादि दृष्टं लूनाङ्घ्रिपाणिषु'। (न्या० मं ८ ग्रा०)

इत्यादि प्रलिपतमेव परैः। ननु दृष्टं मुखादि क्लृप्तम्, श्रदृष्टं तु करणं कल्प्यम्।

'क्लृप्तकल्प्यविरोधे च क्लृप्तः क्लृप्तपरिग्रहः।'

इति न्यायेन कलृप्तपरिग्रह एवात्र न्याय्यः, — इति किंमेतदुक्तमित्याशङ्क्योक्तं 'करणं विना किं संभ-वत् क्रिया' इति । मुखादि हि श्रवयवतया कलृषं न करणतया, निह श्रस्य तथाभावो युज्यते इत्युक्तम् । श्रतश्चान्यदेव करणतया कल्प्यं — यदकरणिका क्रिया न संभवेत्—इति ॥२५६॥

एवं हि बुद्धीन्द्रियकल्पनमिप श्रफलमेव भवे-दित्याह

> तथाभावे तु बुद्धयत्ते-रपि किं स्यात्प्रयोजनम् ।

२०६

श्लोक २५८]

नवममाहिकम्।

200

तु-शब्दो हेतौ ॥

ननु बुद्धिः करणापेक्षा, -- इत्यादानाद्यपि करणा-पेक्षामिति किमिदं चाशेन पश्चाशदिव साध्यते,--इत्याशङ्क्याह

> दर्शनं करगापित्तं क्रियात्वादिति चोच्यते ॥ २५७॥ परेर्गमौ तु करगा नेष्यते चेति विस्मयः।

परैरिति नैयायिकादिभिः। यदाहुः

'गन्धाद्यपलिब्धिकिया करणपूर्विका क्रियात्वात् हिदिकियावत्।'

इति । गमाविति पादेन्द्रियवृत्त्यात्मिकायां गम-निक्रयायामित्यर्थः । एतच्च श्रादानादेरिप उपलच्च-णम् । विस्मय इति, एवं हि क्रियात्वस्य हेतोरने-कान्तिकत्वं स्यात् – यदकरणपूर्विकापि गमिकिया भवेत् --इति । श्रतश्च दर्शनिक्रयायामिष करणपूर्वकत्वं न सिद्ध्येत्, -- इत्याश्चर्यमिदं नैयायिकस्य – यदितः संधीयमानमितस्त्रुट्याति – इति । इदं चास्य महा-

श्रीतन्त्रालोकः ।

२०६

न्तरमेवोपपादितम्; तेन तल्लक्षितं तदिधिष्ठानमेव कर्त्रशस्पिशे किंचिदभ्युपेयं, यत्र तृतीयार्थः करणत्वं पर्यवस्येत्, तच्च पाणीन्द्रियमित्युक्तम् 'स पाणिरेव' इति । ततश्च त्रिधिष्ठानमालपाणयाद्यभिष्ठायम्

> 'ईषद्विहारादानादि दृष्टं लूनाङ्घ्रिपाणिषु'। (न्या० मं ८ ग्रा०)

इत्यादि प्रलिपतमेव परेः। ननु दृष्टं मुखादि क्लृप्तम्, श्रदृष्टं तु करणं कल्प्यम्।

'क्लृप्तकल्प्यविरोधे च क्लृप्तः क्लृप्तपरिग्रहः।'

इति न्यायेन कलृप्तपरिग्रह एवात्र न्याय्यः,—इति किंमेतदुक्तमित्याशङ्क्योक्तं 'करणं विना किं संभ-वत् क्रिया' इति । मुखादि हि श्रवयवतया कलृष्तं न करण्तया, नहि श्रस्य तथाभावो युज्यते इत्युक्तम् । श्रतश्चान्यदेव करण्तया कल्प्यं — यदकर्ण्यिका क्रिया न संभवेत्—इति ॥२५६॥

एवं हि बुद्धीन्द्रियकल्पनमपि श्रफलमेव भवे-दित्याह

> तथाभावे तु बुद्धयत्त्रै-रपि किं स्यात्प्रयोजनम् ।

CC-0. In Public Domain.Funding by MoE-IKS

श्लोक २५८]

नवसमाहिकम्।

200

तु-शब्दो हेतौ ॥

ननु बुद्धिः करणापेक्षा, -- इत्यादानाद्यपि करणा-पेक्षामिति किमिदं चाशेन पश्चाशदिव साध्यते,-इत्याशङ्क्याह

> दर्शनं करगापित्तं क्रियात्वादिति चोच्यते ॥ २५७॥ परेर्गमौ तु करगां नेष्यते चेति विस्मयः।

परैरिति नैयायिकादिभिः। यदाहुः

'गन्धाद्यपलिब्धिकिया करणपूर्विका क्रियात्वात् हिदिकियावत् ।'

इति । गमाविति पादेन्द्रियवृत्त्यात्मिकायां गम-निक्रयायामित्यर्थः । एतच्च श्रादानादेरपि उपलच्च-णम् । विस्मय इति, एवं हि क्रियात्वस्य हेतोरनै-कान्तिकत्वं स्यात् – यदकरणपूर्विकापि गमिकिया भवेत् - इति । श्रतश्च दर्शनिक्रयायामपि करणपूर्वकत्वं न सिद्ध्येत्, -- इत्याश्चर्यमिदं नैयायिकस्य – यदितः संधीयमानमितस्त्रुट्याति – इति । इदं चास्य महा-

श्रीतन्त्रालीकः।

श्चर्यं - यदेतद्दर्शने गमनादिकमेव पञ्चधा कर्म, ज्ञाना-दिरेव चात्मनो नवधा विशेषग्रणः । तत्र मुख्यिकि-यायामपि गमौ न करणपूर्वकत्वं, गुणात्मनो ज्ञानस्य च करणपूर्वकत्वमित्यपूर्वमभिधानमिति ॥ २५७॥

तदाह

गमनोत्त्तेपगादिनि मुख्यं कर्मोपलम्भनम् ॥२५८॥ पुनर्गुगाः क्रिया त्वेषा वैयाकरगादर्शने ।

उपलम्भनमिति दर्शनात्म ज्ञानम् । यदुक्तम् 'उत्क्षेपणावक्षेपणाकुश्चनप्रसारणगमनानि पश्चैव कर्माणि।' इति,

'बुद्धिसुखदुःखेच्छा-द्देष-प्रयद्धधर्माधर्मभावनात्मानो विशेषगुणाः' इति च। ननु जानातेर्धातोर्र्धः क्रियेव ज्ञानं न गुणः, -- इत्याह क्रिया त्वेषेत्यादि। वैयाकरणो हि एवमाचक्षाणो न दुष्यति, यस्य क्रियावचनो धातुरि-ति सामयिको नियमः। नैयायिकादेः पुनर्ज्ञानस्य गु-णगणमध्यपाठात् कथमेवमभिधानं संगच्छताम् ; श्रतश्च एतदस्य स्ववचनविरुद्धमेव — यत् गुणत्वेऽपि श्लोक २६१]

नवममाह्निकम्।

30€

ज्ञानस्य क्रियात्वात् करणपूर्वकत्वमभ्युपेयते न क्रिया-त्वेऽपि गमनादाविति ॥ २५८॥

तदेवाह

क्रिया करगापूर्वेति व्याप्त्या करगापूर्वकम् ॥ २५६ ॥ ज्ञानं नादानिमत्येतत् रुफुटमान्ध्यविजृम्भितम् ।

त्रान्ध्यविजृक्तिमतिमिति पूर्वापरापरामशीत्मा व्या-मोह इत्यर्थः ॥ २५६ ॥

ननु न वयं गमनादावकरणपूर्वकत्वमुपगच्छामः, किंतु नियतपादेन्द्रियादिकरणपूर्वकत्वं नेच्छामः— यत् छूनाङ्घयोऽपि जान्वादिना गच्छन्ति, उरगाश्चो-रसापीति तदाशङ्क्रयाह

> तस्मात् कर्मेन्द्रियाग्याहु-स्त्वग्वद्रव्याप्तॄिशा मुख्यतः ॥२६०॥ तत्स्थाने द्यतिमन्तीति मतङ्गे गुरवो मम ।

पं• १० क० ख० ग० पु० श्रपूर्वकरणेति पाठः ।

श्रीतन्त्रालोकः ।

श्चर्यं - यदेतद्दर्शने गमनादिकमेव पञ्चधा कर्म, ज्ञाना-दिरेव चात्मनो नवधा विशेषगुणः । तत्र मुख्यकि-यायामपि गमो न करणपूर्वकत्वं, गुणात्मनो ज्ञानस्य च करणपूर्वकत्वमित्यपूर्वमभिधानमिति ॥ २५७॥

तदाह

गमनोत्त्वेपगादिनि मुख्यं कर्मोपलम्भनम् ॥२५८॥ पुनर्गुगाः क्रिया त्वेषा वैयाकरगादर्शने ।

उपलम्भनमिति दर्शनात्म ज्ञानम् । यदुक्तम् 'उत्क्षेपणावक्षेपणाकुश्चनप्रसारणगमनानि पश्चेव कर्माणि ।' इति,

'बुद्धिसुखदुःखेच्छा-द्रेष-प्रयत्नधर्माधर्मभावनात्मानो विशेषगुणाः' इति च। ननु जानातेर्धातोर्र्यः क्रियेव ज्ञानं न गुणः, -- इत्याह क्रिया त्वेषेत्यादि। वैयाकरणो हि एवमाचक्षाणो न दुष्यति, यस्य क्रियावचनो धातुरि-ति सामयिको नियमः। नैयायिकादेः पुनर्ज्ञानस्य गु-णगणमध्यपाठात् कथमेवमभिधानं संगच्छताम् ; श्रतश्च एतदस्य स्ववचनविरुद्धमेव — यत् गुण्यत्वेऽपि श्लोक २६१]

नवममाहिकम्।

30€

ज्ञानस्य क्रियात्वात् कररापूर्वकत्वमभ्युपेयते न क्रिया-त्वेऽपि गमनादाविति ॥ २५⊏॥

तदेवाह

क्रिया करगापूर्वेति व्याप्त्या करगापूर्वकम् ॥ २५६ ॥ ज्ञानं नादानिमत्येतत् रुफुटमान्ध्यविजृम्भितम् ।

त्र्यान्ध्यविजृक्तिमतिमिति पूर्वापरापरामशीत्मा व्या-मोह इत्यर्थः ॥ २५६ ॥

ननु न वयं गमनादावकरणपूर्वकत्वमुपगच्छामः, किंतु नियतपादेन्द्रियादिकरणपूर्वकत्वं नेच्छामः— यत् छूनाङ्घयोऽपि जान्वादिना गच्छन्ति, उरगाश्चो-रसापीति तदाशङ्क्रयाह

> तस्मात् कर्मेन्द्रियाग्याहु-स्त्वग्वद्व्याप्तॄिशा मुख्यतः ॥२६०॥ तस्याने वृत्तिमन्तीति मतङ्गे गुरवो मम ।

पं० १० क० ख० ग० पु० श्रपूर्वकरणेति पाटः।

श्रीतन्त्रालीकः ।

280

तस्मात् यथोक्तयुक्त्या पादादेरिषष्ठानमात्रस्य पादादीन्द्रियत्वाभावात् हेतोः त्विगिन्द्रियवत् नि-त्विलशरीरव्यापकानि कर्मेन्द्रियाणि त्राहंकारि-केन्द्रियवादिनः समाचल्युः; किंतु तस्मिन् पादादा-विषष्ठानात्मिन स्थाने मुख्यतो वृत्तिमन्ति, येन सर्वेषां तत्रेव इन्द्रियत्वाभिमानः; वस्तुतः पुनः सकलमेवेषां शरीरमिष्ठेयम्; त्रत एवेषां यत्र कचन कार्यदर्शनमविरुद्धम् । न चैतदस्माभिः स्वोपज्ञ-मित्युक्तम् भतङ्गे गुरवो मम' इति । मतङ्गशास्त्र-व्याख्यातारः श्रीमदनिरुद्धप्रभृतय इत्यर्षः ॥२६०॥

ननु भवत्वेवं – यत् गत्यादिकाः क्रियाः पादादि-करणपूर्वकत्वं विना न सिद्धचन्ति, – इति; पश्चेव कर्मेन्द्रियाणि, – इति तु कुतोऽयं नियमो यदन्यान्यपि तान्यापतन्ति, निगरणादीणां कर्मान्तराणामपि भावात्। यदाहुः

'कण्ठोऽत्रनिगरणेन स्तनकलशालिङ्गनादिना वक्षः । भारवहनेन चांसद्वयमिन्द्रियमुच्यते न कथम् ॥' (न्या० मं० द श्रा०) इति । तत् कग्ठादेरिप निगरणादिकियान्यथा- श्लोक २६३]

नवसमाहिकम्।

288

नुपपत्त्या कर्मेन्द्रियत्वं वाच्यम्,--इत्यपरिनिष्टि-तानि कर्मेन्द्रियाणि स्युरिति, तदाह

> नन्वन्यान्यपि कर्मागा सन्ति भूयांसि तत्कृते ॥ २६१ ॥ करगान्यपि वाच्यानि तथा चात्तेष्वनिष्ठितिः।

ननु किमिहानेनोक्तेन फलं, यदन्येरेवेतत् परि-हतमित्याह

> नन्वेतत् खेटपालाद्यै-र्निराकारि न कर्मगाम् ॥ २६२ ॥ यत्साधनं तदत्तं स्यात् किंतु कस्यापि कर्मगाः ।

खेटपालाचैरिति श्रीमत्सचोज्योतिःप्रभृति-भिरित्यर्थः । यदाहुः

> 'ग्रानन्दादिभिरेभिस्तु कर्मभिः परिभाषितैः। कर्मेन्द्रियाण्यतो नेषामानन्त्यं कर्मणां वशात्॥'

इति । एतदेव व्याचल्युरिपः; न मयैतदुच्यते – यत् कर्मसाधनं तत्कर्मेन्द्रियमितिः; त्रापि तु यान्येषा-

शीतन्त्रालोकः।

288

इह खलु सर्वस्यैव हेयहानायादेयादानाय तद्-भयरूपाय तदुभयरूपतापरिहारेण स्वरूपविश्रान्तये च श्रनुसंधिश्चतुर्धा भियते, - इति तन्निमित्तं कर्मापि तथा भवेतु; यत् यस्मादेवंविधं कर्म, तत् तस्मात बहिः क्रमेण पायुपादपाणिप्रजननसंज्ञं चतुर्विध-मेव करणं भवतीति संबन्धः । यद्यपि सर्व-क्रियाणां संयोगविभागवत्त्वमस्ति, तथापि विशेषतो गतिक्रियाया – ग्रामप्राप्त्यादिलक्ष्योकफलोहेशेन प्रवृ-त्तायां हि तस्यां तत्तदेशत्यागपुरःसरीकारेण देशा-न्तरादानमेव रूपम्-इति हानादानात्मकैककर्मविष-यत्वं पादेन्द्रियस्य, श्रत एव द्वयायेत्युक्तम् । स्वरूप-विश्रान्तिश्च त्रत्र निर्वृत्यपरपर्यायानन्दानुभवमात्ररू-पतोच्यते । तत्र हि कथंचित् त्यागोपादानपूर्वक-त्वेऽपि 'इदं हेयमिद्मुपादेयम्' इति क्षोभः प्रशा-म्येत् । प्राणाश्रयमिति, वाचो हि प्राण एवाधिष्टा-निमति तमेवाधिकृत्य इयं वचनिक्रयायां साधक-तमतामियात् ; त्यागादि चतुर्विधमपि कर्म लब्धसत्ता-कस्य भवेत्। सिद्धमेव हि वस्तु त्यज्यते चोपादीयते

पं॰ ११ क॰ ख॰ पु॰ पादेन्द्रियस्याभिधा द्वयायेति पाठ :।

च विश्रान्तिधामतयानुमीयते च। वचनात्मकं पुनः कर्म शब्दजनन एव व्याप्रियते, — इत्यस्य पूर्वेभ्यो विशेषः । श्रत एव तुशब्दो व्यतिरेके । ननु प्राग्ग एव विचित्रस्थानकरणसंयोगविभागाभ्यां विचित्रवर्णात्मकं शब्दं जनयेत्, - इति किं वागिन्दि-येगा स्यात् । यदाहुः

'वायुर्नाभेरुत्थित उरसि विस्तीर्थः कण्ठे विवर्तते मूर्धानमाहत्य परावृत्तो वक्त्रे चरन् विविधान् शब्दान् अभिव्यनित ।'

इति । नैतत् ; एवं हि विचित्रवर्णात्मकः शब्दः सर्व-कालमुच्चरन्नेव भवेत् । निह स कोऽपि कालचणोऽस्ति यत्र प्राणः तत्तिद्वित्रस्थानकरणसंयोगिवभाग-भागी न प्रवहेत् । तस्मात् तदितिरक्तेन वागिन्दि-येण भाव्यम् , यदिधष्ठानात् प्राणः शब्दजन्मिन प्रभवेत्, इतरथा च नेति ॥ २६७ ॥

ननु बुद्धीन्द्रियाणामालोचनं वृत्तिरित्युक्तं, कर्में-

न्द्रियाणां का वृत्तिरित्याशङ्क्याह उक्ताः समासतश्चेषां

चित्रा इति हानादानादिरूपत्वात्। समासत इति

श्रीतन्त्रालीकः।

२१६

निखिलकर्मान्तरस्वीकारात्; नहि एतदतिरिक्तं कर्मान्तरं किंचित् संभवेदिति भावः। स्रत एव कर्मान्तराभावात् करणान्तरमपि न प्रकल्प्यम्, एतावतेव तत्स्वीकारसिद्धेः॥२६८॥

तदाह

तदेतद्वचितिरिक्तं हि
न कर्म कापि दृश्यते।
तत्कस्यार्थे प्रकल्प्येयमिन्द्रियागामनिष्ठितिः॥२६६॥

कस्यार्थ इति किमर्थमित्यर्थः ॥ २६६ ॥
नन्वेवं पञ्च कर्मेन्द्रियाणि, पञ्चेवेषां नियता हानाचा वृत्तयः,-इत्युक्तम, तदेषां पाणिना विहरणमिष पादेन चादानमिष, – इत्यन्योन्यस्य वृत्तिसांकर्यं कृत-स्त्यमित्याशङ्क्वाह

> एतत्कर्तव्यचक्रं त-दसांकर्येगा कुर्वते। त्रातािगा सहग्रस्या तु बुद्धचन्ते संकरं जडाः॥ २७०॥

इलोक २७१

नवसमाह्निकम् ।

२१७

तदेतदिति हानादानादि। स्रसांकर्येग्रोतिः निह्न विहरणं पाणिः करोति स्रादानं वा पादः, किन्तु एकस्मिन्नेवाधिष्ठाने पादः पाणिश्च विहरणं चादानं च यथाक्रमं कुरुतः सर्वशरीरव्यापकत्वात् एषां, पञ्चाङ्गुलादेश्च शरीरावयवस्य मुख्याधिष्ठानत्वात्। सहवृत्त्येति एकाधिष्ठानगतत्वेनेत्यर्थः। जडा इति स्त्रधिष्ठानाधिष्ठेयविभागमजानाना इत्यर्थः। एवं हि चच्चःश्रवसामेकस्मिन्नेव गोलके दर्शनश्रव-णशक्तिसंभवात् वृत्तिसांकर्येण बुद्धीन्द्रियाणामिप स्रभावो भवेत्॥ २७०॥

एवमक्षपादादिमतं प्रक्षिप्य स्वमतमेव उपसंहरति

उक्त इन्द्रियवर्गोऽय-महंकारात् तु राजसात् ।

श्रयमिति प्रकान्तत्वात् कर्मेन्द्रियरूपः॥

एवमहंकारस्य सात्विकराजसतया प्रकृतिस्क-

न्धतामभिधाय तामसतयाप्याह

तमःप्रधानाहंकाराद्

भोक्त्रंशच्छादनात्मनः ॥ २७१ ॥

२८

श्रीतन्त्राखोकः ।

भूतादिनाम्नस्तन्मात्र-पश्चकं भूतकारगाम् ।

'भोक्त्रंशच्छादनात्मन' इति भोग्यांशस्योद्भूत-तया प्राधान्यात् । श्रस्य च भूतादिनामत्वे भूत-कारणतन्मात्रकारणत्वं निमित्तमित्युक्तं भूतकारण-मिति । उक्तं च

'शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पश्चमः। गुणा विशिष्टास्तन्मात्रास्तन्मात्रपदयोजिताः॥ प्रकाशकर्मकृद्धगेवैजक्षण्यात् तमोभवाः। प्रकाश्यत्वाच्च भूतादिरहंकारोऽत्र तामसः।'

इति ॥२७१॥

ननु कथमेतदुक्तं 'यद्राजसादहंकारात् कर्मे-निद्रयवर्गो जात' इति । एवं हि सांख्याः प्रति-पन्नवन्तो—यत् सात्त्विकादहंकारात् मनोबुद्धीन्द्रियवर्गः प्रवृत्तः, तामसात्तन्मात्रवर्गों, राजसात् पुनरुभय-मिति । यदाहुः

> 'सात्त्विक एकादशकः प्रवर्तते वैक्कतादहंकारात् । भूतादेस्तान्मात्रः स तामसस्तैजसादुमयम् ॥' (सां० २५ का०)

श्लोक २७३]

नवममाह्निकम्।

₹ १€

इति, तदाह

मनोबुद्ध्यत्त्वकर्मात्त्-वर्गस्तन्मात्रवर्गकः ॥ २७२ ॥ इत्यत्र राजसाहंकु-द्योगः संश्लेषको द्वये ।

श्रत्र द्वये इति इन्द्रियेकादशके तन्मात्रपञ्चके च। संद्रलेषक इति कार्यजननौन्मुख्यात्मसंधानाधायक-त्वात्। सान्त्विको ह्यहंकार इन्द्रियभावेन प्रवर्तमानो निष्क्रियत्वात् राजसं प्रवर्तकत्वेनाकाङ्क्षति, तामसो ऽपि तन्मात्रभावेन प्रवर्तमान इति॥ २७२॥

ननु किमनेन सेद्धान्तिकेन मतेनोपन्यस्तेन सांख्य-मतेन वा, इह खलु श्रीपूर्वशास्त्रमधिकृत्य तान्वि-कस्य कार्यकारणभावस्य निरूपणं प्रक्रान्तम् । तत्र च

'तित्रधा तैजसात् तस्मान्मनोऽक्षेशमजायत। वैकारिकात् तताऽक्षाणि तन्मात्राणि तृतीयकात्॥' (मा०१।३१) इत्युक्तम्। एवमाशङ्कां गर्भीकृत्य तत्रेव व्याख्या-भेदं तावत् दर्शयति

पं १२ कः पुः नयेनेति पाठः।

श्रीतन्त्रालोकः ।

श्रन्ये त्वाहुर्मनो जातं
राजसाहंकृतेर्यतः ॥२७३॥
समस्तेन्द्रियसंचारचतुरं लघु वेगवत् ।
श्रन्ये तु सात्त्विकात् स्वान्तं
बुद्धिकर्मेन्द्रियागा तु ॥२७४॥
राजसाद्याहकयाद्यभागस्पर्शीन मन्वते ।

राजसाहंक्रतेरिति तेजसशब्दाभिहितायाः। बाह्ये-निद्रयाणि च मनोधिष्ठितान्येव स्वविषयेषु प्रवर्ति-तुमुत्सहन्ते इत्युक्तं 'लघु' कृत्वा 'समस्तेन्द्रियसंचार-चतुरम्' इति। स्रतएव सकलबाह्येन्द्रियाधिष्ठातृत्वात् इहाक्षेशमित्युक्तम् । यदभिप्रायेणीवान्यैः

'युगपज्ज्ञानानुपपत्तिर्भनसो लिङ्गम्।'(न्या० सू० १।१।१६) इत्युक्तम् । ननु

'सुगन्धिं शीतलां दीर्घामश्रतः शुष्कशष्कुलीम् । कपिलब्रह्मणः सन्ति युगपत्पश्चबुद्धयः ॥' इत्यादिभङ्ग्या युगपज्ज्ञानोत्पादोऽपि दृश्यते,—इत्या-शङ्क्योक्तं वेगवदिति, श्चाशु संचारीत्यर्थः । तेनोत्प- लदलशतसूचीव्यतिभेदन्यायेनात्र स्थितोऽपि क्रमो न विभाव्यते, — इति भावः । एवं चास्य क्रियावत्त्वा-द्रजोगुणान्वयः, — इति युक्तमुक्तं 'राजसाहंक्रतेर्मनो जातम्' इति । एवं पारिशेष्याद्वैकारिकशब्दाभिधे-यात् सात्त्विकादहंकारात् बुद्धिकर्मेन्द्रियाणि,—इति सिद्धम्। सात्त्विकादिति तेजसशब्दाभिहितात्, तेजसो हि प्रकाशरूपत्वात् तथात्वम्,—इत्येवमुक्तम्। राजसा-दिति वैकारिकशब्दाभिहितात्, विशिष्टक्रियाप्राधा-न्याच्च श्रस्येवमभिधानम् । श्रतएव तत्संश्लेषवत्त्वात् 'ग्राहकग्राह्यभागस्पर्शीनि' इत्युक्तम् ॥२७४॥

सेंद्वान्तिकास्तु नैतदनुमन्यन्ते, - इत्याह

खेटपालास्तु मन्यन्ते कर्मेन्द्रियगगाः स्फुटम् ॥२७५॥

राजसाहंकृतेर्जातो रजसः कर्मता यतः ।

राजसाहं क्रतेरिति न पुनः सान्विकां हक्तेः, कारणा-नुविधायित्वं हि नाम तत्कार्यत्वे नियामकम्। बुद्धी-

श्रीतन्त्रालोकः ।

२२२

न्द्रियवर्गश्च प्रकाशकः कर्मेन्द्रियवर्गश्च कर्मकृत्, – इति तथानुरूपादेवाहंकारात् श्रनयोरुद्भवो न्याय्यः । यदुक्तम्

> 'समनोबुद्धिदेवानां गणो यस्मात् प्रकाशकः। तस्मात् स सान्विकाज्ञातः स्वानुरूपादहंकुतः॥'

इति ।

'राजसस्तेजसाद्दर्गः कमीक्षाणां तु कर्मकृत् । जातः कार्यस्य येनेह कारणानुविधायिता ॥'

इति च। श्रन्यथा पुनरेषां संभवे कलृते सर्वविकारेषु कारणाव्यवस्था प्रसज्येत। एवं हि तन्मात्रवर्गस्यापि तस्मादेव कस्मान्न संभवो भवेत् तामसाद्वाहंकारात वर्गद्वयस्यापीति। यदाहुः

> 'विनिवारियतुं शक्या नाव्यवस्था विकारगा। सात्त्विकात् संभवे क्लूप्ते सात्त्वराजसवर्गयोः॥'

इति ॥ २७५ ॥

ननु त्रास्तामेतत् न वयमत्र विप्रतिपद्यामहे, 'चित्रो हि कार्यकारणभावः' इत्युपपादितम्।श्रीपूर्व-शास्त्रे पुनः किं न्याय्यमिति चिन्तनीयम्, तद-धिकारेगीव हि तात्त्विकः कार्यकारणभावो निरूपिय-तुमुपक्रान्तः। स्रत त्राह श्लोक २७८]

नवसमाहिकम्।

२२३

श्रीपूर्वशास्त्रे तु मनो राजसात् सात्त्विकात्पुनः ॥२७६॥ इन्द्रियागाि समस्तानि युक्तं चैतद्विभाति नः ।

श्रीपूर्वशास्त्रे पुनरेतदेव युक्तमस्माकं विभाति-यन्मनो राजसादहंकाराज्ञातं बुद्धिकर्मेन्द्रियाणि तु सात्त्विकादिति। चोऽवधारणे भिन्नक्रमः॥ २७६॥ युक्तत्वमेवात्रोपदर्शयति

> तथाहि बाह्यस्तीना-मत्तागाां स्तिभासने ॥ २७७॥ स्रालोचने शक्तिरन्त-यीजने मनसः पुनः ।

बाह्यवृत्तीनामचाणामिति, बाह्यानां चजुरादीनां दशानामिन्द्रियाणामित्यर्थः । एषां चाविकल्पनिज-वृत्तिभासनात्मन्यालोचनमात्र एव सामर्थ्यमित्युक्तं 'वृत्तिभासने त्रालोचने शक्तिः' – इति। वस्त्वित पाठे तु तद्धिगमात्मनीत्यर्थः। इयांस्तु विशेषः – यत् बुद्धी-न्द्रियेष्वालोचनानुपाती वचनादिरूपः क्रियांशः परि-

श्रोतन्त्रालोकः ।

२२४

स्फुरित स सर्व एव बुद्धचादिप्रमातृविश्रान्तिसतत्त्वो भेदाभेदमयसंबन्धमूलोऽन्तयोंजनात्मा मनसो व्या-पारः, क्रिया हि बहिर्बहूनां क्रमिकाणां क्षणानामन्तः-प्रमातृमयतयैकता नाम, न चाविकल्पदशायामेवं-भावो भवेत् , एकैकस्मिन्नाभासचागेऽनुभवस्य वृत्तेः। तेन 'वच्म्यहम्' इत्यादौ संभवतः प्रमातुः प्रथम-विकल्पतया वचनादिविषयस्य शब्दादेः कर्त्रशस्पर्शा-वरोहेण कार्यांशस्पर्शोंद्रेकादीषत्परिस्फुरणं कर्मेन्द्रियाणां मुख्या वृत्तिः, येनास्य मूकाादैवलचार्यं स्यात्; वचनादिक्रिया तु वैकल्पिकतया मायाप्रमातुः मानस एव व्यापारः॥ २७७॥

नन्वत्र किं प्रमाणिमत्याशङ्क्याह

उक्तं च गुरुगा कुर्या-न्मनोऽनुव्यवसायि सत् ॥ २७८॥ तद्द्रयालम्बना मातृ-व्यापारात्मक्रिया इति ।

गुरुगोति श्रीप्रत्यभिज्ञाकृता । यदुक्तं तत्र 'तदृद्वयाजम्बना एता मनोऽनुव्यवसायि सत् ।

करोति मानृञ्यापारमयीः कर्मादिकल्पनाः ॥ (ई० प्र०२।२।३)

स्रोक २८०]

नवममाह्निकम् ।

२२५

इति । मन एव हि कल्पनानन्तरं चनुरादिव्यव-सितमपि अर्थमनुव्यवस्यन्निश्चयदशामधिशाययत् तदेकानेकरूपं द्वयमवलम्बमाना एताः क्रियादि-कल्पनाः कुर्यात्, एतावत्येव च मायाप्रमातुः प्रमात्त-त्विमत्युक्तं 'मातृव्यापारात्म' इति ।

'निर्विकलपदशायां हि सोऽयमेश्वरो भावः पशोरिप।' इत्यादिनीत्या तत्तदर्थजातमभेदेनेव परिस्फुरेत्,— इति कथं भेदाभेदमयी लोकयात्रा निर्वहेत् ॥२७८॥

तन्मात्राणि पुनरत्र भूतादेस्तामसादेवाहंकारा-दित्याह

> तान्मात्रस्तु गर्गा ध्वान्त-प्रधानाया ऋहंकृतेः ॥२७६॥

ननु बुद्धिकर्मेन्द्रियवर्गद्वयवत् तान्मात्रोऽपि वर्गः सान्त्रिकादेवाहंकारात् कथं नोदियात् ? इत्याशङ्-क्याह

स्रत्राविवादः सर्वस्य याद्योपक्रम एव हि । नहि स्रत्र कश्चिद्विप्रतिपद्यते - यत् वरणात्मनो

श्रीतन्त्राखीकः।

ग्राह्यस्यायमुपक्रम इति । श्रतएवायं प्रकाश्यो न तु प्रकाशकः तदस्य सान्त्रिकादहंकारात् कथमुत्पत्तिः स्यात् । तदुक्तम्

'मात्रावर्गोऽप्यहंकाराद्वर्गद्वयविलक्षगः। प्रकाश्यस्तामसस्तस्माज्जातो भूतादिसंज्ञितात् ॥'

इति ॥२७६॥

तन्मात्रवर्गमेव विभज्य दर्शयति
पृष्टिव्यां सौरभान्यादिविचित्रे गन्धमगृडले ॥२८०॥
यत्सामान्यं हि गन्धत्वं
गन्धतन्मात्रनाम तत्।

श्चन्यत् श्रसीरभम् । श्चादिशब्दः प्रकारे । तेन तीत्रमन्दादेस्तत्प्रयुक्ततया घृतचतजादिसंबन्धिनश्च गन्धस्य ग्रहण्म् । तदुक्तं भूपरीक्षायाम्

'चृतक्षतजपकान्नमदिरागन्धसंयुता ।'

इति । विचित्र इति विशेषात्मनीत्यर्थः । सामा-न्यमित्यविशेषः । ग्रविशेषनिष्टेरेव हि विशेषैर्भा- प्रलोक २८१] नवसमाहिकम्।

२२७

व्यमिति भावः। श्रत एव चानुद्धिन्नविशेषतया स गन्धादिरेव केवलस्तन्मात्र इत्युक्तम् ॥२८०॥ तच्च सामान्यरूपत्वादेव श्रशेषविशेषान्वयात् व्यापीत्याह

> व्यापकं तत एवोक्तं सहेतुत्वातु न ध्रुवम् ॥ २८१॥ स्वकारगो तिरोभूति-ध्वंसो यत्तेन नाधुवम् ।

न चैतदेशानविद्यक्तरवात् कालेनापि अनविद्यक्तः मित्युक्तं 'सहेतुत्वानु न ध्रुवम्' इति । कृतकं हि न जातु नित्यं भवेत्, —इति भावः । एवमप्यन्ते विनाशदर्शनाभावात् नैतद्विनश्वरमित्युक्तं 'नाध्रुवम्' इति । यस्मादस्मन्मते स्वस्मिन्नेव कारणे प्रकीनत्वं नाम नाशो, यदन्तविपरिवर्तिन एवार्थस्य बहिरव-भासो नाम कार्यत्वं, पुनस्तत्रेव विश्रान्तिनांश इति । तेन नैतत् कूटस्थनित्यम्, श्रिप तु परिणामिनि-त्यम्, इति सिद्धम् ॥ २८१ ॥

श्रीतन्त्रालोकः।

एवं रसादिशब्दान्त-तन्मात्रेष्वपि योजना ॥ २८२ ॥

ननु किमेभिः परोक्षेरिवशेषैः, विशेषा एव प्रत्यचा स्त्रभ्युपगम्यन्तां, यद्दशादियं सकलेव लोकयात्रा सिध्येत् ? इत्याशङ्कचाह्य

> विशेषागाां यतोऽवश्यं दशा प्रागविशेषिगाी ।

ग्रवश्यमिति, कार्यापेक्षया हि कारगीन भाव्य-

मिति भावः।

एषामेव प्रकृतिरूपतां निरूपयति

त्तुभितं शब्दतन्मात्रं

चित्राकाराः श्रतीर्दधत् ॥ २८३ ॥

नभः शब्दोऽवकाशात्मा

वाच्याध्याससहो यतः।

तदेतत्स्पर्शतन्मात्र-

योगात् प्रच्वोभमागतम् ॥२८४॥

वायुतामेति तेनात्र

शब्दस्पर्शोभयात्मता ।

जुभितिमिति कार्यजननोन्मुखिमित्यर्थः । चित्राकारा विशेषरूपाः श्रुतीर्दधत्, —इत्यनेनास्य शब्देकगुणत्वमुक्तम् । ननु शब्द एव कथं नभो भवेदित्याशङ्क्योक्तं 'शब्द' इत्यादि । यतः शब्दोऽवकाशातमा श्रवकाशात्मत्वात् नभसोऽनुगुणं कारणमित्यर्थः । श्रवकाशात्मत्वेऽिष श्रस्य हेतुः 'वाच्याध्याससह' इति । तेन यथा शब्दः स्वात्मिन वाच्यस्य
श्रध्याससहत्वादवकाशतां ददाति तथा तत्कार्य
श्राकाशोऽिष सर्वस्योति । तदिति शब्दतन्मात्रम् ।
तेनेति शब्दस्पर्शतन्मात्रकारणत्वेन हेतुना 'शब्दस्पर्शोभयात्मता' इति शब्दस्पर्शोभयगुणत्वम्
इत्यर्थः ॥२८४॥

नन्वन्येराकाशैकगुगाः शब्दः,-इत्युक्तम् । यदाहुः

'तत्राकाशस्य गुणाः शब्दसंख्यापरिमाण-

पृथक्त्वसंयोगविभागाः।'

इति, तत्कथमिह वायोरिप तद्गुणत्वमुच्यते ? इत्याशङ्क्याह

> त्र्यन्ये त्वाहुर्ध्वनिः खेक-गुगास्तदपि युज्यते ॥२८५॥

श्रीतन्त्रालोकः ।

यतो वायुर्निजं रूपं लभते न विनाम्बरात् । उत्तरोत्तरभूतेषु पूर्वपूर्वस्थितिर्यतः ॥ २८६ ॥ तत एव मरुद्वयोम्रो-रवियोगो मिथः स्मृतः ।

तिदिति शब्दस्याकाशगुण्यतं, यतो वायुरम्बरं विना निजं रूपमेव न लभते, तत्सहचरितस्वभाव एवेत्यर्थः। यदुत्तरोत्तरस्मिन् वाय्वादो भूते पूर्वपूर्व-स्याकाशादेः स्थितिरित्याकाशस्य वायोश्च परस्परम-वियोगः स्मृत इति। तदुक्तम्

> 'त्रत एव स्पर्श एव वायुः तथा चोत्तरोत्तरस्य पूर्व पूर्व भूतं कारणमाहुः।'

इति । श्रतश्च तत्सहचरितस्याकाशस्येवायं मुख्य-तया गुणः, वायोस्तु तत्साहचर्यादुपचरित इति॥२८६॥

> शब्दस्पर्शौ तु रूपेगा समं प्रत्तोभमागतौ ॥ २८७॥

श्लोक २८८ ी

नवममाह्निकम्।

२३१

तेजस्तत्त्वं त्रिभिधंमैंः प्राहुः पूर्ववदेव तत् । तैस्त्रिभिः सरसैरापः सगन्धेर्भूरिति क्रमः॥ २८८॥

त्रिभिधेमेंरित्युपलिक्षतम् । पूर्ववदिति, उत्तरोत्तर-स्मिन् भूते पूर्वस्य पूर्वस्यावस्थानात् यथा वाया-वुपचरितः शब्दो गुगाः, तथा तेजस्यपि शब्दस्पशों उपचरितौ रूपं तु मुख्य इत्यथः । सगन्धेरिति, श्रर्थात् तैश्चतुर्भिः । तदुक्तम्

> 'क्षुभिताच्छ्रब्दतन्मात्रात् तदध्यासावकाशदात् । ग्राकाशं जातमेकेन गुणेनेवोपलक्षितम् ॥ शब्दस्पर्शगुणाभ्यां तु क्षुभिताभ्यां समीरणः । गुणो द्वावत एवास्य दृश्येते वीरवन्दिते ॥ शब्दस्पर्शालोकगुणेः क्षुभितेरनलोद्भवः ॥ त्रिगुणत्वमतस्तस्य प्रशंसन्ति त्रयीविदः । शब्दस्पर्शरूपरसेः क्षुभितेर्वारिसंभवः ॥ चतस्रः शक्तयस्तेन वारिणो वरवाणिनि । शब्दादिभिः पश्चभिश्च क्षुभितेर्भूसमुद्भवः ॥ तेन सर्वगुणा मूभिः सर्वदैव विभाव्यते ॥'

इति । २८८॥

श्रीतन्त्रालोकः।

ननु गन्धादिगुण्याम एव प्रत्यक्षत उपलभ्यते न तु तदितिरिक्तवृत्ति किंचिद्धरादि, तथात्वे वा गुण्यु-णिनोः किंचिज्ज्ञातेयमभ्युपगन्तव्यामित्याशङ्क्याह

> तत्र प्रत्यत्ततः सिद्धो धरादिगुगासंचयः।

गुणसंचय इति गन्धादिगुणत्राताभिन्नत्वात् तद्रूप इत्यर्थः । तदुक्तम्

> 'इत्थं यथोक्तगन्धादिवाताभिन्ना धरादयः। प्रत्यक्षसिद्धा लोकस्य.....॥'

इति । निह धरादीनां तदतिरेकेणोपलम्भ एव भवेदिति भावः॥

तदाह

निह गन्धादिधमोँघव्यतिरिक्ता विभाति भूः ॥२८६॥
गन्धादीनामन्यतमस्य प्रहे हि धरादिबुद्धिर्जायते
नान्यथा,-इति गन्धादिभ्यो धरादीनामव्यतिरिक्तत्वं

पं ० ६ क० ख० पु० गुग्यवता भिन्नेति पाटः। पं ० म क० ख० पु० व्राताङ्किन्नेति पाटः। श्लोक २-६०]

नवसमाह्निकम्।

२३३

यस्मिन्नयहीते हि यत् यद्यते तत्तताऽन्यत् जलादिव भूः। तदुक्तम्

> 'नागृहीतेस्तु गन्धाद्येजांतुचिज्जायते मितः। धरित्रया हि जलादीनामग्रहेऽपि प्रजायते॥ गन्धादिभ्यस्ततो नान्या जलादिभ्यः पृथक्च भूः।'

इति ॥२८६॥

ननु गन्धादय एव चेद्धरा तद्धराया एकरूपत्वात् नैषां क्रमेगोपलम्भो भवेदित्याशङ्क्याह

> यथा गुगागुगिहित-वादिनामेकमप्यदः । चित्रं रूपं पटे भाति क्रमाद्दमास्तथा भुवि ॥ २६०॥

इह खलु काणादादिषु गुणगुणिनोर्भेदेऽपि यथैकर्माप शुक्कहरितनीलादिमयतया चित्रिमदं रूपं
रूपाच्यो गुणो यथायथमुद्देष्टचमाने गुणिनि पटे
क्रमेणोपलभ्यते तथा धरादेरेकत्वादेकरूपा अपि
गन्धादयो धर्मा धरादावस्मदादिभिः क्रमेणोपलभ्यन्ते, – इति न कश्चिद्दोषः । तदुक्तम्

श्रीतन्त्रालोकः।

'चित्रस्वभावकाः प्रोक्ता गुणाभिन्ना घरादयः। क्रमसंख्या यथा चित्रं पटे रूपं तु वेष्टिते॥'

इति ॥ २६० ॥

ननु विषममेतत्, विस्तृतपटादौ विचित्रस्यापि रूपस्य युगपदुपलम्भादित्याशङ्क्याह

यथा च विस्तृते वस्त्रे युगपद्गाति चित्रता । तथैव योगिनां धर्म-

सामस्त्येनावभाति भूः ॥ २६१ ॥ धर्मसामस्त्येनेति, धर्मादीनां हि गन्धादीनां साम-स्त्येन सहभावेन यौगपद्येनेति यावत् । पटस्य युग-पत् चित्ररूपावभासे विस्तृतत्वं निमित्तम् इह तु धर्मसामस्त्यावभासे धरादिसिद्धानां योगिनां योग-जधर्मातिशयात् पदुकरण्त्विमिति ॥ २६१ ॥

एवं योगिनां पटुकरण्त्वम् श्रयोगिनां तदभावः,-इत्युपायभेदादेव धरादो गन्धादीनां क्रमेणोप-लम्भः, - इति । नेदं चोद्यं - यत् धरादीनामेकरूप-त्वात् गन्धादीनां कथं क्रमेणोपलम्भः, - इति तदाह

पं० १ क० ख० पु० भिन्नाः परादय इति पाटः ।

श्लोक २-६३]

नवममाह्निकम्।

२३५

गन्धादिशब्दपर्यन्त-चित्ररूपा धरा ततः । उपायभेदाङ्गात्येषा

क्रमाक्रमविभागतः ॥ २६२ ॥ ननु यदि धरादेर्गन्धादेश्च रूपे न कश्चिद्धेदः

संभवति तत् कथं

'उपायभेदे तदाति यदि बुद्धिभिदा कुतः।' इत्यादिनीत्या 'गन्धवती धरा' इति विशेषण-विशेष्यतया बुद्धिभेदो भवेत् ? इत्याशङ्क्याह

तत एव क्रमव्यक्तिकृतो धीभेद उच्यते ।
वष्टीप्रयोगो धीभेदाद्वेद्यभेदकता तथा ॥ २६३ ॥

तत इति, यत उपायभेदेन क्रमाक्रमावभासः। षष्ठीप्रयोग इति, धराया गन्ध इति। भेद्यभेदकतेति विशेषणविशेष्यभाव इत्यर्थः। तद्यथा गन्धवती धरेत्यादि। तदुक्तम्

पं० ११ क० ख० पु॰ कृते इति पाठः।

श्रीतन्त्रालोकः ।

'चित्रस्वभावकाः प्रोक्ता गुणाभिन्ना घरादयः। क्रमसंख्या यथा चित्रं पटे रूपं तु वेष्टिते॥'

इति ॥ २६० ॥

ननु विषममेतत्, विस्तृतपटादौ विचित्रस्यापि रूपस्य युगपदुपलम्भादित्याशङ्क्याह

यथा च विस्तृते वस्त्रे युगपद्गाति चित्रता । तथैव योगिनां धर्म-

सामस्त्येनावभाति भूः ॥ २६१ ॥ धर्मसामस्त्येनेति, धर्मादीनां हि गन्धादीनां साम-स्त्येन सहभावेन योगपद्येनेति यावत् । पटस्य युग-पत् चित्ररूपावभासे विस्तृतत्वं निमित्तम् इह तु धर्मसामस्त्यावभासे धरादिसिद्धानां योगिनां योग-जधर्मातिशयात् पदुकरण्त्विमिति ॥ २६१ ॥

एवं योगिनां पटुकरण्तवम् श्रयोगिनां तदभावः,-इत्युपायभेदादेव धरादो गन्धादीनां क्रमेणोप-लम्भः, - इति । नेदं चोद्यं - यत् धरादीनामेकरूप-त्वात् गन्धादीनां कथं क्रमेणोपलम्भः, - इति तदाह

पं० १ क० ख० पु० भिन्नाः परादय इति पाठः ।

श्लोक २-६३]

नवममाह्निकम्।

२३५

गन्धादिशब्दपर्यन्त-चित्ररूपा धरा ततः । उपायभेदाङ्गात्येषा क्रमाक्रमविभागतः ॥ २६२ ॥

ननु यदि धरादेगीन्धादेशच रूपे न कश्चिद्रेदः संभवति तत् कथं

'उपायभेदे तदाति यदि बुद्धिभिदा कुतः।' इत्यादिनीत्या 'गन्धवती धरा' इति विशेषण-विशेष्यतया बुद्धिभेदो भवेत् ? इत्याशङ्क्याह

तत एव क्रमव्यक्तिकृतो धीभेद उच्यते ।

षष्टीप्रयोगो धीभेदाद्वेद्यभेदकता तथा ॥ २६३ ॥

तत इति, यत उपायभेदेन क्रमाक्रमावभासः।
षष्टीप्रयोग इति, धराया गन्ध इति। भेद्यभेदकतेति
विशेषग्विशेष्यभाव इत्यर्थः। तद्यथा गन्धवती
धरेत्यादि। तदुक्तम्

पं० ११ क० ख० पु० कृते इ्ति पाठः।

श्रोतन्त्रालोकः ।

'विशेषग्यविशेष्यत्वव्यपदेशस्य धीमिदाम्। ऋमव्यङ्गचत्वतो हेतोगीचरत्वं व्रजन्त्यमी॥

इति ॥ २६३॥

प्रकृतमेवोपसंहरति

तेन धर्मातिरिक्तोऽत्र धर्मी नाम न कश्चन ।

तेनेति क्रमग्रहणस्य श्रन्यथासिद्धित्वेन हेतुना। तदेवं गन्धादिधमौँघाव्यतिरिक्ता धराद्यः, – इत्युक्तं, ते च के कुत्र कियन्तः कीदृशाः पुनः ? इत्याशङ्क्याह

तत्रानेकप्रकाराः स्युग्रीन्थरूपरसाः च्लितौ ॥ २६४ ॥
संस्पर्शः पाकजोऽनुष्णाशीतः शब्दो विचित्रकः ।
शौक्ल्पं माधुर्यशीतत्वे
चित्राः शब्दाश्च वारिशा ॥२६५॥
शुक्कभास्वरतोष्णात्वं
चित्राः शब्दाश्च पावके ।

श्लोक २-६७]

नवममाह्निकम्।

२३७

त्रयाक जश्चाशीतोष्गा। ध्वनिश्चित्रश्च मारुते ॥ २६६॥ वर्गात्मको ध्वनिः शब्द-प्रतिबिम्बान्यधाम्बरे ।

श्रनेकप्रकारा इति, तत्र गन्धो द्विविधः सुरिम-रसुरिभश्च, रूपमनेकप्रकारं शुक्कपीतादि, रसः षड्-विधो मधुरादिः। पाकज इति, देशकालादिद्रव्यान्तर-संयोगप्रभवत्वात् । तदुक्तम्

'स्पर्शोऽस्या अनुष्णाशीतत्वे सित पाकजः।' इति । विचित्रक इति, खटखटादिरूपत्वात्। शौ-क्रुचादित्रयं रूपरसस्पर्शविषयम्। यदुक्तम्

'शुक्कमधुरशीता एव रूपरसस्पर्शाः।'

इति । चित्रा इति, छलछलादिरूपत्वात् । एवमुत्तर-ज्ञापि धमधमचटचटादिरूपतया वैचिज्यं ज्ञेयम् । शुक्कभास्वरतेति रूपे । तदुक्तम्

'तत्र शुक्कं भास्वरं च रूपमुख्या एव स्पर्शः।'

इति । ग्रपाकज इति । तदुक्तम्

'स्पर्शोऽस्यानुष्णाशीतत्वे सति अपाकजः' इति । वर्णात्मक इति, वाचकशब्दमय इत्यर्थः।

प्रतिविम्बानीति, तदुक्तम्

श्रीतन्त्रालोकः ।

'विशेषग्वविशेष्यत्वव्यपदेशस्य धीमिदाम्। ऋमव्यङ्गच्यत्वतो हेतोगींचरत्वं व्रजन्त्यमी॥

इति ॥ २६३॥

प्रकृतमेवोपसंहरति

तेन धर्मातिरिक्तोऽत्र धर्मी नाम न कश्चन।

तेनेति क्रमग्रहणस्य श्रन्यथासिद्धित्वेन हेतुना। तदेवं गन्धादिधर्मीघाव्यतिरिक्ता धरादयः, – इत्युक्तं, ते च के कुत्र कियन्तः कीदृशाः पुनः ? इत्याशङ्क्याह

तत्रानेकप्रकाराः स्युगन्धरूपरसाः च्वितौ ॥ २६४ ॥
संस्पर्शः पाकजोऽनुष्गाशीतः शब्दो विचित्रकः ।
शौक्ल्यं माधुर्यशीतत्वे
चित्राः शब्दाश्च वारिगा ॥२६५॥
शुक्कभास्वरतोष्णात्वं
चित्राः शब्दाश्च पावके ।

श्लोक २-६७]

नवममाह्निकम्।

२३७

त्र्याकजश्चाशीतोष्गा। ध्वनिश्चित्रश्च मारुते ॥ २६६॥ वर्गात्मको ध्वनिः शब्द-प्रतिविम्बान्यधाम्बरे ।

श्रनेकप्रकारा इति, तत्र गन्धो द्विविधः सुरिभ-रसुरिभश्च, रूपमनेकप्रकारं शुक्कपीतादि, रसः षड्-विधो मधुरादिः। पाकज इति, देशकालादिद्रव्यान्तर-संयोगप्रभवत्वात् । तदुक्तम्

'स्पर्शोऽस्या त्रनुष्णाशीतत्वे सित पाकजः।' इति । विचित्रक इति, खटखटादिरूपत्वात्। शौ-क्रुचादित्रयं रूपरसस्पर्शविषयम्। यदुक्तम्

'शुक्रमधुरशीता एव रूपरसस्पर्शाः।' इति । चित्रा इति, छलछलादिरूपत्वात् । एवमुत्तर-ज्ञापि धमधमचटचटादिरूपतया वैचित्रयं ज्ञेयम् ।

शुक्कभास्वरतेति रूपे । तदुक्तम् 'तत्र शक्कं भास्वरं च रूपमुष्ण एव स्पर्शः।'

इति । अपाकज इति । तदुक्तम्

'स्पर्शोऽस्यानुष्णाशीतत्वे सति अपाकजः' इति । वर्णात्मक इति, वाचकशब्दमय इत्यर्थः।

प्रतिविम्बानीति, तदुक्तम्

श्रीतन्त्रालोकः ।

'प्रतिशब्दकसंघातो नभस्येवोदितो बुधैः।'

इति ।

नन्वन्येरस्पर्शवदाकाशेकग्रणत्वं शब्दस्य निर-गायि । यदाहुः

> 'शब्दः प्रत्यक्षत्वे सत्यकारणगुणपूर्वक-त्वाद्यावद्द्रव्यभावित्वात् , आश्रयात् अन्यत्रोपल-ब्धेश्च न स्पर्शवद्विशेषगुणः।'

इति । तत्कथिमह स्पर्शवतां क्षित्यादीनामपि गुणः शब्दः, – इत्युच्यते ? इत्याशङ्कचाह

> यत्तु न स्पर्शवद्धर्मः शब्द इत्यादि भग्यते ॥ २६७ ॥

कागादिस्तत्स्वप्रतीति-विरुद्धं केन गृह्यताम् ।

स्वप्रतीतिविरुद्धमिति, अनुभवबाधितमित्यर्थः

॥ २६७ ॥

एतदेवोपपादयति

पटहे ध्वनिरित्येव भात्यबाधितमेव यत् ॥ २६८॥ श्लोक ३००]

नवममाह्निकम्।

२३६

श्चतश्च श्चाश्रयादन्यत्रास्य नोपलम्भः, – इति भावः ॥

ननु पटहे ध्वनिरिति पटहहेतुत्वादन्यथा सिद्धो-यमवभासः, – इत्याशङ्क्याह

> न च हेतुत्वमात्रेगा तदादानत्ववेदनात् ।

निह अत्र पटहे सित ध्वनिरित्येतावतीयं प्रति-पत्तिरस्ति, अपि तु पटहदेशोऽयं ध्वनिरिति; श्रतश्र श्रिसिद्धोऽयं हेतुरिति भावः।

ननु कथं निष्क्रियतया पटहदेशमप्राप्तवतः श्रो-त्रस्य तद्देशस्थशब्दोपलम्भनिमित्तत्वं भवेदित्याशङ्-क्याह

> श्रोत्रं चास्मन्मतेऽहंकुः त्कारगां तत्र तत्र तत् ॥ २६६॥ द्यत्तिभागीति तद्देशं शब्दं गृह्णात्यलं तथा।

तदित्यहंकुत्कारणत्वाद्धेतोः, श्रहंकृतोऽपि रजो-रूपत्वात् क्रियावत्त्वम्, – इति तत्कार्यं श्रोत्रमपि

श्रीतन्त्रालोकः।

क्रियावदित्युक्तं तत्र तत्र वृत्तिभागीति। तत्र तत्र वि-षयदेशे व्यापारभाक् क्रियावदित्यर्थः। त्रतश्च श्रोत्रं पटहृदेशमपि शब्दं तथा तत्स्थेनैवालं पर्याप्तेन रूपेण गृह्णीयात्। इह खलु काणादा एवमूचुः, यत् —

'वीचीसन्तानक्रमेण कर्णशष्कुल्यविच्छन्नं स्रोत्रतया संमतं नमोदेशं संप्राप्य संयोगिव-भागप्रभवप्रथमशब्दप्रसूतः शब्दः स्वविषयं ज्ञानं जनयेत् ।'

इति ॥२६६॥

एतदेव प्रतिचेप्तुमनुवहित

यस्त्वाह श्रोत्रमाकाशं

कर्गासंयोगभेदितम् ॥ ३००॥
शब्दजः शब्द त्र्यागत्य
शब्दबुद्धं प्रसूयते ।
तस्य मन्देऽपि मुरजध्वनावाकर्गाके सित ॥ ३०१॥
त्रमुत्र श्रुतिरेषेति
दूरे संवेदनं कथम् ।
श्रतश्च 'श्राश्रयादन्यत्रास्योपबम्भः' इति नायमसिद्धो हेतुरित्याशयः । तस्यैवमभिधातुः काणादस्य,

मन्द इत्यन्त्यप्रायत्वात्, त्रापिना स्रस्यानाकर्णनयोग्यत्वं सूचितम्। स्रमुत्रेति मुरजदेशे, यदि नाम हि
श्रोत्रतया संमतं नभोदेशं प्राप्तः सन् स्रन्त्यप्रायः
शब्दजः शब्दः प्रतीयेत तिहह श्रोत्रे शब्दः, - इति
प्रतिपत्तिः स्यात्, न तु दूरतया मुरजदेशादाविति।
ततश्च श्रवणाकाशसमवेतशब्दोपलस्भपन्नः स्वानुभवेनैव प्रतिक्षितः, - इति भावः॥ ३०१॥

अत्रेव हेतुमाह

निह शब्दजशब्दस्य दूरादूररवोदितेः ॥ ३०२ ॥ श्रोत्राकाशगतस्यास्ति दूरादूरस्वभावता ।

निह दूराददूराद्वा शब्दादुदितस्य शब्दस्य श्रो-त्राकाशदेशसमवायाविशेषात् कारणवैदूर्यावैदूर्याभ्यां स्वात्मनि कश्चिदतिशयः ॥३०२॥

ननु मा भूत् श्रोत्रवृत्तितया शब्दजः शब्दो दूर-

पं ० ४ क ० ख ० पु ० शब्दसहजः शब्द इति पाठः ।

[ं]० १४ कः खः पुः कारकवेदूर्येति पाठः।

श्रीतन्त्रालोकः ।

प्रतीतिविषयः, प्रथम एव तु श्रोत्रपर्यन्तप्रसरगाशी-लो दूरदेशस्थतया तथा स्यादित्याशङक्याह

> न चासौ प्रथमः शब्द-स्तावद्व्यापीति युज्यते ॥ ३०३॥

तत्रस्थैः सह तीव्रात्मा श्रूयमागास्त्वनेन तु ।

क्यं श्रूयेत मन्दःस-व्रहि धर्मान्तराश्रयः ॥ ३०४ ॥

प्रथमः शब्द इति, दूरदेशस्थमुरजाद्युद्भृतः । एवं हि प्रथमोऽयं मुरजादिशब्दस्तदेशसंनिकृष्टेः श्रो-तृभिः तीत्रतया श्रूयमागाः कथमनेन दूरदेशस्थेन श्रोत्रा मन्दतया श्रूयते; निह स तीत्र एव शब्दो मन्दत्वाख्यस्य धर्मान्तरस्यापि श्राश्रयः स्यात्, एकस्य विरुद्धधर्मायोगात्; श्रतश्च स्वाश्रयमुरजादा-वेवास्योपलिब्धः,— इत्यसिद्ध एवायं हेतुः ॥३०४॥

ननु काणादैः शब्दस्य स्पर्शवद्धर्मतामपाकर्तुं हेतुत्रयमुपन्यस्तं, तत् कथमेतदेकेनैव हेतुना पराकृ- श्लोक ३०५]

नवममाह्निकम् ।

२४३

तेन पराकृतं स्यात्, श्रन्यस्य हेतुद्रयस्याविकलस्यैव भावात् ? इत्याशङ्क्याह

> एतज्ञान्यैरपाकारि बहुधेति दृथा पुनः । नायस्तं पतिताघात-दाने को हि न परिदृतः ॥३०५॥

य्यारिति ज्योत्स्नाकारादिभिः । ते हि एव-साहुः -- यत् परेः संयोगस्य स्पर्शवदृगुण्यत्वेऽपि स्रका-रण्गुण्यविकतेव प्रत्यपादि, य्रन्यथा हि कार्यद्रव्येषु संयोगज एव संयोगः स्यात् , कारण्यसंयोगपूर्वकत्वादेव कार्यसंयोगस्य ; ततश्चान्यतरोभयकर्मजः संयोगः स्थाणुश्येनयोः श्येनो वा न स्यात् , नच संयोगो यावद्-द्रव्यं भवति, सत्येव द्रव्ये विभागोत्पत्तौ तिन्नवृत्तेः । श्रतश्च द्रयोरिप हेत्वोः संयोगेनानैकान्तिकत्वम्, प्रत्युत संयोगमेव दृष्टान्तीकृत्य श्रकारण्युण्यूर्वकत्वायावद्-द्रव्यभावित्वाभ्यां स्पर्शवद्गुण्यत्वसाधने साधनविप-र्ययसाधनाद्विरुद्धं, पिठरपाकपक्षे च घटपाकज्ञरूपा-विभिः स्फुटतरमनैकान्तिकत्वम् श्रकारण्गुण्यूर्व-

[ं] ५० १ क० खः पु० श्रविकम्पस्यैवेति पाठः।

श्रीतन्त्रालीकः ।

२४४

कत्वं च परं प्रत्यिसद्धं च शब्दगुणादेवोपादानात्, शब्दगुणस्य कार्यस्योत्पादोपगमात् श्रयावद्द्रव्य-भावित्वमिष् तथा यावद्द्रव्यमेव शङ्कादौ शब्दस्य भावात् कथं न श्रयते, - इति चेत् श्रमिव्यक्तत्वा-दिति ब्रूमः । यदनभिव्यक्तशब्दकादभिव्यक्तशब्दः परिणामोऽन्य एवेति । तस्मात् स्पर्शास्पर्शवतोरुभयो-रिप धर्मः शब्द इति । वृथेति, तत एवावधार्यमिति भावः ॥३०५॥

एवं शिवादेर्धरान्तस्य तत्त्वजातस्य क्रमं निरूप्य ठयाप्यव्यापकभावं दर्शयति

> त्र्यमीषां तु धरादीनां यावांस्तत्त्वगगाः पुरा ।

गुगाधिकतया तिष्ठन् व्याप्ता तावान् प्रकाशते ॥३०६॥

पुरेति, यो यस्य पूर्वभावीत्यर्थः। इह खलु तत्त्वानां षट्त्रिंशस्वेऽिप मुख्यया वृत्त्या नरशक्तिशिवात्मक-त्वेन त्रैविध्यं, तेषां प्रकाशमयचिद्धर्मताख्यो गुणो यथायथमधिकतया स्फुटीभवन् विशिष्यते, -- इति यो

श्लोक ३०७]

नवममाह्निकम्।

284

यतो विशिष्टगुणः स तस्य व्यापको, यथा शक्तेः शिवः, शिवशक्ती च नरस्येति । यदभित्रायेणैव

> 'मायासदेशपर्यन्तमात्मविद्याशिवाह्वयम् । तत्त्वत्रयं यथापूर्वं चिन्मयत्वप्रकाशभाक् ॥'

इत्यायन्यैरुक्तम् । एवं च यद्यपि नरात्मके मायादौ तत्त्वजाते चिद्धर्भतात्मनो गुणस्याविशिष्ट-मेव न्यूनत्वं तथापि एषामवरोहक्रमेण वेद्यताया यथायथं स्थौल्यातिशयात्मगुणोऽपि त्रारोहक्रमेण तारतम्यात् विशेषः,-इत्युक्तम्।गुणाधिकतयातिष्टन् यावान् पूर्वभावी तत्त्वगुणस्तावान् त्रमीषां धरा-दीनां तत्त्वानां व्यापको, यथाधराया जलं तस्यापि तेजः,-इत्यादि ॥ २०६॥

नन्विश्वधूमवत् कारणं कार्याञ्यभिचारितया तद्वचापकं, कार्यं च तद्व्यभिचारितया व्याप्यम्; श्रथवा तिरस्करिणीतिरोहितनटवत् सूक्ष्मं व्याप्यं, स्यूलं च व्यापकम्, - इति किमत्र गुणाधिक्यकथने-नेत्याशङ्क्याह

> व्याप्यव्यापक्रता यैषा तत्त्वानां दर्शिता किल ।

श्रोतन्त्रालोकः ।

सा गुगाधिक्यतः सिद्धा
न हेतुत्वात्र लाघवात् ॥ ३०७॥
किलेति श्रागमे ॥ ३०७॥
एतदेव हेतुत्वस्य लाघवस्य व्यभिचारं दर्शयञ्जपपादयति

त्र्राहेतुनापि रागो हि
व्याप्तो विद्यादिना स्फुटम् ।
त्रहेतुनेति, विद्यारागयोः 'त्रव्यक्तरागविद्याः
कलासमुत्था ' इत्याद्युक्तया कलातः सहैव समुत्पत्तेः ।
ननु श्रकारणं च व्यापकं चेति विप्रातिषिद्धमेतत्,-इत्याशङ्क्याह

तिद्वना न भवेद्यत्तद्व्याप्तमित्युच्यते यतः ॥३०८॥
न लाघवं च नामास्ति
किंचिदत्रं स्वदर्शने ।
गुगाधिक्यादतो ज्ञेया
व्याप्यव्यापकता स्फुटा ॥३०६॥
न भवेदिति, श्राभास्यतां न यायादित्यर्थः । निह

श्लोक ३१०]

नवसमाह्निकम्।

२४७

याभासवादे विनाभासमन्यत् किंचित् भावानां सत्तावेदकं प्रमाणं संभवेदिति भावः। श्रतश्चेह यदनुग्रहं विना यन्न भासते तत्तद्वचाप्यमित्युक्तम्, इतरच्च तद्वचापकिमिति। श्रत्र स्वदर्शने इति, संविद्देतमात्रसतत्त्वे त्रिकशास्त्रे इत्यर्थः। निह परां संविद्मिधिकृत्य स्थूलं सूक्ष्मं वा किंचिदस्ति, — इत्यभि- प्रायः। श्रत इति हेतुत्वस्य लाघवस्य च व्याप्य- व्यापकतायां निमित्तत्त्वानुपपत्तेः॥ ३०६॥

ननु श्रीपूर्वशास्त्रे गुणाधिक्यादृध्वधिरभावमात्र-मेवोक्तं न व्याप्यव्यापकत्वम्,-- इति किमेतदुच्यते? इत्याशङ्क्याह

> यो हि यस्माद्गुगोत्कृष्टः स तस्मादूर्ध्व उच्यते । ऊर्ध्वता व्याप्तृता श्रीम-नमालिनीविजये स्फुटा ॥३१०॥

निह एवमादावूर्ध्वत्वं देशकृतं कालकृतं वा विव-क्षितं, किं तु चिद्धर्मत्वतारतम्याद् गुणोत्कर्षः, तदेव च व्यापकत्वमित्युक्तम् अर्ध्वता व्याप्तृतेति ॥३१०॥ श्रीतन्त्रालोकः।

२४८

एवमियता पर्यवसितमित्याह

त्र्यतः शिवत्वात्पभृति प्रकाशता-स्वरूपमादाय निजात्मनि ध्रुवम् ।

समस्ततत्त्वाविताधर्मसंचयै-

र्विभाति भूर्व्याप्तृतया स्थितैरलम् ॥३११॥

त्रतो ग्रगप्रकर्षप्रयुक्तात् व्याप्यव्यापकभावात् हेतोः, शिवात्प्रभृति स्वात्मिनि चिद्धमिताख्यगुगप्रक-र्षमादाय समस्तानां तत्त्वानां संवन्धिभिः संग्रह-पर्यन्तैः धर्माणां संवयैनिश्चितमेव पूर्णेन रूपेण व्याप्तृतया स्थितैर्भूभीति समस्ततत्त्वव्याप्ये-त्यर्थः ॥ ३११ ॥

एतदेवान्यत्रापि त्रितिदिशति एवं जलादेरपि शक्तितत्त्व-पर्यन्तधाम्नो वपुरस्ति ताहक् । ताहगिति, पूर्वपूर्वेस्तत्त्वेट्याप्यमिति भावः ॥ ननु व्याप्यव्यापकभावेऽपि एषां को विशेषः ? इत्याशङ्क्याह श्लोक ३१३]

नवसमाह्निकम्।

38€

किं तूतरं शक्तितयेव तत्त्वं पूर्वं तु तद्दर्मतयेति भेदः ॥३१२॥

उत्तरिमिति धरादि। पूर्विमिति जलादि। तद्धर्मतयेति स धर्मो यस्येति शक्तिमद्रूपतयेत्यर्थः। तेन धरातत्त्वं शक्तिरूपं, जलतत्त्वं तु शक्तिमद्रूपं; सधरं च जलतत्त्वं शक्तिः तेजस्तत्त्वं तु शक्तिमत्। यावत् शक्तितत्त्वं शक्तिः शिवस्तु शक्तिमान् येन

'पञ्चित्रंशत्त्वी शिवनाथस्यैव शक्तिरुक्तेयम्।

इत्याद्यन्येरुक्तम् ॥३१२॥ एतज्ञान्यत्र वैतत्येनोक्तिमितं तत एवावधार्यमित्याह

> श्रनुत्तरपिक्रयायां वैतत्येन पदिशितम् । एतत् तस्मात् ततः पश्ये-

द्विस्तरार्थी विवेचकः ॥३१३॥

श्रनुत्तरप्रक्रियायामिति श्रीपरात्रीशिकाविवरणा-वावित्यर्थः ॥ ३१३॥

एतदेव श्लोकस्य प्रथमार्थेनोपसंहरति

श्रीतन्त्रालोकः।

२४८

एवमियता पर्यवसितमित्याह

त्र्यतः शिवत्वात्प्रभृति प्रकाशता-स्वरूपमादाय निजात्मनि ध्रुवम् ।

समस्ततत्त्वावित्धर्मसंचयै-

र्विभाति भूव्यप्तितया स्थितैरलम् ॥३११॥

स्रतो गुणप्रकर्षप्रयुक्तात् व्याप्यव्यापकभावात् हेतोः, शिवात्प्रभृति स्वात्मिनि चिद्धमिताख्यगुणप्रक-र्षमादाय समस्तानां तत्त्वानां संवन्धिभिः संम्रह-पर्यन्तैः धर्माणां संचयैनिश्चितमेव पूर्णेन रूपेण व्याप्तृतया स्थितैर्भूभीति समस्ततत्त्वव्याप्ये-त्यर्थः॥ ३११॥

एतदेवान्यत्रापि श्रातिविशति

एवं जलादेरपि शक्तितत्त्व
पर्यन्तधाम्नो वपुरस्ति ताहक् ।

ताहगिति, पूर्वपूर्वेस्तत्त्वेट्याप्यमिति भावः ॥

ननु व्याप्यव्यापकभावेऽपि एषां को विशेषः ?

इत्याशङ्कृयाह

श्लोक ३१३]

नवसमाह्निकम्।

388

किं तूतरं शक्तितयेव तत्त्वं पूर्वं तु तद्दर्मतयेति भेदः ॥३१२॥

उत्तरिमिति धरादि। पूर्विमिति जलादि। तद्धर्मतयेति स धर्मो यस्येति शक्तिमद्रूपतयेत्यर्थः। तेन धरातत्त्वं शक्तिरूपं, जलतत्त्वं तु शक्तिमद्रूपं; सधरं च जलतत्त्वं शक्तिः तेजस्तत्त्वं तु शक्तिमत्। यावत् शक्तितत्त्वं शक्तिः शिवस्तु शक्तिमान् येन

'पञ्चित्रंशत्तत्वी शिवनाथस्यैव शक्तिक्क्तेयम्।'

इत्याद्यन्येरुक्तम् ॥३१२॥ एतज्ञान्यत्र वैतत्येनोक्तमिति तत एवावधार्यमित्याह

> श्रनुत्तरप्रक्रियायां वैतत्येन प्रदर्शितम् । एतत् तस्मात् ततः पश्ये-

द्विस्तरार्थी विवेचकः ॥३१३॥

श्रनुत्तरप्रक्रियायामिति श्रीपरात्रीशिकाविवरणा-वावित्यर्थः ॥ ३१३॥

एतदेव श्लोकस्य प्रथमार्थेनोपसंहरति

२५०

श्रीवन्त्रालोकः।

इति तत्त्वस्वरूपस्य कृतं सम्यक् प्रकाशनम् ॥३१४॥ सम्यगिति श्रनेनात्र भोगकारिकादिभ्यो वैलक्षग्रयं कटाचितमिति शिवम् ॥

शंकरनन्दनसद्यो-

ज्योतिर्देववलकणभुगादिमतम्।

प्रत्याख्यास्यन्नवमं

व्याचल्यावाह्निकं जयरथाल्यः ॥

इति श्रीमन्महामाहेश्वराचार्यवर्यश्रीमदिभनव-गुप्तविरचिते तन्त्रालोके श्रीजयरथाचार्यविरचितविवेकाभिष्य-व्याख्योपेते तत्त्वप्रकाशनं नाम नवममाहिकं समाप्तम् ॥

> श्रीमत्प्रतापभूभर्तुराज्ञया प्रीतये सताम्। मधुस्दनकौलेन सम्पाद्यायं प्रकाशितः॥

> > श्रीसाम्बशिवार्पणं भूयाव्

प्रथमं परिशिष्टम् ।

तन्त्रालोकनवमाहिके सूलपद्यानामनुक्रमणिका।

म्रकालकलिते व्यापि	务		पृ० सं०
	•••	• • •	१०⊏
श्रचेतनमनेकात्म	• • • •	• • •	११€
ष्प्रज्ञस्येति ततः सूते	. •••		१५०
भ्रण्यूनां लोलिका नाम	•••	•••	५६
त्रत एव घटोद्भृ तौ	• • •	•••	३४
त्र्यत एव विश्वद्धात्म	***	•••	१⊏६
श्रत एव विहीनेऽपि	• • •		२०१
त्र्रत एवाध्वनि प्रोक्ता	• • •	•••	१२०
ष्पतः शिवत्वात्प्र०		•••	₹४⊏
भ्रतः संछित्रचैतन्य		•••	१४०
त्र्यतः सांख्यदृशा सिद्धः	•••	•••	१४५
त्र्यतः सुशिवपर्यन्ता		•••	१२६
श्रतो यन्नियमेनैव	•••	•••	३०
श्रतोऽसामान्यकरण	•••	•••	२००
श्रत्राविवाद: सर्वस्य	•••		
श्रय तत्त्वप्रविभागो		•••	, २२५
श्रनया विद्धस्य पशोः	•••	•••	٠٠. ٢
	•••	•••	२६⊏
श्रनहंयुतया प्रोज्भेत्	*** A 1/4	•••	€१
श्रनुत्तरप्रक्रियायां	(b)		ર૪-૬

२५०

श्रीवन्त्रालोकः।

इति तत्त्वस्वरूपस्य कृतं सम्यक् प्रकाशनम् ॥३१४॥ सम्यगिति श्रनेनात्र भोगकारिकादिभ्यो वैलक्षग्यं कटाचितमिति शिवम् ॥

शंकरनन्दनसद्यो-

ज्योतिर्देववलकणभुगाहिमतम् । .

प्रत्याख्यास्यन्नवमं

व्याचल्यावाह्निकं जयरथाल्यः ॥

इति श्रीमन्महामाहेश्वराचार्यवर्यश्रीमदिभनव-गुप्तविरचिते तन्त्रालोके श्रीजयरथाचार्यविरचितविवेकाभिरूय-व्याख्योपेते तत्त्वप्रकाशनं नाम नवममाहिकं समाप्तम् ॥

> श्रीमत्प्रतापभूभर्तुराज्ञया प्रीतये सताम् । मधुस्दनकौलेन सम्पाद्यायं प्रकाशितः॥

> > श्रीसाम्बशिवार्पणं भूयाव्

प्रथमं परिशिष्टम् ।

तन्त्रालोकनवमाहिके मूलपद्यानामनुक्रमणिका।

8.		पृ० सं
•••	•••	٠ و ٥٥
• • • •		११-
• • •		१५०
	•••	
	•••	५६
	•••	३५
***	•••	१⊏६
• • •	•••	२०१
• • •	•••	१२०
•••	•••	…
	•••	१४०
• • •	•••	१४५
		१२६
	•••	
•••	•••	३۰
•••	•••	··· 500
• • •		, २२५
•••		8
		२६⊏
all a		.
Y	•••	0
	•••	

			पृ० सं०
ध्रन्तः प्राणाश्रयं यत्तु		•••	२४३
ग्रन्यथैकं भवेद्विश्वं		• • •	११७
भ्रपध्वस्तमलस्त्वन्तः	•••	•••	… સ્દ્
ग्रपूर्णम्मन्यता चेयं	• • •	•••	… ય્સ
ग्रभिसंधानविरहे	•••	•••	२१
ग्रभिसंधिमतः कर्म	•••		५७
भ्रभेदभूमिरेषा च		•••	१५५
श्रमुत्र श्रुतिरेषेति	*	• • •	२४०
ध्रमीषां तु धरादीनां	•••	• • •	२४४
ऋत्रद्यान्तरयोरित्थं	•••	• • •	१४३
त्र्यवसायोऽभिमानश्च		• • •	१-६१
ग्रस्य कर्ममलस्येय०	•••		१११
श्रहंममेति-संत्यागो	•••	• • •	७६
ग्रहन्तानुगमादा हं	•••	•••	१-६६
ब्रहेतुनापि रागो हि	•••	•••	२४६
त्रात्मनामध्वभोक्तृत्वं	•••	•••	१२७
श्रालोचने शक्तिरन्तः	•••	• • •	२२३
श्रावरीतुं न वाच्यं च	•••	• • •	७०
श्रास्ते सामान्यकल्पेन		• • • •	¥
इति तत्त्वस्वरूपस्य	•••	•••	२५०
इति न्यायोज्मितो वादः	•••	•••	६२
इति व्याख्यास्मदुक्तेऽस्मिन्	Ju	•••	४२
इत्यत्र राजसाहंकृत्	• • •	•••	२१€

			पृ० संव
इत्ययं करणस्कन्धो	•••	•••	१⊏६
इत्येष क्रम उदिष्ट:	•••	•••	ဗွ
इन्द्रियाणि समस्तानि		•••	२२३
ईश्वरेच्छावशज्जुव्ध	•••		ųų
ईश्वरेच्छावशज्जुब्ध	• • •		१ ८ 0
ईश्वरेच्छावशादस्य	,	•••	
उक्त इन्द्रियवर्गोऽयं	•••	•••	११५
उक्तं शिवतनुशास्त्रे	• • •	• • •	२१७
उक्तं श्रीपूर्वशास्त्रे च	•••	•••	१६६
उक्तमत्र विभात्येष		• • •	स्६
उक्तमेवेति शास्त्रेऽस्मिन्	•••	•••	१७४
	•••	•••	१७-६
उच्छियतामन्यदशं	• • •	•••	१०३
उच्छूनतेव प्रथमा	•••	• • •	१३७
उच्यते कर्तृतैवोक्ता	• • •	•••	…
उपलम्भं विहन्त्येतत्	•••	•••	६५
एतज्ञान्यैरपाकारि		•••	२४३
एतत्कर्तव्यचक्रं तत्	•••	•••	२१६
एतत्कार्ममलं प्रोक्तं		•••	१०€
एवं कलाख्यतत्त्वस्य	•••	• • •	१७०
एवं जलादितत्त्वेषु		•••	8
एवं जलादिरपि शक्ति			२४⊑
एषां कलादितत्त्वानां	•••	•••	१३३
एषामेव कलादीनां	-		
9 -0 -7 1095		W. T. T.	••• १३५

			पृ ० सं०
ध्रन्तः प्रागाश्रयं यत्तु		•••	२४३
ग्रन्यथैकं भवेद्विश्वं	•••	•••	११७
भ्रपध्वस्तमलस्त्वन्तः		•••	स्ध्
भ्रपूर्णम्मन्यता चेयं	• • •	•••	… પ્રસ
त्र्रभिसंधानविरहे	•••	•••	२१
ग्रभिसंधिमत: कर्म	•••	•••	५७
ग्रभेदभूमिरेषा च	•••	•••	१५५
श्रमुत्र श्रुतिरेषेति	*	•••	२४०
ष्प्रमीषां तु धरादीनां	• • •	•••	२४४
ग्रलच्यान्तरयोरि त्थं	•••	•••	१४३
त्र्यवसायोऽभिमानश्च		•••	१-६१
ग्रस्य कर्ममलस्येय०	,	•••	१११
श्रहंममेति-संत्यागो	•••	•••	७६
ग्रहन्तानुगमा दा हं	• • •	•••	१-६६
त्र्रहेतुनापि रागे। हि	•••	• • •	२४६
ग्रात्मनामध्वभोक्तृत्वं	•••	•••	१२७
भ्रालोचने शक्तिरन्तः	•••	•••	२२३
श्रावरीतुं न वाच्यं च	•••		90
श्रास्ते सामान्यकल्पेन	•••	• • • •	¥
इति तत्त्वस्वरूपस्य	•••	• • •	२५०
इति न्यायोज्भितो वादः	•••	•••	६२
इति व्याख्यास्मदुक्तेऽस्मिन्	90.	• • •	४२
इसत्र राजसाहंकृत्	•••	•••	२१-६

			पृ० संव
इत्ययं करणस्कन्धो	•••	•••	१८६
इत्येष क्रम उद्दिष्ट:	• • •	•••	84
इन्द्रियाणि समस्तानि	•••	•••	२२३
ईश्वरेच्छावशज्जुब्ध		• • •	<u>५</u> ५
ईश्वरेच्छावशत्तुब्ध	•••	• • •	१८०
ईश्वरेच्छावशादस्य		200	११५
उक्त इन्द्रियवर्गोऽयं	•••	•••	
उक्तं शिवतनुशास्त्रे	•••	•••	२१७
उक्तं श्रीपूर्वशास्त्रे च	• • •	•••	१६६
उक्तमत्र विभात्येष	• • •	•••	€€
उक्तमेवेति शास्त्रेऽस्मिन्	•••	•••	१७४
उच्छिद्यतामन्यदशं	•••	•••	१७-૬
उच्छूनतेव प्रथमा		• • •	१०३
उच्छूनतव प्रथम। उच्यते कर्तृतैवोक्ता	•••	• • •	१३७
	• • •	•••	…
उपलम्भं विहन्त्येतत्	•••	• • •	६५
एतचान्यैरपाकारि	•••	•••	२४३
एतत्कर्तव्यचकं तत्	•••	•••	२१६
एतत्कार्ममलं प्रोक्तं	• • •	•••	१०€
एवं कलाख्यतत्त्वस्य	•••	•••	१७०
एवं जलादितत्त्वेषु	•••	• • •	8
एवं जलादिरपि शक्ति	• • •	•••	२४⊏
एषां कलादितस्वानां	• • • 9	•••	१३३
एषामेव कलादीनां	• • •	• • •	१३५
			144

			पृ ० स०
भ्रन्तः प्राणाश्रयं यत्तु		•••	२४३
ग्रन्यथैकं भवेद्विश्वं	• • •	•••	११७
ग्रपध्वस्तमतस्वन्तः	•••	•••	… સ્દ
ग्रपूर्णम्मन्यता चेयं	•••	•••	… પ્રસ
त्रमिसंधानविरहे	• • • •	•••	२१
ग्रभिसंधिमत: कर्म	•••	•••	⊏⊍
ग्रभेदभूमिरेषा च	•••	•••	… १५५
श्रमुत्र श्रुतिरेषेति	*	•••	२४०
ध्रमीषां तु धरादीनां	•••	•••	२४४
त्र्यत्त्र्यान्तरयोरित्थं	•••	•••	१४३
त्र्यवसायोऽभिमानश <u>्</u> च		•••	१-६१
ग्रस्य कर्ममलस्येय०	•••	•••	१११
श्रहंममेति-संत्यागो	•••	•••	… હ€
ग्रहन्तानुगमा द ाहं	• • •	•••	१-६६
ब्रहेतुनापि रागे। हि	•••	•••	२४६
त्रात्मनामध्वभोक्तृत्वं	•••	•••	१२७
भ्रालोचने शक्तिरन्तः	•••	• • •	२२३
श्रावरीतुं न वाच्यं च	• • •	• • •	00
श्रास्ते सामान्यकल्पेन	•••	• • • •	¥
इति तत्त्वस्वरूपस्य	•••	•••	२५०
इति न्यायोज्मितो वादः	•••	•••	६२
इति व्याख्यास्मदुक्तेऽस्मिन्	gis• • •	•••	४२
इस्त्र राजसाहंकृत्	• • •	•••	२१€

			पृ० संव
इत्ययं करणस्कन्धो	• • •	•••	१८६
इत्येष क्रम उद्दिष्ट:	• • •	•••	ဗွ
इन्द्रियाणि समस्तानि			२२३
ईश्वरेच्छावशज्जुव्ध			
ईश्वरेच्छावशज्जुब्ध		•••	५५
ईश्वरेच्छावशादस्य	•••	•••	१८०
	• • •	•••	११५
उक्त इन्द्रियवर्गोऽयं	•••	•••	२१७
उक्तं शिवतनुशास्त्रे	• • •	• • •	१६६
उक्तं श्रीपूर्वशास्त्रे च	• • •	• • •	2 ξ
उक्तमत्र विभात्येष			१७४
उक्तमेवेति शास्त्रेऽस्मिन्	• • •		
उ च्छिद्यतामन्यदशं		•••	१७૬
उच्छूनतेव प्रथमा		• • •	१०३
	•••	• • •	१३७
उच्यते कर्तृतैवोक्ता	•••	•••	…
उपलम्भं विहन्त्येतत्		•••	६५
पतचान्यैरपाकारि		•••	२४३
एतत्कर्तव्यचक्रं तत्	•••	***	२१६
एतत्कामीमलं प्रोक्तं	• • •		१० <u>-</u> £
एवं कलाख्यतत्त्वस्य		•••	
एवं जलादितत्त्वेषु	•••	•••	१७०
	•••	•••	8
एवं जलादिरपि शक्ति	•••	• • •	२४⊏
एषां कलादितत्त्वानां	•••	• • •	१३३
एषामेव कलादीनां	• • •	• • •	… १३५
			174

			पृ० सं०
भ्रन्तः प्राणाश्रयं यत्तु		•••	२४३
ग्रन्यथैकं भवेद्विश्वं	•••	• • •	११७
म्रपध्वस्तमत्तस्वन्तः	•••	•••	द ६
ग्रपूर्णम्मन्यता चेयं	• • •	•••	… પ્રસ
ग्रभिसंघानविरहे	• • •	•••	२१
ग्रभिसंघिमतः कर्म	•••	•••	⊏⊍
भ्रभेदभूमिरेषा च	• • •	•••	… १५५
श्रमुत्र श्रुतिरेषेति	• • •	•••	२४०
ध्रमीषां तु धरादीनां	• • •	• • •	२४४
ऋत्वच्यान्तरयोरित्थं	•••	• • •	१४३
त्र्रवसायोऽभिमानश्च		• • •	१-६१
श्रस्य कर्ममलस्येय०	•••	• • •	१११
श्रहंममेति-संत्यागो	••,•	•••	৩६
त्रहन्ता <u>न</u> ुगमा द ाहं	• • •	•••	१-६६
अहेतुनापि रागे। हि	•••	•••	२४६
त्र्यात्मनामध्वभोक्तृत्वं	•••	•••	१२७
ध्रालोचने शक्तिरन्तः	• • •	•••	२२३
श्रावरीतुं न वाच्यं च	•••	•••	90
श्रास्ते सामान्यकल्पेन	•••		¥
इति तत्त्वस्वरूपस्य	•••	•••	२५०
इति न्यायोज्भितो वादः	•••	•••	६२
इति व्याख्यास्मदुक्तेऽस्मिन्	20	•••	४२
इत्यत्र राजसाहंकृत्	•••	• • •	२१-६

			पृ॰ संब
इत्ययं करणस्कन्धो	• • •	•••	१८६
इत्येष क्रम उद्दिष्ट:	• • •	•••	ဗွ
इन्द्रियाणि समस्तानि		• • •	२२३
ईश्वरेच्छावशज्जुव्ध			
ईश्वरेच्छावशज्जुब्ध	•••	•••	५५
ईश्वरे च्छावशादस्य	•••	•••	१८०
	• • •	•••	११५
उक्त इन्द्रियवर्गोऽयं	•••	•••	२१७
उक्तं शिवतनुशास्त्रे	•••	• • •	१६६
उक्तं श्रीपूर्वशास्त्रे च	• • •	• • •	६६
उक्तमत्र विभात्येष			१७४
उक्तमेवेति शास्त्रेऽस्मिन्	•••	• • •	१७६
उच्छियतासन्त्यदशं			
उच्छूनतेव प्रथमा		• • •	१०३
उच्यते कर्तृतैवोक्ता	•••	• • •	१३७
(50)	•••	•••	…
उपलम्भं विहन्त्येतत्	•••	• • •	६५
एतज्ञान्यैरपाकारि	• • •	•••	२४३
एतत्कर्तव्यचक्रं तत्	•••	•••	२१६
एतत्कार्ममलं प्रोक्तं	• • •		१०€
एवं कलाख्यतत्त्वस्य	•••	•••	१७०
एवं जलादितत्त्वेषु		•••	
एवं जलादिरपि शक्ति		•••	8
	•••	• • •	२४⊏
एषां कलादितत्त्वानां	•••	• • •	१३३
एषामेव कलादीनां	• • .	•••	१३५

			पृ० स०
भ्रन्तः प्राणाश्रयं यत्तु	•••	•••	२४३
म्रन्यथैकं भवेद्विश्वं	•••	• • •	११७
ग्रपध्वस्तमलस्वन्तः	•••	• • •	स्ट६
ग्रपूर्णम्मन्यता चेयं	• • •	• • •	५ ८
ग्रभिसंघानविरहे	• • •	• • •	२१
ग्रभिसंघिमतः कर्म	•••	• • •	५७
भ्रभेदभूमिरेषा च	•••	•••	१५५
श्रमुत्र श्रुतिरेषेति	• • • •	• • •	२४०
ध्र मीषां तु धरादीनां	•••	• • •	२४४
ऋत्वच्यान्तरयोरित्थं	•••	•••	१४३
त्र्यवसायोऽभिमानश्च		• • •	१६१
श्रस्य कर्ममलस्येय०	•••	•••	१११
श्रहंममेति-संत्यागो	•••	•••	७६
त्रहन्ता नुगमाद ाहं	• • •	•••	१-६६
ब्रहेतुनापि रागे। हि	•••	•••	२४६
ग्रात्मनामध्वभोक्तृत्वं	•••	•••	१२७
ध्रा लोचने शक्तिरन्तः	•••	•••	२२३
श्रावरीतुं न वाच्यं च	•••	•••	90
ग्रास्ते सामान्यकल्पेन	•••		¥
इति तत्त्वस्वरूपस्य	•••	•••	२५०
इति न्यायोज्मितो वादः	•••	•••	६२
इति व्याख्यास्मदुक्तेऽस्मिन्	d	•••	४२
इसत्र राजसाहंकृत्	•••	• • •	२१ ८

			पृ० संब
इत्ययं करणस्कन्धो	•••	•••	१⊏६
इत्येष क्रम उदिष्ट:	•••	•••	84
इन्द्रियाणि समस्तानि	•••		२२३
ईश्वरेच्छावशज्जुव्ध			
ईश्वरेच्छावशत्तुब्ध	1	• • •	५५
ईश्वरेच्छावशादस्य	•••	•••	१८०
	• • •	•••	११५
उक्त इन्द्रियवर्गोऽयं	• • .•	•••	२१७
उक्तं शिवतनुशास्त्रे	•••	• • •	१६६
उक्तं श्रीपूर्वशास्त्रे च		• • •	… ન્દદ
उक्तमत्र विभात्येष	•••	•••	१७४
उक्तमेवेति शास्त्रेऽस्मिन्			१७૬
उच्छियतामन्त्यदशं		• • •	903
उच्छूनतेव प्रथमा			<u> </u>
उच्यते कर्तृतैवोक्ता	•••	• # •	१३७
डपलम्भं विहन्त्येतत्	•••	• • •	…
	•••	•••	६५
एतज्ञान्यैरपाकारि	•••	• • •	२४३
एतत्कर्तव्यचक्रं तत्	• • •	•••	२१६
एतत्कार्ममलं प्रोक्तं	• • •	•••	٠ ٢٥٠٤
एवं कलाख्यतत्त्वस्य			१७०
एवं जलादितत्त्वेषु			8
एवं जलादिरपि शक्ति	•••		२४⊏
एषां कलादितस्वानां	•••	•••	
एषामेव कलादीनां	• • •		१३३
रमान भाषाद्।त्।	• • •	7	… १३५

			पृ ० सं०
ध्रन्तः प्राणाश्रयं यत्तु		•••	२४३
ग्रन्यथैकं भवेद्विश्वं	• • •	• • •	११७
म्रपध्वस्तमलस्त्वन्तः	•••	•••	द ई
ग्रपूर्णम्मन्यता चेयं	•••	•••	… પ્રસ
ग्रभिसंधानविरहे	•••	•••	२१
अभिसंधिमतः कर्म	•••	•••	⊏⊍
ग्रभेदभूमिरेषा च	•••	•••	१५५
श्रमुत्र श्रुतिरेषेति	•	•••	२४०
ध्र मीषां तु धरादीनां	•••	• • •	२४४
त्र्यत्त्र्यान्तर योरित्थं	•••	•••	१४३
त्र्यवसायोऽभिमानश्च		•••	१-६१
ग्रस्य कर्ममलस्येय०	•••	•••	१११
श्रहंममेति-संत्यागो	•••	•••	७६
ग्रहन्तानुगमादा हं	• • •	•••	१-६६
ब्रहेतुनापि रागे। हि	•••	•••	२४६
त्र्यात्मनामध्वभोक्तृत्वं	•••	•••	१२७
भ्रालोचने शक्तिरन्तः	•••	•••	२२३
श्रावरीतुं न वाच्यं च	•••	• • •	90
श्रास्ते सामान्यकल्पेन	•••		¥
इति तत्त्वस्वरूपस्य	•••	•••	२५०
इति न्यायोज्मितो वादः	• • •	•••	६२
इति व्याख्यास्मदुक्तेऽस्मिन्	g85.• • •	•••	४२
इत्यत्र राजसाहंकृत्	•••	•••	२१€

			पृ० संव
इत्ययं करणस्कन्धो	•••	•••	१⊏६
इत्येष क्रम उदिष्ट:	•••	•••	84
इन्द्रियाणि समस्तानि		•••	२२३
ईश्वरेच्छावशज्जुब्ध	• • •	•••	५५
ईश्वरेच्छावशत्तुब्ध		• • •	१८०
ईश्वरेच्छावशादस्य			११५
उक्त इन्द्रियवर्गोऽयं	•••		२१७
उक्तं शिवतनुशास्त्रे		• • •	
उक्तं श्रीपूर्वशास्त्रे च	•••	•••	१६६
उक्तमत्र विभात्येष	• • •	•••	
उक्तमेवेति शास्त्रेऽस्मिन्		• • •	१७४
उच्छियतामन्यदशं	•••	•••	१७-૬
उच्छूनतेव प्रथमा		•••	१०३
उच्छूनतव प्रयमा उच्यते कर्तृतैवोक्ता	•••	•••	१३७
70.	• • •	•••	…
उपलम्भं विहन्त्येतत्	•••	•••	६५
पतज्ञान्यैरपाकारि	• • •	•••	२ ४३
एतत्कर्तव्यचकं तत्	•••	•••	२१६
एतत्कार्ममलं प्रोक्तं	• • •	•••	٠ ٢٥٠٤
एवं कलाख्यतत्त्वस्य	•••	•••	१७०
एवं जलादितत्त्वेषु			8
एवं जलादिरपि शक्ति	• • •	•••	२४⊏
एषां कलादितस्वानां	• • • *	•••	१३३
एषामेव कलादीनां	• • •	•••	१३५
			174

			पृ० स०
ध्रन्तः प्रागाश्रयं यत्तु		•••	२४३
ग्रन्यथैकं भवेद्विश्वं	•••	•••	११७
भ्रपध्वस्तमलस्त्वन्तः	•••	•••	… સ્દ્
ग्रपूर्णम्मन्यता चेयं	• • •	•••	… પ્રસ
ग्रमिसंधानविरहे	•••	•••	२१
ग्रभिसंधिमतः कर्म	•••	•••	५७
श्रभेदभूमिरेषा च	•••	•••	१५५
श्रमुत्र श्रुतिरेषेति		•••	२४०
ध्रमीषां तु धरादीनां	•••	•••	२४४
त्र्यत्त्र्यान्तरयोरित्थं		•••	१४३
त्र्यवसायोऽभिमा न श्च		•••	१-६१
ग्रस्य कर्ममलस्येय०	• • •	•••	१११
श्रहंममेति-संत्यागो	•••	•••	७६
ग्रहन्तानुगमादाहं	• • •	• • •	१-६६
ब्रहेतुनापि रागे। हि	•••	•••	२४६
त्रात्मनामध्वभोक्तृत्वं	•••	• • •	१२७
श्रालोचने शक्तिरन्तः	• • •	• • •	२२३
श्रावरीतुं न वाच्यं च	•••		00
श्रास्ते सामान्यकल्पेन	• • •	•••	^y
इति तत्त्वस्वरूपस्य	•••	• • •	२५०
इति न्यायोज्मितो वादः	• • •	•••	६२
इति व्याख्यास्मदुक्तेऽस्मिन्	g	•••	४२
इसत्र राजसाहंकृत्	•••	•••	२१-६

			पृ० संव
इत्ययं करणस्कन्धो	• • •	•••	१८६
इत्येष क्रम उदिष्ट:		•••	84
इन्द्रियाग्रि समस्तानि			२२३
ईश्वरेच्छावशत्तुब्ध			
ईश्वरेच्छावशत्तुब्ध		• • •	… ધ્ય
ईश्वरेच्छावशादस्य	•••	•••	१ ⊂ 0
र पर [्] ळानसादस्य उक्त इन्द्रियवर्गोऽयं	• • •	•••	११५
	• • •	•••	२१७
उक्तं शिवतनुशास्त्रे	•••	• • •	१६६
उक्तं श्रीपूर्वशास्त्रे च		• • •	६६
उक्तमत्र विभात्येष	• • •	•••	१७४
उक्तमेवेति शास्त्रेऽस्मिन्			१७-६
उच्छियतामन्त्यदशं		• • •	903
उच्छूनतेव प्रथमा			
उच्यते कर्तृतैवोक्ता	•••		१३७
डपलम्भं विहन्त्येतत्	•••	•••	…
	•••	•••	६५
एतज्ञान्येर पाकारि	•••	• • •	२४३
एतत्कर्तव्यचक्रं तत्	•••	•••	२१६
एतत्कार्ममलं प्रोक्तं	• • •	•••	१०-६
एवं कलाख्यतत्त्वस्य		•••	१७०
एवं जलादितत्त्वेषु			8
एवं जलादिरपि शक्ति	•••		
एषां कलादितस्वानां	•••	•••	२४⊏
एषामेव कलादीनां	•••	• • •	१३३
उगामन कालादाना	• • •	***	••• १३५

			पृ० सं०
भ्रन्तः प्रागाश्रयं यत्तु		•••	२४३
ग्रन्यथैकं भवेद्विश्वं		•••	११७
ग्रपध्वस्तमतस्त्वन्तः	•••	•••	स्६
भ्रपूर्णम्मन्यता चेयं	• • •	•••	… ય્સ
ग्रभिसंधानविरहे	•••	•••	२१
ग्रभिसंधिमत: कर्म	•••	• • •	⊏⊍
ग्रभेदभूमिरेषा च		• • •	१५५
श्रमुत्र श्रुतिरेषेति	•	•••	२४०
ध्र मीषां तु धरादीनां	•••	•••	२४४
त्र्यत्त्र्यान्तरयोरित्थं	•••	•••	१४३
ग्रवसायोऽभिमानश्च		• • •	१-६१
ग्रस्य कर्ममलस्येय०	• • •	•••	१११
श्रहंममेति-संत्यागो	•••	• • •	৩६
ग्रहन्तानुगमादा हं	•••	• • •	१-६६
त्र्रहेतुनापि रागो हि	•••	• • •	२४६
त्रात्मनामध्वभोक्तृत्वं	•••	• • •	१२७
भ्रालोचने शक्तिरन्तः	• • •	• • •	२२३
श्रावरीतुं न वाच्यं च	• • •		90
श्रास्ते सामान्यकल्पेन	• • •	•••	¥
इति तत्त्वस्वरूपस्य	• • •	•••	२५०
इति न्यायोज्भितो वादः	• • •	•••	६२
इति व्याख्यास्मदुक्तेऽस्मिन्	gits • •	•••	४२
इसत्र राजसाहंकृत्		•••	२१६

			पृ० संव
इत्ययं करणस्कन्धो		•••	१⊏६
इत्येष क्रम उद्दिष्ट:	• • •	•••	ဗွ
इन्द्रियाणि समस्तानि	•••		२२३
ईश्वरेच्छावशज्जुव्ध	•••		
ईश्वरेच्छावशज्जुब्ध	• • •	•••	५५
ईश्वरेच्छावशादस्य	•••	•••	१८०
	•••	•••	११५
उक्त इन्द्रियवर्गोऽयं	•••	•••	२१७
उक्तं शिवतनुशास्त्रे	•••	• • •	१६६
उक्तं श्रीपूर्वशास्त्रे च	• • •		2 8
उक्तमत्र विभात्येष			१७४
उक्तमेवेति शास्त्रेऽस्मिन्		•••	
उच्छिद्यतामन्यदशं	• • •	•••	१७૬
		•••	803
उच्छूनतेव प्रथमा	•••	• • •	१३७
उच्यते कर्तृतै वोक्ता	• • •	•••	… રેન્દ
उपलम्भं विहन्त्येतत्	•••	• • •	६५
यत चान्येरपाकारि	•••		२४३
एतत्कर्तव्यचकं तत्	•••		२१६
एतत्कार्ममलं प्रोक्तं		•••	
एवं कलाख्यतत्त्वस्य	•••	•••	१०स
	•••	•••	१७०
एवं जलादितत्त्वेषु	•••	•••	8
एवं जलादिरपि शक्ति	•••	•••	२४⊏
एषां कलादितत्त्वानां	• • •	• • •	१३३
एषामेव कलादीनां	•••	•••	… १३५
			१५४

			पृ० सं०
ध्रन्तः प्राणाश्रयं यत्तु	•••	•••	२४३
ग्रन्यथैकं भवेद्विश्वं	• • •	• • •	११७
भ्रपध्वस्तमत्तस्वन्तः	•••	• • •	द ६
ग्रपूर्णम्मन्यता चेयं	•••	•••	… પ્રસ
ग्रमिसंघानविरहे	•••	•••	२१
ग्रभिसंधिमतः कर्म	•••	• • •	५७
ग्रभेदभूमिरेषा च	•••	•••	१५५
श्रमुत्र श्रुतिरेषेति	•	•••	२४०
ध्रमीषां तु धरादीनां	•••	•••	२४४
ऋत्वचयान्तरयोरित्थं	•••	•••	१४३
ऋवसायोऽभिमानश्च		•••	१-६१
श्रस्य कर्ममलस्येय०	•••	•••	१११
श्रहंममेति-संत्यागो	••,•	•••	७६
ग्रहन्तानुगमाद ाहं	•••	• • •	१-६६
ब्रहेतुनापि रागे। हि	•••	•••	२४६
ग्रात्मनामध्वभोक्तृत्वं	•••	•••	१२७
ध्रालोचने शक्तिरन्तः	•••	• • •	२२३
श्रावरीतुं न वाच्यं च	•••	•••	00
श्रास्ते सामान्यकल्पेन	•••	• • • •	¥
इति तत्त्वस्वरूपस्य	•••	•••	२५०
इति न्यायोज्मितो वादः	•••	•••	६२
इति व्याख्यास्मदुक्तेऽस्मिन्	gla.	•••	४२
इत्यत्र राजसाहंकृत्	•••	•••	२१-६

			पृ० संब
इत्ययं करणस्कन्धो		•••	१८६
इत्येष क्रम उद्दिष्ट:		•••	84
इन्द्रियाणि समस्तानि			
ईश्वरेच्छावशज्जुव्ध	•••	•••	
-	•••	•••	५५
ईश्वरेच्छावशत्तु च् ध	•••	• • •	१८०
ईश्वरेच्छावशादस्य	• • •	•••	११५
उक्त इन्द्रियवर्गोऽयं	• • •	•••	२१७
उक्तं शिवतनुशास्त्रे			१६६
उक्तं श्रीपूर्वशास्त्रे च	• • •	•••	2 8
उक्तमत्र विभात्येष		•••	१७४
उक्तमेवेति शास्त्रेऽस्मिन्		•••	१७૬
उच्छियतामन्त्यदशं		• • •	१०३
उच्छूनतेव प्रथमा			१३७
उच्यते कर्तृतैवोक्ता	•••		१ ८ ६
उपलम्भं विहन्त्येतत्		• • •	६५
एतचान्येर पाकारि	•••	•••	२४३
एतत्कर्तव्यचक्रं तत्	• • •		२१६
एतत्कार्ममलं प्रोक्तं	•••	900 pt. 1990 1990 1	१०-६
एवं कलाख्यतत्त्वस्य		•••	
एवं जलादितत्त्वेषु	•••	•••	१७०
•	• • •	•••	8
एवं जलादिरपि शक्ति	•••	•••	२४⊏
एषां कलादितस्वानां	•••	•••	१३३
एषामेव कलादीनां	• • •	· · ·	१३५

			पृ० सं०
भ्रन्तः प्रागाश्रयं यत्तु		•••	२४३
ग्रन्यथैकं भवेद्विश्वं		•••	११७
भ्रपध्वस्तमत्तस्त्रन्तः	•••	•••	… સ્દ્
ग्रपूर्णम्मन्यता चेयं	• • •	•••	… પ્રસ
ग्रभिसंघानविरहे	• • •	•••	२१
अभिसंधिमतः कर्म	•••	•••	५७
ग्रभेदभूमिरेषा च	• • •	•••	१५५
श्रमुत्र श्रुतिरेषेति	• • • •	•••	२४०
प्रमी षां तु धरादीनां		•••	२४४
त्र्यत्त्व यान्तरयोरित्थं	•••	•••	१४३
अवसायोऽभिमानश्च		• • •	१-६१
ग्रस्य कर्ममलस्येय०	•••	•••	१११
श्रहंममेति-संत्यागो	•••	•••	৩६
ग्रहन्तानुगमा द ाहं	•••	• • •	१-६६
त्र्रहेतुनापि रागे। हि	•••	•••	२४६
ग्रात्मनामध्वभोक्तृत्वं	•••	•••	१२७
ष्रालोचने शक्तिरन्तः	•••	• • •	२२३
श्रावरीतुं न वाच्यं च	•••	•••	90
श्रास्ते सामान्यकल्पेन	•••	• • •	¥
इति तत्त्वस्वरूपस्य	•••	•••	२५०
इति न्यायोज्भितो वादः	•••	•••	६२
इति व्याख्यास्मदुक्तेऽस्मिन्	gii • • •	•••	४२
इत्यत्र राजसाहंकृत्	•••	•••	२१-६

		पृ० संव
• • •	•••	१८६
•••	•••	84
• • •	• • •	२२३
		५५
	•••	१८०
	•••	११५
• • •	•••	२१७
• • •	• • •	१६६
• • •	• • •	કદ્
	•••	१७४
		१७८
P & •	• • •	१०३
		?30
		१ ८८
•••	•••	
•••	•••	६५
• • •	•••	२४३
•••	•••	२१६
• • •	•••	१०६
•••	•••	१७०
	•••	8
• • •	• • •	२४⊏
		१३३
• • •		
• • •	*	••• १३५

(8)

			पृ ० सं ०
करणत्वमतो युक्तं	•••		१-६६
करणान्यपि वाच्यानि	•••	•••	२११
करणीकृततत्स्वांश	•••	•••	… १€⊏
कर्तुविभिन्नं करग्रं	•••	,	१ ८ ७
कर्तृत्वं चैतद्देतस्य	•••	•••	२€
कर्तेति पुंसः कर्तृत्वात्	• • •	•••	, ३-€
कर्मणो हेतुतामेतु	• • •	0 • •	५२
कर्म तज्ज्ञानदीचार्यः	•••	•••	१०४
कलां विनान तस्याश्च	•••	• • •	२००
कलादिवसुधान्तं यत्	•••	•••	१३०
कलामायासुसंयोग	•••		१३८
कला हि किंचित्कर्तृत्वं	•••	•••	१३६
कला हि शुद्धा तत्ताहक्	•••	•••	१३४
कायादै स्तत्स्वप्रतीति	•••	•••	२३⊏
कार्यकारग्रभावस्य	•••	• • •	೪೨
कार्यावच्छेदि कर्तृत्वं	•••	•••	१५-६
कालो मायेति कथितः	•••	• • •	४४
किंचिद्र् पतयाचि प्य	•••	•••	१४⊏
किंतु सामान्यकरण	•••	• • •	२०२
की हशं प्रत्यस्मिति	• • •	•••	६५
कृषिकर्म मधौ भोगः	•••	•••	१००
क्रमान्मन्त्रेशतन्नेतृ	•••	•••	७५
क्रमेण चित्राकारोऽस्तु	•••	•••	, २६

(4)

_			पृ० सं
क्रमोपलम्भरूपत्वात्	•••	•••	२८
क्रिया च कर्तृतारूपात्	•••	•••	🖘
चोभोऽस्य लोलिकाख्यस्य	•••	•••	११२
खपुष्पाद्यस्ति तां ब्रूम:	• • •	•••	१२४
गन्धादिशब्दपर्यन्त	•••	•••	२३५
गर्भीकृतानन्तभावि	• • •	•••	११६
गहनोपभोगगर्भे	•••		१६ -
गुग्रोभ्यो बुद्धितत्त्वं तत्		•••	१५१
गुरूपासां विनैवात्त	• • •		५३
चतुर्दशविधं भूत	•••	• • •	৩ধ
चित्रैहेंत्वन्तरं किंचित्	• • •	•••	€⊏
चिदचिद्रूपताभासी	•••	• • •	११३
चैत्रवत्सीशिवान्तं तत्		•••	
जडमेव हि मुख्योऽघ	• • •	• • •	-
जाड्यं प्रमातृतन्त्रत्वं	•••	•••	१५४
	•••	. • • •	१३
ज्ञानं चाच्चुषरश्मीनां	•••	•••	६⊏
ज्ञानं नादानमित्येतत्	•••	•••	२०-६
ज्ञानेन वा निरुध्येत	•••	•••	१०२
तत एते चोभमापन्नाः	•••	•••	१७८
तत एव ऋमञ्यक्ति	• • •	•••	२३५
तत एव त्वहङ्कारात्	•••	•••	२०३
तत एव मरुद्व्योम्रोः	•••	•••	२३०
ततः प्रबुद्धसंस्काराः	•••	•••	१०१

(8)

			पृ ० सं०
करणत्वमतो युक्तं	•••		१ ८ ६
करणान्यपि वाच्यानि	•••	•••	२११
करणीकृततत्स्वांश	•••	•••	… १ ८ ८
कर्तुविभिन्नं करणं	• • •	. • • •	१-६७
कर्तृत्वं चैतद्देतस्य	•••	•••	२€
कर्तेति पुंसः कर्तृत्वात्	• • •	•••	, ३ €
कर्मणो हेतुतामेतु	• • •		५२
कर्म तज्ज्ञानदीचाद्यैः	•••	•••	१०४
कलां विनान तस्याश्च	•••	• • •	२००
कलादिवसुधान्तं यत्	•••	•••	१३०
कलामायाससंयोग	•••	•••	१३८
कला हि किंचित्कर्तृत्वं	•••	•••	१३६
कला हि शुद्धा तत्ताहक्	•••	•••	१३४
काणादैस्तत्स्वप्रतीति	•••	•••	२३⊏
कार्यकारग्रभावस्य	• • •	• • •	ყი
कार्यावच्छेदि कर्तृत्वं	•••	• • •	१५€
कालो मायेति कथितः	•••	• • •	४४
किंचिद्रूपतयाचिप्य •	•••	•••	१४⊏
किंतु सामान्यकरण	• • •	• • •	२०२
की दशं प्रत्य स्मिति	• • •	• • •	६५
कृषिकर्म मधौ भोगः	•••	•••	१००
क्रमान्मन्त्रेशतन्नेतृ	•••	•••	७८
क्रमेण चित्राकारोऽस्तु	•••	•••	, २६

(4)

			पृ० संव
क्रमोपलम्भरूपत्वात्	•••	•••	२०
क्रिया च कर्तृतारूपात्	•••	•••	57
चोभोऽस्य लोलिकाख्यस्य	• • •	•••	११२
खपुष्पाद्यस्ति तां ब्रूमः	•••	•••	१२४
गन्धाद्दिशब्दपर्यन्त	•••	• • •	२३५
गर्भीकृतानन्तभावि	•••	•••	११६
गहनोपभोगगर्भे	•••	•••	१६ .
गुग्रेभ्यो बुद्धितत्त्वं तत्		•••	१५€ १⊏१
गुरूपासां विनेवात्त	• • •		
चतुर्दशविधं भूत		• • •	¥३
चित्रेहेंत्वन्तरं किंचित्	•••	• • •	৩ধ
	• • •	•••	€⊏
चिद्दचिद्रूपताभासी	• • •	•••	११३
चैत्रवत्सौशिवान्तं तत्	•••	•••	१२६
जडमेव हि मुख्योऽथ	•••	•••	१५४
जाड्यं प्रमातृतन्त्रत्वं		•••	१३
ज्ञानं चाज्जुषरश्मीनां	•••	• • •	… ६⊏
ज्ञानं नादानमित्येतत्	•••	•••	२०-६
ज्ञानेन वा निरुध्येत	•••	•••	१०२
तत एते चोभमापत्राः	•••	•••	१७८
तत एव ऋमञ्यक्ति	•••		२३५
तत एव त्वहङ्कारात्		•••	२०३
तत एव मरुद्व्योम्रोः			२३०
ततः प्रबुद्धसंस्काराः		•••	१०१
90000000	***	***	1.1

(६)

		पृ० सं०
•••	0,0	२६
•••	•••	८१
• • •	•••	१२२
•••	,	३४
•••	•••	%-&
• • • •	•••	३६६
.,,	• • •	१२१
•••	• • •	२३२
•••	•••	२४२
•••	• • •	२१३
•••	• • •	9
• • • •	,	६१
•••	• • •	२०६
•••	•••	३
•••	•••	१०७
•••	•••	… १२-€
• • •	•••	१७५
•••	• • •	२०६
•••	•••	३४
•••	•••	१२३
•••	•••	₹
•••	•••	६०
•••	•••	*** 20

पृ० स० तदभावो मलो रूप ६६ तद्दवश्यं परस्यापि स्र तदा मायापुंविवेकः 883 तदेतद्व्यतिरिक्तं हि १२६ तदेवं पञ्चकमिदं yy. तदेषु तत्त्वमित्युक्तं प्र तदद्वयालम्बना मातृ 228 तमीशं प्रति युक्तं यत् 60 तया पञ्चविधश्चेष १८५ तस्मात्कलादिको वर्गः १३२ १२७ तस्मात्स्वातन्त्रययोगेन स्य तस्मादस्य न कर्मास्ति १७६ तस्माद्विप्रतिपत्तिं नो १५ तस्मिन्सति हि तद्भाव 200 तस्यैव तत्फलं चित्रं तेजस्तत्त्वं त्रिभिधंमें: 238 २०४ तेन च्छिन्नकरस्यास्ति ... २३६ तेन धर्मातिरिक्तोऽत्र १८१ तेन यचोद्यते सांख्यं १स्स तेनाशुद्धैव विद्यास्य ११५ तेषामणूनां स मलः १६८ त्यक्तुं वाञ्छति न यतः

दण्डाहतेवामलकी

१२८

(६)

			पृ० सं०
ततश्च चित्राकारोऽसौ	• • •	٠. ٠	२६
ततश्च सुप्ते तुर्थे च	•••	•••	58
ततो जडत्वे कार्यत्वे	•••	•••	१२२
ततो यावति यादूप्यात्	•••	,	३४
तत्तत्प्राधान्ययोगेन	•••	•••	8€
तत्तस्य हेतुश्चेत्से।ऽयं	•••	•••	३६€
तत्त्वभावं विनान्योऽपि	• • •	• • •	१२१
तत्र प्रयत्ततः सिद्धो	•••	• • •	२३२
तत्रस्यैः सह तीव्रात्मा	• • •	•••	२४२
तत्रानुसंधिः पञ्चात्मा		•••	२१३
तत्रेषां दश्यते दृष्टः	• • •	•••	9
तत्सद्वितीया साशुद्धिः	•••	,	€?
तत्स्थाने वृत्तिमन्तीति	•••	•••	२०६
तत्त्वातन्त्र्यरसात्	•••	•••	३
तथापि ज्ञानकाले तत्	•••	•••	१०७
तथापि मालिनीशास्त्र	•••	•••	… १२-€
तथापि वस्तुसत्तेयं	•••	•••	१७५
तथाभावे तु बुद्धरचै:	•••	•••	२०६
तथाभूते च नियमे	•••	•••	३४
तयावभासचित्रं च	•••	•••	१२३
तथा हि कालसदनात्	• • •	•••	٠ ۽
तथैवास्येति शास्त्रेषु तथोपलम्भमात्रं तौ	•••	•••	६०
पवान्त्रन्मभात्र ता	•••	•••	••• २७

पृ० स० तदभावो मलो रूप ६६ तद्दवश्यं परस्यापि स्र तदा मायापुंविवेकः 983 तदेतद्व्यतिरिक्तं हि १२६ तदेवं पञ्चकमिदं yy. तदेषु तत्त्वमित्युक्तं प्र तदद्वयालम्बना मातृ 228 तमीशं प्रति युक्तं यत् ७३ तया पञ्चविधश्चेष ... १८५ तस्मात्कलादिको वर्गः १३२ १२७ तस्मात्स्वातन्त्रययोगोन तस्मादस्य न कर्मास्ति £¥ १७६ तस्माद्विप्रतिपत्तिं नो १५ तस्मिन्सति हि तद्भाव 200 तस्यैव तत्फलं चित्रं तेजस्तत्त्वं त्रिभिधंमें: २३१ ... २०४ तेन च्छिन्नकरस्यास्ति ... २३६

१८१

१स्स

१६८

१२८

888

तेन धर्मातिरिक्तोऽत्र

तेन यचोद्यते सांख्यं

तेनाशुद्धैव विद्यास्य

तेषामणूनां स मलः

दण्डाहतेवामलकी

त्यक्तुं वाञ्छति न यतः

(६)

			पृ० सं०
ततश्च चित्राकारोऽसौ	• • •	0.30	२६
ततश्च सुप्ते तुर्थे च	•••	• • •	58
ततो जडत्वे कार्यत्वे	• • •	•••	१२२
ततो यावति याद्रूप्यात्	•••	,	રફ
तत्तत्प्राधान्ययोगेन	•••	•••	8€
तत्तस्य हेतुश्चेत्सोऽयं	• • •	•••	३६€
तत्त्वभावं विनान्योऽपि	•••	• • •	१२१
तत्र प्रयत्ततः सिद्धो	•••	• • •	२३२
तत्रस्यैः सह तीव्रात्मा	•••	•••	२४२
तत्रानुसंधिः पञ्चात्मा	•••	•••	२१३
तत्रेषां दृश्यते दृष्टः	•••	•••	9
तत्सद्वितीया साश्चिद्धः	•••	,	€?
तत्स्थाने वृत्तिमन्तीति	•••		२०६
तत्स्वातन्त्र्यरसात्	•••	• • •	३
तथापि ज्ञानकाले तत्	•••		१०७
तथापि मालिनीशास्त्र	•••	•••	१२€
तथापि वस्तुसत्तेयं	• • • •	•••	१७५
तथाभावे तु बुद्धाचैः	•••	•••	२०६
तथाभूते च नियमे	•••	•••	३४
तथावभासचित्रं च	•••	•••	१२३
तथा हि कालसदनात्	•••	•••	₹
तथैवास्येति शास्त्रेषु	•••		६०
तथापलम्भमात्रं तौ	•••	•••	२७

पृ० स० तदभावो मलो रूप ६६ तद्दवश्यं परस्यापि स्र तदा मायापुंविवेकः 883 तदेतद्व्यतिरिक्तं हि १२६ तदेवं पञ्चकमिदं YY. तदेषु तत्त्वमित्युक्तं 42 तदद्वयालम्बना मातृ 258 तमीशं प्रति युक्तं यत् 60 तया पञ्चविधश्चेष १८५ तस्मात्कलादिको वर्गः १३२ १६७ तस्मात्स्वातन्त्रययोगोन £4 तस्मादस्य न कर्मास्ति 308 तस्माद्विप्रतिपत्तिं नो 24 तस्मिन्सित हि तद्भाव 200 तस्यैव तत्फलं चित्रं तेजस्तस्वं त्रिभिधंमें: 238 ... २०४ तेन च्छिन्नकरस्यास्ति ... २३६ तेन धर्मातिरिक्तोऽत्र

१८१

१स्स

१६८

१२८

११५

तेन यचोद्यते सांख्यं

तेनाशुद्धैव विद्यास्य

तेषामणूनां स मलः

दण्डाहतेवामलकी

त्यक्तुं वाञ्छति न यतः

(\ \ \)

			पृ० सं०
ततश्च चित्राकारोऽसौ	• • •	٥.,	२६
ततश्च सुप्ते तुर्ये च	•••	•••	58
ततो जडत्वे कार्यत्वे	•••	•••	१२२
ततो यावति याद्रूप्यात्	• • •	,	३४
तत्तत्प्राधान्ययोगेन	•••	•••	8€
तत्तस्य हेतुश्चेत्से।ऽयं	•••	•••	३६
तत्त्वभावं विनान्योऽपि	• • •	• • •	१२१
तत्र प्रत्यत्ततः सिद्धो	•••	• • •	२३२
तत्रस्थै: सह तीव्रात्मा	•••	•••	२४२
तत्रानुसंधिः पञ्चात्मा	•••	•••	२१३
तत्रैषां दृश्यते दृष्टः	•••	•••	9
तत्सद्वितीया साश्चिद्धः	• • •	,	६१
वत्स्थाने वृत्तिमन्तीति	•••	•••	२०६
तत्त्वातन्त्र्यरसात्	• • •	•••	३
तथापि ज्ञानकाले तत्	•••	•••	१०७
तथापि मालिनीशास्त्र	•••	•••	१२€
तथापि वस्तुसत्तेयं	• • •	•••	१७४
तथाभावे तु बुद्धाचैः	• • • •	•••	२०६
तथाभूते च नियमे	•••	•••	३४
तथावभासचित्रं च	***	•••	१२३
तथा हि कालसदनात्	•••	•••	३
तथैवास्येति शास्त्रेषु	•••	•••	६०
तथोपलम्भमात्रं तौ	•••	•••	··· २७

तदभावो मलो रूप

पृ० स० ६६ स्र

(5)

			पृ० सं०
दशास्वन्त:कृतावस्था	•••	•••	50
दुःखं मे दुःखद्वेतुर्वा		•••	4 8
दुःखं रजः क्रियात्मत्वात्	•••	•••	१७
दूराच भाविनश्चेत्थं	•••	••,	३
दृष्ट मित्यन्यदेहस्थं	•••	• • •	··· -
देहपुर्यष्टकाद्येषु	•••	•••	१६४
देहानां भुवनानां च	• • •	• • •	¥
दोषबीजं पशुत्वं च		•••	vs
धरादि वत्तयात्यन्ता	•••	•••	१२५
धर्माधर्मात्मकं कर्म	• • •	•••	.
धीपुंविवेके विज्ञात <u>े</u>	•••	• • •	१४४
न च बुद्धिरसंवेद्या	• • •	• • •	१ ८ २
न च हेतुत्वमात्रेण	•••	•••	२३-६
न चेशशक्तिरेवास्य	•••	•••	१४१
न जडिश्चद्दिष्ठानं	•••	•••	११२
 न जायते घटो नूनं 	•••	• • •	३७
न तद्भवद्भिरुदितं	•••	•••	E w
नतु चोभयतः शुभ्रात्	• • •	•••	१५४
ननु श्रीमद्रौरवादौ	•••	•••	१७४
नतु श्रीमन्मतङ्गादौ		• • •	१ ८६
न फलं चीवमूढादेः	•••	• • •	⊏€
नभः शब्दोऽवकाशात्मा	•••		२२⊏
न लाघवं च नामास्ति	•••	•••	२४६

(&)

			पृ० सं०
निह हेतुः कदाप्यास्ते	•••	•••	€s
न ह्यस्वच्छमितप्रायै:			२१२
नाथस्य शक्तिः साधस्तात्	•••	•••	१२१
नाहं कर्तेति मन्वान:	•••	•••	5 ¥
निःसंख्यैर्बहुभी रूपैः	•••	•••	48
नियतिर्नास्ति वैरिञ्चे	• • •	•••	84
नियते शिव एवैक:		• • •	३⊏
नियमश्च तथारूपः	•••	• • •	३२
निरवच्छेदकर्मांश		•••	₹⊏
निर्गीतं विततं चैतत्		•••	v3
निर्मले पुंसि नेशस्य			હર
परस्मे स्यान्न विज्ञातं	•••	•••	€ ?
परा भिसंधिविच्छे दे		•••	€3
परेर्गमी तु करणं	•••	•••	२०७
पुनर्गुणः क्रिया त्वेषा		•••	२०⊑
पूर्वकस्य तु हेतुत्वं	•••	•••	45
प्रकृतं व्रूमहे ज्ञाना		•••	દ ય
प्रसिद्धा सा न संकोचं	•••	•••	⊏३
प्राण्ध्य नान्तःकरणं	•••	•••	१€0
फलोपरक्तां विद्यत्	• • •	• • •	50
बीजमङ्कर इत्यस्मिन्	•••	•••	२३
बीजमङ्करपत्रादि	•••	•••	78
बुद्धिस्तु गुणसंकीर्णा	•••	•••	१५१
अन्यत्य राजस्यभागा	••,	•••	٠٠٠ ٢ ٢ ٢

(5)

			पृ० सं०
दशास्वन्तः कृतावस्था	•••	•••	50
दुःखं मे दुःखहेतुर्वा			€8
दुःखं रजः क्रियात्मत्वात्		•••	१७
दूराच भाविनश्चेत्थं	•••		3
दृष्ट मिखन्यदेहस्थं		••,	···
देहपुर्यष्टकाद्येषु	•••		2007 2000 9
देहानां भुवनानां च		, ,	१६४
दोषबीजं पशुत्वं च	•••	•••	¥
धरादिवत्तथात्यन्ता	•••	•••	७४
धर्माधर्मात्मकं कर्म	•••	• • •	१२५
धीपुंविवेके विज्ञाते	•••	•••	८ ७
न च बुद्धिरसंवेद्या	•••	•••	\$88
न च हेतुत्वमात्रेण	•••	• • •	१ ६ २
न चेशशक्तिरेवास्य	•••	•••	२३-६
न जडिशचद्दिधिष्ठानं	• • •	•••	१४१
• न जायते घटो नूनं	•••	•••	११२
न रायत वटा नून न राइवद्विरुदितं	•••	• • •	३७
	•••	•••	६७
नतु चोभयतः शुभ्रात्	• • •	•••	१५४
नतु श्रीमद्रौरवादौ	•••	•••	१७४
नतु श्रीमन्मतङ्गादौ	•••	• • •	१ ८८
न फलं चीवमूढादेः	•••	• • •	⊏६
नभः शब्दोऽवकाशात्मा	•••		२२८
न लाघवं च नामास्ति	•••	•••	२४६
		100 100 100 100 T	

(&)

			पृ० सं०
निह हेतुः कदाप्यास्ते	•••	•••	€ 9
न ह्यस्वच्छमितप्रायै:	•••	• • • •	२१२
नाथस्य शक्तिः साधस्तात्	•••	•••	१२१
नाइं कर्तेति मन्वानः	•••		⊊¥
निःसंख्यैर्बहुभी रूपैः	•••		48
नियतिर्नास्ति वैरिञ्चे			8¥
नियते शिव एवैक:			३⊏
नियमश्च तथारूपः		•••	३२
निरवच्छेदकर्माश		•••	₹<
निर्धातं विततं चैतत्	•••	•••	७३
निर्मले पुंसि नेशस्य	•••	• • •	৩২
परस्मे स्थान्न विज्ञातं	•••	•••	c ?
पराभिसंधिविच्छेद्धे	•••	•••	c 3
परेर्गमी तु करणं	•••	•••	२०७
पुनर्गुणः क्रिया त्वेषा	•••	•••	२०५
पूर्वकस्य तु हेतुत्वं	•••	•••	२०५
प्रकृतं वूमहे ज्ञाना	•••	•••	
प्रसिद्धा सा न संकोचं	•••	•••	€¥
प्राण्ध्य नान्तःकरणं	•••	•••	१€०
फलोपरक्तां विद्धात्	•••	•••	560
न्या १५५५त् बीजमङ्कर इत्यस्मिन्	•••	•••	२३
नाजनङ्कुर इलास्मन् बीजमङ्करपत्रादि	•••	•••	
_	•••	•••	२४
बुद्धिस्तु गुणसंकीर्णा	• • •	•••	१५१

(80)

			पृ० सं०
बुद्धेरहंकृतादृत्ते	•••	•••	१८४
बुद्ध्यहंकुन्मनः प्राहुः	•••	•••	… १८-६
भवदोषोऽनुप्रवश्च	•••	•••	৩३
भावानां प्रतिबिम्बं च	• • •	• • •	१५६
भिन्नकल्पा यदि चेप्या	•••	•••	… રેન્દ
भूतादिनाम्नस्तन्मात्र	•••		२१८
भेदावभासस्वातन्त्रयं	•••	•••	११६
भोक्तर्यात्मनि तेनेयं			≒३
भोक्तृभाग्यात्मता न स्यात्	•••	•••	१५३
भोगोपायेप्सुको नित्यो	•••	•••	११४
भोजयेखनुसंधानात्	•••	•••	१०१
भोत्स्यते यत्ततः प्रोक्तं	• • •	•••	१७७
भौतिकत्वमते।ऽप्यस्तु	•••	•••	… १-૬૪
मद्यं सूते मदं दु:ख	•••	•••	७१
मना यत्सर्वविषयं	•••	•••	१८८
मन्त्रा इति विशुद्धाः स्युः	•••		५२
मलश्चावारको माया	•••	•••	१३ ८
मलाद्विविक्तमात्मानं	• • •	• • •	१४६
महान्तं ते तथान्तःस्थ	•••	•••	११०
मायां विचोभ्य संसारं	•••	•••	११५
माया कला रागविद्ये	•••		१६४
मायाकार्येऽपि तत्त्वीघे	• • •	•••	… १२५
मायागर्भा दिका रीयो	•••		880

(११)

			पृ० सं०
माया हि चिन्मयाद्भेदं	•••	•••	१३६
मुखेनापि यदादानं	• • •		२०५
मुहूर्तान्निर्द हेत्सर्व	•••	•••	१०७
मूर्तानां प्रतिघस्तेजा	• • •	•••	६€
यते। वायुर्निजं रूपं	•••	• • •	२३१
यत्साधनं तद्दतं स्यात्	•••		२११
यत्सामान्यं हि गन्धत्वं		•••	२२६
यथा गुणगुणिद्वैत	• • •	•••	२३३
यथा च विस्तृते वस्त्रे		•••	२३४
यथा पृथिव्यधिपतिः	•••	• • •	४४
यथा हि घटसाहित्यं	• • •	• • •	३०
यदा यदा विनश्येत	• • •	•••	१०६
याति कर्किसुमेर्वाद्या	•••	•••	३७
यान्युक्तानि पुराणि	•••	•••	२
ये पुनः कर्मसंस्कार		***	१२०
योगीच्छाते। द्रव्यमन्त्र		•••	४२
योगीच्छानन्तरोङ्क्त		•••	३२
योग्यतामात्रमेवैतत्		•••	४७
यो हि यस्माद्गुगोत्कृष्टः	•••	•••	२४७
रागतत्त्वमिति प्रोक्त	• • •	•••	१५७
रागविद्याकालयति	,	•••	१३४
राजसाद्याहकप्राह्य	•••	•••	२२०
राजसाहंकृतेर्जाता			२२१

(%0)

			पृ० सं०
बुद्धेरहं कृताहत्त्वे	•••	•••	१८४
बुद्ध्यहंकुन्मनः प्राहुः	•••	•••	१८-६
भवदोषोऽनुप्रवश्च	•••	• • •	υξ
भावानां प्रतिबिम्बं च	• • •	•••	१५६
भिन्नकल्पा यदि चेप्या	•••	•••	… રેન્દ
भूतादिनाम्नस्तन्मात्र			२१⊏
भेदावभासस्वातन्त्रयं	•••	•••	११६
भोक्तर्यात्मनि तेनेयं		•••	⊏३
भोक्तृभाग्यात्मता न स्यात्	•••	•••	१८३
भोगोपायेप्सुको नित्यो	•••	•••	११४
भोजयेखनुसंघानात्	• • •	•••	१०१
भोत्स्यते यत्ततः प्रोक्तं	•••	•••	१७७
भौतिकत्वमते।ऽप्यस्तु	•••	•••	… १-૬૪
मद्यं सूते मदं दु:ख	•••	•••	७१
मना यत्सर्वविषयं	•••	•••	१८८
मन्त्रा इति विशुद्धाः स्युः	•••		ध्र
मलश्चावारको माया	•••	•••	१३स
मलाद्विविक्तमात्मानं	• • • •		१४६
महान्तं ते तथान्त:स्थ	•••	• • •	११०
मायां विच्चोभ्य संसारं	•••	•••	११५
माया कला रागविद्ये	•••		१६४
मायाकार्येऽपि तत्त्वीघे	•••	•••	… १२⊏
मायागर्भा दिका रीयो	•••		१४७

(११)

				प्र	० सं०
माया हि चिन्मयाद्गेदं	•••			•••	१३६
मुखेनापि यदादानं	• • •				२०५
मुहूर्तान्निर्द हेत्सर्व	• • •	•••			१०७
मूर्तानां प्रतिघस्तेजा	• • •	• • •		•••	६€
यता वायुर्निजं रूषं	•••	• • •		•••	२३१
यत्साधनं तद्त्तं स्यात्	• • •	•••		•••	२११
यत्सामान्यं हि गन्धत्वं		•••		•••	२२६
यथा गुणगुणिद्वैत	• • •	•••		• • •	२३३
यथा च विस्तृते वस्त्रे		•••			२३४
यथा पृथिव्यधिपतिः	•••	•••			48
यथा हि घटसाहित्यं					३०
यदा यदा विनश्येत	•••	• • •		•••	१०६
याति कर्किसुमेर्वाद्या		•••		•••	३७
यान्युक्तानि पुराणि	•••	• • •		•••	२
ये पुनः कर्मसंस्कार		•••	*	• • •	
योगीच्छाते। द्रव्यमन्त्र		•••	4	• • •	४२
योगीच्छानन्तरोद्भूत		• • •		•••	३२
योग्यतामात्रमेवैतत्		• • •		•••	थ्र७
यो हि यस्माद्गुगोत्कृष्टः	•••	•••			२४७
रागतत्त्वमिति प्रोक्तं	•••	•••			१५७
रागविद्याकालयति	,	•••			१३४
राजसाद्याहकयाह्य		•••			२२०
राजसाहंकृतेर्जाता	•••	•••		•••	२२१

(80)

			पृ० सं०
बुद्धेरहंकृतादृत्ते	•••	•••	१८४
बुद्ध्यहंकृन्मनः प्राहुः	•••	•••	१८-६
भवदोषोऽनुप्रवश्च	•••	•••	৩३
भावानां प्रतिबिम्बं च	• • •	• • •	१५६
भिन्नकल्पा यदि चेप्या	• • •	• • •	३ .६
भूतादिनाम्नस्तन्मात्र	•••	•••	२१८
भेदावभासस्वातन्त्र्यं	• • •	•••	११६
भोक्तर्यात्मनि तेनेयं		2 • •	५३
भोक्तृभाग्यात्मता न स्यात्	•••	•••	१५३
भोगोपायेप्सुको निस्रो	•••	•••	११४
भोजयेखनुसंधानात्	• • • •	•••	१०१
भोत्स्यते यत्ततः प्रोक्तं	• • •	•••	१७७
भौतिकत्वमते।ऽप्यस्तु	•••	•••	… १-૬૪
मद्यं सूते मदं दुःख	•••	•••	७१
मना यत्सर्वविषयं	•••	•••	१८८
मन्त्रा इति विश्वद्धाः स्युः	•••	•••	४२
मलश्चावारको माया	•••	• • •	१३ ८
मलाद्विविक्तमात्मानं	•••	•••	१४६
महान्तं ते तथान्तःस्थ	• • •	• • •	११०
मायां विचोभ्य संसारं	•••	•••	११५
माया कला रागविद्ये	•••	•••	१६४
मायाकार्येऽपि तत्त्वीघे	•••	•••	१२⊏
मायागर्भा दिकारी यो	•••	•••	१४७

(११)

			पृ० सं०
माया हि चिन्मयाद्गेदं	• • • •	•••	१३६
मुखेनापि यदादानं			२०५
मुहूर्तानि र्द हेत्सर्वे	• • •	•••	१०७
मूर्तानां प्रतिघस्तेजा	• • •	• • •	६€
यते। वायुर्निजं रूषं	• • •	• • •	२३१
यत्साधनं तदत्तं स्यात्	•••	•••	२११
यत्सामान्यं हि गन्धत्वं	. • • •	•••	२२६
यथा गुणगुणिद्वैत	•••	• • •	२३३
यथा च विस्तृते वस्त्रे	• • •	•••	२३४
यथा पृथिव्यधिपतिः	• • •	• • •	५४
यथा हि घटसाहित्यं		•••	३०
यदा यदा विनश्येत	• • •		१०६
याति कर्किसुमेर्वाद्या			३७
यान्युक्तानि पुराणि	•••	•••	२
ये पुनः कर्मसंस्कार	•••	•••	१२०
योगीच्छाते। द्रव्यमन्त्र		•••	· ४२
योगीच्छानन्तरोद्भूत	•••	•••	३२
योग्यतामात्रमेवैतत्		•••	४७
यो हि यस्माद्गुगोत्कृष्टः	•••	•••	२४७
रागतत्त्वमिति प्रोक्तं	•••	•••	१५७
रागविद्याकालयति	,	• • •	१३४
राजसाद्प्राहकप्राह्य	•••	•••	२२०
राजसाहंऋतेर्जाती	•••	• • •	२२१

(80)

			पृ० सं०
बुद्धेरहंकृत्तादृत्ते	•••	•••	१८४
बुद्ध्यहंकुन्मनः प्राहुः	•••	•••	… १८-६
भवदोषोऽनुप्रवश्च	•••	•••	৩३
भावानां प्रतिबिम्बं च	•••	• • •	१५६
भिन्नकल्पा यदि चेप्या	•••	•••	३-६
भूतादिनाम्नस्तन्मात्र	•••		२१८
भेदावभासस्वातन्त्रयं	•••	•••	११६
भोक्तर्यात्मनि तेनेयं			≒३
भोक्तृभाग्यात्मता न स्यात्	•••	•••	१⊏३
भोगोपायेप्सुको नित्यो	•••	•••	११४
भोजयेखनुसंधानात्	•••	•••	१०१
भोत्स्यते यत्ततः प्रोक्तं	• • •	•••	१७७
भौतिकत्वमते।ऽप्यस्तु	•••	•••	… શસ્ય
मद्यं सूते मदं दु:ख	•••	•••	७१
मना यत्सर्वविषयं	•••	•••	१८८
मन्त्रा इति विशुद्धाः स्युः	•••		ध्र
मलश्चावारको माया		• • •	१३ ८
मलाद्विविक्तमात्मानं		•••	१४६
महान्तं ते तथान्तःस्थ	•••		११०
मायां विचोभ्य संसारं	•••	• • •	११५
माया कला रागविद्ये	•••	•••	१६४
मायाकार्येऽपि तत्त्वीघे	•••	• • •	… १२५
मायागर्भा दिका रीयो	• • •	•••	१४७

(११)

			पृ० सं०
माया हि चिन्मयाद्गेदं		•••	१३६
मुखेनापि यदादानं	• • •		२०५
मुहूर्तान्निर्द हेत्सर्वे		•••	१०७
मूर्तानां प्रतिघस्तेजा		•••	६€
यते। वायुर्निजं रूपं	• • •	• • •	२३१
यत्साधनं तदत्तं स्यात्	•••	• • •	२११
यत्सामान्यं हि गन्धत्वं	. • • •	•••	२२६
यथा गुणगुणिद्वैत	•••	• • •	२३३
यथा च विस्तृते वस्त्रे		••;	२३४
यथा पृथिव्यधिपतिः	•••	• • •	૫૪
यथा हि घटसाहित्यं		•••	३०
यदा यदा विनश्येत	•••	•••	१०६
याति कर्किसुमेर्वाद्या	•••	•••	३७
यान्युक्तानि पुराणि		•••	२
ये पुनः कर्मसंस्कार	•••	•••	• १२०
योगीच्छाते। द्रव्यमन्त्र		•••	• ४२
योगीच्छानन्तरोद्भूत		•••	३२
योग्यतामात्रमेवैतत्	• • •	•••	५७
यो हि यस्माद्गुगोत्कृष्टः	•••	•••	२४७
रागतत्त्वमिति प्रोक्तं	• • •	•••	१५७
रागविद्याकालयति	•••	•••	१३४
राजसाद्याहकयाह्य	•••	•••	२२० २२१
राजसाहंऋतेर्जाता	•••	• • •	571

(80)

			पृ० सं०
बुद्धेरहंकृतादृत्ते	•••	•••	१८४
बुद्ध्यहंकृन्मनः प्राहुः	•••	•••	१८-६
भवदोषोऽनुप्रवश्च	•••	• • •	৩३
भावानां प्रतिबिम्बं च	• • •	• • •	१५६
भिन्नकल्पा यदि चेप्या	• • •	• • •	… રેન્દ
भूतादिनाम्नस्तन्मात्र	• • •	•••	२१८
भेदावभासस्वातन्त्र्यं	•••	• • •	११६
भोक्तर्यात्मनि तेनेयं			५३
भोक्तृभाग्यात्मता न स्यात्	•••	•••	१⊏३
भोगोपायेप्सुको नित्यो	•••	•••	११४
भोजयेखनुसंधानात्		•••	१०१
भोत्स्यते यत्ततः प्रोक्तं	• • •	•••	१७७
भौतिकत्वमते।ऽप्यस्तु	•••	•••	… १-૬૪
मद्यं सूते मदं दुःख	• • •	•••	७१
मने। यत्सर्वविषयं	•••	•••	१८८
मन्त्रा इति विशुद्धाः स्युः	•••		४२
मलश्चावारको माया	• • •	• • •	१३ ८
मलाद्विविक्तमात्मानं	• • •	•••	१४६
महान्तं ते तथान्त:स्थ	• • •	•••	११०
मायां विज्ञोभ्य संसारं	•••	• • •	११५
माया कला रागविद्ये	•••		१६४
मायाकार्येऽपि तत्त्वीघे	•••	• • •	… १२५
मायागर्भा दिका रीयो	•••	•••	880

(११)

			पृ० सं०
माया हि चिन्मयाद्वेदं			१३६
मुखेनापि यदादानं	• • •		२०५
मुहूर्तान्निर्दहेत्सर्व	• • •	•••	१०७
मूर्तानां प्रतिघस्तेजा	• • •	•••	६€
यते। वायुर्निजं रूपं	•••	• • •	२३१
यत्साधनं तद्दत्तं स्यात्	• • •	• • •	२११
यत्सामान्यं हि गन्धत्वं		• • •	२२६
यथा गुणगुणिद्वैत	• • •	• • •	२३३
यथा च विस्तृते वस्त्रे		••;	२३४
यथा पृथिव्यधिपतिः	• • •	• • •	५४
यथा हि घटसाहित्यं		•••	३०
यदा यदा विनश्येत	•••	•••	१०६
याति कर्किसुमेर्वाद्या			३७
यान्युक्तानि पुराणि	• • •	•••	२
ये पुनः कर्मसंस्कार	•••	•••	१२०
योगीच्छाते। द्रव्यमन्त्र		•••	• ४२
योगीच्छानन्तरेाङ्कृत		•••	३२
योग्यतामात्रमेवैतत्		•••	४७
यो हि यस्माद्गुगोत्कृष्टः		•••	२४७
रागतत्त्वमिति प्रोक्तं	•••	•••	१५७
रागविद्याकालयति	***	•••	१३४
राजसाद्याहकप्राह्य		•••	२२०
राजसाहंऋतेर्जाते	•••	•••	२२१

(१२)

		×	पृ० सं०
वच्म्याद्ददे त्यजाम्याशु	•••		२०३
वर्षात्मको ध्वनिः शब्द	•••	• • •	२३७
वस्तुतः सर्वभावानां	•••	• • •	5
वायुतामेति तेनात्र	•••	•••	२२⊏
विज्ञानकेवली प्रोक्तः	•••	•••	७७
विज्ञानाकलता तस्य	•••	•••	58
विद्या रागोऽथ नियतिः	•••	•••	१६१
विना भुङ्क्ते फलं हेतुः	• • •	• • •	१०१
विरक्तावपि तृप्तस्य	•••	•••	१५७
विशेषग्रतया योऽत्र	•••	•••	१७१
विशेषायां यतोऽवश्यं		•••	२२⊏
विषयप्रतिविम्बं च	•••	•••	१८२
वृत्तिभागीति तद्देशं	•••	•••	२३ ८
वृत्तिर्वोधो भवेद्वुद्धेः	•••	•••	१⊏२
वैचित्र्यकारणाभावात्	•••	•••	৩৩
च्यापिनी विश्वहेतुत्वात्	• • •	•••	११७
व्याप्यव्यापकता यैषा	• • •	•••	२४५
शब्दजः शब्द भ्रागत्य		• • •	२४०
शब्दतन्मात्रहेतुत्वं	•••		१ ८ ३
शास्त्रेषु युज्यते चित्रात्	•••	• • •	88
शिव एवं च तत्पश्येत्	• • •	• • •	६६
शिव एव हि सा यस्मात्	•••		३⊏
शिवदहनकिरग्रजालै:		•••	१६६
		5 5 5	

(१३)

			पृ० सं०
शिवशक्तिमया एव	•••	•••	१२१
शिवशक्तिस दे शान	•••	•••	8€
ग्रु क्तभास्वरतोष्ण्यत्वं	•••	•••	२३६
शेषास्तु सुगमरूपाः	•••	•••	७४
श्रीपूर्वशास्त्रे कथितां	•••		85
श्रीपूर्वे तु कलातत्त्वात्	•••		80
श्रोत्राकाशगतस्यास्ति	• • •	• • • •	२४१
षटके कारणसंज्ञेऽर्घ	•••		48
संस्पर्शः पाकजोऽनुष्णा-	•••		२३६
स तत्फलसागकृतं			55
स तस्वभाव इति चेत्		•••	२५
स तु सर्वत्र तुल्यत्वात्	•••	•••	83
सत्त्वप्रधानाहंकारात्	•••	•••	१८७
	0 • •	•••	
सदाशिवाद्यास्तु पृथक्	•••	•••	
सद्योनिर्वाग्यदीचोत्य	•••	• • •	१३७
स पूर्वमय परचात्स	•••	•••	२०
सममेव हि भोग्यं च	• • *	•••	१७२
समस्तेन्द्रियसंचार	•••	• • •	२२०
सर्वगेगा ततः सर्वः	•••	•••	ફ્લ્
स विज्ञानाकलस्यापि	•••	•••	… હ€
स संस्कारः फलायेह			≒५
सहजाशुद्धिमतोऽयोः	•••	•••	१६६
सामर्थ्यव्यश्चकत्वेन		•••	८४

(१२)

			पृ० सं०
वच्म्याद्ददे त्यजाम्याग्रु	•••		२०३
वर्षात्मको ध्वनिः शब्द		•••	२३७
वस्तुतः सर्वभावानां	•••		5
वायुतामेति तेनात्र	•••	•••	२२८
विज्ञानकेवली प्रोक्तः	•••	•••	৩৩
विज्ञानाकलता तस्य	•••	• • •	58
विद्या रागोऽथ नियतिः	•••		१६१
विना भुङ्क्ते फलं हेतुः	•••	***	१०१
विरक्तावपि तृप्तस्य	•••	•••	१५७
विशेषणतया योऽत्र	•••	•••	१७१
विशेषायां यतोऽवश्यं		•••	२२⊏
विषयप्रतिविम्बं च	• • • .	• • •	१८२
वृत्तिभागीति तद्देशं	•••	•••	२३ ८
वृत्तिर्वोधो भवेद्वुद्धेः	•••	• • •	१⊏२
वैचित्र्यकारग्राभावात्		•••	৩৩
व्यापिनी विश्वहेतुत्वात्		•••	११७
व्याप्यव्यापकता येषा	•••	•••	२४५
शब्दजः शब्द द्यागत्य	•••	• • •	२४०
शब्दतन्मात्रहेतुत्वं	•••	•••	१ ८ ३
शास्त्रेषु युज्यते चित्रात्		• • •	88
शिव एवं च तत्पश्येत्	•••	• • •	६६
शिव एव हि सा यस्मात्	•••	•••	३८
शिवदहनकिरग्रजालै:	•••	***	१६६

शिवशक्तिमया एव

शिवशक्तिसद्देशान

श्रुक्तभास्वरतोष्णत्वं

शेषास्तु सुगमरूपाः

श्रीपूर्वशास्त्रे कथितां

श्रोत्राकाशगतस्यास्ति

षटके कारग्रसंज्ञेऽर्ध

स तत्फलत्यागकृतं

संस्पर्शः पाकजोऽनुष्णा-

स तत्स्वभाव इति चेत्

स तु सर्वत्र तुल्यत्वात्

सदाशिवाद्यास्तु पृथक

सत्त्वप्रधानाहंकारातृ

सद्योनिर्वाग्रदीचोत्थ

स पूर्वमथ पश्चात्स

सममेव हि भोग्यं च

समस्तेन्द्रियसंचार

सर्वगेषा ततः सर्वः

स विज्ञानाकलस्यापि

स संस्कार: फलायेह

सहजाश्चद्धिमतोऽयोः

सामर्थ्यव्यञ्जकत्वेन

श्रीपूर्वे तु कलातस्वात्

२४

४३

१८७

48

१३७

्२० १७२

२२०

६€

ہو

54

१६६

58

(\$8)

			पृ० सं०
सुखदु:खसंविदं या	• • • •	• • •	१६८
सुखहेतौ सुखे चास्य	•••	• • •	2 8
सुखादीनां समं व्यक्ते:	•••	• • •	१३०
सुखादीन्प्रत्ययानमोह	•••	•••	१५०
सेयं कला न करणं	• • •	• • •	१४२
स्वकारणे तिरोभृ्तिः	•••	***	२२७
खच्छसंवेदनोदार	• • •	•••	२१२
स्वच्छायां धियि संक्रामन्	• • •	•••	१५३
खतन्त्रता च चिन्मात्र	•••		१२
स्वतन्त्रस्येश्वरस्यैताः	79	*	vg
खप्ने घटपटादोना	• • •	•••	३२
खभाव इति चेन्नासौ	• • •		२ .
स्वयं प्रवृत्तौ विश्वं स्यात्	•••		६४
खरूपविश्रान्तिकृते	•••	•••	२१३
खाच्छन्यात्संविदेवोक्ता	•••	•••	_
स्वातंत्र्यभासितभिदो	•••	• • 6	
स्वातन्त्र्याङ्गासनं स्याच्चेत	•••	•••	४८
स्वात्मप्रच्छादनेच्छैव	•••	•••	, २€
•	•••	•••	ય્સ્
हेतुः स्याद् ध्वंसमानत्वं	•••	•••	50
हेतुभेदात्र भेदः स्यात्			३५

द्वित मूळपद्यानामनुक्रमणिका नवमाहिके समाप्ता ॥

^{भ्रय} द्वितीयं परिशिष्टम् ।

तन्त्रालोकनवसाहिके प्रमाणपद्यानामनुक्रमणिका।

		(a. -)
प्रमाग्यप्रतीकम्	<u> </u>	ग्रन्थना स
त्र्रगावश्चिदचिद्र् पाः	११४	0
श्रत ऊर्ध्व भवेदन्यत्	… ૪૬	सर्वज्ञानोत्तरम्
श्रत एव स्पर्श एव	२३०	0
भ्रत्र चैषां वास्तवेन	१७६	तन्त्रसारः
ग्रथ कालकमप्राप्तः	80	मतङ्गः
ग्रथ च प्रागसन्भावः	१⊏	🧼 त्रैकाल्यपरीचा
ग्रय पुंस्तत्त्वनिर्देशः	४७	मतङ्गः
ष्प्रथानादिर्मलः पुंसां	६०	स्वायंभुवः
ग्रयेदानीं मुनि व्याघ्र	४७	मतङ्गः
श्रनपेचानुवृत्तेश्च	३१	बौद्धाः
त्र्यनाश्रितः कर्मफलं	⊂€	श्रीभगवद्गीता
श्रन्तर्गुखगतानां च	१ -६ ०	•
भ्रन्येऽन्तःक् र गं प्रागं	१-६१	0
ष्प्रन्योन्यमिथुनाः सर्वे	१८८	0
श्रशिवा भेदप्रया०	११८	0
श्रष्टगुषां तेभ्ये। धियं	१८२	मालिनीविजयः
श्रस्त सा कलातत्त्वं	४१	मालिनीविजयः
त्रानन्दादिभिरेभिस्तु	२११	सद्योज्योतिः

(88)

			पृ	० संव
सुखदु:खसंविदं या	• • •	•••	• • •	१६=
सुखहेतौ सुखे चास्य	•••	• • •	• • • •	ન્દ્ર
सुखादीनां समं व्यक्ते:	•••	•••	• • •	१३०
सुखादीनप्रत्ययानमोह	•••		•••	१५०
सेयं कला न करणं		•••		१४२
स्वकारणे तिरोभृ्तिः		***		२२७
खच्छसंवेदनोदार		•••		२१२
स्वच्छायां धियि संक्रामन्	•••	•••		१५३
स्वतन्त्रता च चिन्मात्र	•••			१२
स्वतन्त्रस्येश्वरस्यैताः		*	•••	७१
स्त्रप्ने घटपटादीना		•••	•••	३२
स्वभाव इति चेन्नासौ	• • •			₹
स्वयं प्रवृत्तौ विश्वं स्यात्			•••	દ્દેશ
खरूपविश्रान्तिकृते	•••	•••		२१३
खा च्छन्द्यात्संविदेवोक्ता		•••		१०५
स्वातंत्र्यभासितभिद्धो	•••	• • •	•••	8≃
स्वातन्त्र्याद्वासनं स्याच्चेत्		• • •	•••	
स्वात्मप्रच्छादनेच्छैव	• • •	•••	· •	२ङ
हेतुः स्याद् ध्वंसमानत्वं	•••	***	4	४ ८
रेडु- रवार् व्यसमास्य हेडुमेदात्र भेदः स्यात्	•••	•••	•••	5 0
रुअसारा मर्क स्थात्				34

इति मूळपद्यानामनुक्रमणिका नवमाह्निके समाप्ता ॥

^{ग्रग्र} द्वितीयं परिशिष्टम् ।

तन्त्रालीकनवसाहिक प्रमाणपद्यानामनुक्रमणिका। प्रमाग्रप्रतीकम् पृष्ठाङ्क: प्रन्थनास **ग्रग्गवश्चिदचिद्रपाः** 888 श्रत ऊर्ध्व भवेदन्यत सर्वज्ञानोत्तरम् 88 ग्रत एव स्पर्श एव २३० श्रत्र चैषां वास्तवेन 308 तन्त्रसार: ग्रथ कालकमप्राप्तः मतङ्गः 80 त्रैकाल्यपरीचा ग्रथ च प्रागसन्भावः 85 भ्रय पुंस्तत्त्वनिर्देश: ४७ मतङ्गः श्रयानादिर्मलः पुंसां स्वायंभुव: €0 श्रयेदानीं मुनिव्याच मतङ्गः ४७ बौद्धाः श्रनपेचानुवृत्तेश्च 38 अनाश्रितः कर्भफलं श्रीभगवद्गीता 4代 श्रन्तर्भुखगतानां च १६० अन्येऽन्तःकरणं प्राणं १३१ ध्यन्योन्यमिथुनाः सर्वे 255 अशिवा भेदप्रथा० 285 मालिनीविजयः श्रष्टगुणां तेभ्यो धियं १८२ मालिनीविजयः 88 श्रसूत सा कलातत्त्वं

288

ग्रानन्दादिभिरेभिस्त

... सद्योज्योतिः

(१६)

प्रमाग्रप्र०		पृ० स०	प्रन्थनाम
भ्रा महाप्रलयस्थायि	•••	દ્	0
इच्छासंरम्भबोधाख्या	•••	१८-६	0
इत्यं यथोक्तगन्धादि	• • •	२३२	0
इत्ययोः कत्तितस्यास्य	•••	४७	मतङ्गः
इत्येतदुभयं विप्र	•••	१४३	मृगेन्द्रः
ईशस्य निर्मले पुंसि	•••	७२	0
ईश्वरेच्छावशत्तुव्ध	•••	११२	मालिनीविजयः
ईश्वरेच्छावशा द स्य	•••	यह-११४	श्रीपूर्वशास्त्रम्
ईषदुन्मी लितात्मानः	•••	१४८	मतङ्गतन्त्रम्
ईषद्विहारादानादि		२०६	न्यायसू०
उत्चेप ग ावचोप ग	•••	२०८	तर्कसू०
उपायभेदे तद्भाति	•••	२३५	0
एक एव स भ्राकारः	•••	२७	•
एकस्यार्थस्वभावस्य	• • •	२१	0
एवं च पुद्रलस्थान्त	• • •	१७०	0
एवं महता तमसा	•••	१६७	… शिवतनुः
एवंविधं प्रधानं तत्	•••	१८०	स्वच्छन्दः
कण्ठोऽन्ननिगरगोन	•••	२१०	, न्यायमञ्जरी
करणेन येन भोग्यं	•••	१४२	0
कर्तृशक्तिं व्यनक्तस्य	•••	१४३	0
कर्तृशक्तिरयोर्नित्या	•••	१४६	… मृगेन्द्रः
कर्मजं बुद्धियुक्ता हि		⊏€	गीता
कलातत्त्वाद्रागविद्ये	•••	१७४	रुरु:

		(१७	`	
		(10)	
प्रमागप्र०		पृ० स०		यन्थनाम
कलादिभिरेव शुद्धै:		१७०		रुरुवृत्तिः
कालतत्त्वात्कला ज्ञेया	• • •	४६		किरग्रा
कालोऽपि कलयत्येनं	•••	१५-६		मालिनीविजयः
किंतु कारणवक्त्राब्ज	•••	१४४		0
किंत्वान्तरदशोद्रेका	• • •	५३		ईश्वर प्र०
क्लपिर्मतिः स्यतिश्चैव		१=२		0
क्रृप्तकल्पविरोधे च		२०६		0
ज्ञुभिताच्छव्दतन्मात्रा		२३१		0
चोभितोऽनन्तनाथेन	• • •	૪૭		मतङ्गः
गन्धाद्युपलव्धिक्रिया-		२०७		नैयायिकाः
गुणतत्त्वोध्वभोग्यस्य		१८५		0
शन्थिजन्यकलाका ल		884		मृगेन्द्रः
घृतचतजपका त्र	• • •	२२६		भूपरीचा
वाण्यसनचत्तु-		१-६४		न्यायसू०
चतुर्द्रव्यगतान्स्पर्शान्	•••	१न्द्र५		भोगकारिकाः
चित्रस्वभावकाः प्रोक्ताः		२३४		?
चिदानन्दैषग्राज्ञान	• • •	૪ન્દ		?
जडस्य तु न सा शक्तिः		२४		ईश्वर प्र०
जन्माभिजनिका शक्तिः	•••	११२		0
ज्ञानं विना न कर्तृत्वं		१५०		•
तत ऊर्ध्व भवेदन्यत्		४४		सर्वज्ञानात्तरम्
तत एव कलातत्त्वात्	8	१ -१७१		मालिनीविजयः
ततः कालनियसाख्यं		४६		किरग्रा

(१६)

प्रमाग्रप्र०		पृ० स०	प्रन्थनाम
म्रा महाप्रलयस्थायि	•••	દ્	0
इच्छासंरम्भबोधाल्या	•••	१८-६	6
इत्यं यथोक्तगन्धादि	•••	२३२	0
इत्यगोः कत्तितस्यास्य	•••	४७	मतङ्गः
इत्येतदुभयं विप्र	•••	१४३	मृगेन्द्रः
ईशस्य निर्मेले पुंसि	•••	७२	0
ईश्वरेच्छावशज्जुब्ध	•••	११२	मालिनीविजयः
ईश्वरेच्छावशा द स्य	•••	प्रह-११४	श्रीपूर्वशास्त्रम्
ईषदुन्मी लितात्मानः	•••	१४८	मतङ्गतन्त्रम्
ईषद्विहारा दानादि		२०६	न्यायसू०
उत्चेप णावचोपण	•••	२०८	तर्कसू०
उपायभेदे तद्वाति	•••	२३५	0
एक एव स श्राकारः	•••	२७	•
एकस्यार्थस्वभावस्य	•••	२१	•
एवं च पुद्रलस्यान्त	•••	१७०	0
एवं महता तमसा	•••	१६७	शिवतनुः
एवंविधं प्रधानं तत्	•••	१८०	स्वच्छन्दः
कण्ठोऽत्रनिगरणेन	•••	२१०	, न्यायमञ्जरी
करणेन येन भोग्यं	•••	१४२	0
कर्तृशक्तिं व्यनक्तस्य	•••	१४३	0
कर्तृशक्तिरयोर्नित्या		१४६	… मृगेन्द्रः
कर्मजं बुद्धियुक्ता हि	•••	⊏€	गीता
कलातत्त्वाद्रागविद्ये	•••	१७४	रुरु:

		(70)
प्रमा ग प्र०		पृ० स०	यन्य नाम
कलादिभिरेव शुद्धैः		१७०	रुरुवृत्तिः
कालतत्त्वात्कला झेया	•••	४६	किरगा
कालोऽपि कलयत्येनं	•••	१५स	मालिनीविजय:
किंतु कारणवक्त्राब्ज	•••	\$88	0
किंत्वान्तरहशोद्रेका	• • •	५३	ईश्वर प्र०
क्लपिर्मतिः स्यतिश्चैव	• • •	१ ८ २	0
क्रृप्तकल्यविरोधे च	• • •	२०६	0
ज्ञुभिताच्छव्दतन्मात्रा	٥.,	२३१	0
चोभितोऽनन्तनाथेन	• • •	४७	मतङ्गः
गन्धाद्युपल्विधिक्रया-		२०७	नैयायिकाः
गुणतत्त्वोध्वभोग्यस्य	• • •	१४५	0
प्रन्थिजन्यकलाकाल	•••	884	मृगेन्द्र:
घृतत्तत्तजपका त्र	• • •	२२६	भूपरीचा

१स्४

858

२३४

૪ન્દ

२४

११२

840

84

४६

88-808

न्यायसू०

भोगकारिकाः

?

ईश्वर प्र०

... सर्वज्ञानात्तरम्

... किरग्रा

मालिनीविजयः

वाग्ररसनचत्तु-

चतुर्द्रव्यगतान्स्पर्शान्

चिदानन्दैषग्राज्ञान

चित्रखभावकाः प्रोक्ताः

जडस्य तु न सा शक्तिः

जन्माभिजनिका शक्तिः

ज्ञानं विना न कर्तृत्वं

तत ऊर्ध्व भवेदन्यत्

तत एव कलातत्त्वात्

ततः कालनियत्याख्यं

	(१५)	
प्रसाग्रप्	पृ॰ सं ॰	श्रन्थना म
ततः पुंसां मतः स्मृतः	··· ६ १	खायंभुवः
ततो गुणान	१८०	मालिनीविजय:
ततोऽधिष्ठाय विद्येशो	88	रौरवः
तत्त्वं यद्वस्तुरूपं स्यात्	E	मतङ्गः
तत्र शुक्तं भाखरं च	२३७	0
तत्र सामर्थ्य हि	१ ⋤	धर्मालंकारः
तत्राकाशस्य गुषाः	२२€	0
तत्त्रिधा तैजसात्तस्य	२१ -६	सालिनीविजयः
तत्रैव पुरुषो ज्ञेयः	४६	किरणा
तदूर्ध्वं तु भवेन्माया	80	किरणा
तद्देवमयं वस्तुस्वभावः	२१	धर्मालंकारः
तद्द्वयालम्बना एता	२२४	ईश्वरप्रत्यभिज्ञा
तद्योगादभवत्पुमान्	२४८	मालिनीविजयः
तद्वन्मायासुसंयोगात्	४७-१३⊏	मतङ्गः
तमा मोद्दा महामाह	१५२	विष्णुपुराग्रम्
तस्मात्कला समुत्पन्ना	१६०	स्वच्छन्दः
तस्मात्सर्वात्मगता	१६६	शिवतनुः
तस्मादेवाशयाद्रागः	80	मतङ्गः
तुल्ये गुणान्वितत्वे तु	१-६२	
त्यक्वा कर्मफलासङ्गं	७६	भगवद्गीता
त्रिबद्धिष्वत्कलायोगात्	१६८	•
त्रैगुण्यात्मा विवेकेन	१५२	•
दूरान्तिकतयार्थानां	88	, ई० प्र०

	(१ ८)	
प्रमाग्यप्रतीकं		पृष्ठाङ्क:		य न्थनाम
दृष्ट्वा शिष्यं जरायस्तं		१०४	•	0
देवादीनां च सर्वेषां	• • •	४६		ईश्वरप्रत्यभिज्ञा
धर्मादयोऽप्यभिष्वङ्ग	•••	१५८		0
धीतोऽप्यहं कृतम्		१८४		मालिनीविजय:
न चाप्यहंकृतो जन्म	• • •	१-६३		•••
न मां कर्माणि लिम्पन्ति	• • •	હદ્દ		भगवद्गोता
नागृह्वीतैस्तु गन्धाद्यैः		२३३		o
नासमीहितं फलं भवति	,	⋤ ७		0
नासिद्धे भावधर्मोऽस्ति		१२४		•
निजाशुद्धयासमर्थस्य		१७३		स्पन्दः
निमित्तम भिलाषाख्यं	200	धू७		0
नियतियोजियत्येनं		१६०		मालिनीविजयः
निराशंसात्पूर्याद्	••	स्१		ई० प्र०वि०
निर्विकल्पदशायां हि		२२५		0
पञ्चकर्मकृतो वायो		१८५		0
पञ्चत्रिंशत्तत्त्वी शि०		3		0
पशुनित्यो ह्यमूर्ते। ऽज्ञो		११४		मतङ्गः
पापं कृत्वा तु सन्तप्य		८६		•
पार्थिवाग्रुसमूहस्य		६		मतङ्गः
पाशं विना न शंभु		१४१		0
पुंस्तत्त्वं तत एवाभूत्		१६५		मृगेन्द्रः
प्रकाशो विषयाकारो		१⊏३		
प्रतिविषयाध्यवसायो		१५३		सांख्यकारिका

	(१८)	
प्रसाग्रप्र०	पृ० सं०	थ न्थना म
ततः पुंसां मतः स्मृतः	६१	खायंभुवः
ततो गुयान	१८०	मालिनीविजयः
ततोऽधिष्ठाय विद्येशो	88	रौरवः
तत्त्वं यद्वस्तुरूपं स्यात्	··· &	मतङ्गः
तत्र शुक्तं भाखरं च	२३७	•
तत्र सामर्थ्य हि	१⊏	… धर्मालंकारः
तत्राकाशस्य गुषाः	२२ ६	•
तत्त्रिधा तैजसात्तस्य	२१ ६	मालिनीविजयः
तत्रैव पुरुषो ज्ञेयः	४६	किरखा
तदूर्ध्व तु भवेन्माया	80	किरगा
तद्देवमयं वस्तुस्वभावः	२१	धर्मालंकारः
तद्द्वयालम्बना एता	२२४	, ईश्वरप्रत्यभिज्ञा
तद्योगादभवत्पुमान्	२४⊏	मालिनीविजयः
तद्वन्मायाणुसंयोगात्	४७-१३⊏	म त ङ्गः
तमा मोद्दा महामाह	१५२	विष्णुपुराणम्
तस्मात्कला समुत्पन्ना	१६०	स्वच्छन्दः
तस्मात्सर्वात्मगता	१६६	शिवतनुः
तस्मादेवाशयाद्रागः	80	मतङ्गः
तुल्ये गुणान्वितत्वे तु	१-६२	0
त्यक्वा कर्मफलासङ्गं	৩६	भगवद्गीता
त्रि बद्धचित्क लायोगात्	१६⊏	•
त्रेगुण्यात्मा विवेकेन	१५२	
दूरान्तिकतयार्थानां	88	ई० प्र०

	(१ ८)	
प्रमाग्यप्रतीकं		पृष्ठाङ्क:		य न्थनाम
दृष्ट्वा शिष्यं जरायस्तं	•••	१०४		0
देवादीनां च सर्वेषां	• • •	५६		ईश्वरप्रत्यभिज्ञा
धर्मा द योऽप्यभिष्वङ्ग	•••	१५८		0
धीतोऽप्यहंकृतम्		१८४		मालिनीविजय:
न चाप्यहंकृता जन्म	• • •	१ ८ ३		•••
न मां कर्माणि लिम्पन्ति	•••	७६		… भगवद्गीता
नागृह्वीतैस्तु गन्धाद्यैः	• • •	२३३		o
नासमीहितं फलं भवति		50		•
नासिद्धे भावधर्मोऽस्ति		१२४		•
निजाशुद्ध्यासमर्थस्य		१७३		स्पन्दः
निमित्तमभिलाषाख्यं		४७		•
नियतियोजियत्येनं		१६०		मालिनीविजयः
निराशंसात्पूर्णाद्	••	प्र		ई० प्र०वि०
निर्विकल्पदशायां हि	•••	२२५		0
पञ्चकर्मऋतो वायो		१८५		0
पञ्चित्रिंशत्तत्त्वी शि०		३		•
पशुर्नियो ह्यमूर्ते।ऽज्ञो		११४		मतङ्गः
पापं कृत्वा तु सन्तप्य		८६		•
पार्थिवाणुसमूहस्य		દ્ધ		मतङ्गः
पाशं विना न शंभु		१४१		0
पुंस्तत्त्वं तत एवाभूत्	• • •	१६५		मृगेन्द्रः
प्रकाशो विषयाकारो	•••	१⊏३		o
प्रतिविषयाध्यवसायो	• • •	१५३		सांख्यकारिका

(२०)

प्रमाग्र०		पृ० सं०		ग्रन्थनाम
प्रतिशब्दकसंघातो		२३⊏		0
प्रायश्चित्तमकामानां		£o		मनु:
प्रारब्घ्रेकं न शोधयेत्		१०३-१७५		स्वच्छ०
प्रीत्यप्री ति विषा दा		१७५	,	सांख्यका०
प्रोक्तो येन मलं ज्ञानं		80		स्वायम्भुव:
फलभेदादारोपितभेद:		६३	• • •	0
बुद्धिसुखदु:खे०	• • •	२०⊏		तर्कसूत्र०
त्रह्मण्याधाय कर्माणि		७७		भगवद्गीता
भाव एव परस्येह		१५		•
भोक्तेव भोग्यभावेन		१७२		स्पन्द:
मनसि जन्ये सर्वतन्मात्र	٠.,	१-६३		तन्त्रसारः
मन्त्रार्यां च प्रतयाकल		१११		0
मतः कर्मनिमित्तं तु		৩ ४	•••	स्वच्छन्द:
मलमज्ञानमिच्छन्ति	٠	६०.⊏२	,	मालिनीवि.
मलशक्तया विभिन्नाः		६२		o
मात्रावगेऽिप्यहंकारा	•••	२२६		o
माया कलाशुद्धविद्या	٠.,	१६४		o
मायातत्त्वं जगद्वीजं		१२-६		स्वच्छन्द:
मायात्त्त्वात्कलातत्त्वं	· · ·	४६		स्वायंभुवः
मायातोऽव्यक्तकलयोः	•	88	•••	बृहस्पतिपा द ाः
मायामाविश्य ग्र०		88		श्रीपूर्व:
मायासदेशपर्यन्त		२४५		0
मायासहितं कञ्चुकषट्क	٠.,	१६४	•••	परमार्थसारः
मायोध्वे ग्रुद्धविद्याधः	•••	৩ ⊏,		o

	(२१)	
त्रमाग्रप्र॰	पृ० सं०	त्रन्थनाम
मृत्त्वमस्ति मृहस्तत्र	٠ ق	मतङ्गः
यज्जनिताभिष्वङ्गे	१६३	о
यत्करोषि यदश्नासि	१०-६	भगवद्गीता
यदसत्तद्दसद्युक्ता	११	ईश्वरप्रत्यभिज्ञा
यद्यथा चाभिखंधत्ते	55	0
यस्य च भावेन भाव०	१ ५	पाणि० सू॰
युगपञ्ज्ञानानुत्पत्ति०	२२०	न्यायसू०
ये त्विहागन्तवः प्रोक्ताः	१०५	0
येनेदं तद्धि भोगतः	१०३	किरणा०
योगयुक्तो विद्युद्धात्मा	७७	अ० गी०
योगिनामपि मृद्वीजे	*** 35	ई० प्र०
रसायनतपोजाप	१०५	•
रागोऽनुरञ्जयत्येनं	१५७	मा० वि०
राजसस्तैजसाहुर्गः	२२२	(खेटपालाः)
लेशोक्तो बुद्धिबोधोऽयं	… १५४	•
वसुधादिकलाप्रान्ता	१३२	भोगका०
वस्तुतः पुरुषः सूच्मो	४४	सर्वज्ञानोत्तरम्
वस्तुभेद्दे प्रसिद्धस्य	४३	•
वार्या पार्या भगः पायुः	२०३	0
वायुर्नाभेरुत्थितः	२१५	0
विज्ञानामृतसरिता	१६७	शिवतनुः
विद्यारागौ ततोऽसृजत्	१६१	मा० वि०
विद्या विवेचयत्यस्य	१३२	मा० विज०
विनिवारियतुं शक्या	२२२	•

(२०)

प्रमाग्र०		पृ० सं०		त्रन्थनाम
प्रतिशब्दकसंघातो		२३⊏		0
प्रायश्चित्तमकामानां		સ્૦		मनु:
प्रारब्घ्रेकं न शोधयेत्		१०३-१०५		स्वच्छ०
प्रीत्यप्री ति विषा दा		१७५	1	सांख्यका०
प्रोक्तो येन मलं ज्ञानं		६०	• • •	स्वायस्भुव:
फलभेदादारोपितभेद:		६ ३		•
वुद्धिसुखदु:खे०		२०८		तर्कसूत्र०
त्रह्मण्याधाय कर्माणि		७७		भगवद्गीता
भाव एव परस्येह		१५	•••	धर्मालंकारः
भोक्तेव भोग्यभावेन		१७२	,	स्पन्द:
मनसि जन्ये सर्वतन्मात्र	٠	१ ८ ३		तन्त्रसार:
मन्त्रार्या च प्रतयाकल		888		0
मतः कर्मनिमित्तं तु		७५		स्वच्छन्द:
मलमज्ञानमिच्छन्ति		६०.⊏२	,	मालिनीवि.
मलशक्तयो विभिन्नाः		६२		•
मात्रावगेऽिप्यहंकारा		२२६		o
माया कलाशुद्धविद्या	٠.,٠	१६४		o
मायातत्त्वं जगद्वीजं		१२-६		स्वच्छन्द:
मायात्तत्त्वात्कलातत्त्वं	·	४६		स्वायंभुवः
मायातोऽव्यक्तकत्वयोः	3	88		वृहस्पति पादाः
मायामाविश्य ग्र०		88		श्रीपूर्व:
मायासदेशपर्यन्त		२४५		. 0
मायासहितं कञ्चुकषट्क	٠.,	१६४		परमार्थसारः
मायोध्वे शुद्धविद्याधः		৩ ८		o

	(२१)	
प्रमाग्रप्र•	पृ० सं०	यन्थना म
मृत्त्वमस्ति मृह्स्तत्र	દ	मतङ्गः
यज्जनिताभिष्वङ्गे	१६३	0
यत्करोषि यदश्नासि	१०-६	भगवद्गीता
यदसत्तदसद्युक्ता	११	ईश्वरप्रत्यभिज्ञा
यद्यथा चाभिसंधत्ते	55	०
यस्य च भावेन भाव०	१५	पाणि० सू०
युगपज्ज्ञानानुत्पत्ति०	२२०	न्यायसू०
ये त्विहागन्तवः प्रोक्ताः	१०५	0
येनेइं तद्धि भोगतः	१०३	किरगा०
योगयुक्तो विश्चद्धात्मा	७७	भ० गी०
योगिनामपि मृद्वीजे	३३	ई० प्र०
रसायनतपोजाप	१०५	•
रागोऽनुरञ्जयत्येनं	१५७	मा० वि०
राजसस्तैजसाहुर्गः	२२२	(खेटपालाः)
लेशोक्तो बुद्धिबोधोऽयं	१⊏४	0
वसुधादिकलाप्रान्ता	१३२	भोगका०
वस्तुतः पुरुषः सूच्मो	ક્ષ્ય	… सर्वज्ञानोत्तरम्
वस्तुभेदे प्रसिद्धस्य	४३	•
वाखी पाखी भगः पायुः	२०३	0
वायुर्नाभेरुतियतः	२१५	•
विज्ञानामृतसरिता	१६७	शिवतनुः
विद्यारागौ ततोऽसृजत्	१६१	सा० वि०
विद्या विवेचयत्यस्य	१३२	मा० विज०
विनिवारियतुं शक्या	२२२	•

(२२)

प्रमाणप्र०	पृ० सं० 🐤	यन्थनाम
विप्रतिषिद्धधर्म	<u>μ</u> ψξ	* o
विशेषग्रविशेष्यत्व	२३६	0
वीचीसंतानक्रमेख	२४०	•
व्यापिनी पुरुषानन्त्य	११८	0
शक्तयोऽस्य जगत्कृत्सनं	१२०	सर्वमङ्गला०
शब्दः प्रत्यत्तत्वे	२३⊏	0
शब्द: स्पर्शश्च रूपं च	२१⊏	0
शरीरभुवनाकारं	৩খ	0
शिव एव गृहीत०	११३	परमार्थसारः
शिवशक्तिसदाशिवतां	… ૪૨	🙏 परमार्थसारः
ग्रुक्टमधुरशीता	२३७	0
शुद्धबोधात्मकत्वेऽपि	৩⊏,	ई० प्र०
श्रुद्धेऽध्वनि शिवः कर्ता	* ५६	मा० विज०
श्रोत्रं त्वक्चचुषी जिह्ना	<u>*</u> १८७	मा० वि० 🦥
त्रिलष्टा यस्मादात्मा	१६७ 🥈	शिवतनुः
सत्तानन्दः क्रिया पत्युः	१७८	🂥 ईश्वरप्रत्यभिज्ञा
सत्त्वं लघु प्रकाशकं	१७८	सांख्यकारिका
समनेाबुद्धिदेवानां	२२२	खेटपालाः
समुत्यानात् क्रियादयः	८६	
स सिसृत्तुर्जगत्सृ	७€	माल <mark>िन</mark> ीविजय०
सा चैका व्यापिनी -0. In	Public Domain Funding	^{by MoE-IKS} मा० वि०

(२३)

प्रमाणप्र०	पृ० सं०	यन्थनाम
स्पर्शोऽस्यानुष्यः	२३७	0
स्पर्शोऽस्यानुष्या	२३७	•
स्कन्घोऽपरः कलायास्तु	१७४	0
स्वभावो जनकोऽर्थानां	१५	धर्मालंकारः
स्वातन्त्र्यस्याप्यबोधता	50	ईश्वरप्रत्यभिज्ञा
स्वातन्त्रयहानिर्बोधस्य	ধূত	ईश्वरप्रत्यभिज्ञा
स्वातन्त्र्यामुक्तमात्मानं	१३४	ईश्वरप्रत्यभिज्ञा
स्वामिनश्चात्मसंस्थस्य	१०	ईश्वरप्रत्यभिज्ञा

इति द्वितीयं परिशिष्टं समाप्तम् ॥

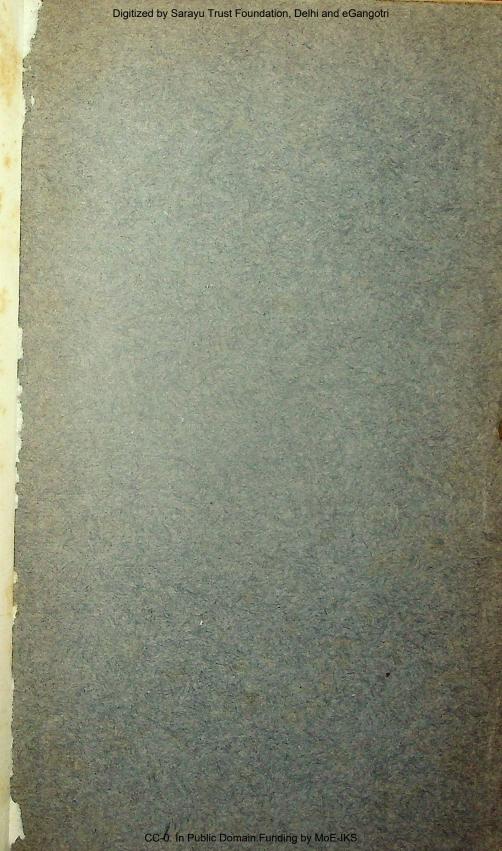
(२२)

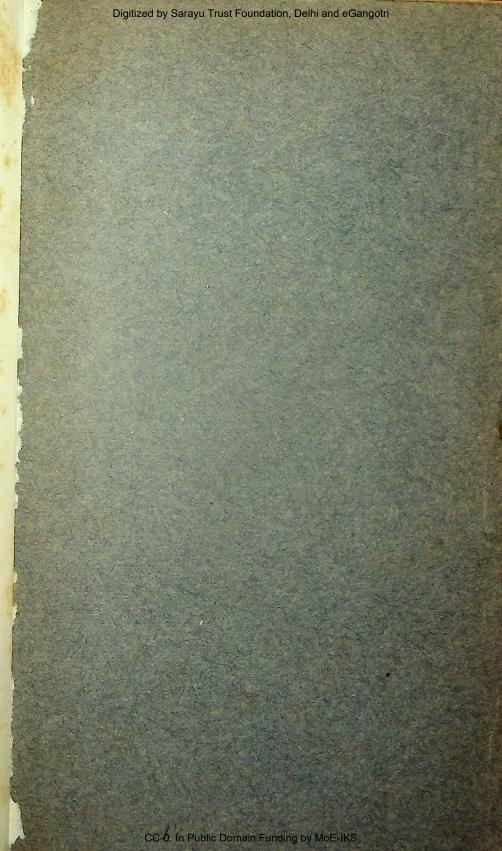
प्रमाणप्र०	पृ० सं० 🔧	यन्थनाम		
विप्रतिषिद्धधर्म	<u></u> υξ	• 0		
विशेषग्रविशेष्यत्व	२३६	0		
वीचीसंतानक्रमेख	२४०			
व्यापिनी पुरुषानन्त्य	११८	•		
शक्तयोऽस्य जगत्कृत्तनं	१२०	सर्वमङ्गला०		
शब्दः प्रत्यत्तत्वे	२३⊏	0		
शब्द: स्पर्शश्च रूपं च	२१⊏	0		
शरीरभुवनाकारं	હશ્	0		
शिव एव गृहीत०	११३	परमार्थसारः		
शिवशक्तिसदाशिवतां	૪૨	<equation-block> परमार्थसारः</equation-block>		
ग्र क्डमधुरशोता	२३७	0		
शुद्धवोधात्मकत्वे ऽपि	७८	ई० प्र०		
शुद्धेऽध्वनि शिवः कर्ता	ે પ્રદ	मा० विज०		
श्रोत्रं त्वक्चज्जुषी जिह्ना	१८७	मा० वि० 🖑		
शिलष्टा यस्मादात्मा	१६७ 🏅	शिवतनुः		
सत्तानन्दः क्रिया पत्युः	१७८	🦥 ईश्वरप्रत्यभिज्ञा		
सत्त्वं लघु प्रकाशकं	१७८	सांख्यकारिका		
समनोबुद्धिदेवानां	२२२	खेटपालाः 👎		
समुत्थानात् क्रियादयः	…, ⊏ર્દ	0		
स सिसृज्ञुर्जगत्सृ	სტ	मालि <mark>न</mark> ीविजय०		
सा चैका व्यापिनी -0. In Public Dop हैं। Funding by MoE-IKS मा० वि०				

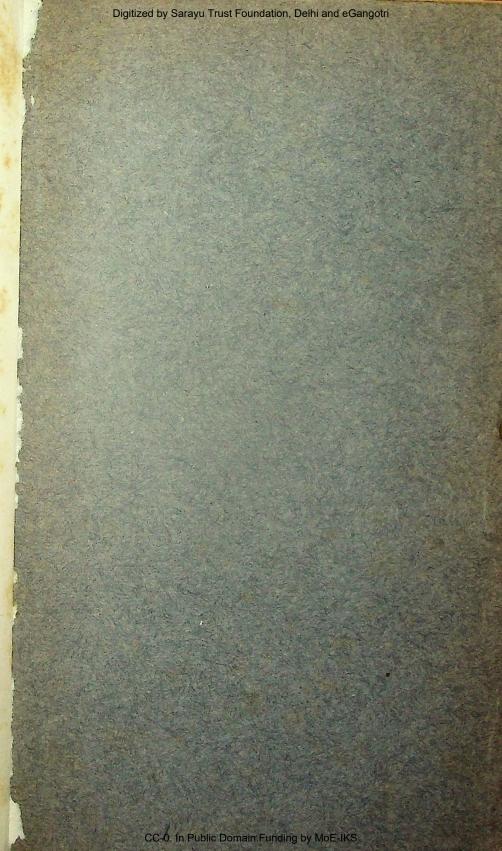
(२३	1
•	74	,

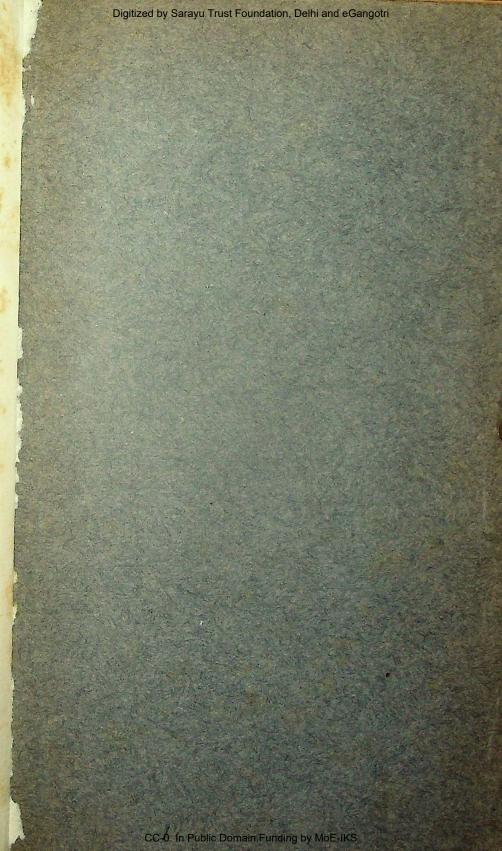
प्रमाणप्र॰ पृ०	सं०	प्रन्थनाम
स्पर्शोऽस्यानुष्णः	२३७	0
	२३७	•
स्कन्धोऽपरः कलायास्तु	१७४	0
स्वभावो जनकोऽर्थानां	१५	धर्मालंकारः
स्वातन्त्र्यस्याप्यबोधता	50	ईश्वरप्रत्यभिज्ञा
स्वातन्त्रयहानिर्बोधस्य	४७	ईश्वरप्रत्यभिज्ञा
स्वातन्त्र्यामुक्तमात्मानं	१३४	ईश्वरप्रत्यभिज्ञा
स्वामिनश्चात्मसंस्थस्य	१०	ईश्वरप्रत्यभिज्ञा

इति द्वितीयं परिशिष्टं समाप्तम् ॥

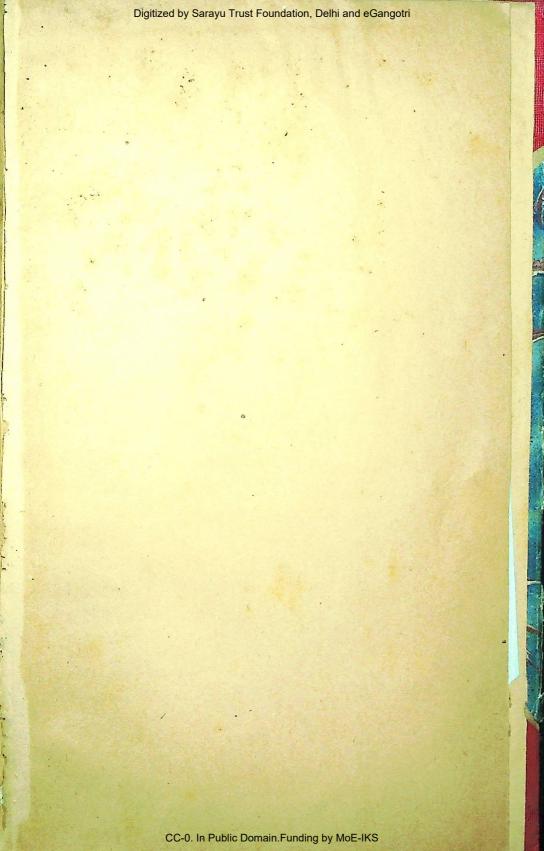

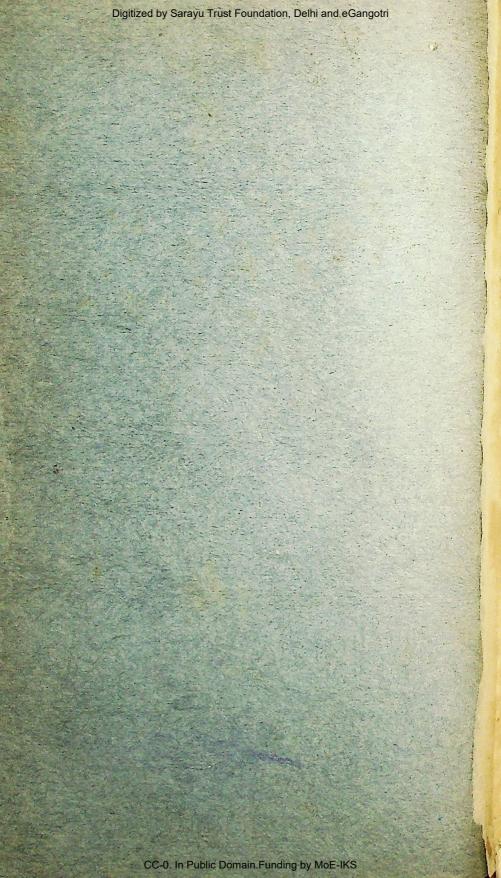

Digitized by Sarayu Trust Foundation, Delhi and eGangotri

Digitized by Sarayu Trust Foundation, Delhi and eGangotri

Digitized by Sarayu Trust Foundation, Delhi and eGangotri This book was taken from the library on the date last stamped. A fine of one anna will be charged for each day the book is kept overdue

CC-0. In Public Domain. Funding by MoE-IKS

